VICTOR HUGO

SEFİLLER
-IV-
PLUMET SOKAĞI'NIN AŞK ŞİİRİ
SAINT-DENIS SOKAĞI'NIN DESTANI

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
VOLKAN YALÇINTOKLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 2500

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

VICTOR HUGO
SEFİLLER

ÖZGÜN ADI
LES MISÉRABLES

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN
VOLKAN YALÇINTOKLU

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2012
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
HANDE KOÇAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
NEBİYE ÇAVUŞ

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

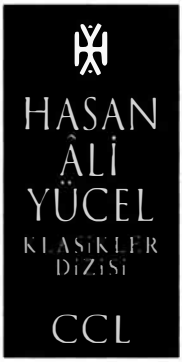
1. BASIM, HAZİRAN 2015, İSTANBUL

TAKIM NUMARASI: 978-605-332-474-4
ISBN 978-605-332-478-2 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
KİTAP MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
DAVUTPAŞA CADDESİ NO: 123 KAT: 1
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 482 99 10
SERTİFİKA NO: 16053

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

VICTOR HUGO

SEFİLLER
IV
-PLUMET SOKAĞI'NIN AŞK ŞİİRİ
SAINT-DENIS SOKAĞI'NIN DESTANI-

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
VOLKAN YALÇINTOKLU

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

PLUMET SOKAĞI'NIN AŞK ŞİİRİ
ve
SAINT-DENIS SOKAĞI'NIN DESTANI

Birinci Kitap
Birkaç Sayfa Tarih

I

İyi Biçilmiş

Temmuz Devrimi'nin hemen ardından gelen iki yıllık dönem, 1831 ve 1832 yılları tarihin en özgün ve en çarpıcı dönemlerinden biridir. Bu iki yıl, kendilerinden önce ve sonra gelen yılların ortasında birer dağ gibi yükselirler. Devrimin yüceliğini yansıtırlar. Büyük yıkımların izlerini taşırlar. Toplumun değişik katmanlarındaki kitleler, uygarlığın temel taşları, örtüşen çıkarların bir arada tuttuğu güçlü çıkar grubu, eski Fransız toplumunun asırlık simaları bu iki yıl boyunca sistemlerin, tutkuların, teorilerin fırtına bulutları arasında bir görünüp bir kayboldular. Bu bir görünüp bir ortadan kaybolmalar direniş ve eylem olarak adlandırıldı. Ara sıra insan ruhunun ışığının, gerçeğin parıldadığı fark edildi.

Bu olağanüstü dönem oldukça sınırlı bir zaman dilimine sıkışmıştı ve bizden ana hatlarını kavramamızı zorlaştıracak kadar uzaklaşmaya başlamıştır.

Yine de deneyeceğiz.

Restorasyon yorgunluğu, mırıldanmaları, uykuyu, uğultuyu, yani büyük bir ulusun belli bir evreye ulaştığının işa-

retlerini taşıyan, tanımlaması zor bir ara dönem olmuştu. Bu dönemler benzersizdir ve kendilerinden yararlanmak isteyen politikacıları yanıltırlar. İlk başlarda ulus huzur ister, tek bir şeye ihtiyaç duyar: barışa; tek arzusu küçük kalmaktır. Bu da sükûnet istediği anlamına gelir. Büyük olaylar, büyük tesadüfler, büyük serüvenler, Tanrı'ya şükürler olsun ki bunlardan yeterince görüldü ve bunlar artık usanç veriyor. Prusias Sezar'a ve Napoléon da Yvetot kralına[1] tercih ediliyordu. "Ne şirin, küçük bir kralmış bu!" Güneş doğarken yola çıkılmış, ilkine Mirabeau'nun, ikincisine Robespierre'in, üçüncüsüne Napoléon'un damga vurduğu üçlü bir bayrak yarışıyla geçen uzun ve zorlu bir günün sonunda bitkin düşülmüştü. Herkes bir yatak istiyordu.

Bezmiş fedakârlıklar, yaşlanmış kahramanlıklar, doyuma ulaşmış tutkular, doldurulmuş keseler çabalıyor, talep ediyor, yakarıyorlardı, ne için? Bir sığınak için. Sonunda buldular. Huzura, sükûnete, boş zamana kavuşup mutlu oldular. Yine de, aynı dönemde bazı gerçekler ortaya çıkar, kendilerini tanıtıp, kendilerine uygun bir yer aramaya başlarlar. Bu gerçekler devrim ve savaşların mahsulüdür, öyledirler, vardırlar, toplumda yer edinmek haklarıdır ve toplumda yer edinirler, çoğunlukla da ilkelerin barınağını hazırlayan levazım astsubayı işlevini gördüler.

Siyaset felsefecilerinin karşı karşıya kaldığı manzara işte budur.

Yorgun insanlar dinlenmek istiyor, gerçeklerse güvence talep ediyordu. Gerçekler için güvence neyse insanlar için dinlenme de oydu.

İngiltere'nin koruyucu lordun ardından Stuart Hanedanı'ndan, Fransa'nın da imparatorluktan sonra Bourbonlardan istediği buydu.

---

1 Yvetot bölgesinin hükümranlıkları pek de önemsenmeyen kralları. Pierre-Jean de Béranger 1813'te Roi d'Yvetot adlı bir şarkıda Yvetot kralının tembelliklerini, umursamazlıklarını dile getirmiştir. (ç.n.)

Bu güvenceler dönemlerin bir gereksinimidir. Bu güvenceleri mutlaka vermek gerekir. Onları prensler "ihsan etseler de", aslında bu güvenceleri veren koşulların gücüdür. Bu, Stuartların 1662'de umursamadıkları, Bourbonların da 1814'te akıllarından bile geçirmedikleri derin ve bilinmesi yararlı bir gerçekti.

Napoléon'un düşüşüyle Fransa'ya geri dönen seçilmiş aile, bunu bahşedenin kendisi olduğuna ve bahşettiğini geri alabileceğine; Bourbon Hanedanı yönetme hakkına sahipken, Fransa'nın hiçbir şeye sahip olmadığına; XVIII. Louis'nin yasayla bahşettiği siyasi hakların kutsal hakkın dallarından biri olduğuna, bu dalın Bourbon Hanedanı tarafından koparılarak, cömert bir hareketle kralın o dalı kendine geri katmayı dileyeceği güne dek kullanılmak üzere halka bahşetmiş olduğuna inanma gafletinde bulundu. Oysa ki Bourbon Hanedanı bu lütfun kendisinde yol açtığı memnuniyetsizliğe bakıp, bu lütfun kaynağının kendisi olmadığını anlamalıydı.

XIX. yüzyılda hırçın davrandı. Ulustaki her gelişime asık suratla yaklaştı. Sıradan bir ifadeyle, yani halkın gerçek diliyle söylersek somurttu. Halk da bunu fark etti.

Bourbon Hanedanı güçlü olduğuna inandı, çünkü imparatorluk, önünden bir tiyatro dekoru gibi silinip gitmişti. Kendisinin de aynı şekilde silinip gittiğinin farkına varamadı. Kendisinin de Napoléon'u fırlatıp atanların avcunda olduğunu anlamadı.

Geçmişi temsil ettiği için kökleri olduğunu sandı. Yanılıyordu; geçmişin sadece bir bölümünü oluşturuyordu, ama Fransa geçmişin tamamıydı. Fransız toplumunun kökleri Bourbonlarda değil, ulustaydı. Bu gizemli ve sağlam kökler, bir ailenin haklarını değil bir halkın tarihini meydana getiriyordu. Taht hariç her şeye kök salmıştı.

Bourbon Hanedanı Fransa tarihinin ünlü ve kanlı bir düğüm noktası olsa da, Fransa'nın yazgısının ana unsuru

ve politikasının zorunlu temeli değildi. Bourbonlardan vazgeçilebilirdi; onlardan yirmi iki yıl boyunca vazgeçilmişti; arada bir kopukluk vardı; ama onlar bunu umursamıyorlardı. Zaten 9 Thermidor'da XVII. Louis'nin, Marengo Muharebesi'nde XVIII. Louis'nin hüküm sürdüğünü düşünenler bunu nasıl umursayabilirlerdi? Prensler tarihin hiçbir döneminde gerçekler, bu gerçeklerin sınırladığı ve yasalaştırdığı kutsal yetkinin paylaşımı karşısında hiç bu kadar körleşmemişti. Kralların hakkı denen bu küçük ölçekli kibir, daha güçlü olanın hakkını hiç bu kadar yadsımamıştı.

1814'te "bahşettikleri" güvenceleri, kendi deyişleriyle verdikleri tavizleri geri almaya yeltenmek bu ailenin temel hatasıydı. Ne hazin! Taviz dedikleri bizim kazanımlarımız; gasp dedikleri bizim haklarımızdı.

Zamanı gelmiş gibi göründüğünde, Restorasyon döneminde, Bonaparte'a karşı zafer kazandığını ve ülkeye iyice kök saldığını varsayıp, yani kendisini güçlü ve nüfuzlu hissettiğinde aniden kararını verdi ve masaya yumruğunu vurdu. Bir sabah Fransa'nın karşısına dikilip sesini yükselterek kolektif ve bireysel haklara, ulusun egemenliğine ve yurttaş özgürlüğüne karşı çıktığını bildirdi. Başka bir deyişle ulusu ulus, yurttaşı yurttaş yapan değerleri inkâr etti.

Temmuz Kararnameleri olarak bilinen o ünlü maddelerin kökeninde bu yatar.

Restorasyon çöktü.

Gerçek anlamda çöktü. Yine de, ilerlemenin her türüne tamamıyla karşı olmadığını, bazı büyük girişimlerin yanında yer aldığını belirtelim.

Restorasyon döneminde ulus, Cumhuriyet döneminde olmadığı gibi sükûnet içinde tartışmaya, İmparatorluk döneminde olmadığı gibi huzur içinde yücelmeye alışmıştı. Özgür ve güçlü Fransa Avrupa'nın diğer halklarına cesaret veren bir örneğe dönüşmüştü. Robespierre yönetiminde devrimin, Bonaparte döneminde topun sözü geçmiş, XVIII. Louis

ve X. Charles dönemlerinde ise söz sırası zekâya gelmişti. Rüzgâr dindi, meşale yeniden yandı. Dingin tepelerde zihinlerin arı ışıkları titreşti; ortaya muhteşem, yararlı ve çekici bir manzara çıktı. On beş yıl boyunca, barışçı bir ortamda, meydanlarda düşünürler için eski, devlet adamı için yeni ilkelerin geliştirildiği görüldü: yasa karşısında eşitlik, düşünce, ifade, basın özgürlüğü, herkesin yeteneğine göre dilediği işte çalışabilmesi. Bu durum 1830'a kadar böyle sürdü. Bourbonlar yazgının elinde kırılan bir medeniyet aygıtıydı.

Bourbonların düşüşü, kendileri açısından değilse de, halk açısından oldukça görkemliydi. Tahtı ağırbaşlılıkla, ama yetkisiz terk ettiler; tahttan inip karanlığa karışmaları tarihte kasvetli bir heyecan yaratacak kadar bile görkemli değildi, ne I. Charles'ın hayaletlerinkini andıran dinginliğine, ne de Napoléon'un kartal çığlığına benziyordu. Çekip gittiler, hepsi bu. Tacı bıraktılar ve halesini de muhafaza edemediler. Değerliydiler, ama yüce değillerdi. Bir ölçüde, talihsizliklerinin görkeminden yoksunlardı. X. Charles Cherbourg yolculuğu sırasında, başköşeye oturabilmek için yuvarlak bir masayı testereyle dikdörtgen haline getirtirken, yıkılan monarşiden çok debdebeli kraliyet törenleri için endişeleniyordu. Bu çöküş hanedanı seven sadık insanları ve ailenin soyuna saygı gösteren ağırbaşlı insanları üzdü. Halk hayran olunası bir tavır sergilemişti. Bir sabah silahlı güçlerle, âdeta bir kraliyet ayaklanmasıyla karşı karşıya kaldığında kendini öfkelenmeyecek kadar güçlü hissetti. Kendini savundu, kendine hâkim oldu, her şeyi ait olduğu yere gönderdi, hükümeti yasalara tabi kıldı, Bourbonları da sürgüne gönderdi ve ne yazık ki orada durdu! Yaşlı Kral X. Charles'ı bir zamanlar XIV. Louis'ye siper olan sayvanın altından çıkarıp, onu yavaşça yere bıraktı. Kraliyet ailesinin her mensubuna sadece hüzün ve temkinle yaklaştı.

Tek bir kişi, birkaç kişi değil, Fransa, tüm Fransa, muzaffer ve zafer sarhoşu Fransa dünyanın gözü önünde Guil-

laume de Vair'in şu ciddi sözlerini tekrarlayıp, hayata geçirir gibiydi: "Ululaın övgülerine mazhar olmaya alışık kişilerin, daldan dala sıçrayan bir kuş gibi kötü talihten muhteşem bir kadere doğru sıçramaları, zora düşmüş prenslerine karşı kendilerini cüretkâr göstermeleri pek kolaydır; ama krallarımın başta da kara talihli olanların talihi benim için daima saygıdeğer olacaktır."

Bourbonlara saygı duyulsa da, kimse tahtı bırakmalarına üzülmedi. Söylediğimiz gibi, bahtsızlıkları kendilerinden daha yüce olduğundan ufukta kayboluverdiler.

Temmuz Devrimi, gerçekleşmesinin hemen ardından tüm dünyada yandaşlar ve düşmanlar kazandı. Kimileri ona sevinç ve coşkuyla yaklaşırken, kimileri ondan yüz çevirdi, herkes kendi tabiatına uygun davrandı. Avrupa kralları, bu şafağın baykuşları, ilk başta şaşkın ve incinmiş bir halde gözlerini kapattılar ve gözlerini sadece tehditler yağdırmak için yeniden açtılar. Anlaşılabilir bir korku, bağışlanabilir bir öfke. Bu garip devrim neredeyse hafif bir şok etkisi yaratmış, ama yenilmiş krallığa, devrimi düşman ilan etme ve onun kanını dökme onurunu bile yaşatmamıştı. Daima özgürlüğün kendi kendine kara çalmasından medet uman despotik krallıkların gözünde Temmuz Devrimi korkunç görünüp yumuşak davranmakla hata etmişti. Kaldı ki onun aleyhine dolap da çevrilmedi. En hoşnutsuzlar, en öfkeliler, karşısında en çok titreyenler onu selamlıyorlardı; bencilliklerimize ve kinlerimize rağmen, insandan daha yüce bir varlığın desteklediği hissedilen olaylardan gizemli bir saygı yayılır.

Temmuz Devrimi, gerçeği yere seren hakkın zaferidir. Bu görkemli bir şeydir.

Gerçeği yere seren hak. 1830 Devrimi'nin parıltısı ve aynı zamanda hoşgörüsü bundan kaynaklanır. Zafer kazanan hakkın şiddete başvurmaya hiç ihtiyacı yoktur.

Hak adil ve doğru olandır.

Hakkın özünde sonsuza dek saf ve güzel olarak kalmak vardır. Ne kadar zorunluymuş gibi görünse de çağdaşları tarafından tamamen benimsense de, gerçek, varlığını gerçek gibi sürdürmüyor, hakka çok az yer veriyor ya da onu hiç önemsemiyorsa zamanla kaçınılmaz olarak inandırıcılığını kaybedecek ve belki de bir canavara dönüşecektir. Gerçeğin ne ölçüde çirkinleşebileceğini bir bakışta saptamak için yüzyıllar öncesine dönüp Machiavelli'ye bakmak gerekir. Machiavelli şeytani bir dâhi, bir iblis değildir, alçak ve sefil bir yazar da değildir, o gerçeğin kendisidir. Ve bu sadece İtalya'nın, Avrupa'nın değil, XVI. yüzyılın gerçeğidir. XIX. yüzyılın ahlaki düşüncesiyle bakıldığında iğrenç görünür ve öyledir.

Hakla gerçek arasındaki bu çekişme toplumların başlangıcından bu yana sürmektedir. Düelloyu sona erdirmek, arı düşünceyle beşerî gerçekliği bütünleştirmek, gerçeğin hakka, hakkın gerçeğe barışçıl bir şekilde nüfuz etmesini sağlamak; bilge insanlara düşen işte budur.

II

Kötü Dikilmiş

Ama bilgelerin işi ayrı, açıkgözlerinki ayrıdır.

1830 Devrimi hızla durdurulmuştu.

Bir devrim karaya vurur vurmaz açıkgözler kalıntıları parçalamaya başlarlar.

Yüzyılımızın açıkgözleri kendilerini devlet adamı nitelemesiyle ödüllendirerek, devlet adamı ifadesinin kısmen argo bir ifadeye dönüşmesine yol açtılar. Gerçekten de, açıkgözlüğün olduğu yerde mutlaka alçaklık da vardır, bunu unutmamak gerekir. Açıkgöz demek, vasat demektir. Aynı şekilde devlet adamı da kimi zaman hain anlamına gelir.

Açıkgözlere inanacak olursak, Temmuz Devrimi gibi devrimler kesilmiş atardamarlardır; onlara hızla dikiş atılması gerekir. Hak, ısrarla talep edilirse, sarsıntı yaratır. Bu yüzden hak kazanılmışsa devleti sağlamlaştırmak lazımdır. Özgürlük güvence altına alındığında, iktidarı düşünmek gerekir.

Bu aşamada bilgeler açıkgözlerden henüz ayrılmasalar da, onlardan şüphe duymaya başlarlar. İktidar, tamam kabul. Ama öncelikle iktidar nedir? İkincisi, iktidarın kaynağı nedir?

Mırıltı halindeki bu itirazı duymamış gibi görünen açıkgözler manevralarına devam ederler.

Yararlı uydurmacalara zorunluluk maskesini geçirmekte hünerli olan politikacılara göre devrimden sonra bir halkın, üstelik monarşiyle yönetilen bir kıtaya mensup bir halkın ilk gereksinimi kendine bir hanedan bulmaktır. Böylece, halkın devrimden sonra huzuru, yani yaralarını sarıp, evlerini tamir edecekleri zamanı bulacağını söylerler. Hanedanlık yapı iskelesinin üstünü örter, hasta arabasını gizler.

Ancak bir hanedan bulmak her zaman kolay değildir.

Gerekirse karşılaşılan ilk dâhi ya da talihi yaver gittiği için hızla yükselen bir komutan kral olabilir. İlk durum için Napoléon'u, ikincisi içinse Iturbide'i örnek gösterebilirsiniz.

Ama karşılaşılan ilk aile bir hanedan olmaya yeterli değildir. Bu ailenin zorunlu olarak köklü olması gerekir, yüzyılların kırışıklığı birdenbire ortaya çıkmaz.

"Devlet adamlarının" bakış açısıyla –her şeyi hesaba katarak elbette– bir devrimden sonra, devrimin yaratacağı bir kralın nitelikleri nelerdir? Devrimci olabilir ve devrimci olması yararlıdır, yani bu devrime katılmış, devrim için çabalamış, saygınlığını yitirmiş ya da ün salmış, balta ya da kılıç sallamış olabilir.

Bir hanedanın nitelikleri nedir? Ulusal olmalıdır, yani belli bir mesafeden, eylemleriyle değil, kabul görmüş fikirle-

riyle devrimci. Geçmişi barındırmalı ve tarihî olmalı, geleceği barındırmalı ve sempatik olmalıdır.

Tüm bunlar ilk devrimlerin neden Cromwell ve Napoléon gibi tek bir adamla yetindiklerini ve ikinci devrimlerin, Brunswick Hanedanı ya da Orléans Hanedanı örneklerinde olduğu gibi neden bir aile arayışında olduğunu açıklamaktadır.

Kraliyet aileleri her dalı yere doğru eğilen ve kendisi bir incir ağacına dönüşen Hint incir ağaçlarına benzer. Halka kadar eğilmesi koşuluyla her dal bir hanedana dönüşebilir.

İşte açıkgözlerin teorileri budur.

Dolayısıyla onlar için asıl marifet de şudur: bir başarıya ondan yararlanacak olanları da titretmek için biraz felaket tonu katmak, atılan her adımı biraz korkuyla tatlandırmak, geçiş eğrisini ilerlemeyi yaşatacak kadar kabartmak, bu büyük olayı yavanlaştırmak, coşkunun şiddetini ifşa etmek ve azaltmak, köşeleri ve çıkıntıları törpülemek, zaferi pamuklara, hakkı kürklere sarmak, halkı sıcacık giysiler giydirip yatağa yatırmak, aşırı sağlıklı olmasına rağmen perhize sokmak, Herkül'e nekahet dönemindeki hasta muamelesi yapmak, olayı tedbirlerle sulandırmak, ideale susamış zihinlere ilaçla inceltilmiş nektar sunmak, başarının fazlasına karşı tedbirler almak, devrimi abajurla süslemek.

1830, 1688'de İngiltere'de başvurulan bu teoriyi hayata geçirdi.

1830 yarım bırakılmış bir devrimdir. İlerlemenin yarısı gerçekleşti, hak ise kısmen alındı. Oysa tıpkı güneşin mumu tanımaması gibi, mantık da aşağı yukarı diye bir şey bilmez.

Devrimleri yarı yolda durduran kimdir? Burjuvazi.

Neden?

Çünkü burjuvazi doyuma ulaşmış çıkardır. Dün açtı, bugün bolluğun içindedir, yarın da doygunluğa ulaşacaktır.

Napoléon'dan sonra 1814'te olanlar, 1830'da X. Charles'ın ardından tekrarlandı.

Burjuvaziden, haksız yere bir sınıf yaratılmak istendi. Burjuvazi halkın tatmin olmuş bir kesimidir sadece. Burjuva artık oturmaya zamanı olan kişidir. İskemle, sınıf değildir.

Ama iskemleye bir an önce oturabilmek için insanlığın yürüyüşü bile durdurulabilir. Bu, burjuvazinin sıklıkla düştüğü bir yanılgıdır.

Hata yapıldı diye sınıf olunmaz. Bencillik toplumsal düzenin bölümlerinden biri değildir.

Zaten bencilliğe, 1830 sarsıntısından sonra ulusun burjuvazi olarak adlandırılan bu tabakasının öykündüğü duruma karşı da adil davranmak gerekir; bu, kayıtsızlık ve tembellikle karıştırılan ve biraz da utanç barındıran durağanlık hali değildi, düşlere dalınan geçici bir duraksama anlamına gelen bir uyku hali değildi; bir molaydı.

Mola iki ilginç ve neredeyse zıt anlamı içeren bir sözcüktür: İlerleyen bir kafile, yani hareket; duraklama, yani dinlenme.

Mola güç toplama, uyanık ve silah elde bir dinlenme hali, nöbetçileriyle tetikte bekleyen bir gerçekliktir. Mola hem dünkü savaşı, hem yarınki savaşı kapsar.

1830 ve 1848 arası bir moladır.

Burada savaş olarak andığımız şey, ilerleme olarak da adlandırılabilir.

Bu yüzden burjuvaziye de, devlet adamları gibi "mola" sözcüğünü anlatacak biri gerekti. "Her şeye rağmen, çünkü" dedirtecek; devrim anlamına gelen ve istikrar anlamına gelen, geçmişle geleceğin bariz hesaplaşması sayesinde bugünü güçlendirecek karma bir kişiliğe sahip birine ihtiyaç vardı.

Bu adam "cepteydi" ve adı Louis-Philippe d'Orléans'dı.

221'ler Louis-Phillipe'i kral yaptı. Taç giydirme törenini Lafayette üstlendi. Bu dönemi *cumhuriyetlerin en mükemmeli* olarak adlandırdı. Tören Reims Katedrali yerine Paris Belediye Konağı'nda gerçekleşti.

Bu yarı krallığın, tam krallığın yerini alması "1830'un eseri"ydi.

Açıkgözler işlerini bitirdiklerinde, buldukları çözümün derin yanılgısı da ortaya çıktı. Tüm bunlar mutlak hakkın rızası olmadan yapılmıştı. Mutlak hak "İtiraz ediyorum!" diye haykırdı, sonra da, söylemesi korkunç ama, karanlıklara geri döndü.

III

Louis-Philippe

Devrimlerin kolları korkunç, elleri ise uğurludur; sert vururlar, ama hedeflerini iyi seçerler. 1830 Devrimi gibi yarım kalmış, yozlaşmış, hedeflerinden uzaklaşmış ve ufak çapta bir devrime dönüştürülmüş bile olsalar, yere çakılmalarını önlemeye yetecek ilahi ışığa daima sahiptirler. Gözden kaybolmaları asla bir el çekme değildir.

Yine de çok fazla böbürlenmeyelim; devrimlerin de yanılgıya düştükleri, büyük hatalar yaptıkları görülmüştür.

1830'a geri dönelim. 1830 yolundan sapmakla iyi etmiştir. Yarıda kalan devrimin ardından, "düzen" adı verilen kurumsallaşmada kral, krallığa tercih edilir bir konumdaydı. Louis-Philippe türüne az rastlanan bir insandı.

Tarihin mutlaka hafifletici sebepler sunacağı bir babanın oğluydu; ama babası kınanırken, kendisi saygı görüyordu; özel meziyetleri, çok sayıda da genel meziyeti vardı; sağlığına, servetine, şahsına, işlerine özen gösterir, bir dakikanın bile değerini bilir, ama bazen bir yılın değerini önemsemezdi; kanaatkâr, dingin, soğukkanlı, sabırlı, iyi bir insan ve iyi kraldı; karısıyla yatardı ve sarayında ailenin büyük kolunun eski gayrimeşru ilişkilerini telafi etmek amacıyla evlilik yatağını burjuvalara göstermekle görevli uşakları vardı; tüm Avrupa dillerini bilirdi ve –daha da ender olarak– tüm çıkarların dilini bilir, onları da konuşurdu; "orta sınıfı" ustalıkla temsil

ederdi, ama onu her zaman üstünlüğüyle geride bırakırdı; muhteşem zekâsıyla geldiği soyun değerini bilir ve soyu söz konusu olduğunda kendini Bourbon değil, özellikle Orléans Hanedanı'nın mensubu olarak tanıtmaktan yanaydı; soyunun ilk prensi olarak yüce altes unvanına rağmen, majesteleri olduğu gün gerçek bir burjuvaya dönüşmüştü; topluluk önünde teferruatlı, yakın çevresiyle kısa ve özlü konuşurdu; cimri olduğu söylense de bu kanıtlanmamıştı; aslında fantezi ya da görev uğruna kolayca cömertleşen tutumlu insanlardan biriydi; kültürlüydü, ama edebiyata pek meraklı değildi; soyluydu ama şövalye değildi; sıradan, sakin, hoşsohbet, güçlü bir adam olarak ailesi ve hanedanı tarafından sevilirdi; yozlaşmamış bir devlet adamıydı, sıcakkanlı değildi, ama doğrudan çıkarı söz konusu olduğunda herkese çok içten davranırdı; görevleriyle çok yakından ilgilenir, kimseye minnet ya da kin duymaz, üstünlüklerini vasatlıklar üzerinde acımasızca kullanırdı; tahtının altında gizemli bir şekilde homurdanan uzlaşmaları parlamentodaki çoğunluğuyla haksız kılardı; açıkyürekliydi, hatta bazen açıkyürekliliği tedbirsizliğe varsa da, tedbirsizliğinde de olağanüstü bir beceri gizliydi; çareleri, yüzleri, maskeleri boldu; Fransa'yı Avrupa'yla, Avrupa'yı da Fransa'yla korkutur, ülkesini tartışılmaz bir şekilde sever ama ailesini tercih ederdi; otoriteden çok güce, saygınlıktan çok otoriteye önem verirdi, bu özelliğinin her şeyi başarıya dönüştürürken kurnazlığı benimsemek ve alçaklığı tam anlamıyla reddetmemek gibi olumsuz, ama politikayı şiddetli sarsıntılardan, devleti çatlaklardan ve halkı felaketlerden korumak gibi yararlı bir yanı vardı; dakik, düzenli, dikkatli, keskin görüşlü, yorulmak bilmez bir adamdı; bazen kendi söyledikleriyle çelişir, kendini yalanlardı; Ancône'da Avusturya'ya karşı yüreklilik göstermiş, İspanya'da İngiltere'ye ayak diremiş, Anvers'i topa tutmuş, Pritchard'a tazminat ödemişti; Marseillaise'i inançla söylerdi; hayatında bezginliğe, umutsuzluğa, güzelin ve idealin beğeni-

sine, pervasız cömertliklere, ütopyaya, hayale, öfkeye, kibre, korkuya yer yoktu; yürekli olduğunu her açıdan kanıtlamış, Valmy'de general, Jemmapes'da asker olmuştu, sekiz kez kral katillerinin hedefi haline gelmişti, yine de hep gülümserdi; bir humbaracı kadar cesur, bir düşünür kadar gözüpekti; sadece Avrupa'da çıkacak bir karmaşadan endişelenir ve büyük siyasi maceraları uygun bulmazdı; kendi hayatını riske atmaktan çekinmezdi, ama hanedanlığını gözü gibi korurdu; krallığından çok zekâsıyla hükmetmek için iradesini etkileme gücünde yoğunlaştırırdı; insanların kişiliklerine dikkat etmese de, yargılamak için görmeye ihtiyacı olduğundan simaları bilirdi; iyi bir hatipti, hızlı algılayan, işlek zekâlıydı, olağanüstü bir hafızası vardı; Sezar, İskender ve Napoléon'la tek ortak noktası olan güçlü hafızasına sık sık başvururdu; olayları, ayrıntıları, tarihleri, isimleri asla unutmaz; eğilimlerin, tutkuların, çevresindeki farklı kişiliklerin, içsel özlemlerin, ruhların gizli ve belirsiz başkaldırılarının, kısacası bilinçlerin görünmeyen akışlarının hiç farkına varmazdı; üst katmanlar tarafından kabul görse de, Fransa'nın alt tabakalarıyla uyum içinde olduğu pek söylenemezdi; zekâsıyla her işin içinden sıyrılır, hüküm sürmekten çok yönetirdi; başbakan da kendisiydi; düşüncelerin enginliğinin karşısına engel olarak gerçeklerin sıradanlığını çıkarmakta ustaydı; uygarlık, düzen ve teşekkülün özgün yaratıcı gücünü, bürokrasi ve dolambaçlı yollarla iç içe geçirirdi; bir hanedanın kurucusu ve temsilcisiydi; biraz Charlemagne'a, biraz da avukatlara benzerdi; netice itibarıyla bu ulvi ve kendine özgü prens Fransa'nın endişesine ve Avrupa'nın kıskançlığına rağmen iktidarı elinde tutmayı başarmıştı ve şan şöhrete biraz meraklı olsa, yüceliğe de yararlılık kadar önem verse yaşadığı yüzyılın en seçkin insanları arasında yer alabilir, tarihe en önemli hükümdarlardan biri olarak geçebilirdi.

Louis-Philippe gençliğinde yakışıklıydı, yaşlandığında da çekiciliğini kaybetmemişti; ulus tarafından her zaman benim-

senmese de, kalabalıklar onu hep hoş karşıladı. Etkileyici bir havası olsa da gösterişten kaçınırdı; kral olsa da taç takmazdı ve yaşlı olmasına rağmen saçları ağarmamıştı. Tavırlarıyla eski rejimi, alışkanlıklarıyla yeni rejimi yansıtan ve 1830 yılına yakışan bir soylu-burjuva karışımıydı; Louis-Philippe hükümran bir geçişti; muhafaza ettiği eski aksanını ve imlasını modern düşüncelerin hizmetine sunuyor, Polonya ve Macaristan'ı sevse de *Lehler* diye yazıyor, *Erdelliler* diye telaffuz ediyordu. X. Charles gibi muhafız birliği üniforması giyer, Napoléon gibi *Legion d'honneur* nişanı takardı.

Kiliseye nadiren gider, hiç ava çıkmaz, operaya hiç uğramazdı. Bu uğraşları burjuvazinin sıradanlıkları olarak gördüğünden din adamları, av köpeği uşakları, opera sanatçıları umurunda değildi. Maiyeti yoktu. Dışarıya koltuğunun altında bir şemsiyeyle çıkardı ve bu şemsiye uzun zaman takmadığı tacın halesi görevini gördü. Biraz duvarcı, biraz bahçıvan, biraz da doktordu; atından düşüp bayılan bir arabacıyı hacamat ederdi; Louis-Philippe tıpkı hançerini yanından ayırmayan III. Henri gibi her yere neşteriyle giderdi. Tedavi etmek için kan döken bir kralı ilk kez gören kralcılar, bu gülünç kralla alay ediyordu.

Tarihin Louis-Phillipe hakkında bir yakınması var ki onu hesaptan düşmemiz gerekir; krallığı suçlayanlar, saltanatı suçlayanlar ve kralı suçlayanlar, üç haneli bir sayının birbirinden farklı üç ayrı rakamı. Askıya alınan demokratik haklar, ikincil hedefe dönüşen ilerleme, şiddetle bastırılan sokak protestoları, ayaklanmaların askerî mahkemede yargılanması, Transnonain Caddesi katliamı, savaş konseyleri, gerçek ülkenin meşruti devlet tarafından soğurulması, devletin gelirlerinin üç yüz bin imtiyaz sahibiyle paylaşılması kraliyetin suçlarıdır; reddedilen Belçika'nın Cezayir'i ,İngiltere'nin Hindistan'da yaptığı gibi uygarlıktan çok barbarlıkla işgal etmesi, Abdülkadir'e duyulan güvensizlik, Blaye ve Deutz'ün satın alınması, Pritchard'ın intikamının

alınması saltanatın suçlarıdır; ulusal bir politika yerine ailevi bir politika izlenmesi de kralın suçudur.

Görüldüğü gibi, bu hesap yapıldığında kralın yükü hafiflemektedir.

Onun en büyük hatası Fransa adına mütevazı davranmasıydı.

Bu hatanın kaynağı neydi?

Söyleyelim.

Louis-Philippe babalık yanı ağır basan bir kraldı; hanedanlığa dönüşmesi istenen ve üzerine titrenen bir ailenin her şeyden korkması ve rahatsız edilmek istememesi, sivil geleneğinde 14 Temmuz, askeri geleneğinde Austerlitz olan bir halkı tedirgin eden aşırı tepkileri doğuran buydu.

Zaten öncelikli addedilen kamu görevleri bir yana bırakılırsa, Louis-Philippe'in ailesi Louis-Philippe'in derin sevgisine layıktı. Aile efradı hayranlık uyandırıcıydı. Erdemler, yeteneklerle kol kola girmişti. Louis-Philippe'in kızlarından Marie d'Orléans tıpkı atası şair Charles d'Orléans gibi ailesinin ismini sanatçılar arasına taşımıştı. Ruhunu Jeanne d'Arc adını verdiği bir mermere katmıştı. Louis-Philippe'in iki oğlu Metternich'ten şu övgü dolu sözleri duymuşlardı: *Bunlar eşine benzerine hiçbir yerde rastlanmayacak iki genç prens.*

Hiçbir şeyi gizlemeden, ama hiçbir şeyi de abartmadan, işte gerçek Louis-Philippe.

Eşitliğin prensi olmak, Restorasyon'un ve devrimin karşıtlıklarını içinde taşımak; devrimcinin, hükümdar olduğunda güven veren bir devrimcinin endişelerini taşımak; işte Louis-Philippe'in 1830'daki hali buydu; bir insanla bir dönemin bu denli bütünleştiği, iç içe geçtiği, birlikte cisimleştiği asla görülmemiştir. Louis-Philippe 1830'un insan kılığına bürünmüş halidir. Üstelik tahta geçmesini sağlayacak büyük bir avantaja da sahipti: Sürgün. Sürgünde sefil, göçebe bir hayat sürmüştü. Fransa'nın en büyük derebeylik topraklarına sahip olan bu prens İsviçre'de aç kalmamak

için yaşlı bir atı satmış, Reichenau'da kız kardeşi Adélaide dikiş dikerken matematik öğretmenliği yapmıştı. Bir kralın yaşamına karışan bu anılar burjuvaziyi coşturuyordu. XI. Louis tarafından yaptırılan ve XV. Louis döneminde kullanılan Mont-Saint-Michel Hapishanesi'nin son hücresinin demir parmaklıklarını kendi elleriyle sökmüştü. Dumouriez yoldaşı, Lafayette dostuydu; Jakobenler kulübünün üyesiydi; Mirabeau omzuna vurmuş, Danton da ona "Delikanlı!" diye seslenmişti. 93'te, yirmi yaşındayken Chartres dükü olarak Konvansiyon'un karanlık bir locasında yerinde bir nitelemeyle *zavallı tiran* diye anılan XVI. Louis'nin davasını izlemişti. Devrimin körleşmiş öngörüsü, düşüncenin acımasızca ezdiği insanı neredeyse görmezden gelerek krallığı kralda ve kralı krallıkla yok ederken, mahkeme heyetinin engin fırtınası ve halkın öfkesi mahkûmu sorgularken, Capet[2] ne yanıt vereceğini bilemezken, kraliyetin şaşkın başı bu karanlık esintinin altında korkuyla titrerken, mahkûm edilen gibi mahkûm edenlerin de göreli masum olduğu bu felaketin ortasında etrafına bakmış, bu baş döndürücü gelişmeleri izlemiş, yüzyılların Konvansiyon Mahkemesi'nin huzuruna çıktığını görmüş, her şeyin sorumlusu sayılan o bahtsız XVI. Louis'nin arkasında, karanlıkta o müthiş suçlunun, monarşinin belirdiğini fark etmiş ve yüreğinde halkın neredeyse Tanrı'nın adaleti kadar tarafsız olan o büyük adaletinin saygı dolu korkusu kalmıştı.

Devrim onda olağanüstü bir iz bırakmıştı. Anısı o azametli yılların, dakikası dakikasına, canlı damgası gibiydi. Bir gün sözünden şüphe etmemizin imkânsız olduğu bir tanığın önünde Kurucu Meclis'in alfabetik listesinde A harfinin altında yer alan üyelerin ismini ezbere saymıştı.

Louis-Philippe açık görüşlü bir kraldı. Onun iktidarı döneminde basın, yargı, düşünce ve ifade özgürlüğü vardı. Ey-

2 Kral XVI. Louis 1792'de tahttan indirildikten sonra Yurttaş Capet olarak anılmıştır. (ç.n.)

lül Yasaları aydınlığın hüküm sürmesine izin veriyordu. Işığın ayrıcalıklar üzerindeki kemirici etkisini bilse de, tahtını aydınlıktan mahrum etmemişti. Tarih bu saygın tutumunu dikkate alacaktır.

Sahneden çekilen tüm tarihi şahsiyetler gibi günümüzde Louis-Philippe de insan vicdanı tarafından yargılanıyor. Davası ise henüz ilk evresinde.

Tarihin saygın ve özgür ifadesiyle konuşacağı saat henüz gelmedi; bu kral hakkında nihai kararın verileceği an henüz gelmedi; ünlü ve saygın tarihçi Louis Blanc onun hakkında vardığı ilk hükmü yakın zamanda yumuşattı; Louis-Philippe 221'ler ve 1830 olarak anılan bir yarı parlamento ve bir yarı devrimin seçtiği kişiydi ve her hâlükârda, yukarıda da belirttiğimiz gibi, onu burada merkezinde felsefenin bulunduğu geniş bir bakış açısıyla yargılamamız, mutlak demokrasi ilkesi adına bazı tedbirler almakla mümkün olabilir ancak; mutlakın gözüyle bakıldığında, bu iki hak dışında her şey, yani başta bireysel, sonra da toplumsal haklar dışındaki her şey gasptır; ama neticede, bu tedbirleri aldıktan sonra, bugün dahi onun hakkında söyleyebileceğimiz şey, Louis-Phillipe'in kendisinin, insanlığın iyiliği açısından bakıldığında varolmayı sürdüreceği, eski tarih jargonuyla ifade edersek, tahta çıkmış en iyi krallardan biri olduğudur.

Elimizde onun aleyhine ne var? O taht. Kral Louis-Philippe'i çıkarınca, geriye insan kalır. Bu insan iyi bir insandır, hatta bazen hayranlık uyandıracak kadar iyidir. Neredeyse her akşam, kıtanın politikalarıyla ilgili çatışmalar için kaygılanmaktan yorulmuş, uykusuzluktan gözleri şişmiş bir halde odasına çekildiğinde ne yapardı? Eline bir dosya alıp geceyi bir ceza davasını gözden geçirmekle geçirir, Avrupa'ya kafa tutmanın zor bir iş olduğunu, ama bir insanı celladın elinden almanın çok daha zor bir iş olduğunu düşünürdü. Adalet bakanıyla inatlaşır; *yasanın gevezeleri* dediği başsavcılarla giyotine giden yolu adım adım tartışırdı. Bazen yığınla dosya ma-

sasını kaplardı; o hepsini tek tek incelerdi; mahkûm edilmiş o zavallı başları kaderlerine terk etmek ona ıstırap verirdi. Bir gün, yukarıda sözünü ettiğimiz güvenilir tanığın önünde şunları söylemişti: *Bu gece yedi tanesini kurtardım.* İktidarının ilk yıllarında, ölüm cezası neredeyse ortadan kalkmış ve giyotin sehpasının işlevsiz kalması krala şiddetle karşı çıkılmasına yol açmıştı. Ailenin büyük kolu Grève Meydanı'nı ortadan kaldırınca, Saint-Jacques Kapısı adıyla burjuva bir Grève Meydanı yaratıldı; "işlek zekâlar" yarı meşru bir giyotine ihtiyaç duymuştu; böylece burjuvazinin muhafazakâr kesimini temsil eden Casimir Perier, burjuvazinin liberal kanadından yana olan Louis-Philippe karşısında bir zafer daha kazanmıştı. Louis-Philippe, Beccaria'nın[3] kitabından notlar çıkarmıştı. Fieschi suikastından sonra, "Yaralanmamış olmam ne talihsizlik! Halbuki onu bağışlayabilirdim," diye haykırmıştı. Bir başka sefer, kendisine direnen bakanlarına göndermede bulunarak dönemimizin önemli politik simalarından birinin mahkûmiyeti hakkında şunları yazmıştı: *Bağışlandı, geriye onu kazanmak kalıyor.* Louis-Philippe, IX. Louis kadar uysal, IV. Henri kadar iyi niyetliydi.

Şimdi, bize göre tarihte –iyiliğin en nadir bulunan erdemlerden biri olduğu yerde– iyi olan, yüce olandan önce gelir.

Louis-Philippe bazıları tarafından sertçe, bazıları tarafından da acımasızca eleştirilmiştir; bu kralı tanıyan ve bugün kendisi de bir hayalete dönüşmüş bir adamın çıkıp tarih karşısında onun lehine tanıklık etmesi çok doğaldır; bu tanıklık, içeriği ne olursa olsun, şüphesiz ve her şeyden evvel, herhangi bir çıkar gütmez; bir ölünün yazdığı mezar yazıtı içten olur; bir gölge, bir başka gölgeyi teselli edebilir; aynı karanlığın paylaşılması övme hakkını doğurur ve sürgündeki iki mezar için "Biri diğerine dalkavukluk etti," denmesinde endişelenecek bir şey yoktur.

3 Cesare Beccaria (1738-1794) : İtalyan hukukçu. *Suçlar ve Cezalar Hakkında* adlı eserinde ölüm cezasının kaldırılmasını savunur. (ç.n.)

IV

Temeldeki Çatlaklar

Anlattığımız dramın Louis-Philippe iktidarının ilk yıllarını saran trajik bulutların yoğunluğuna nüfuz edeceği anda ikircikli davranmaya gerek yoktu ve bu kitabın bu kral hakkında bilgi vermesi zorunluydu.

Louis-Philippe krallık yetkesini şiddete başvurmadan, doğrudan bir eylemde bulunmadan, devrimin gerçek amacından epeyce sapmış devrimci yönelim vasıtasıyla elde etmişti, ama bu değişimde Orléans dükü hiçbir şahsi girişimde bulunmamıştı. Prens olarak doğmuştu ve kral olmak üzere seçildiğine inanıyordu. Bu görevi kendi kendine üstlenmiş değildi; onu zorla almamıştı, bu ona önerilmiş, bizce hatalı davranarak öneriyi kabul etmişti; ama yine de önerinin hukuka uygun olduğuna ve onu kabul etmenin de görevini yerine getirmek olduğuna inanmıştı. Bu kabulleniş iyi niyetinin göstergesiydi.

Bu yüzden biz de gönül rahatlığıyla diyebiliriz ki Louis-Philippe'in iyi niyetli olması ve demokrasinin de saldırırken iyi niyetli davranması sayesinde, toplumsal çatışmalardan yayılan dehşetin büyüklüğünden ne kral ne de demokrasi sorumlu tutulabilirdi. İlkelerin çarpışması elementlerin çarpışmasına benzer. Okyanus suyu, kasırga havayı, kral krallığı, demokrasi halkı savunur; göreceli olan, yani monarşi, mutlak olana, yani cumhuriyete direnir; toplum bu çatışmada kan kaybeder, ama bugün çektiği acı gelecekte kurtuluşu olacaktır ve her halükârda çatışanları suçlamaya gerek yoktur; taraflardan biri kuşkusuz yanılmaktadır; Rodos Heykeli gibi bir ayağını bir kıyıdaki cumhuriyete, diğer ayağını diğer kıyıdaki krallığa basma şansı olmayan hak ise bölünmez bir bütündür; ama yanılanlar içtenlikle yanılmaktadır; bir Vendéeli nasıl haydut değilse, kör de suçlu değildir.

Bu yüzden bu korkunç mücadeleleri eşyanın doğasının hesabına yazalım. Bu kasırgaların doğası ne olursa olsun, ona beşeri sorumsuzluk karışmıştır.

Açıklamamızı tamamlayalım.

1830 hükümeti daha ilk gününde zorlu koşullarla karşılaşmıştı. Daha dün doğmuştu ama bugün mücadele etmek zorundaydı.

Koltuğuna güç bela oturmuştu ki henüz tam olarak yerleşmemiş ve dayanıklı olmayan Temmuz düzeneğinin dört bir yana çekiştirildiğini hissetmişti.

Hemen ertesi gün direniş başladı; belki de bir gün öncesinde başlamıştı.

Aylar geçtikçe düşmanlıklar büyüdü ve örtülü olan artık apaçıktı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Fransa dışında krallar tarafından pek benimsenmeyen Temmuz Devrimi Fransa'da da farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştı.

Tanrı insanlara belirgin arzularını, gizemli bir dille yazılmış anlaşılması zor bir metinle, olaylarla iletir. İnsanlar alelacele bu metni çevirirler; bu çeviriler yanlışlarla, eksikliklerle, anlam hatalarıyla doludur. İlahi dili pek az akıl anlar. En derin kavrayışa sahip olanlar, en sakin ve en derin kişiler metni ağır ağır deşifre ederler ve asıl metne ulaştıklarında da iş işten geçmiştir; ortada yirmi farklı tercüme vardır. Her çeviriden bir siyasi akım, her anlam hatasından bir fraksiyon doğar ve her siyasi akım gerçek metnin sadece kendi elinde olduğuna inanırken, her fraksiyon da aydınlığın kaynağı olduğunu düşünür.

Çoğunlukla iktidarın kendisi de bir fraksiyondur.

Devrimlerde akıntıya karşı yüzenler vardır, bunlar eski siyasi akımlardır.

Tanrı'nın lütfuyla verasete tutunan eski siyasi akımlara göre, başkaldırma hakkından doğan devrimlere başkaldırmak bir haktır. Yanlış. Çünkü devrimlerde başkaldıran halk

değil kraldır. Devrim başkaldırının tam tersidir. Her devrim doğal gelişimi içinde kendi meşruiyetini barındırır, bazen sahte devrimciler onu lekeleseler, kan içinde bıraksalar da o varlığını korur. Devrimler tesadüften değil zorunluluktan doğar. Devrim yapaylığın gerçekliğe geri dönüşüdür. Gerekli olduğu için yapılmıştır.

Bourbon Hanedanı yanlısı meşruiyetçi akımlar 1830 Devrimi'ne yanlış muhakemeden fışkıran tüm güçleriyle saldırıyorlardı. Yanılgılar muhteşem mermilerdir. Devrime savunmasız olduğu, mantığının yetersiz kaldığı en hassas noktalarından yükleniyorlar, bu devrimin krallığını hedef alıyorlardı. Meşruiyetçi akımlar "Devrim, neden bu kral?" diye bağırıyorlardı. Bozguncular iyi nişan alan körlerdir.

Aynı çığlığı cumhuriyetçiler de atıyordu, ama onlar attığında bu çığlık daha mantıklı görünüyordu. Meşrutiyetçilerin körlüğü demokratların keskin görüşlülüğüne tekabül ediyordu. 1830, halkı iflasın eşiğine getirmişti. Öfkelenen demokrasi bunu onun yüzüne vuruyordu.

Temmuz yönetimi geçmişin saldırıları ve geleceğin saldırıları arasında çırpınıyordu. Bir yanda monarşinin yüzyıllarıyla, diğer yanda sonsuz hakla mücadele anını temsil ediyordu.

Ayrıca tüm bunlar bir yana, bir devrim olmaktan çıkıp monarşiye dönüştüğünden, 1830 kendini Avrupa'ya kabul ettirmek zorundaydı. Barışı korumak işleri daha da karmaşıklaştırıyordu. Düşüncelere rağmen toplumsal uyumu yakalamak, savaştan daha maliyetlidir. Sürekli bastırılsa da sürekli homurdanan bu çatışmadan uygarlığın kendisine de şüpheli görünen o yıkıcı çözüm, yani silahlı barış doğdu. Avrupa hükümetlerinin boyunduruğu altında da olsa, Temmuz krallığı şaha kalkıyordu. Metternich ona seve seve gem vurabilirdi. Fransa'daki ilerleme bunu çabuklaştırmıştı, Avrupa'nın ağır aksak monarşilerini itiyor, sürüklenirken sürüklüyordu.

Bu arada, ülke içinde yoksulluk, işçi sınıfı, ücret, eğitim, ceza yasası, fuhuş, kadının yazgısı, zenginlik, sefalet, üretim, tüketim, bölüşüm, ticaret, kredi, sermayenin ve emeğin hakları, tüm bu sorunlar toplumun sırtında giderek büyüyordu, korkunç bir yük.

Siyasi partiler dışında, ortaya bir başka hareket çıkmıştı. Felsefi mayalanma demokratik mayalanmaya karşılık veriyordu. Seçkinler de alt katmanlardan farklı bir şekilde olsa da kafalarının karıştığını hissediyorlardı.

Düşünürler fikirler üretirken, altlarındaki zemin, yani devrimci akımların etkisi altındaki halk, sara krizini andıran çılgınca sarsıntılarla titreşiyordu. Kimileri tek başına, kimileri topluluklar halinde hareket eden bu düşünürler toplumsal sorunlarla barışçıl bir şekilde ama derinlemesine ilgileniyor, bir volkanın derinlerinde sükûnetle dehlizler açan ve hafif sarsıntılardan, hayal meyal seçilen kızgın ateşlerden pek rahatsız olmayan kaygısız madenciler gibi çalışıyorlardı.

Bu sükûnet bu çalkantılı dönemde hoş bir görünüm arz ediyordu.

Haklar konusunu siyasi partilere bırakan bu adamlar mutluluk sorunuyla ilgileniyorlardı.

İnsanın refahı, işte toplumdan bunu istiyorlardı. Maddi konuları, tarımın, ticaretin, sanayinin sorunlarını dinin saygınlığı kadar yüceltiyorlardı. Biraz Tanrı'nın, ama en çok insanın yarattığı uygarlıkta menfaatler, politikanın jeologları olan ekonomistlerin sabırla incelediği bir dinamikler yasası uyarınca, sağlam bir kaya oluşturacak biçimde kaynaşır, birleşir ve karışırlar.

Farklı isimlerle örgütlenen ama genel politik çizgileriyle sosyalist olan bu gruplar, içinden insanların mutluluğunu sağlayacak berrak suların fışkıracağı bu sağlam kayayı parçalamaya çalışıyorlardı.

Uğraşları ölüm cezasından savaşa uzanıyor, her sorunu kapsıyordu. Fransız Devrimi tarafından güvence altına alı-

nan insan haklarının yanı sıra kadın ve çocuk haklarını da savunuyorlardı.

Farklı nedenlerden dolayı, sosyalistlerin gündeme getirdiği sorunları burada teorik bir bakış açısıyla derinlemesine incelemeden, belirtmekle yetinmemiz kimseyi şaşırtmamalı.

Sosyalistlerin öne çıkardığı tüm sorunlar, kozmogoniyi, boş inançlar ve mistisizm hariç, iki temel başlıkta toplanabilir.

İlk başlık:

Zenginliği üretmek.

İkinci başlık:

Zenginliği bölüşmek.

İlk sorun emek sorununu içerir.

İkinci sorun ücret sorununu içerir.

İlk sorunda söz konusu olan güçlerin kullanımıdır.

İkincindeyse söz konusu olan zenginliklerin dağılımıdır.

Güçlerin doğru kullanımından kamu gücü doğar.

Zenginliklerin doğru dağılmasından bireysel mutluluk doğar.

Doğru dağılım eşit değil, adil dağılım anlamına gelir. İlk eşitlik, hakkaniyettir.

Çevremizdeki kamu gücü, benliğimizdeki bireysel mutluluk, bu iki başlığın birleşmesinden toplumsal refah doğar.

İngiltere bu sorunlardan ilkini çözdü. Muhteşem bir zenginlik yarattı, onu kötü bölüştürdü. Sadece bir kesimi tatmin eden bu çözüm kaçınılmaz olarak canavarca bir bolluğa ve canavarca bir yoksulluğa yol açtı. Tüm zenginlikler birkaç kişiye, tüm yoksunluklar diğerlerine, yani halka; ayrıcalıklar, tekeller, feodaliteyi doğuran da aynı emek gücüdür. Kamu gücünü yoksulluğun üstüne oturtan, devletin büyüklüğünün bireyin sıkıntılarında köklendiren bir sistem hatalı ve tehlikeli bir iş yapıyor demektir. Maddiyatın tüm unsurlarını birleştiren ve hiçbir ahlaki unsurun yer almadığı bir büyüklük kötü düzenlenmiştir.

Komünizm ve toprak yasası ikinci problemi çözdüklerini sanıyorlar. Yanılıyorlar. Onların bölüşümden anladığı

şey üretimi öldürüyor. Eşit bölüşüm rekabeti, dolayısıyla da emeği yok eder. Bu, bölüştürdüğü şeyi öldüren bir kasabın gerçekleştirdiği paylaşıma benzer. Zenginliği yok etmek, onu paylaştırmak değildir.

İyi bir çözüm için iki sorun birlikte, bir bütün halinde çözümlenmelidir. İki sorundan sadece ilkini çözerseniz Venedik, İngiltere olursunuz. Venedik gibi yapay ya da İngiltere gibi maddi bir güce kavuşur, vicdansız zenginlere dönüşürsünüz. Venedik gibi bir şiddet eylemine kurban gidersiniz ya da İngiltere'nin başına geleceği gibi iflas edersiniz. Ve dünya sizin mahvolup gitmenizi umursamaz, çünkü dünya bencillikle ilintili olan, insan türü için erdemi ya da bir düşünceyi temsil etmeyen şeylerin mahvolup gitmesine aldırmaz.

Anlaşılacağı gibi, Venedik ve İngiltere derken halklardan değil toplumsal yapılardan, uluslardan değil bu uluslara hükmeden oligarşilerden söz ediyoruz. Uluslara her zaman saygı ve sempati duyarız. Venedik halk olarak yeniden doğacak; İngiltere'de aristokrasi ölse de, ulus sonsuza dek var olacak. Bunu söyledikten sonra devam edelim.

İki sorunu çözün, zengini teşvik edip yoksulu koruyun, sefaleti ortadan kaldırın, zayıfın güçlü tarafından adaletsizce sömürülmesine son verin, başarmaya çalışanın başaranı haksız yere kıskanmasını dizginleyin, emeğin ücretini matematiksel olarak ve kardeşçe hesaplayın, çocuklara ücretsiz ve zorunlu eğitim sağlayın ve erkekliğin temelini bilime dayandırın, hem kasları hem zihni geliştirin, hem güçlü bir ülkeniz hem de mutlu bir aileniz olsun, mülkiyeti yok edeceğinize, onu hiç de sanıldığı kadar zor olmayacak şekilde, istisnasız her yurttaşın mülk sahibi olmasına izin verecek biçimde evrenselleştirip halka mal edin, nihayet zenginliği üretmeyi ve onu nasıl bölüştüreceğinizi bilin, böylece maddi ve manevi yüceliği bir bütün olarak elde edecek ve Fransa olarak anılmayı hak edeceksiniz.

İşte bazı sekter gruplar dışında sosyalizmin söylediği, gerçekliğin içinde aradığı, zihinlerde taslağını çizdiği şey bunlardı.

Hayranlık veren çabalar! Ulvi girişimler!

Bu doktrinler, bu teoriler, bu direnişler, devlet adamının beklenmedik bir şekilde filozoflarla hesaplaşması zorunluluğu, hayal meyal seçilebilen karmaşık gerçeklikler, eski rejimle uyum içinde olan, devrimci idealle pek fazla çatışmayan yeni bir siyaset anlayışının yaratılması, Polignac'ı savunmak için Lafayette'ten yararlanmanın koşulları, başkaldırının altında belli belirsiz görülen ilerlemenin önsezisi, meclisler ve sokaklar, sokağın çevresinde dengelenmesi gereken rekabetler, onun devrime olan inancı, belki de nihai bir üstünlük hakkının istemsizce kabullenilmesinden kaynaklanan olası bir boyun eğiş, soyunun geleneklerine bağlı kalma isteği, ailesine sevgisi, halkına duyduğu içten saygı ve kendi onuru; işte Louis-Philippe'in zihnini meşgul eden ve ne kadar güçlü ve yürekli olursa olsun bazen onu kral olmanın güçlüğü altında ezen sorunlar bunlardı.

Ayaklarının altındaki zeminin hareket ettiğini hissediyordu, ancak Fransa her zamankinden daha fazla Fransa olduğundan bu hareketlilik dağılarak toz haline dönüşme anlamına gelmiyordu.

Ufka karaltılar çökmüştü. Giderek yakınlaşan, öfkelerden ve sistemlerden kaynaklanan garip bir gölge yavaş yavaş insanların, nesnelerin, düşüncelerin üzerine yayılıyordu. Aceleyle üstü örtülüp havasız bırakılan her şey hareket ediyor, mayalanıyordu. Bazen safsataların gerçekliklere karıştığı bu hava onurlu insanın vicdanının soluğunu tutacağı ölçüde boğucuydu. Zihinler toplumsal kaygıyla tıpkı fırtına yaklaştığında titreşen yapraklar gibi titreşiyorlardı. Havadaki elektrik bazı anlarda ortaya çıkan tanınmamış birinin ortalığı aydınlatacağı ölçüde yüksekti. Ardından her yanı yeniden alacakaranlığın loşluğu kaplıyordu. Ara sıra, enginliklerden yayılan boğuk gümbürtüler bulutlarda biriken elektriğin ne kadar yoğun olduğu hakkında fikir veriyordu.

Temmuz Devrimi'nin üzerinden yirmi ay geçtikten sonra, 1832 yılı yakın tehditlerin belirmesiyle başlamıştı. Halkın sıkıntısı, aç işçiler, karanlıkta kaybolup giden son Condé prensi, Paris'in Bourbonları kovması gibi Nassauları kovan Brüksel, bir Fransız prensine sunulan ama bir İngiliz prensine verilen Belçika, Nicolas'nın Rus kini, arkamızda güneyin iki iblisi, İspanya'da Ferdinand, Portekiz'de Miguel, İtalya'da titreyen zemin, Bologna'ya el uzatan Metternich, Ancône'da Avusturya'ya gözdağı veren Fransa, kuzeyde Polonya'yı tabutuna geri çivileyen çekicin iç karartıcı gürültüsü, öfkeli bakışlarla Fransa'yı izleyen tüm Avrupa, eğileni itmeye, yere düşenin üzerine çullanmaya hazır bekleyen şüpheli müttefik İngiltere, yasaya dört kelleyi vermemek için Beccaria'nın arkasına sığınan meclis, kralın arabasından silinen zambak resimleri, Notre-Dame'dan sökülen haç, gücünü kaybeden Lafayette, iflasın eşiğindeki Laffitte, yoksulluk içinde ölen Benjamin Constant, iktidar yorgunluğundan ölen Casimir Perier, krallığın biri düşüncenin, diğeri emeğin başkenti olan iki kentindeki siyasi ve toplumsal hastalıklar, Paris'te iç savaş, Lyon'da sınıf savaşı; aynı kızgın ateşle aydınlanan iki şehir; halkın alnında bir kraterin kızıllığı; bağnazlaşan güney, çalkalanan batı, Vendée'deki Berry düşesi, komplolar, entrikalar, ayaklanmalar ve kolera düşüncelerin kasvetli mırıltısına olayların boğuk uğultusunu katıyordu.

V

Tarihi Doğuran ve Tarihin Habersiz Olduğu Olaylar

Nisan sonuna doğru durum ciddileşmiş, mayalanmalar ürünlerini vermeye başlamıştı. 1830'dan beri hemen bastırılsa da sık sık tekrarlandığı için içten içe yanmayı sürdürdüğüne işaret eden küçük, bölgesel ayaklanmalar çıkmıştı.

Korkunç bir şey planlanıyordu. Olası bir devrimin henüz yeterince seçilemeyen taslağının loş aydınlığı belli belirsiz seçilebiliyordu. Fransa Paris'e, Paris de Saint-Antoine kenar mahallesine bakıyordu.

Yavaş yavaş kaynayan Saint-Faubourg Mahallesi taşmaya başlamıştı.

Charonne Caddesi'nin meyhaneleri, bu iki sıfat meyhanelere uygun düşmese de, ağırbaşlı ve fırtınalıydı.

Hükümet politikaları oralarda rahatlıkla tartışılıyordu, açıkça *uğrunda mücadele edilecek ya da sessiz kalınacak bir şeyin* varlığından söz ediliyordu. Bu meyhanelerin, işçilere ilk ayaklanma sesi üzerine sokaklara fırlayacaklarına ve "düşmanın sayısına aldırmadan çarpışacaklarına" dair yeminlerin ettirildiği arka salonları vardı. Yemin edildikten sonra, meyhanenin köşesinde oturan bir adam yankılanan gür bir sesle "Ne yapman gerektiğini anladın! Bunun üzerine yemin ettin!" diyordu. Bazen birinci kattaki kapalı bir odaya çıkılıyor, orada mason ritüellerine benzeyen sahneler yaşanıyordu. Aralarına yeni katılana ailesinden önce devrimi düşüneceğine dair yemin ettiriliyordu. Usul böyleydi.

Basık tavanlı salonlarda "bozguncu" broşürler okunuyordu. O dönemin gizli bir raporunda "Hükümete verip veriştiriyorlardı," diye yazıyordu.

Şu sözler duyuluyordu: "Şeflerin isimlerini bilmiyorum. Bizler ayaklanma zamanını iki saat önce öğreneceğiz." Bir işçi "Üç yüz kişiyiz, herkes yarım frank versin, mermi ve barut imal etmek için yüz elli frank toplamış oluruz," diyordu. Bir başkası "Altı aya gerek yok, iki aya da gerek yok. On beş güne kalmadan yönetim kadar donanımlı olacağız. Yirmi beş bin adamla onlara meydan okuyabiliriz," diyordu. Yine bir başkası "Geceleri uyumuyorum, çünkü fişek hazırlıyorum," diyordu. Ara sıra *burjuva görünümlü ve şık giysili* adamlar geliyor, yapmacık ve emreden bir tavırla *ele başlarının* ellerini sıktıktan sonra gidiyorlardı. Asla on dakikadan fazla kal-

mıyorlardı. Alçak sesle anlamlı sözler ediliyordu: "Koşullar olgunlaştı, komplonun son aşamasındayız." Katılımcılardan birinin ifadesiyle *oradaki herkes bu sözleri vızıldıyordu.* Coşku, günün birinde bir işçinin meyhanenin ortasında "Silahımız yok!" diye haykıracağı ölçüde kabarmış, arkadaşlarından biri farkında olmadan İtalyan ordusunu kasteden Bonaparte'ın sözlerini tekrarlayarak şöyle karşılık vermişti: "Karşıdaki askerlerin var ya!" Bir başka raporun belirttiğine göre "çok gizli" konuları orada konuşmuyorlardı. Bunca şeyi söyledikten sonra neyi gizlediklerini anlamak mümkün değil.

Bazı toplantılar periyodikti, ama katılımcı sayısı sekiz ya da onu aşmıyor, zaten bu tür toplantılara hep aynı kişiler katılıyordu.

Bazı toplantılara ise isteyen giriyor ve salon ayakta durmalarını gerektirecek kadar doluyordu. Bazıları oraya coşkuları ve tutkuları yüzünden geliyorlardı, bazılarıysa *işe giderken yollarının üzerinde olduğu için uğradıklarını* söylüyorlardı. Tıpkı devrim sırasında olduğu gibi, bu meyhanelerde yeni katılanları sarılıp öpen yurtsever kadınlar vardı.

Bazı anlamlı olaylar da gelişiyordu.

Meyhaneye giren bir adam içkisini içtikten sonra çıkarken "Meyhaneci, hesabı devrim ödeyecek," diyordu.

Charonne Caddesi'nin karşısındaki bir meyhanede yasa dışı faaliyet yürütecek devrimciler seçiliyor, oylama kaskette toplanan kâğıtlarla yapılıyordu.

İşçiler bir eskrim hocasının Cotte Sokağı'ndaki evinde toplanıyorlardı. Orada, duvarda tahtadan kılıçlar, flöreler, değnekler, bastonlardan oluşan bir silah takımı vardı. Bir gün flörelerin ucundaki tıpalar çıkarıldı. Bir işçi "Yirmi beş kişiyiz, ama bana makine gözüyle baktıkları için beni hesaba katmıyorlar," diyordu. Bu makine daha sonra Quénisset oldu.

Önceden tasarlanmış bazı şeyler zamanla herkes tarafından bilinir hale geliyordu. Kapısının önünü süpüren bir ka-

dın yanındaki kadına "Uzun süreden beri fişek imal etmekle uğraşılıyor," diyordu. Sokaklarda bölgenin ulusal muhafızlarına hitaben yazılmış afişler okunuyordu. Bu afişlerin birinin altında şu imza vardı: *Şarap Tüccarı Burtot.*

Bir gün Lenoir Çarşısı'ndaki bir likörcünün kapısının önündeki taşın üstüne çıkan keçi sakalları ince favorileriyle birleşmiş bir adam İtalyan aksanıyla gizli bir yönetimin kaleminden çıkmışa benzeyen ilginç bir yazıyı yüksek sesle okuyordu, çevresini saran insanlar onu alkışlıyordu. Kalabalığı en fazla etkileyen sözler bir rapora kaydedilmişti: "(...) Düşüncelerimizi yaymamızı engelliyorlar, afişlerimiz yırtıldı, onları asanlar hapse atıldı..." "Pamuk üreticilerinin başına gelen felaket tarafsız birçok kimseyi saflarımıza kattı." "Halkların geleceği bizim karanlık saflarımızda filizleniyor." "İşte üzerinde kesin bir karara varmamız gereken kavramlar: etki ya da karşı etki, devrim ya da karşı devrim. Çünkü çağımızda artık durağanlığa yer yok. Halktan yana ya da halka karşı, başka seçenek yok." "(...)Bizi uygun bulmadığınızda alaşağı edin, ama o güne kadar yanımızda yürüyün." Tüm bunlar güpegündüz herkesin önünde söyleniyordu.

Daha da cüretkâr olan bazı eylemler bu cüretkârlıklarından dolayı halka şüpheli görünüyordu. 4 Nisan 1832 günü, Sainte-Marguerite Sokağı'nın köşesinde taşın üzerine çıkan bir adam şöyle haykırıyordu: "Ben Babeufçüyüm!" Ama halk Babeuf'ün arkasında Gisquet'nin[4] gizlendiğini hissediyordu.

Bu adam uzun bir söylevin arasına şu sözleri serpiştiriyordu:

— Kahrolsun mülkiyet! Sol muhalefet alçak ve korkak. Kendini haklı çıkarmak istediği zaman devrimi öğütlüyor. Yere serilmemek için demokrat, mücadele etmemek için kralcı görünüyor. Cumhuriyetçiler deri değiştiren hayvanlara benzer. Emekçi yurttaşlar, cumhuriyetçilerden uzak durun.

4 Henri Gisquet (1792-1866): Dönemin Paris Emniyet Müdürü. (ç.n.)

— Kes sesini muhbir yurttaş! diye bağırdı bir işçi.

Bunun üzerine söylev sona erdi.

Garip olaylar yaşanıyordu.

Bir işçi hava kararırken nehrin kenarında kendisine "Yurttaş nereye gidiyorsun?" diye soran "şık giyimli bir adamla" karşılaşıyordu. İşçi ona "Mösyö, sizi tanıma onuruna erişemedim," diye karşılık verdiğinde adam "Ben seni iyi tanıyorum. Ama endişelenme, ben Yürütme Komitesi'ndenim. Güvenilir olmadığından şüpheleniyorlar. Ağzından bir şeyler kaçırırsan, gözümüzün üzerinde olduğunu unutma." Ardından işçinin elini sıkıp, "Yakında tekrar görüşeceğiz," deyip uzaklaşıyordu.

Her yerde kulağı olan polis sadece meyhanelerde değil, sokaklarda da şöyle sohbetlere tanık oluyordu:

— Bir an önce örgüte gir, diyordu bir dokuma işçisi bir doğramacıya.

— Neden?

— Çünkü yakında ortalık karışacak.

Yırtık pırtık giysili iki adam arasında bir ayaklanmanın habercisi olan şu diyalog geçiyordu:

— Bizi kim yönetiyor?

— Mösyö Philippe.

— Hayır burjuvazi.

Ayaklanma sözcüğünü kötü anlamda kullandığımızı düşünenler yanılacaklar. Ayaklananlar yoksullardı.

Bir başka seferinde, yoldan geçen iki adamdan birinin diğerine şöyle dediği duyuluyordu: "Mükemmel bir saldırı planımız var."

Trône Kapısı'ndaki bir hendekte çömelmiş dört adam arasında geçen gizli konuşmadan ancak şu sözler işitilebiliyordu: "Onun Paris'te kalmaması için her şey yapılacak."

O kimdi? Tehditkâr karanlık.

Mahallede söylendiği gibi "kalburüstü şefler" ortada görünmüyordu. Toplantılarını Sainte-Eustache kavşağı ya-

kınlarındaki bir meyhanede yaptıkları sanılıyordu. Merkez Komite'yle Saint-Antoine Mahallesi arasındaki bağlantıyı Mondétour Sokağı'ndaki Terzi Dayanışma Cemiyeti'nin başkanı olan Aug. adlı bir adamın kurduğu söyleniyordu. Bununla birlikte şefler üzerinde daimi bir gölge vardı. Yine de şeflerin üzerinden şüphenin gölgesi eksik olmuyordu ve hiçbir şey daha sonraları Yüksek Mahkeme önüne çıkarılan bir suçlunun verdiği şu yanıttaki garip gurur incitemezdi:

— Şefiniz kimdi?

— Onu tanımıyordum, şefliğini de tanımıyordum.

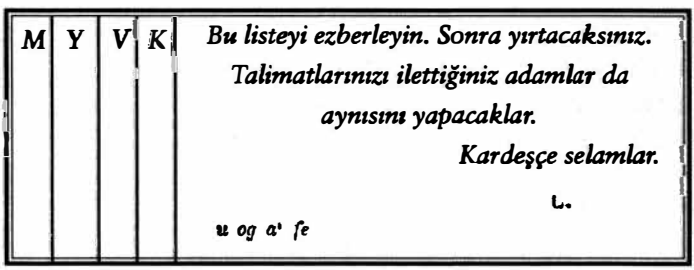
Havada uçuşanlar sözlerden, boş laflardan, söylentilerden ibaret değildi. Başka ipuçları da ortaya çıkıyordu.

Reuilly Caddesi'nde inşa edilen bir evin çitlerini çakan bir doğramacı bu arazide, yırtılmış ama bazı satırları hâlâ okunaklı olan şu kâğıdı bulmuştu: "Merkez komitenin başka gruplara üye olanlar için mahallelerde önlemler alması gerekir..."

Ve altında not olarak şunlar yazıyordu:

"Poissonnière Caddesi 5 numaradaki silahçının avlusunda beş altı bin tüfek olduğunu öğrendik. Varoş komitesinin hiç silahı yok."

Doğramacıyı daha da heyecanlandıran ve arkadaşlarına göstermesine neden olan birkaç adım ötede bulduğu aynı şekilde yırtılmış ve daha anlamlı bir kâğıttı. Bu önemli belgelerin tarihsel değerini göz önünde bulundurarak bir örneğini sunmak istiyoruz:

M Y V K

Bu listeyi ezberleyin. Sonra yırtacaksınız. Talimatlarınızı ilettiğiniz adamlar da aynısını yapacaklar.

Kardeşçe selamlar.

L.

Bu kâğıdı bulanlar bu dört büyük harfin merkez komite, yürütme komitesi, varoş komitesi, keşif kolu anlamına geldiğini ve u og a1 fe harflerinin 15 Nisan 1832 tarihini işaret ettiğini çok geç öğreneceklerdi. Her büyük harfin altına oldukça belirgin niteliklerin eklendiği isimler yazılmıştı: "Q. Bannerel. 8 tüfek, 83 fişek. Güvenilir kişi. C. Boubiere. 1 tabanca, 40 fişek. D. Rollet. 1 flöre, 1 tabanca, yarım kilo barut. E. Teissier. 1 kılıç, 1 fişeklik. Dakiktir. Terreur. 8 tüfek. Yüreklidir vs."

Nihayet bu doğramacı aynı arazide üzerinde kurşun kalemle yazılmış, ama kolayca okunan bir listenin yer aldığı üçüncü bir kâğıt buldu.

Birlik. Blanchard: Arbre-sec.6.
Barra. Soize. Salle-au-Comte.
Kosciuslo. Kasap Aubry
J.J.R.
Caius Gracchus.
Gözden geçirme hakkı. Dufond. Four.
Girondinlerin çöküşü. Derbac. Maubuée.
Washington. Pinson. 1 tabanca. 86 fişek.
Marseillaise.
Halkın egemenliği. Michel. Quincampoix. Kılıç.
Hoche.
Marceau. Platon. Arbre-sec.
Varşova. Tilly, *Populaire*'in tellalı.

Elinde bu listeyi tutan doğramacı yazılanların ne ifade ettiğini anlamıştı. Bu listenin İnsan Hakları Cemiyeti'nin 4. Bölge komitesinin alt birimlerinin şeflerinin adlarını ve adreslerini içerdiği anlaşılıyordu. Bugün karanlığa gömülüp tarih olmuş bu olaylardan söz edebiliriz. Ayrıca İnsan Hakları Cemiyeti'nin kuruluşunun, bu kâğıdın bulunmasından sonra gerçekleştiğini eklemeliyiz. Bu kâğıtta yazılanlar belki de örgütlenmenin bir taslağıydı.

Yine de, sözlerden, tartışmalardan, yazılı belgelerden sonra maddi kanıtlar da ortaya çıkmaya başlıyordu.

Popincourt Sokağı'ndaki bir eskicide, bir konsolun çekmecesinde hepsi uzunlamasına dörde katlanmış yedi kâğıt parçası ele geçirilmişti; bu kâğıtlar aynı gri kâğıtların katlanmasıyla oluşturulmuş yirmi altı küçük fişekliği sarıyordu ve bir kartın üzerinde şunlar yazılıydı:

Güherçile 300 gram.
Kükürt 50 gram.
Kömür 60 gram.
Su 50 ml.

Tutanağa, çekmeceden yoğun bir barut kokusunun yayıldığı yazılmıştı.

Bir duvarcı işten eve dönerken Austerlitz Köprüsü'nün yakınındaki bir bankta küçük bir paket unutmuştu. Karakola götürülen bu paketin içinden *Lahutière* imzalı iki bildiri, "İşçiler, birleşin!" başlıklı bir şarkının sözlerinin yazılı olduğu bir kâğıt ve fişek dolu teneke kutu çıkmıştı.

Arkadaşıyla içki içen bir işçi dostluğunu göstermek için arkadaşına sarıldığında belindeki tabancayı hissettiriyordu.

Père-Lachaise ile Trône Kapısı arasındaki bulvarın en ıssız noktasındaki bir hendekte oyun oynayan çocuklar yongaların ve meyve kabuklarının altında mermi kovanları bulunan bir çanta, fişek yapımında kullanılan bir demirci delgisi, barut dolu bir çanak ve dibinde erimiş kurşun izleri bulunan dökme demirden bir tencere bulmuşlardı.

Polisler, bir sabah saat beşte, daha sonra Barricade-Merry Komitesi'nin sekreteri olan ve 1834 Nisan'ındaki ayaklanmada öldürülen Pardon'un evine yaptıkları baskında, onu yatağının kenarında ayakta fişek hazırlarken yakalamışlardı.

İşçilerin dağılma saatinde, Picpus Kapısı ile Charenton Kapısı arasındaki devriye yolunda, kapısının önünde Siyam oyunu[5] oynanan bir meyhanenin yanında iki adamın karşı-

5 Bir dokuz kuka oyunu. (e.n.)

laştıkları görülmüştü. Adamlardan biri gömleğinin altından çıkardığı tabancayı ötekine vermiş, o sırada terleyen göğsünün barutu nemlendirdiğini fark edince, tabancayı açıp falyadaki barutun üzerine biraz daha barut eklemişti.

Daha sonra nisan ayaklanmasında Beaubourg Caddesi'nde öldürülen Gallais adlı bir adam, evinde yedi yüz kartuş ve tüfek çakmağı bulunmasıyla övünüyordu.

Bir gün hükümet kenar mahalleye silah ve iki yüz bin fişek dağıtıldığı haberini aldı. Bir sonraki hafta otuz bin fişek daha dağıtıldı. İşin ilginç yanı polisin hiçbirini ele geçirememesiydi. Ele geçirilen bir pusulada "Dört saatte seksen bin yurttaşın silahlarıyla birlikte bir araya gelecekleri gün uzak değil," yazılıydı.

Tüm bu mayalanma açıktan açığa, neredeyse sakince gerçekleşiyordu. Ayaklanmanın eli kulağındaydı ve eli kulağındaki ayaklanma fırtınasını hükümetin karşısında sükûnetle hazırlıyordu. Hâlâ yeraltında olsa da, belli belirsiz seçilebilen bu karmaşada her türden gariplik vardı. Burjuvalar işçilere "Karınız nasıl?" dermişçesine sakin bir tavırla "Ayaklanma hazırlıkları nasıl gidiyor?" diye soruyorlardı.

Moreau Sokağı'ndaki bir mobilyacı "Ne zaman harekete geçiyorsunuz?" diye soruyordu.

Yandaki dükkâncı karşılık veriyordu:

— Haberim var, yakında saldıracaksınız. Geçen ay on beş bin kişiydiniz, şimdi sayınız yirmi beş bine ulaştı.

Tüfeğini isyancılara veriyor ve komşusu da yedi franka satmak istediği tabancasını onlara hediye ediyordu.

Devrimci dalga yayılıyordu. Paris'in ya Fransa'nın hiçbir köşesi ondan kaçamazdı. Atardamar her yerde atıyordu. Gizli örgütler tıpkı iltihaplanma sonucu ortaya çıkan ve insanın iç organlarını saran lifler gibi, ülkeyi bir ağ gibi sarmaya başlıyordu. Hem yasal hem de gizli olan Halkın Dostları Örgütü'nden, günlük bildirilerinden birine "Pluviosa Ayı,

Cumhuriyetin 40. yılı" yazan ve Ağır Ceza Mahkemesi'nin fesih hükümlerine rağmen alt birimlerine şu türden anlamlı isimler vermekte tereddüt etmeyen İnsan Hakları Cemiyeti doğmuştu:

Mızraklar
Alarm Çanı
Alarm Topu
Frigya Başlığı
21 Ocak
Dilenciler
Aylaklar
Hep İleri
Robespierre
Hemzemin
Başaracağız

İnsan Hakları Cemiyeti'nden *Eylem Cemiyeti* doğmuştu. Bunlar sabırsız davranıp önden koşanlardı. Diğer dernekler büyük örgütlerin çatısı altında toplanmaya çalışıyorlardı. Bu şubelerin mensupları, oraya buraya çekiştirilmekten yakınıyorlardı. Bunun sonucunda, *Gauloise Cemiyeti*, *Belediyeler Organizasyon Komitesi*, öte yandan *basın özgürlüğü*, *bireyin özgürlüğü*, *halkın eğitimi* için ve *dolaylı vergilere* karşı dernekler ortaya çıkmıştı. Ardından *Eşitlikçi İşçiler* eşitlikçiler, komünistler, reformistler olarak üç fraksiyona bölünmüştü. Askeri olarak örgütlenen *Bastilles Ordusu*'nda bir onbaşı dört kişiye, bir çavuş on kişiye, bir asteğmen yirmi kişiye, bir teğmen kırk kişiye kumanda ediyordu; birbirini tanıyan kişilerin sayısı beşi geçmiyordu. İhtiyatın yüreklilikle birleştiği ve Venedik dehasının izlerini taşıyan bir örgütlenmeydi. Baştaki merkez komitenin biri Eylem Cemiyeti, diğeri Bastilles Ordusu olmak üzere iki kolu vardı. *Sadakat Şövalyeleri* adlı meşruiyetçi bir dernek cumhuriyetçi oluşumlar arasında mekik dokusa da, hiçbiri tarafından kabul edilmiyordu.

Paris'teki cemiyetler büyük şehirlerdeki işçilerle de ilişki içindeydi. Lyon, Nantes, Lille ve Marsilya'da İnsan Hakları, Charbonniere ve Özgür İnsan isimli örgütler, Aix'de ise daha önce sözünü ettiğimiz Cougourde adlı devrimci bir cemiyet vardı.

Paris'te Saint-Marceau Mahallesi, Saint-Antoine Mahallesi kadar hareketliydi ve üniversitelerin de kenar mahallelerden aşağı kalır yanları yoktu. Öğrenciler Saint-Hyacinthe Sokağı'ndaki bir kafede ve Mathurins-Saint-Jacques Sokağı'ndaki Sept Billiards Meyhanesi'nde toplanıyorlardı. Angersli dayanışmacılar ve Aix'deki Cougourde ile birlikte hareket eden A B C Dostları bildiğimiz gibi Kafe Musain'da ve Mondétour Sokağı'ndaki Corinthe Meyhanesi'nde bir araya geliyorlardı. Bazı toplantılar gizliydi. Bazılarıysa herkese açıktı ve daha sonraki davalardaki bir sorgulama kesitinden bu gençlerin yürekliliği anlaşılabilirdi:

— Toplantı nerede yapıldı?

— Paix Caddesi'nde.

— Kimin evinde?

— Dışarıda.

— Hangi birimler katıldı?

— Bir tanesi.

— Hangisi?

— Manuel birimi.

— Şefi kimdi?

— Ben.

— Siz hükümete karşı ayaklanma gibi ciddi bir konuda karar alamayacak kadar gençsiniz. Talimatlar nereden geliyordu?

— Merkez komiteden.

Daha sonraları Béford, Lunéville ve Epinal çatışmalarında görüleceği gibi ordu da halk gibi hazırlıklarını yapıyordu. Elli ikinci, otuz yedinci, sekizinci, beşinci ve yirminci piyade alaylarına güveniliyordu. Bourgogne'da ve güney şehirlerin-

de sembolik olarak *özgürlük ağaçları* dikiliyor, bir direğin üzerine kırmızı başlık takılıyordu.

İşte durum böyleydi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi diğer halk katmanlarının öncülüğünü yapan Saint-Antoine kenar mahallesi bu durumun ciddiyetini ve hassasiyetini artırıyordu. Çıban başı oradaydı.

Kalabalık bir karınca yuvasını, çalışkan, cesur ve öfkeli bir arı kovanını andıran bu kenar mahalle bir ayaklanmanın bekleyişi ve arzusuyla titreşiyordu. Tüm bu hareketlilik mahalle sakinlerinin işlerine güçlerine bakmalarına engel değildi. Buradaki canlılığı ve kasveti hiçbir şey tasvir edemezdi. Bu mahallenin tavan aralarında yürek sızlatan acılar gizlenmişti; ayrıca nadir rastlanan keskin zekâlılar da buranın sakinleri arasında yer alıyordu. Hüznün ve zekânın aşırı uçlarının birbiriyle temasa geçmesi özellikle tehlikeliydi.

Saint-Antoine kenar mahallesindeki çalkalanmanın başka nedenleri de vardı; çünkü bu mahalle büyük siyasi sarsıntılarla doğrudan ilintili olan ticari krizlerin, iflasların, grevlerin ve işsizliğin etkisini daha derinden hissediyordu. Devrim sırasında yoksulluk hem neden, hem de sonuçtu. İndirdiği darbe sonunda kendine geri dönüyordu. Gizli bir potansiyeli barındıran, her zaman silaha sarılmaya ve ayaklanmaya hazır olan bu erdemli, öfkeli, duyarlı halk âdeta bir kıvılcımı bekler gibiydi. Ufukta ne vakit olayların rüzgârıyla sürüklenen kıvılcımlar uçuşmaya başlasa, insan Saint-Antoine kenar mahallesini, ıstırap ve düşünceyle dolu o barut fıçısını Paris kapılarına yerleştiren o uğursuz tesadüfü düşünmeden edemezdi.

Yukarıda okuduğunuz taslakta birçok kez dile getirildiği gibi *Antoine Mahallesi*'nin meyhaneleri tarihi bir üne sahiptir. Çatışma dönemlerinde, insanların şaraptan ziyade tartışmalarla sarhoş olduğu yerlerdir. Kâhinlere özgü bir akıl ve geleceğin ilhamı burada dolaşır, göğüsleri kabartır, ruhları

yüceltir. Saint-Antoine Mahallesi'nin meyhaneleri Aventine Tepesi'nde, kâhin tanrıçanın mağarasının üstüne inşa edilmiş, kutsal derin esintilerle iletişim halinde olan meyhanelere benzer, o meyhanelerde masalar sacayağını andırır ve şair Ennius'un *kâhinin şarabı* olarak andığı içkiler içilir.

Saint-Antoine kenar mahallesi insan deposudur. Devrimci sarsıntı halkın egemenliğinin sızdığı çatlaklar yaratır. Bu egemenlik de her şey gibi yanılabilir, ama hedefinden sapsa da, yüceliğini her zaman korur. Âdeta kör bir Tepegöz gibidir, *Ingens*.[6]

93'te, havada uçuşan fikirlerin doğruluğuna ya da yanlışlığına, o günün bağnazlık günü mü yoksa coşku günü mü olduğuna bağlı olarak Saint-Antoine Mahallesi'nden vahşi lejyonlar ya da kahraman birlikler çıkıyordu.

Vahşi. Bu sözcük üzerinde anlaşalım. Devrimin kaotik günlerinde yırtık pırtık giysileri, havaya kaldırdıkları topuzları, mızraklarıyla öfkeden kudurmuş bir halde gürleyerek eski Paris'e akın eden bu adamlar ne istiyorlardı? Baskıların, zorbalıkların sona ermesini, insanlar için iş, çocuklar için eğitim, kadınlar için sosyal haklar, eşitlik, özgürlük, kardeşlik, herkese düşünce özgürlüğü, dünyanın cennet bahçesine dönüşmesini; o iyi ve tatlı, kutsal şeyi, İlerleme'yi istiyorlardı; ama bunu ürkütücü bir biçimde, yarı çıplak bir halde, ellerde topuz, ağızlarda bir gürlemeyle dile getiriyorlardı. Vahşilerdi, evet; ama onlar uygarlığın vahşileriydi.

Öfkeyle haklarını talep ediyor, korku saçarak ve çevrelerindeki titreterek de olsa toplumu cennete sürüklemek istiyorlardı. Barbarlara benziyorlardı, ama kurtarıcıydılar.

Vahşi olduklarını kabul ettiğimiz, ama iyilik uğruna vahşi ve ürkütücü olan bu adamların karşısında şeritli, sırmalı, süslemeli giysileri, ipek çorapları, beyaz tüylü şapkaları, sarı eldivenleri, cilalı ayakkabıları, güleç yüzleriyle

6 Tek gözlü dev. Bu sözcük aynı zamanda "kudretli", "devasa" vs. anlamlara gelir. (ç.n.)

dirseklerini mermer şöminenin yanındaki kadife masaya yaslamış, sükûnetle geçmişin, Orta Çağ'ın, kraliyetin kutsal hakkının, softalığın, cehaletin, köleliğin, ölüm cezasının devamını savunan, alçak sesle ve nezaketle savaşı, kılıcı, ateşte yakılma cezasını, darağacını göklere çıkaran adamlar vardı. Bize gelince, uygarlığın barbarları ile barbarlığın uygarları arasında bir tercih yapmamız istenseydi, barbarların yanında yer alırdık.

Ama Tanrı'ya şükür ki başka bir seçim yapmak mümkün. Çakılmaya lüzum yok, ne öne doğru, ne de geriye. Ne despotizme, ne de teröre. Biz az eğilimli bir ilerlemeden yanayız.

Tanrı bunun için gereğini yapıyor. Yokuşların eğimini azaltma Tanrı'nın politikasıdır.

VI

Enjolras ve Yaverleri

Yaklaşık o tarihlerde, olası bir ayaklanmayı sezinleyen Enjolras gizemli bir nüfus sayımı yaptı.

Gizli bir toplantı için Kafe Musain'da toplanmışlardı.

Enjolras sözlerine bilmeceyi andıran ama anlamlı birkaç metafor katarak:

— Konumuzu ve kime güvenebileceğimizi belirlememiz lazım. Savaşçı gerekiyorsa yaratmalı, kimle yola çıkacağımız bilinmeli. Bunun kimseye zararı olmaz. Yoldan geçenlerin boynuz darbesine hedef olma olasılığı, yolda öküz varken daha yüksektir. Bu yüzden sürüyü sayalım. Kaç kişiyiz? Bu işi yarına erteleyemeyiz. Devrimciler her zaman ellerini çabuk tutmalıdırlar; ilerlemenin kaybedecek zamanı yoktur. Beklenmedik olaylara karşı hazırlıklı olalım. Gafil avlanmayalım. Attığımız tüm dikişlerin sağlam olup olmadığını kontrol etmemiz gerek. Bu işi bugün halletmeliyiz. Courfeyrac sen

politekniklilere gideceksin. Bugün çarşamba, tatil günleri. Feuilly siz de Glacière'dekilerle görüşeceksiniz, öyle değil mi? Combeferre Picpus'a gitme sözü vermişti. Orası karınca yuvası gibi kaynıyor. Bahorel, Estrapade'a gidecek. Prouvaire, masonlar gevşemeye başladılar, bize Grenelle-Saint-Honoré Caddesi'ndeki locada neler olup bittiği hakkında bilgi getireceksin. Joly, Dupuytren'in kliniğine gidip tıp öğrencilerinin nabızlarını yoklayacak. Bossuet Adliye Sarayı'nda bir tur atıp stajyerlerle konuşacak. Ben de Cougourde'u üstleniyorum.

— İşte her şey düzenlendi, dedi Courfeyrac.

— Hayır.

— Dahası da mı var?

— Hem de çok önemli.

— Nedir?

— Maine Kapısı, diye yanıtladı Enjolras.

Bir an düşüncelere dalan Enjolras devam etti:

— Maine Kapısı'nda mermerciler, ressamlar, heykelciler var. Coşkulu bir grup ama bir süredir mesafeliler. Ne yaptıklarını bilmiyorum. Akılları başka şeylerde. Paslanıp gidiyorlar. Zamanlarını domino oynayarak geçiriyorlar. Acilen gidip onlarla biraz sert bir üslupla konuşmak gerek. Öğlen on ikiyle bir arasında Richefeu'de toplanıyorlar. Küllerinin üzerine üflemek lazım. Bu iş için bizim dalgın Marius'ü düşünmüştüm, iyi bir çocuk, ama artık yanımıza hiç uğramıyor. Bana Maine Kapısı'na gidecek biri gerek. Ama elimde kimse kalmadı.

— Ya ben, dedi Grantaire, işte buradayım.

— Sen?

— Ben.

— Sen cumhuriyetçileri bilinçlendireceksin! Sen soğumuş yürekleri idealler adına yeniden ısıtacaksın!

— Neden olmasın?

— Bir işe yarayacağını mı düşünüyorsun?

— Ama bunu yapmayı istiyorum.

— Sen hiçbir şeye inanmazsın.

— Sana inanırım.

— Grantaire, benim için bir şey yapmak ister misin?

— Ne olursa. Çizmelerini bile cilalarım.

— Tamam o zaman, bizim işimize karışma. Sen absent fıçına gömül.

— Nankörlük ediyorsun Enjolras.

— Maine Kapısı'na gideceksin, öyle mi? Beceremezsin ki!

— Grès Sokağı'ndan aşağı inip Saint-Michel Meydanı'ndan geçmeyi, oradan Monsieur-le-Prince Sokağı'na sapıp Vaugirard Caddesi'ne girmeyi, Carmes Manastırı'nı geçip Assas Caddesi'ne dalmayı, oradan Cherche-Midi Sokağı'na ulaşmayı, Savaş Meclisi'ni arkama alıp Vieilles-Tuileries Caddesi'ni arşınlamayı, bulvarı aştıktan sonra Maine şosesini izleyip kapıyı geçmeyi ve Richefeu'ye girmeyi becerebilirim. Ayakkabılarım bunu becerebilir.

— Richefeu'de toplanan arkadaşları tanıyor musun?

— Pek değil. Sadece senli benli konuşuyoruz.

— Onlara ne söyleyeceksin?

— Elbette Robespierre'den, Danton'dan, ilkelerden söz edeceğim.

— Sen!

— Ben. Ama bana haksızlık ediliyor. Bu işte üstüme yoktur. Prudhomme'u okudum, *Toplum Sözleşmesi*'ni biliyorum, ikinci yılın anayasası ezberimde. "Bir yurttaşın özgürlüğü diğerinin özgürlüğünün başladığı yerde biter." Sen beni ahmak mı sandın? Çekmecemde Devrim'den kalma bir kâğıt para var. İnsan hakları, halkın egemenliği, elbette! Hatta biraz Hébertist sayılırım. Ağzım laf yapar, saat tutar, altı saat boyunca muhteşem sözler ederim.

— Ciddi ol, dedi Enjolras.

— Çok iddialıyım.

Birkaç saniye düşünen Enjolras kararını verdiğini belli eden bir işaret yaptı.

— Grantaire, dedi ciddi bir ifadeyle, bu önerini kabul ediyorum. Maine Kapısı'na gideceksin.

Grantaire, Kafe Musain'ın hemen yanındaki mobilyalı bir evde oturuyordu. Dışarı çıkıp beş dakika sonra geri döndü. Evine Robespierre tarzı bir yelek giymek için gitmişti.

— Kızıl yurttaş, dedi içeri girip bakışlarını Enjolras'a sabitleyerek.

Sonra hızlı bir el hareketiyle yeleğinin kızıl renkli yakalarını göğsüne bastırdı.

Ve Enjolras'a yaklaşıp kulağına:

— İçin rahat olsun, dedi.

Şapkasını kararlı bir ifadeyle başına geçirip çıktı.

Bir çeyrek saat sonra, Kafe Musain'ın arka salonu boşalmış, tüm A B C Dostları görev yerlerine dağılmıştı. En son çıkan Cougourde'la görüşecek olan Enjolras'tı.

Paris'teki Cougourde d'Aix yandaşları o zamanlar Issy arazisinde, Paris'in bu bölgesinde çok sayıda bulunan eski taş ocaklarından birinde toplanıyorlardı.

Buluşma yerine giden Enjolras kafasında gelişmeleri değerlendiriyordu. Durumun ciddiyeti ortadaydı. Toplumsal bir hastalığın ön belirtileri, yani olaylar ağır ilerlediğinde, en ufak bir sorun önlerini kesiyor, engel oluyordu. Çöküşler ve yeniden doğuşlar bu olgudan doğar. Enjolras geleceğin çehresinde görkemli bir ayaklanmanın belirdiğini görür gibi oluyordu. Kim bilir? Belki de zamanı yaklaşıyordu. Hakkına geri kavuşmuş bir halk, ne güzel bir görüntü! Devrimci dalga Fransa'ya yeniden hâkim oluyor ve dünyaya şöyle diyor: Devamı yarın! Enjolras mutluydu. Ocak ısınıyordu. O anda arkadaşları Paris'in dört bir yanına dağılmışlardı. Combeferre'in derin bilgisini aktardığı etkileyici hatipliğini, Feuilly'nin kozmopolit heyecanını, Courfeyrac'ın fesahatini, Bahorel'in gülüşünü, Jean Prouvaire'in melankolisini, Joly'nin bilimselliğini, Bossuet'nin acı alaylarını, neredeyse

her yerde aynı anda harekete geçen bir elektirik akımı gibi canlandırıyordu zihninde. Hepsi görevinin başındaydı. Alınacak netice hiç kuşkusuz gösterilecek çabalara bağlıydı. Bunun üzerine Grantaire'i düşündü.

— Bak sen, dedi içinden, Maine Kapısı yolumun üzerinde. Richefeu'yü şöyle bir yoklasam mı? Bakalım Grantaire neler yapıyor?

Enjolras, Richefeu'nün kafesine geldiğinde Vaugirard Kulesi'nin çanı saat biri çalıyordu. Kapıyı itip içeri girdikten sonra kollarını kavuşturdu. Elinden bıraktığı kapı omzunu çarpıp kapanırken masa ve insan dolu, dumanaltı salona baktı.

Bu pusun ortasında bir başka sesle sürekli kesilen bir ses yankılanıyordu. Bu rakibiyle atışan Grantaire'in sesiydi.

Grantaire üzerine talaş yığılmış, üzerinde domino taşları bulunan, Sainte-Anne mermerinden bir masada biriyle karşı karşıya oturmuş, mermere yumruğunu vuruyordu ve Enjolras şunları işitti:

— Çift altı.
— Dört.
— Domuz! Elimde yok.
— İşin bitti. İki.
— Altı.
— Üç.
— Bir.
— Ben başlıyorum.
— Dört sayı.
— Alacağının en fazlası.
— Sıra sende.
— Büyük bir hata yaptım.
— İyi sayılırsın.
— On beş sayı.
— Yedi daha.
— Yirmi iki eder. *(Düşüncelere dalar)* Yirmi iki!

— Çift altıyı beklemiyordun. Onu başta koysaydım oyunun gidişatı değişirdi.

— İki.

— Bir.

— Bir! Tamam, beş.

— Elimde yok.

— Demin sen koymuştun, değil mi?

— Evet.

— Ayaz.

— Bu ne şans! Ah! Şansın yardım ediyor! *(Uzun uzun düşündükten sonra)* İki.

— Bir.

— Ne beş, ne bir. İşin zor.

— Domino.

— Lanet olsun!

İkinci Kitap
Eponine

I

Çayırkuşu'nun Tarlası

Marius, Javert'in ani baskınının tuzağı nasıl sonuçlandırdığına tanık olmuş, ama Javert üç at arabasına bindirdiği suçlularla uzaklaşır uzaklaşmaz, bulunduğu yerden dışarı çıkmıştı. Saat daha akşamın dokuzuydu. Marius Courfeyrac'a gitti. Courfeyrac artık Quartier Latin'in gedikli sakinlerinden biri değildi, "siyasi nedenlerden" Verrerie Sokağı'na taşınmıştı; bu mahalle o dönemde ayaklanma hazırlıklarının kol gezdiği mahallelerden biriydi. Marius, Courfeyrac'a "Sende kalmaya geldim," dedi. Courfeyrac karyolasının üzerindeki iki döşekten birini yere serip "İşte yerin hazır," diye karşılık verdi.

Ertesi sabah yedide, odasına geri dönen Marius kirasını ve Madam Buogon borcunu ödedikten sonra kitaplarını, yatağını, masasını, konsolunu ve iki iskemlesini bir el arabasına yükleyip yeni adresini söylemeden gitti. Javert akşamki olaylar hakkında Marius'ü sorgulamaya geldiğinde karşısında "Taşındı!" demekle yetinen Madam Bougon'u buldu.

Madam Bougon Marius'ün akşam yakalanan hırsızların suç ortağı olduğunu düşünüyordu. Mahallenin kapıcı kadınlarına "Bunu kim tahmin edebilirdi? Kız gibi bir delikanlıydı!" diye bağırıyordu.

Marius'ün bu ani taşınma kararının iki gerekçesi vardı. Öncelikle en itici ve en acımasız olaya, toplumsal bir çirkinliğe, kötü yürekli zenginden çok daha ürkütücü olan kötü yürekli fakire çok yakından tanık olduğu bu evden artık korkuyordu. İkinci gerekçe ise, peşini bırakmayacak bir davaya karışmak ve Thenardier aleyhine tanıklık etmek istemiyor olmasıydı.

Javert ismini aklında tutamadığı genç adamın korktuğunu, kaçıp gittiğini ya da belki de baskın sırasında evde olmadığını düşündü. Onu bulmak için çaba sarf etse de, sonuç elde edemedi.

Bir ay, sonra bir ay daha geçti. Marius hâlâ Courfeyrac'ta kalıyordu. Mahkeme koridorlarını arşınlayıp duran stajyer bir avukattan Thénardier'nin hapiste olduğunu öğrenmişti. Her pazartesi Force Hapishanesi yönetimine Thénardier adına beş frank ödüyordu.

Hiç parası olmayan Marius beş frankları Courfeyrac'tan ödünç alıyordu. Hayatında ilk kez birinden borç istiyordu. Düzenli olarak ödünç alınan ve yatırılan bu beş franklar Courfeyrac ve Thénardier için bir muammaydı. Courfeyrac "Bu parayı kime veriyor?" diye sorarken, Thénardier ise "Bu para kimden geliyor?" diye düşünüyordu.

Marius zaten yıkılmış bir haldeydi. Her şey yeniden bir bilmeceye dönüşmüştü. Önünü görmüyordu, hayatı bir kez daha el yordamıyla dolaştığı o gizeme gömülmüştü. O karanlıkta, sevdiği kızı, babası olduğunu sandığı ihtiyarı, bu dünyada ilgilendiği ve tek umudu olan o iki varlığı bir an için çok yakından görmüş ve onları bulduğunu sandığı anda bir esinti tüm bu gölgeleri sürükleyip götürmüştü. Bu ürkütücü şoktan tek bir kesinlik ve gerçeklik kıvılcımı saçılma-

mıştı. En ufak bir tahmin bile yürütülemiyordu. Bildiğini sandığı ismi bile bilmiyordu. Kuşkusuz adı Ursule değildi. Ve Çayırkuşu bir lakaptı. Ya ihtiyara ne demeliydi? Gerçekten polisten mi kaçıyordu? Marius'ün aklına Invalides yakınlarında rastladığı beyaz saçlı işçi geldi. Şimdi bu işçiyle M. Leblanc'ın aynı kişi olduklarını düşünüyordu. Demek kılık değiştiriyordu? Bu adamda hem kahramanca, hem de şüphe uyandıran bir şeyler vardı. Neden yardım istemek için bağırmamıştı? Neden kaçmıştı? Genç kızın babası mıydı? Nihayet Thénardier'nin tanıdığını sandığı adam mıydı? Thénardier yanılmış olamaz mıydı? Bu soruların hiçbirine yanıt bulamıyordu. Yine de, tüm bunlar Luxembourg Bahçesi'ndeki genç kızın meleksi zarafetine gölge düşürmüyordu. İçler acısı bir hüzün yaşayan Marius'ün yüreğinde tutku, gözlerinde ise gece vardı. İtilmiş, çekilmişti ve kımıldayamıyordu. Aşk dışında her şey yok olup gitmişti. Aşkı bile sezilerini, ani parıltılarını kaybetmişti. Genellikle içimizi yakan bu ateş biraz da olsa önümüzü aydınlatacak yararlı bir ışık saçar. Marius tutkunun o sessiz öğütlerini dinlemiyor, içinden asla "Keşke oraya gitseydim!", "Şu yolu deneseydim!" demiyordu. Artık adını Ursule olarak anamayacağı kız kuşkusuz bir yerlerdeydi, ama hiçbir şey Marius'e onu nerede arayacağı konusunda bilgi vermiyordu. Tüm yaşamı şöyle özetlenebilirdi: Nüfuz edilemeyen bir sis bulutundaki mutlak belirsizlik. Onu yeniden görmek, onu; hep bunu istiyordu, ama hiç umudu yoktu.

Üstüne üstlük yoksulluk yeniden yakasına yapışmıştı. Hemen yanı başında, hemen arkasında onun dondurucu soluğunu hissediyordu. Tüm bu ıstıraplı günlerde ve uzun zamandan bu yana çalışmaya ara vermişti; bu tehlikeli bir alışkanlıktır: Terk edilmesi kolay, yeniden kazanılması zor.

Dozunda alınan sakinleştirici gibi, belli bir miktarda hayal kurmak da faydalıdır. Zihnin ve emeğin bazen şiddetli olan ağrılarını dindirir ve saf düşüncelerin sert çıkıntılarını

törpüleyen, sağda solda eksiklikleri ve aralıkları dolduran, dağınıklıkları birbirlerine bağlayan hafif ve serin bir buğunun ortaya çıkmasına neden olur. Ama fazla hayal insanı sular altında bırakır, boğar. Düşüncelerinin yerini tamamıyla hayaller almış zihin emekçisinin vay haline! İşin içinden kolayca sıyrılacağını sanır ve her seferinde hep aynı şeyi söyler. Yanılgı!

Düşünce zihnin, hayal hazzın ürünüdür. Düşüncenin yerine hayali koymak yemeğe zehir katmaya benzer.

Hatırlanacağı gibi, Marius bu aşamaya gelmişti. Tutku ortaya çıkmış ve onu amaçsız, dipsiz bir kuruntuya sürüklemişti. İnsan evinden sadece hayaller kurmak için çıkar. Tembel bir yaratıcılık. Uğultulu ve durağan bir uçurum. Ve işsizlik uzadıkça ihtiyaçlar artar. Bu bir yasadır. Hayaller kuran kişi doğal olarak cömert ve yumuşaktır; gevşeyen zihin hayata sıkı sıkı sarılamaz. Bu yaşam tarzında, kötülüğe iyilik karışmıştır, çünkü gevşeklik kötü olsa da, cömertlik iyidir. Ama çalışmayan yoksul, cömert ve yüce gönüllü kişinin işi bitiktir. Kaynaklar tükenir, gereksinimler artar.

En dürüst ve en güçlüler kadar en onursuz ve zayıf insanların da yuvarlandığı, intihar ya da cinayet gibi iki çukurla sonlanan ölümcül yokuş.

İnsan sadece hayaller kurmak için çıktığı evinden günün birinde kendini suya atmak için çıkar.

Aşırı hayal kuranların sonu Escousselara ve Lebraslara benzer.[7]

Marius gözlerini, göremediği kıza sabitlemiş bir halde bu yokuşu ağır adımlarla iniyordu. Burada yazdıklarımız garip görünse de gerçektir. Yokluğu hissedilen bir varlığın anısı yüreğin karanlıklarında aydınlanır; gözden kayboldukça daha fazla ışıldar; umutsuz ve karanlık ruh ufukta içsel gecenin yıldızı olan bu ışığı görür. Marius'ün tüm dü-

7 Victor Escousse (1813-1832) ve Auguste Lebras (1811-1832) birlikte intihar eden iki Fransız yazar. (ç.n.)

şünceleri o kızda yoğunlaşıyordu. Ondan başka bir şey düşünmüyor, eski takım elbisesinin artık giyilemeyecek hale geldiğini, yeni takım elbisesinin eskidiğini, gömleklerinin, çizmelerinin, şapkasının, yani hayatının yıprandığını belli belirsiz fark ediyor, kendi kendine: "Ölmeden önce onu bir kez görebilseydim!" diyordu.

Geriye tek bir hoş düşünce kalmıştı, o da onu sevmiş, bakışlarıyla bunu belli etmişti, ismini bilmese de ruhunu tanıyordu ve belki de ne kadar gizemli olursa olsun bulunduğu yerde Marius'ü sevmeye devam ediyordu. Onu nasıl düşünüyorsa, o da kendisini düşünüyor olamaz mıydı? Bazen, seven her yüreğin yaşadığı o tarifi imkânsız anlarda, sadece kederle dolu zihninde sevincin belli belirsiz titreştiğini hissediyor, kendi kendine "Bu düşünceler ondan bana ulaşıyor!" dedikten sonra ekliyordu: "Belki benim düşüncelerim de ona ulaşıyordur."

Bu yanılsama bir an sonra başını olumsuz bir anlamda sallamasına neden olsa da, bazen ruhuna umuda benzeyen ışıltıların yayılmasını başarıyordu. Ara sıra, özellikle de akşamın hayalperestleri hüzünlendirdiği o saatlerde beynini dolduran aşkın en saf, en çıkarsız, en ideal hayallerini kağıda döküyor, bunu "ona yazmak" olarak adlandırıyordu.

Akıl sağlığının bozulduğu düşünülmesin. Tam tersine. Çalışma ve belirli bir hedefe kararlı adımlarla yürüme yetisini kaybetse de, her zamankinden daha keskin görüşlü, daha sağduyuluydu. Garip gelse de, Marius gözünün önünden geçen en önemsiz olayları ve kişileri bile dingin ve gerçek bir aydınlıkta görüyor, onurlu bir bezginlik ve saf bir kayıtsızlıkla her konuda doğru hükme varıyordu. Ümidini neredeyse tamamen kaybeden yargısı yukarıdan bakıyor, havada süzülüyordu.

Bu ruh hali içinde hiçbir şey gözünden kaçmıyor, hiçbir şey onu yanıltamıyor ve her an yaşamın, insanlığın ve kaderin derinliklerini keşfediyordu. Tanrı'nın en kaygılı anların-

da bile aşka ve bahtsızlığa layık bir ruhla donattığı kişi ne mutludur! Bu dünyadaki nesneleri ve insanların yüreklerini bu çifte aydınlıkla görmeyen kişi hiçbir şey görmemiştir ve hiçbir şey bilmiyordur.

Seven ve acı çeken ruh yüceliğin doruk noktasındadır.

Zaten peş peşe akıp giden günlerde hiçbir yeni gelişme yaşanmıyor, her an o kasvetli yaşam alanının daha da daraldığını hissediyordu. Dipsiz uçurumun kenarını şimdiden seçebiliyordu.

— Nasıl olur! diye tekrarlıyordu, ölmeden önce onu göremeyecek miyim?

Saint-Jacques Caddesi'nden yukarı çıkılıp bir süre şehir kapısının kenarındaki eski bulvarın solundan yürünürse, Santé Sokağı'na, sonra Glacière'e varılır ve Gobelins Çayı'na gelmeden biraz önce, Paris bulvarlarının uzun ve tekdüze kemerinde Ruisdael'in oturup etrafını izlemeyi tercih edeceği tek yer olan bir tarlaya rastlanır.

Tasvir edemediğim bir zarafetin yayıldığı bu tarlanın yeşil çimenliğinde paçavraların rüzgârda kuruduğu ipler gerilidir, etrafını inceleyen biri orada XIII. Louis döneminde yapılmış bir bostan çiftliğinin, çatı pencereleriyle kaplı tavan arasını, kırık dökük çitleri, kavak ağaçlarının arasından akan küçük çayı, kadınları, gülüşleri, sesleri fark eder, ufukta Panthéon, Sağır ve Dilsizler Okulu'nun mili; kara, bodur, garip, gülünç, muhteşem Val-de-Grâce ile Notre-Dame'ın tepesinde yer alan dörtgen; kasvetli kuleler belirir.

Görülmeye değer olduğundan buraya kimse gelmez. Sadece her çeyrek saatte bir yolcu ya da yük arabası geçer.

Marius'ün tek başına yaptığı gezintilerden biri onu çayın kenarındaki bu tarlaya getirdi. O gün bu bulvarda seyrek karşılaşılan bir şey vardı, yürüyen biri. Belli belirsiz, mekânın vahşi büyüsüne kapılan Marius adama:

— Burası neresi? diye sordu.

— Çayırkuşu'nun tarlası, diye yanıtladı adam, Ulbach, Ivryli çoban kızını burada öldürdü.

Ama Marius *Çayırkuşu* kelimesinden sonrasını duymamıştı. İnsan hayallere daldığında, bazen bir kelimeyle donakalır. Tek bir düşüncede yoğunlaşan zihin başka hiçbir şeyi algılayamaz. *Çayırkuşu* adı Marius'ün melankolisinin derinliklerinde Ursule'ün yerini almıştı.

— Bak sen, dedi, gizemli iç monologlara eşlik eden bilinçsiz bir şaşkınlıkla, burası onun tarlası. Bu sayede nerede oturduğunu öğreneceğim.

Saçma ama karşı konulamaz bir akıl yürütmeydi.

Her gün *Çayırkuşu*'nun tarlasına gitti.

II

Hapishanelerin Kuluçkasında Döllenip Gelişen Suçlar

Javert'in Gorbeau viranesindeki zaferi kusursuz gibi görünse de, aslında öyle değildi.

Öncelikle, Javert'in en önemli kaygısı tutsağı tutsak edememesiydi. Kaçan mağdur katilden daha tehlikelidir ve haydutlar için değerli bir ganimet olan bu kişinin adalet için de aynı anlamı taşıması muhtemeldir.

İkincisi, Montparnasse Javert'in elinden kaçmıştı.

Bu "züppe şeytanı" yakalamak için başka bir fırsat kollaması gerekiyordu. Gerçekten de Montparnasse, bulvardaki ağaçların altında nöbet tutan Eponine'e rastlayınca, Schinderhannes ve babası yerine, Némorin ve kızı olmayı tercih ederek onu alıp gitti. İyi ki bunu yaptı. Şimdi özgürdü. Eponine'e gelince, Javert onu yeniden yakalatmıştı, vasat bir teselli. Eponine, Azelma'nın yanına Madelonnettes'e gönderildi.

Nihayet, Gorbeau viranesinden Force Hapishanesi'ne gidilirken en önemli tutuklulardan biri olan Claquesous ortadan kaybolmuştu. Kimse bunun nasıl olduğunu bilmiyor, polis de çavuşlar da "hiçbir şey anlayamamıştı", âdeta

buhar olup uçmuştu, kelepçelerinin arasından kaymış, arabanın yarıklarından dışarı sızmış, kaçmıştı, hapishaneye varıldığında Claquesous'nun artık orada olmadığı dışında ne diyeceklerini bilmiyorlardı. Bu işte ya cinlerin ya da polisin parmağı vardı. Claquesous suda eriyen kar tanesi gibi karanlıklara mı karışmıştı? Polislerle gizli bir işbirliği mi yapmıştı? Bu adam düzenin ve karmaşanın çifte muammasını mı temsil ediyordu? İsyana ve baskıya aynı mesafede mi duruyordu? Bu sfenksin ön ayakları suçta, arka ayakları adalette miydi? Böyle ilişkileri kabullenmeyen Javert böyle bir uzlaşmaya da karşı çıkardı; ama emrinde çalışan başka müfettişler de vardı ve astı olsalar da emniyetin sırlarına ondan daha vakıf olabilirlerdi, üstelik Claquesous iyi bir muhbir olacak kadar alçaktı. Geceyle böyle hokkabazca yakın ilişkiler kurmak, haydutluk için mükemmel, polis için de hayranlık verici bir şeydir. İki ucu keskin böyle alçaklar vardır. Ne olursa olsun, Claquesous tüm aramalara rağmen bulunamadı. Javert bu işe şaşırmaktan çok öfkelenmişti.

Javert'in adını unuttuğu "korkmuş olması muhtemel o avukat bozuntusuna" gelince, Javert Marius'ü pek önemsemiyordu. Zaten bir avukatı yeniden bulmak mümkündü. Ama sadece bir avukat mıydı?

Sorgu yargıcı, biraz gevezelik edeceğini umarak Patron-Minette çetesinin üyelerinden birini hücreye atmamayı uygun bulmuştu. Bu adam Petit-Banquier Sokağı'nın uzun saçlı serserisi Brujon'du. Onu gardiyanların sürekli gözetimi altında olacak biçimde Charlemagne avlusuna yerleştirdiler. Brujon ismi Force Hapishanesi'nin anılarından biridir. Hapishane yönetiminin Saint-Bernard avlusu, mahkûmlarınsa Fosse-aux-Lions olarak adlandırdıkları Yeni Bina'nın iğrenç avlusunda, solda çatılara kadar yükselen, oyuklarla ve çatlaklarla kaplı o duvarın üzerinde, eski La Force dukalık konağının şapelinin yerini alan mahkûm yatakhanesine açılan eski, paslanmış bir kapının yanında, bundan on iki yıl ön-

cesine dek görülebilen, taşa çiviyle kabaca oyulmuş, armayı andıran bir şekil ve şu imza vardı:

Brujon, 1811

1811 Brujon'u 1832 Brujon'unun babasıydı.

Gorbeau viranesine yapılan baskında hayal meyal görebildiğimiz Brujon şaşkın ve şikâyetçi bir hali olan oldukça kurnaz ve becerikli bir delikanlıydı. Sorgu yargıcı onun bu şaşkın halinden dolayı hücre yerine Charlemagne avlusunda daha yararlı olacağını düşünmüştü.

Hırsızlar adaletin eline düştüler diye işlerine ara vermezler. Bir suçtan hapsi boylamak bir başka suçun tasarlanmasını engellemez. Onlar bir tablosu sergi salonundayken atölyelerinde yeni bir tablo için çalışan sanatçılar gibidir.

Brujon hapishanede şaşkınlığa uğramış gibiydi. Bazen saatler boyunca Charlemagne avlusunda, kantincinin penceresinin yanında ayakta bekliyor, *sarımsak 65 santim*'le başlayıp, *sigara 5 santim*'le biten kantin fiyat listesini seyrediyordu. Ya da zamanını titreyerek, dişlerini takırdatarak, ateşi olduğunu söyleyerek, revirdeki yirmi sekiz yataktan birinin boş olup olmadığını öğrenmeye çalışarak geçiriyordu.

1832 yılı Şubat ayının ortalarına doğru, bu miskinin hapishane alışveriş görevlileri aracılığıyla, kendi adına değil, üç arkadaşı adına üç farklı sipariş verdiği öğrenildi. Bu siparişler başgardiyanın dikkatini çekecek kadar yüksek bir meblağa, elli meteliğe mal olmuştu.

Araştırma başlatıldı ve mahkûmların görüş odasındaki sipariş listelerinden elli meteliğin şu şekilde harcandığı saptandı: Üç siparişten biri, on meteliği Panthéon'a; diğeri, on beş meteliği Val-de-Grâce'a, üçüncüsü, yani yirmi beş meteliği de Grenelle Kapısı'na gönderilmişti. Oysa Panthéon'da, Val-de-Grâce'da, Grenelle Kapısı'nda şehir kapılarının en tehlikeli serserileri olan Garabet lakaplı Kruideniers, eski kürek

mahkûmu Glorieux ve Barre-Carosse ikamet ediyorlardı. Bu olay üzerine polis onları izleme altına aldı. Bu adamların, Babet ve Gueulemer gibi iki lideri hapse atılan Patron-Minette çetesinin mensupları olduğu varsayılıyordu. Brujon'un ev adreslerine değil, sokakta bekleyen kişiler adına göndermiş olması yeni bir komplo hazırlandığını düşündürmüştü. Başka deliller de olunca üç serseri yakalandı ve Brujon'un çevirdiği dolabın gün ışığına çıkarıldığına inanıldı.

Bu önlemler alındıktan bir hafta kadar sonra, bir gece Yeni Bina'nın alt katındaki yatakhaneyi kontrol eden bir nöbetçi markasını marka kutusuna attığı sırada –bu yöntem nöbetçilerin görevlerini düzenli bir şekilde yerine getirip getirmediklerini denetlemek için uygulanıyor, yatakhanelerin kapısına çivilenmiş marka kutularına her saat başı bir marka atılması gerekiyordu– gözetleme deliğinden yatağının üzerinde doğrulmuş olan Brujon'un duvar lambasının ışığında bir şeyler yazdığını görüp içeri girdi. Brujon bir ay hücre cezasına çarptırıldı, ama ne yazdığı öğrenilemedi. Polis de bu konuyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadı.

Ama ertesi gün Charlemagne avlusundan Fosse-aux-Lions'a iki avluyu ayıran beş katlı binanın üzerinden bir "uçurtma" gönderildi.

Mahkûmlar, ustaca yoğrulmuş, İrlanda'ya, yani hapishanenin çatılarının üzerinden diğer avluya gönderilen ekmek parçasını uçurtma olarak adlandırıyorlardı. İrlanda sözcüğü de bir ülkeden diğerine, yani İngiltere'den İrlanda'ya göndermeye dayanıyordu. Diğer avluya düşen uçurtmayı yerden alan onu açar ve içinde mahkûmlardan birine gönderilmiş bir pusula bulurdu. Pusulayı bulan bir mahkûmsa adresine teslim ederdi, ama pusula bir gardiyanın ya da hapishanelerde koyun, kürek zindanlarında tilki olarak adlandırılan işbirlikçi mahkûmlardan birinin eline geçerse cezaevi yönetimine ve polise iletilirdi.

Pusula bu kez tecritteki bir mahkûma gönderilmişti, ama pusula yine de adresine ulaşmıştı. Yuvarlanmış kâğıtta şu iki

satırlık yazı vardı: "Babet. Plumet Sokağı'nda halledilecek bir iş var. Bir bahçenin üzerindeki parmaklık."

O gece Brujon'un yazdığı şey buydu.

Ziyaretçilerin üzeri sıkı bir şekilde aransa da, Babet bu pusulayı Force Hapishanesi'nden Salpêtriere'de yatan "iyi bir dostuna" iletmenin bir yolunu bulmuştu. Bu kız da pusulayı polis tarafından özenle aranan ama henüz yakalanmamış olan Magnon adındaki bir kadına verdi. Okuyucunun daha önce ismini duyduğu ve ileride Thénardierlerle ilişki içinde olduğunu öğreneceği Magnon adlı bu kadın Eponine'i ziyarete gittiği Madelonnettes ile Salpêtrière arasındaki bağlantıyı sağlıyordu.

Tam da o günlerde aleyhlerinde yeterli delil bulunamadığı için Eponine ve Azelma serbest bırakılmıştı.

Eponine çıktığında, Madelonnettes'in kapısında bekleyen Magnon, olayı aydınlatması için Brujon'un Babet'ye yazdığı pusulayı ona verdi.

Plumet Sokağı'na giden Eponine bahçeyi ve parmaklıkları tanıdıktan sonra evi gözledi, pusuda bekledi ve birkaç gün sonra Clocheperce Sokağı'nda oturan Magnon'a bir peksimet götürdü, Magnon'da bu peksimeti Babet'nin Salpêtriere'deki metresine iletti. Peksimet, cezaevlerinin karanlık dilinde yapılacak bir şey yok anlamına geliyordu.

Bu olayın üzerinden bir hafta geçmeden, Brujon ve Babet devriye yolunda karşılaştılar, biri sorgu yargıcına götürülürken, diğeri sorgu yargıcından getiriliyordu. "Eee P Sokağı işi ne oldu?" diye sordu Brujon. "Peksimet," diye yanıt verdi Babet.

Böylece, Brujon'un Force Hapishanesi'nde tasarladığı suç baştan başarısızlığa uğramış oldu.

Yine de bu başarısızlığın Brujon'un planladıklarıyla hiç ilgisi olmayan sonuçları oldu. Bunları ileride göreceğiz.

Genellikle insan bir ipe düğüm attığını sanırken, başka bir ipi bağlar.

III

Mabeuf Baba'nın Gördüğü Hayal

Artık kimseyle görüşmeyen Marius bazen yolda Mabeuf Baba ile karşılaşıyordu.

Marius bir mahzenin basamakları denebilecek, mutlu insanların yukarıdan gelen ayak seslerinin işitildiği keder basamaklarını yavaşça inerken, M. Mabeuf de kendi payına aynı şeyi yapıyordu. *Cauterets Yöresi Florası* artık hiç satmıyordu. Austerlitz Mahallesi'ndeki küçük bahçesi yeterince güneş almadığından çivit üzerine yaptığı deneyler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. M. Mabeuf orada ancak nemi ve gölgeyi seven birkaç bitki yetiştirebilmişti. Yine de cesaretini kaybetmiyordu. Jardin des Plantes'da[8] iyi güneş alan küçük bir toprak parçası çivit deneylerinin masraflarını kendisinin karşılaması kaydıyla ona verilmişti. Bu çalışmalar için Flora'nın ciltlerinin bakır kaplamalarını rehin bırakmıştı. Öğle yemeğini iki yumurtayla geçiştirmeye başlamıştı ve bunlardan birini on beş aydan beri maaşını ödemediği yaşlı hizmetkârına ayırıyordu. Ve bu öğle yemeği genellikle tek öğünüydü. Artık eski çocuksu gülümsemesini kaybetmişti, hırçınlaşmıştı ve misafir kabul etmiyordu. Marius onu ziyaret etmeyi aklından geçirmemekle iyi yapıyordu. Bazen, M. Mabeuf'ün Jardin des Plantes'a gittiği saatte, genç adamla ihtiyar Hôpital Bulvarı'nda karşılaşıyor, konuşmadan, birbirlerine başlarıyla hüzünlü bir selam vermekle yetiniyorlardı. Sefaletin bağları kopardığı bir an gelir, yürek sızlatan bir şeydir bu! Bir zamanlar iki dostken, şimdi iki yabancı olmuşlardı.

Kitapçı Royol'ün ölümünden sonra, M. Mabeuf kendisi için mutluluğu, hazzı ve umudu temsil eden kitapları, bahçesi ve çividi dışında hiçbir şeyle ilgilenmez olmuştu. Bunlar yaşamasına yetiyordu. Kendi kendine:

8 Fransa'nın en büyük botanik bahçesi. (e.n.)

— Mavi topaklarımı elime alınca zengin olacağım, bakırlarımı rehinden alıp şarlatanlıklarla, davullarla, gazetelere vereceğim ilanlarla *Flora*'mı yeniden gündeme taşıyacağım, Pierre de Médine'in nerede bulacağımı iyi bildiğim tahta ciltli *Denizcilik Sanatı* kitabının 1559 baskısını satın alacağım.

Böylece, gün boyunca çivit tarhında çalışıyor, akşamları bahçesini sulamak ve kitaplarını okumak için evine dönüyordu. M. Mabeuf o tarihlerde neredeyse seksen yaşındaydı.

Bir akşam çok garip bir hayal gördü.

Evine hava daha aydınlıkken dönmüştü. Sağlığı giderek bozulan Plutarkhos Ana hasta olduğundan yatıyordu. Kenarında bir parça et kalmış bir kemik ve mutfak masasının üzerinde bulduğu bir parça ekmekle karnını doyurmuş, bahçede bank işlevi gören ters dönmüş bir kenar taşının üzerine oturmuştu.

Bankın yanında, eski meyve bahçelerine özgü kirişlerden ve tahtadan yapılmış büyük bir dolap vardı, bu dolabın alt bölmesinde bir tavşan kafesi, üst bölmesinde de meyvelik bulunurdu. Kafeste tavşan kalmamıştı, ama meyvelikte kıştan kalma birkaç elma vardı.

M. Mabeuf gözlüklerini takmış, kendisini heyecanlandıran ve hatta zihnini –yaşından beklenmeyecek kadar– meşgul eden iki kitabın sayfalarını karıştırıyordu. Doğal çekingenliği onu bazı batıl inançlara eğilimli kılıyordu. Kitaplardan ilki ünlü parlamenter Delancre'ın *İblislerin İhaneti*, diğeri Mutor de la Rubaudière'in *Vauvert'in İblisleri ve Bievre'in Cüce Cinleri Üzerine* idi. Bu son kitap, bahçesi bir zamanlar cüce cinlerin uğrak yeri olduğundan onu daha çok ilgilendiriyordu. Alacakaranlık göğü aydınlatmaya, yeri karartmaya başlamıştı. Okurken elinde tuttuğu kitabın üstünden aralarında en büyük teselli kaynaklarından biri olan muhteşem bir orman gülünün de bulunduğu bitkilerini inceliyordu; tek damla yağmur yağmayan, samyeli, rüzgâr ve güneşle geçen dört günün ardından saplar, tomurcuklar

eğilip bükülmeye, yapraklar dökülmeye başlamıştı, hepsinin sulanmaya ihtiyacı vardı; özellikle orman gülü çok hüzünlü görünüyordu. Mabeuf Baba bitkilerin ruhları olduğuna inananlardandı. Yaşlı adam tüm gün çivit tarhında çalışmıştı, yorgunluktan bitkin düşmüştü, yine de ayağa kalkıp kitaplarını bankın üzerine bıraktı ve iki büklüm olmuş halde sendeleyerek kuyuya kadar yürüdü, ama kovanın zincirini kavradığında gücü onu asılı durduğu çividen söküp almaya bile yetmedi. Bunun üzerine geri dönüp yıldızlarla dolu gökyüzüne endişeyle baktı.

Akşam saatlerinde, insanın dertlerini bilmem hangi kasvetli ve sonsuz bir sevinçle ezen bir sükûnet vardır. Yağmur gündüz olduğu gibi gece de yağmayacağa benziyordu.

— Her yanda yıldızlar! diye düşündü ihtiyar. Tek bir bulut bile yok! Bir damla su yok!

Ve göğe kaldırdığı gözlerini bir an için yere çevirdi.

Başını tekrar kaldırıp bir kez daha göğe bakarken mırıldandı:

— Bir çiy damlası! Biraz merhamet!

Bir kez daha kuyunun zincirini yerinden oynatmayı denedi, ama başaramadı.

O sırada kendisine hitap eden bir ses duydu:

— Mabeuf Baba, bahçenizi sulamamı ister misiniz?

Aynı anda çitten geçen yırtıcı bir hayvanın gürültüsü duyuldu ve çalıların arasından çıkan uzun boylu, sıska bir kız önünde dikilip cüretkâr bir ifadeyle ona baktı. Karşısındaki, bir insandan çok alacakaranlıkta beliren bir biçime benziyordu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi kolayca ürken Mabeuf Baba daha tek bir söz bile etmeden, hareketleri karanlıkta garip, sert şekiller çizen bu yaratık zinciri yerinden almış, kovayı daldırıp çıkarmış, suyu süzgeçli kovaya aktarmıştı ve şimdi yaşlı adam bu çıplak ayaklı, yırtık pırtık giysili ha-

yaletin etrafına hayat dağıtarak koşturduğunu görüyordu. Süzgeçli kovadaki suyun yapraklar üzerindeki sesi Mabeuf Baba'nın ruhunu aydınlatıyor, orman gülünün artık mutlu olduğunu düşündürüyordu.

İlk kova boşalınca, kız kovayı ikinci, ardından üçüncü kez doldurdu, tüm bahçeyi suladı. Çiçek tarhlarının arasından simsiyah bir silüet gibi yürüdüğünü, delik deşik fularının uzun, kemikli kollarının üzerinde salındığını gören onu bir yarasa sanabilirdi.

Kız işini bitirdiğinde, Mabeuf Baba yaşlı gözlerle kıza yaklaştı ve elini onun alnına koydu.

— Tanrı sizi kutsayacak, dedi, çiçeklere baktığınıza göre bir melek olmalısınız.

— Hayır, ben şeytanım, dedi kız, ama umurumda değil.

Yaşlı adam kızın verdiği cevabı beklemeden ve duymadan haykırdı:

— Sizin için bir şey yapamayacak kadar yoksul ve bahtsız olmam ne acı!

— Yapabileceğiniz bir şey var.

— Nedir?

— Bana M. Marius'ün nerede oturduğunu söyleyebilirsiniz.

İhtiyar hiçbir şey anlamadı.

— Hangi Mösyö Marius?

Yaşlı adam donuk bakışlarını yukarı çevirdi, kaybettiği bir şeyi ararmış gibi görünüyordu.

— Eskiden buraya gelen bir delikanlı.

Bu arada M. Mabeuf hafızasını taramıştı.

— Ah evet! diye haykırdı, ne demek istediğinizi anlıyorum. Biraz bekleyin! Mösyö Marius... Baron Marius Pontmercy elbette! Oturduğu yer... Ama artık orada oturmuyor... Ah bilmiyorum ki...

Böyle konuşurken orman gülünün bir dalını bağlamak için öne doğru eğilip devam etti:

— Tamam, şimdi hatırladım. Sıklıkla bulvardan geçip Glacière'e doğru gider. Croulebarbe Sokağı. Çayırkuşu tarlası. Oraya gidin. Onunla karşılaşırsınız.

M. Mabeuf doğrulduğunda etrafta kimse yoktu, kız ortadan kaybolmuştu.

Hiç kuşkusuz biraz korktu.

— Doğrusu bu ya, bahçem sulanmasaydı onun bir hayalet olduğuna inanacaktım.

Bir saat sonra yattığında bu düşünce aklına yeniden geldi ve düşüncenin tıpkı denizi geçmek için balığa dönüşen kuş gibi, uykuya geçmek için yavaş yavaş hayallere gömüldüğü o belirsizlik anında, kendi kendine:

— Gerçekten de, Rubaudière'in cin hikâyelerinde anlattıklarına çok benziyordu. Yoksa cin miydi? diyordu.

IV

Marius'ün Gördüğü Hayal

"Hayaletin" Mabeuf Baba'yı ziyaret etmesinden birkaç gün sonra bir sabah –günlerden pazartesiydi, Marius'ün Thénardier'ye vermek üzere Courfeyrac'tan beş frank aldığı gün– Marius beş frankı cebine koymuş, hapishaneye gitmeden önce, döndüğünde daha iyi çalışacağını umarak "biraz gezinmeye" çıkmıştı. Zaten hep böyle oluyordu. Kalkar kalkmaz, biraz çeviri yapmak için bir kitap ve bir kâğıdın başına oturuyordu; o dönemde elinde Almanya'da Savigny ile Gans arasında yaşanan ünlü tartışmalarla ilgili bir kitap vardı; bir Savigny'i, bir Gans'ı açıyor, dört satır okuyor, bir satır yazmayı deniyor, beceremiyor, kâğıtla kendisi arasında bir yıldız görüyor ve iskemlesinden kalkarken şöyle diyordu:

— Dışarı çıkacağım. Biraz dolaşmak beni çalışmaya teşvik edecek.

Ve Çayırkuşu'nun tarlasına gidiyordu.

Orada her zamankinden çok yıldız görüyor, Savigny ile Gans'a hiç rastlamıyordu.

Eve dönüp yeniden işinin başına koyulmayı denediğinde bunu başaramıyor, zihnindeki düşünce kopukluklarından birini bile onaramayınca:

— Yarın dışarı çıkmayacağım. Çalışmamı engelliyor, diyordu. Ve ertesi gün yine dışarı çıkıyordu.

Zamanını Courfeyrac'ın evinden çok Çayırkuşu'nun tarlasında geçiriyordu. Asıl adresi şöyleydi: Santé Bulvarı, Croulebarbe Sokağı'nı geçince yedinci ağaç.

O sabah bu yedinci ağacı terk etmiş, Gobelins Çayı'nın korkuluğuna oturmuştu. Neşeli bir güneşin ışınları yeni açılmış ve pırıl pırıl yapraklar arasından sızıyordu.

"Onu" düşünüyordu. Ve onun, bir serzenişe dönüşen hayali Marius'ün zihnine yeniden üşüşüyordu. Ruhunu felç eden tembelliğin tüm benliğini kapladığını ve kederle güneşi görmesine engel olan önündeki karanlığın geçen her saniye biraz daha yoğunlaştığını düşünüyordu.

Bununla birlikte bir monologa bile dönüşemeyecek belli belirsiz düşüncelerin bu acıklı boşlukları arasında gücü iyiden iyiye tükeniyordu ve kendini hırpalamayı arzulayacak kuvveti bile bulamıyor, yine de dış dünyaya ait duyumlar Marius'ün melankoliyi âdeta soluyan ruhuna sızmayı başarıyordu. Arkasında, aşağısında, çayın iki yakasında, Gobelinsli çamaşırcı kadınların çamaşırlarını dövdüklerini ve karaağaçların dallarında gevezelik eden kuşların öttüğünü duyuyordu. Bir yanda özgürlüğün, mutlu kayıtsızlığın, kanatlı aylaklığın, diğer yanda emeğin gürültüsü vardı. Bu iki neşeli gürültü onun derin düşlere dalmasını ve neredeyse düşünmesini sağlıyordu.

Aniden bu bezgin kendinden geçişin ortasında tanıdık bir ses duydu:

— Şuraya bak! İşte burada!

Gözlerini kaldıran Marius bir sabah evine gelen bu bahtsız çocuğu, Thénardierlerin büyük kızı Eponine'i tanıdı; artık ismini biliyordu. İşin tuhaf tarafı, kız yoksullaşmış ve güzelleşmişti, ondan beklenmeyecek iki şey. Biri aydınlığa, diğeri sefalete doğru iki yönde gelişme kaydetmişti. Ayakları çıplaktı ve üstünde Marius'ün odasına kararlılıkla girdiği gün giydiği yırtık pırtık giysiler vardı; tek fark elbiselerinin iki ay daha yaşlanıp iğrençleşmiş, deliklerinin daha da genişlemiş olmasıydı. Sesi yine çatlaktı, alnı samyeliyle esmerleşmiş, kırışmıştı; bakışları yine özgür, şaşkın ve karamsardı. Sefalete ıslahevi koşullarının da eklenmesiyle yüzünün ifadesi de daha korkutucu, daha acınası bir hal almıştı.

Durumu Hamlet'in deliliği bulaşınca aklını yitiren Ophelia'nın durumundan farklıydı, saçlarında saman ve ot parçaları vardı evet, ama bunun sebebi ahırda yatmış olmasıydı.

Ve tüm bunlara rağmen güzeldi. Ey gençlik, siz ne muhteşem bir yıldızsınız!

Yine de, Marius'ün karşısında solgun yüzündeki hafif bir neşe ve dudaklarında belli belirsiz bir gülümsemeyle duruyordu.

Birkaç saniye sanki konuşamayacakmış gibi durdu.

— Nihayet karşılaştık! dedi sonunda. Mabeuf Baba haklıymış, bu bulvardan söz etmişti! Sizi ne kadar aradığımı bir bilseniz! Biliyor musunuz? Kodesteydim. On beş gün boyunca! Beni serbest bıraktılar! Aleyhimde delil yokmuş, cezai ehliyet yaşına gelmemişim. Daha iki ay yatmam gerekiyordu. Ah! Altı haftadır sizi her yerde arıyorum! Demek artık orada oturmuyorsunuz?

— Hayır.

— Ah! Anlıyorum. Serserilerin ortasında yaşamak hiç hoş değil. Bu yüzden taşındınız. Şuraya bak! Neden böyle eski bir şapka taktınız? Sizin gibi bir gencin güzel giysileri olmalı. Mösyö Marius, nedenini bilemiyorum ama Mabeuf

Baba sizden Baron Marius diye söz etti. Baron olduğunuz doğru değil, öyle değil mi? Baronlar yaşlı olur, Luxembourg Bahçesi'ndeki şatonun önüne, en çok güneş alan yere giderler, yirmi santimlik *Quotidienne* okurlar. Bir keresinde böyle bir barona mektup götürmüştüm. Yüz yaşını geçmişti. Söylesenize, şimdi nerede oturuyorsunuz?

Marius yanıt vermedi.

— Ah! diye ekledi, gömleğinizde bir delik var. Onu dikmem gerek.

Yüzünü giderek karamsarlaşan bir ifade kapladı.

— Beni gördüğünüze sevinmediniz mi?

Marius susuyordu; kız da kısa sessizlikten sonra haykırdı:

— Aslında, istesem sizi sevindirebilirim!

— Nasıl? diye sordu Marius. Ne demek istiyorsunuz?

— Ah! Bana sen diye hitap ediyordunuz!

— Tamam o zaman, ne demek istiyorsun?

Kız dudağını ısırırken bir iç çatışmanın etkisiyle tereddüt edermiş gibi görünüyordu. Sonunda kararını verdi.

— Olsun, umurumda değil. Üzgün bir haliniz var, mutlu olmanızı istiyorum. Bana sadece gülümseyeceğinize dair söz verin. Güldüğünüzü görmek ve "Ah! İşte bu çok güzel!" dediğinizi duymak istiyorum. Zavallı Mösyö Marius! Biliyorsunuz! Bana istediğim her şeyi vereceğinizi söylemiştiniz...

— Evet! Ama konuşsana artık!

Bakışlarını Marius'ün gözlerine sabitleyerek:

— Adresi biliyorum, dedi.

Marius'ün rengi attı. Kalbi duracak gibi oldu.

— Hangi adresi?

— Bana sorduğunuz adresi!

Biraz daha açıklama getirmek için devam etti:

— Adres... Hangi adres olduğunu iyi biliyorsunuz!

— Evet, diye geveledi Marius.

— Matmazelinki!

Bunu söyledikten sonra derin bir iç çekti.

Marius oturduğu korkuluktan sıçrayıp telaşla kızın elini tuttu.

— Ah! Tamam o zaman! Beni oraya götür! Benden ne dilersen dile! Nerede oturuyor?

— Benimle gelin. Sokağı ve numarayı tam bilmiyorum; şehrin diğer yanında, ama evi hatırlıyorum, sizi oraya götüreceğim.

Kız elini çekti ve bir gözlemcinin içini parçalayacak, ama mest olmuş ve kendini kaybetmiş haldeki Marius'ün umurunda olmayan bir tonda konuşmaya devam etti,

— Ah! Nasıl da sevindiniz!

Marius'ün yüzünü endişe kapladı. Sıkıca Eponine'in kolunu tuttu:

— Bana bir şey üzerine yemin et!

— Yemin etmek mi? O da ne demek? Şuraya bakın! Demek yemin etmemi istiyorsunuz?

Ve güldü.

— Baban! Bana söz ver Eponine! Bu adresi babana söylemeyeceğine dair yemin et!

Kız şaşkın bir ifadeyle ona döndü.

— Eponine! İsmimin Eponine olduğunu nereden biliyorsunuz?

— Sana söz ver diyorum!

Ama kız onu duymamış gibiydi.

— Çok kibarsınız! Bana Eponine dediniz!

Marius kızın iki kolunu kavradı.

— Tanrı aşkına bana yanıt ver! Söylediklerimi iyi dinle, bildiğin adresi babana söylemeyeceğine dair yemin et!

— Babam mı? Ah evet babam! İçiniz rahat olsun. O kodeste. Zaten babam umurumda değil!

— Ama bana söz vermiyorsun!

— Ama kollarımı bırakın! dedi kahkaha atarak, beni nasıl da sarsıyorsunuz! Tamam! Tamam! Size söz veriyorum! Yemin ediyorum! Umurumda mı sanki? Adresi babama söylemeyeceğim. Oldu mu? İstediğiniz bu değil mi?

— Kimseye söylemeyeceksin.

— Tamam kimseye söylemeyeceğim.

— Şimdi beni oraya götür.

— Hemen mi?

— Hemen.

— Gelin! Ah! Nasıl da sevindi!

Birkaç adım sonra durdu.

— Mösyö Marius, çok yakın yürüyorsunuz. Bırakın ben önden gideyim, siz de kimseye belli etmeden beni izleyin. Sizin gibi bir delikanlının benim gibi bir kadınla görülmemesi gerekir.

Hiçbir dil bu çocuğun telaffuz ettiği bu sözcüğü, kadın sözcüğünü açıklamayı başaramaz.

On adım sonra tekrar durduğunda Marius yanına geldi. Kız yüzünü ona dönmeden:

— Bu arada, bana bir şey vaat etmiştiniz, hatırlıyor musunuz? diye sordu.

Cebini yoklayan Marius, Thénardier Baba'ya ayırdığı beş franktan başka bir şey bulamadı. Parayı Eponine'e uzattı.

Kızın parmaklarını açmasıyla para yere düştü, sonra öfkeyle Marius'e bakıp:

— Sizin paranızı istemiyorum, dedi.

Üçüncü Kitap
Plumet Sokağı'ndaki Ev

I

Gizli Ev

Geçen yüzyılın ortalarına doğru, soyluların metreslerini teşhir ettikleri, burjuvaların ise gizledikleri o dönemde, Paris'te Yargıtay başsavcılarından biri metresi olduğunu gizlemek için Saint-Germain Mahallesi'nde, günümüzde Plumet olarak anılan ıssız Blomet Sokağı'nda, o zaman *Combat des Animaux* olarak adlandırılan alandan pek de uzak olmayan bir yerde "küçük bir ev" yaptırmıştı.

Bu iki katlı evin zemin katında iki salon, bir mutfak, üst katında iki yatak odası, bir kiler, çatının altında bir tavan arası vardı, evin önünde sokağa açılan geniş parmaklı kapıya sahip bir bahçe uzanıyordu. Bahçe bir dönüm kadardı. Yoldan geçenlerin görebildiği bundan ibaretti, ama evin arkasındaki dar avluda gerekli hallerde bir çocuğu ya da sütanneyi gizlemeye yarayan ve bir mahzenin üzerindeki iki odadan oluşan basık tavanlı bir müştemilat vardı. Bu müştemilat arkada özel bir anahtarla açılan gizli bir kapıyla, iki yanı yüksek duvarlarla çevrili, uzun, dar, taş döşeli, dolambaçlı, olağanüstü bir ustalıkla gizlenmiş, her döneme-

cinde ve her köşesinde yer alan bahçe çitleri ve ağaçlıkların arasında kaybolmuş bir geçide açılıyordu; bu geçit yaklaşık çeyrek fersah ötede, neredeyse başka bir mahallede, Babylone Caddesi'nin ıssız bir köşesine açılan gizli bir kapıya kadar uzanıyordu.

Sayın başsavcı işte bu kapıdan giriyordu, bu yüzden onu gözetleyenler, izleyenler, sayın başsavcının her gün gizemli şekilde bir yere gittiğini tespit etmiş olanlar bile Babylone Caddesi'ne gitmenin Blomet Sokağı'na gitmek olduğunu düşünemezdi. Kurnaz savcı, bu akıllıca arazi alımları sayesinde, kendi mülkünde, dolayısıyla kimsenin denetimine tabi olmadan bu yolları yaptırabilmişti. Daha sonra, geçidin iki yanındaki arazileri ve bahçeleri parsellere ayırarak satmıştı; yeni mülk sahipleri önlerinde ortak bir duvarın bulunduğunu sanıyor, iki duvar arasında, çiçek tarhlarının ve meyve bahçelerinin ortasında kıvrılarak giden bu yol şeridinin farkına varmıyorlardı. Sadece kuşlar bu garipliğin farkındaydı. Geçen yüzyılın çalı bülbülleri ve baştankaraları sayın başsavcı hakkında epeyce gevezelik etmiş olmalıydı.

Mimar Mansart tarzında taştan inşa edilmiş, kaplamaları ve mobilyaları Watteau'nun beğenilerine uygun düzenlenmiş, iç duvarları rokay motiflerle, dış duvarları eski tarzda süslenmiş, duvarlarının kenarına üç sıra çiçek dizilmiş bu ev, bir aşkın ve bir savcının geçici hevesine yakışan bir saygınlığa, zarafete ve görkeme sahipti. Günümüzde artık yerinde olmayan bu ev ve bu geçit, on beş yıl öncesine kadar varlıklarını korudular. 93'te, evi yıktırmak için satın alan bir bakır tüccarı yeterli parayı bulamayınca iflas etti. Yıkmak için aldığı ev bakırcının sonu oldu. O zamandan beri kimsenin yerleşmediği bu ev insan varlığının yaşam vermediği tüm binalar gibi yavaş yavaş viraneye dönüşmeye başladı. Eski mobilyalarını muhafaza eden bu ev her zaman satılık ya da kiralıktı ve bir yıl boyunca Plumet Sokağı'ndan geçen sekiz on kişi, bu duruma 1810'dan beri bahçenin parmaklı-

ğına asılmış olan ve güçlükle okunan sarı bir levha sayesinde tanıklık ediyorlardı.

Restorasyon döneminin sonlarına doğru, o sokaktan geçen aynı kişiler levhanın ortadan kaybolduğunu, hatta birinci katın pencere kanatlarının açık olduğunu fark ettiler. Gerçekten de ev tutulmuştu. Pencerelerde evde bir kadının yaşadığını belli eden "şirin perdeler" vardı.

1829 yılının Ekim ayında orta yaşını geçmiş bir adam evi olduğu haliyle, yani arka müştemilat ve Babylone Caddesi'ne açılan geçitle birlikte kiralamış, iki gizli kapının anahtarlarını yeniletmişti. Evde, söylediğimiz gibi savcının eski mobilyaları vardı, yeni kiracı bazı tamiratlar yaptırmış, eksikleri telafi etmiş, avluya taş döşetmiş, parkeleri yeniletmiş, merdivenin eksik basamaklarını yaptırıp, camlara pencere taktırmış ve nihayet eve genç bir kız ve yaşlı bir hizmetçiyle taşınan biri gibi değil, âdeta içeri gizlice süzülen biri gibi yerleşmişti. Komşuları olmadığı için dedikodu eden de çıkmamıştı.

Bu kendini belli etmek istemeyen kiracı Jean Valjean, o genç kız da Cosette'ti. Hizmetçi Jean Valjean'ın hastaneden ve yoksulluktan kurtardığı Toussaint adlı, yaşlı, taşralı ve kekeme bir kızdı, Jean Valjean'ın onu yanına almasında bu üç niteliği belirleyici olmuştu. Evi rantiye M. Fauchelevent adıyla tutmuştu. Önceki sayfalarda anlatılanlarda okur Jean Valjean'ı, hiç kuşkusuz Thénardier'den önce tanımıştır.

Jean Valjean Petit-Picpus Manastırı'ndan neden ayrılmıştı? Neler olup bitmişti?

Hiçbir şey.

Hatırlanacağı gibi Jean Valjean manastırda mutluydu, öylesine mutluydu ki vicdanı artık rahatsız olmaya başlamıştı. Cosette'i her gün görüyor, babalık duygusunun doğduğunu ve her geçen gün daha da yoğunlaştığını hissediyor, ruhunu bu çocuğa adıyor, kendi kendine hiçbir şeyin onu kendisinden ayıramayacağını ve bunun böyle sürüp gide-

ceğini, her geçen gün usulca o hedefe yönlendirildiği için kızın sonunda manastıra kapanacağını, manastırın artık her ikisinin de dünyası olacağını, kendisi yaşlanırken, kızın büyüyeceğini, kız orada yaşlanırken, kendisinin de orada öleceğini, nihayet göz kamaştırıcı bir umutla birbirlerinden ayrılmalarının mümkün olmadığını söylüyordu. Bunları düşünürken kafasında karmaşık düşüncelerin belirmeye başladığı bir an geldi. Kendini sorguladı. Kendi kendine bu mutluluğun sadece kendisine ait olup olmadığını, bir başkasının, bu çocuğun mutluluğuna el koymanın –üstelik bu yaşlı haliyle– hırsızlık anlamına gelip gelmediğini sordu. Bu çocuğun hayattan elini eteğini çekmeden önce onu tanımaya hakkı olduğunu, kendisine hiç danışmadan onu tüm günahlardan uzak tutmak bahanesiyle tüm sevinçlerden uzaklaştırmanın, cehaletinden ve yalnızlığından yararlanıp onda yapay bir ilahi tutku oluşturmanın bir insani varlığın doğasını bozmak ve Tanrı'ya yalan söylemek anlamına geleceğini düşünüyordu. Ve kim bilir, ya Cosette günün birinde tüm bunların farkına varıp rahibe olma kararından pişmanlık duyup ondan nefret ederse? Biraz daha bencilce olan ve pek fedakârca olmayan bu son düşünce dayanılır gibi değildi. Manastırdan ayrılmaya karar verdi.

Buna karar verdi ve üzülerek bunun gerekli olduğunu kabul etti. İtirazlarına gelince, itiraz edecek bir şey yoktu. Bu dört duvar arasında geçen beş yıl boyunca ortada görünmemesi kuşkusuz kaygı unsurlarını yok etmişti. İnsanlar arasına huzur içinde dönebilirdi. O yaşlanmış, her şey değişmişti. Artık onu kim tanıyabilirdi? Üstelik, en kötü olasılıkla bile, tehlike sadece kendisi için geçerliydi ve kendisi kürek cezasına mahkûm oldu diye Cosette'i manastıra mahkûm etmeye hakkı yoktu. Zaten yerine getirilmesi gereken görev karşısında tehlikenin ne önemi vardı? Nihayetinde hiçbir şey onun tedbirli davranmasına, gerekli önlemleri almasına engel değildi.

Cosette'in eğitimine gelince, neredeyse tamamlanmıştı.

Kararını verdikten sonra fırsat kollamaya başladı. Ve çok geçmeden beklediği fırsat doğdu. Yaşlı Fauchelevent öldü.

Başrahibeyle görüşen Jean Valjean ona ağabeyinin ölümü üzerine kendisine artık çalışmasını gerektirmeyecek küçük bir miras kaldığını, manastırdaki görevinden ayrılıp kızını da yanında götüreceğini, ama manastıra katılmadığına göre Cosette'in ücretsiz eğitim almasının adil olmadığını söyleyip, Cosette'in orada geçirdiği beş yılın karşılığında tarikata beş bin franklık mütevazı bir bağış yapmak için izin istedi.

İşte Jean Valjean Adoration Perpétuelle Manastırı'ndan böyle ayrıldı.

Manastırdan çıkarken anahtarını hep üzerinde bulundurduğu küçük valizini kimseye emanet etmeden kendisi taşıdı. Tahnit edilmiş gibi bir koku yaydığı için bu valiz Cosette'in kafasını karıştırıyordu.

Bu valizi bir daha yanından ayırmayacağını hemen söyleyelim. Hep odasında sakladığı, taşınırken yanına aldığı tek şey buydu. Cosette "Onu kıskanıyorum," diyerek bu duruma gülüyor ve bu valizi *vazgeçilemeyen* olarak adlandırıyordu.

Zaten Jean Valjean özgürlüğüne derin bir endişeyle kavuşmuştu.

Plumet Sokağı'ndaki evi keşfetmiş, oraya saklanmıştı. Adı bundan böyle Ultime Fauchelevent olacaktı.

Ayrıca hep aynı mahallede gözükmemek, en ufak bir şüphede ortadan kaybolmak ve Javert'in elinden mucizevi bir şekilde kurtulduğu o akşamki gibi sıkıntıya düşmemek için Paris'te iki daire daha kiralamıştı. Oldukça ucuz ve gösterişsiz bu iki dairenin –birbirlerinden mümkün olduğunca uzak olacak şekilde– biri Ouest Sokağı'nda, diğeri de l'Homme-Armé Sokağı'ndaydı.

Ara sıra bir ay ya da altı hafta kalmak üzere, Toussaint'i evde bırakıp Cosette'i yanına alarak kâh l'Homme-Armé Sokağı'na, kâh Ouest Sokağı'na gidiyordu. Oradaki işlerini

kapıcılara gördürüyor ve kendini bir ayağı Paris'te olan taşralı bir rantiye olarak tanıtıyordu. Bu büyük erdem timsalinin Paris'te polisten gizlenmek için kiraladığı üç evi vardı.

II

Jean Valjean Muhafız Alayında

Zaten açık söylemek gerekirse, genellikle Plumet Sokağı'nda kalıyordu ve oradaki hayatını şöyle düzenlemişti:

Hizmetçi kadınla Cosette köşkte kalıyordu; pencereler arasında resimler bulunan bir yatak odası, yaldızlı süslemeleri olan bir oturma odası, başsavcının geniş koltuklarının bulunduğu, halı kaplı bir salonu ve bahçesi vardı. Jean Valjean Cosette'in odasına üç renkli damasko kumaşından örtülerle çevrili tepelikli bir karyola ve Figuier-Saint Paul Sokağı'ndaki Gaucher Ana'dan aldığı eski, güzel bir İran halısı getirtmiş ve bu muhteşem antikaların ciddiyetini dengelemek için onlara genç kızların neşeli ve zarif eşyalarını katmış; odaya etajer, kitaplık, yaldızlı kitaplar, yazı takımı, kurutma kağıdı, sedef kakmalı bir sehpa, yaldızlı gümüşten bir eşya kutusu, Japon porseleniyle kaplı bir tuvalet masası almıştı. Birinci katın pencerelerinde kırmızı fon üstüne, yatak örtüleriyle aynı üç rengi taşıyan damasko kumaşından perdeler asılıydı. Zemin katın pencerelerinde duvar halısından yapılmış perdeler vardı. Cosette'in küçük evi kış boyunca yukarıdan aşağıya doğru ısıtılıyordu. Avlunun dibindeki müştemilatta kalan Jean Valjean'ın ise açılır kapanır yatağı ve şiltesi, beyaz ahşap bir masası, iki hasır iskemlesi, bir çini sürahisi, bir rafın üzerinde duran birkaç eski kitabı, bir köşeye koyduğu sevgili valizi vardı; asla ateş yakmıyordu. Yemeklerini Cosette ile yiyor, onun için masaya esmer ekmek konuyordu. İlk taşındıklarında

Toussaint'e "Evin hanımı matmazeldir," demiş, şaşıran Toussaint'in "Peki ya siz mösyö?" diye sorması üzerine "Ben evin beyinden daha fazlasıyım, babayım," diye karşılık vermişti.

Manastırda ev ekonomisiyle ilgili eğitim almış olan Cosette evin oldukça mütevazı bütçesini düzenliyordu. Jean Valjean, her gün Cosette'i koluna takıp onu Luxembourg Bahçesi'nin en tenha ağaçlıklı yoluna götürüyordu, pazar ayini için daima Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'ne gidiyorlardı, çünkü bu kilise epey uzaktaydı. Çok yoksul bir mahalle olduğu için Jean Valjean bolca sadaka dağıtıyor ve bahtsızlar kilisede onun etrafını sarıyorlardı, Thénardier'nin ona yazdığı mektuba *Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'nin İyiliksever Mösyösüne* hitabını koymasının nedeni de buydu. Cosette'i yoksulların ve hastaların ziyaretine götürüyordu. Plumet Sokağı'ndaki eve yabancı alınmıyordu. Toussaint alışverişi yapıyor, Jean Valjean bulvarın üzerinde, hemen yakındaki çeşmeden su getiriyordu. Odunu ve şarabı Babylone Kapısı'nın yanındaki çakıl kaplı bir çukurun içine koyuyorlardı, bir zamanlar başsavcı bu çukuru gizli mağarası olarak kullanmıştı; çünkü çılgınlıklar ve *petites-maisons*'lar[9] döneminde mağarasız aşk olmazdı.

Babylone Caddesi'ne açılan eski kapının üzerinde mektupların ve gazetelerin bırakıldığı bir posta kutusu vardı; ancak Plumet Sokağı'ndaki evin sakinlerine mektup ya da gazete gönderilmediği için bir zamanlar bir hukukçunun sırdaşı ve metresleriyle iletişimde aracı vazifesi gören bu kutuya artık sadece vergi tahsilat bildirimleri ve muhafız birliği talimatları bırakılıyordu. Çünkü 1831 nüfus sayımının sıkı denetiminden kaçamayan rantiye Fauchelevent muhafız alayına alınmıştı. O dönemde belediyenin istihbarat çalışmaları nüfuz edilemez ve kutsal Petit-Picpus

9 1557 yılında Saint-Germain-des-Prés yakınlarında kurulmuş, dört yüze yakın yoksulun yaşadığı barınağa verilen isim. (e.n.)

Manastırı'na kadar uzanmış ve Jean Valjean belediye başkanında saygın bir adam izlenimi yarattığı için muhafızlığa layık görülmüştü.

Jean Valjean yılda üç dört kez üniformasını sırtına geçiriyor, seve seve nöbet tutuyordu; bu onun için insanlar arasına karışsa da yalıtılmışlığını muhafaza eden bir kılık değiştirmeydi. Altmışına, askerlikten muafiyet yaşına yaklaşsa da, elliden fazla göstermiyordu; zaten başçavuşundan ayrılmaya, Lobau kontuyla[10] arasını açmaya hiç niyeti yoktu; ismini, kimliğini, yaşını, her şeyi gizliyordu ve söylediğimiz gibi iyi niyetli bir ulusal muhafızdı. Tek istediği vergilerini ödeyen sıradan bir yurttaş gibi görünmekti. Bu adamın ideali, içinde bir melek, dışarıdan bakıldığında ise bir kentsoylu olarak görünmekti.

Bu arada bir ayrıntıyı belirtelim: Jean Valjean, Cosette ile dışarı çıktığında, eski bir subayı andıran giysiler giyiyordu. Akşamları yalnız çıktığında genellikle bir işçi gömleği ve pantolonu giyiyor, başına yüzünü gizleyen bir kasket takıyordu. Bu bir tedbir miydi yoksa tevazu göstergesi miydi? Her ikisi de. Kaderinin bu muamma yanına alışmış olan Cosette babasının garipliklerini pek fark etmiyordu. Toussaint'e gelince, Jean Valjean'a saygı duyuyor, yaptığı her şeyi onaylıyordu. Bir gün kasaba gittiğinde, Jean Valjean'ın geçtiğini gören kasabın "Gülünç bir adam," demesi üzerine "Hayır o bir ermiş," diye karşılık vermişti.

Jean Valjean, Cosette ve Toussaint eve sadece Babylone Caddesi'ne açılan kapıdan girip çıkıyorlardı. Bahçenin parmaklıklarından içeri bakılmadığı sürece, Plumet Sokağı'nda yaşadıklarını tahmin etmek güçtü. Bu parmaklıklı kapı her zaman kapalıydı. Jean Valjean dikkat çekmemek için bahçeyi kendi haline bırakmıştı.

Belki de bu konuda yanılıyordu.

---

10 George Mouton (1770-1838): Dönemin Ulusal Muhafız Birliği Komutanı. (ç.n.)

III

Foliis Ac Frondibus[11]

Yarım yüzyıldan fazla bir süre kendi haline bırakılmış bu bahçenin olağanüstü ve büyüleyici bir görüntüsü vardı. Kırk yıl önce buradan geçenler, bu sık ve serin yeşilliklerin arkasındaki sırrın farkına varmadan bahçeyi hayranlıkla izlerlerdi. O dönemde birçok hayalci patavatsız bakışlarını ve düşüncelerini alınlığında garip arabesk süslemeler bulunan, yeşilleşmiş ve yosun tutmuş iki sütuna tutunan, sallanan, asma kilitli, eski, eğri büğrü bu kapının parmaklıklarının arasına yöneltmişlerdi.

Bir köşede taştan bir bank, kararmış iki üç heykel, duvarın dibinde de zamanla çivileri sökülmüş birkaç kafes çit vardı, zaten ne yol ne çimenlik kalmış, her yanı ayrık otları kaplamıştı. Bahçıvan gitmiş yerine doğa gelmişti. Yabani otların dört bir yanı sarması, böyle sefil bir toprak parçası hayranlık uyandıran bir maceraydı. Şebboyların şöleni görülmeye değerdi. Bu bahçedeki hiçbir şey eşyanın yaşamaya yönelik kutsal çabasına engel olamazdı, kutsi çoğalma burada kendi evindeydi. Ağaçlar, böğürtlenlere doğru eğilmiş, böğürtlenler ağaçlara doğru yükselmişti. Bitkiler tırmanmış, dallar eğrilmiş, yerde sürünen havada serpilene doğru dikilmiş, rüzgârda dalgalanan da yosun üstünde sürüklenene doğru eğilmişti; gövdeler, dallar, yapraklar, lifler, ot yığınları, sarmaşıklar, dikenler iç içe geçmiş, kaynaşmış, bütünleşmişlerdi; bitkiler bu bir dönümlük alanda, yaratıcının memnun bakışları altında, sıkı ve içten bir kucaklaşmayla insani dostluğun sembolü olan kardeşliklerinin gizemli ulviyetini kutlamışlardı. Burası artık bir bahçe değil, devasa bir çalılıktı, yani orman gibi içine nüfuz edilemeyen, kuş yuvası gibi titreşen, bir demet çiçek gibi kokular yayan, şehir gibi kalabalık, mezar gibi ıssız, insan kalabalığı gibi canlıydı.

---

11 Yapraklar ve dallar arasında. (ç.n.)

Floréal'de[12] parmaklıklı kapısının ardında ve dört duvarının arasında özgürleşen bu devasa çalılık gizlice evrensel filizlenme evresine girer, yükselen güneşin altında tıpkı kozmik aşkın esintisini soluyan ve damarlarında nisanın özsuyunun akıp kaynaştığını hisseden bir hayvan gibi titrer ve o muhteşem yeşil saçlarını rüzgârda dalgalandırarak nemli toprağa, yıpranmış heykellere, evin kırık dökük basamaklı sekisine ve ıssız sokak kaldırımına kadar, yıldızları andıran çiçeklerini, inci gibi çiylerini, bereketi, güzelliği, yaşamı, sevinci, kokularını saçardı. Öğle vakti, binlerce beyaz kelebek oraya sığındığında, gölgede yaz mevsiminin o canlı kar tanelerinin uçuştuğunu görmek, ne ilahi bir manzara! Orada, yeşilliğin neşeli karanlıklarında masum seslerden oluşan büyük bir koro ruhlarla usulca konuşur ve ötüşlerin söylemeyi unuttuğunu vızıltılar tamamlardı. Akşamları yaydığı bir düş buğusu bahçeyi sarmalar, pustan bir kefen, semavi ve dingin bir hüzün her yanı kaplar, hanımelilerin ve gündüzsefalarının sarhoş edici kokusu keskin ve enfes bir zehir gibi yayılırdı; tırmaşık kuşlarının ve çobanaldatanların dalların arasında uyuklamaya başlamadan önceki son ötüşleri duyulur, ağaçların ve kuşların o kutsal iç içelikleri hissedilir, gündüz kanatlar yaprakları neşelendirirken, gece olduğunda yapraklar kanatları korurdu.

Kışın kararan, ıslanan, titreşen, dikelen çalılık evin az da olsa görünmesine neden olurdu. Dallardaki çiçeklerin, çiçeklerdeki çiylerin yerine sarı yapraklardan oluşan soğuk ve kalın halının üzerinde sümüklü böceklerin bıraktığı gümüş rengi izler seçilirdi; ama bu küçük bahçe ilkbahar, kış, yaz, sonbaharda, hangi mevsimde olursa olsun her koşulda, her görüntüsünde melankolinin, derin düşüncelerin, yalıtılmışlığın, özgürlüğün, insansızlığın, Tanrı'nın varlığının izlerini yansıtırdı ve paslanmış parmaklıklı kapının "Bu bahçe benim," der gibi bir hali vardı.

12 Fransız Devrimi takviminde sekizinci ay. 20-21 Nisan ile 19-20 Mayıs arası. (ç.n.)

Paris kaldırımlarının etrafını çevrelemesi, Vaurennes Caddesi'nin klasik mimariye sahip görkemli otellerinin iki adım ötede olması, Invalides'in kubbesinin hemen yakınında yer alması, parlamento binasının biraz ileride bulunması, Bourgogne ve Saint-Dominique caddelerinin yolcu arabalarının az ötede debdebeyle gidip gelmeleri, sarı, kahverengi, beyaz kırmızı omnibüslerin yakındaki kavşaktan geçmeleri boşunaydı, Plumet Sokağı ıssızdı ve eski mülk sahiplerinin ölmesi, bir devrimin izleri, eski servetlerin yok olup gitmesi, boşlanmış, unutulmuş, kırk yıldır terk edilmiş olması bu ayrıcalıklı mekâna eğrelti ve baldıranotlarının, aslankuyruklarının, civanperçemlerinin, geniş yaprakları soluk yeşil renkli, çirkin görünümlü bitkilerin, kertenkelelerin, bokböceklerinin, endişeli ve hızlı hareket eden böceklerin yerleşmesine, bu dört duvar arasında toprağın derinliklerinden çıkan tasvir edemediğim yabani ve vahşi bir görkemin belirmesine, insanın alçakça girişimlerini engelleyen ve bir yere hâkim olduğunda oraya sonsuz büyükte olduğu gibi sonsuz küçükte de tam anlamıyla hâkim olan doğanın, Paris'in berbat, küçük bir bahçesinde tıpkı bakir bir Yeni Dünya ormanında olduğu gibi tüm heybeti ve yabaniliğiyle ortaya çıkmasına yetmişti.

Aslında hiçbir şey göründüğü kadar küçük değildir; doğanın derin gizemlerinin buyruğuna girmiş herkes bunu bilir. Felsefede mutlak gerçeğe varılamasa da, neden de sonuç gibi sınırlandırılamazsa da, derin düşüncelere dalan biri ayrıştırılan tüm güçlerin tek bir bütünde sonlanması karşısında büyük bir coşkuya kapılır. Her şey her şey için çalışır.

Cebir bulutlara uygulanabilir; yıldızların saçtıkları ışıklar gül için yararlıdır; hiçbir düşünür akdikenin yaydığı kokunun takımyıldızları etkilemediğini söyleyemeye cüret edemez. Bir molekülün ne kadar yol katettiğini kim hesaplayabilir? Bu dünyadaki varlıkların kum tanelerinin yeryüzüne düşmesiyle ortaya çıkmadıklarını iddia edebilir miyiz? Sonsuz büyük ve sonsuz küçüğün karşılıklı gelgitleri, nedenlerin varlığın

uçurumlarındaki yankısı ve yaratılışın çığları hakkında kim ne biliyor? Peynir kurdu önemlidir; küçük büyüktür, büyük küçüktür; zorunluluk ilişkisi içinde her şey dengededir, zihin için ürkütücü bir düşünce. Varlıklar ve şeyler arasında mucizevi ilişkiler vardır; bu tükenmez birliktelikte güneşten çiçek bitine kadar hiçbir şey hor görülemez; her şey bir başka şeye ihtiyaç duyar. Işık dünyevi kokuları gökyüzüne taşırken ne yaptığını bilir; gece yıldızların özünü uykudaki çiçeklere dağıtır. Uçan tüm kuşların ayakları bir iple sonsuzluğa bağlıdır. Filizlenme bir meteorun parçalanmasına, yumurtayı kıran kırlangıcın gaga darbelerine karışır, bir yer solucanın doğumuyla Sokrates'in gelişini birlikte yönetir. Teleskobun işlevini yitirdiği yerde devreye mikroskop girer. Hangisinin görüş alanı daha geniştir? Siz karar verin. Bir küf parçası bir çiçek topluluğudur; bir nebülöz yıldızlar kümesidir. Daha da umulmadık olan zekânın olaylarının maddenin olgularıyla iç içe bulunmasıdır. Elementler ve ilkeler maddi dünya ile manevi dünyayı aynı ışıkla aydınlatana dek birbirlerine karışır, bütünleşir, çoğalırlar. Olgular kendi içlerinde sürekli bir gizem taşırlar. Evrendeki büyük değiştokuşlarda, evrensel yaşam bilinmeyen niceliklerde gelip gider, her şeyi etrafa yayılanların görünmez gizemine sürükler, tek bir düşü tek bir uykuyu gözden kaçırmaz, burada bir mikroorganizmayı serperken, şurada bir yıldızı ufalar, salınır, kıvrılır ve ışığı saçılan bir kuvvete, düşünceyi de bölünemez bir elemente dönüştürür, o geometrik nokta yani ben dışında her şeyi eritir, her şeyi atom-ruha dönüştürür, her şeyi Tanrı'nın içinde geliştirir, en üstten en alta tüm edimleri baş döndürücü bir mekanizma içinde birbirlerine karıştırır, bir sineğin uçuşuyla dünyanın hareketini birbirine bağlar; kim bilir belki de yasa gereğince gökkubbedeki kuyruklu yıldızın evrimini bir su damlasındaki tek hücreli bir organizmanın hareketine bağımlı kılar? Zihinden bir makine. Devindirici gücü küçük bir sinek, son çarkı Zodyak olan devasa bir düzenek.

IV

Parmaklıklı Kapının Değişmesi

Eskiden âdeta çapkınlığın gizemlerini saklamak için düzenlenmiş bu bahçe artık erdemli gizemleri saklamak üzere kullanılıyordu. Ne çardağı, ne çimenliği, ne kameriyesi, ne mağarası vardı; her yandan bir örtü gibi sarkan dağınık, muhteşem bir loşluğa sahipti. Baf yeniden cennet bahçesine dönüşmüştü. Bir tövbekâr bu inziva mekânını esenliğe kavuşturmuştu. Bu çiçekçi kız şimdi çiçeklerini ruhlara sunuyordu. Bir zamanlar itibarı sarsılmış bu zarif bahçe yeniden iffetli ve erdemli bir hal almıştı. Lamoignon'un izinden gittiğini sanan bir başsavcı ve Lenôtre'un izinden gittiğini sanan bir bahçıvan çapkınlık adına onun şeklini bozmuş, her yanını kesip biçmiş, çirkinleştirmişti, ardından doğa onu yeniden eline geçirip gölgelerle doldurmuş, onu aşk için düzenlemişti.

Bu yalıtılmışlıkta hazır bekleyen bir yürek vardı. Aşkın kendini sadece şöyle bir göstermesi yeterdi; aşkın burada yeşillikler, otlar, yosunlar, iç çeken kuşlar, ölgün karanlıklar, çırpınan dallardan oluşmuş bir tapınağı ve incelik, inanç, içtenlik, umut, özlem ve hayalle dolu bir ruhu vardı.

Manastırdan neredeyse çocuk denilecek yaşta çıkan Cosette on dördünü biraz geçmişti ve henüz "yeniyetme"ydi, daha önce de söylediğimiz gibi, gözlerini bir yana bırakırsak, güzelden çok çirkin gibi görünüyordu; yine de yüz hatlarında karşısındakini rahatsız edecek bir kabalık yoktu, sakar, sıska, çekingen ve aynı zamanda yürekliydi, kısacası büyümüş de küçülmüş gibiydi. Eğitimini tamamlamıştı, yani dini, hatta ve özellikle sofuluğu, ardından manastırda "tarih" denilen şeyi, coğrafyayı, dilbilgisini, ortaçları, Fransa krallarını, biraz müzik, biraz resim yapmayı vs. öğrenmişti, ama bunlar dışında hiçbir şey bilmiyordu, bu da hem cezbedici, hem de tehlikeli bir durumdu. Bir genç kızın ruhu

karanlıkta bırakılmamalıdır; aksi takdirde zamanla içinde aniden tıpkı karanlık bir odadaki gibi çok canlı, aldatıcı görüntüler ortaya çıkabilir. Gerçeklerin dolaysız keskin ışıklarından çok yansımalarıyla yavaşça ve ölçülü bir şekilde aydınlatılmalıdır. Yararlı ve zarif bir ağırbaşlılığı barındıran bir yarı aydınlık, çocuksu korkuları dağıtıp yanılgıları engeller. Bu yarı aydınlığın nasıl ve ne surette ortaya çıkacağını sadece bakirenin anılarının ve kadınlık deneyiminin bir araya geldiği hayran olunası sezgi, yani annelik içgüdüsü bilir. Bu içgüdünün yerini hiçbir şey tutamaz. Bir genç kızın ruhuna biçim verme söz konusu olduğunda tüm rahibeler bir araya gelseler, yine de bir anne etmezler.

Cosette'in annesi yoktu. Onun birçok annesi, anneleri olmuştu.

Jean Valjean'a gelince, içinde her türlü şefkati ve ihtimamı barındırıyordu; ama o da hiçbir şey bilmeyen yaşlı bir adamdı.

Oysa bir kadını hayata hazırlamak gibi ciddi bir eğitim sürecinde, masumiyet denen o cehalete karşı savaşmak için çok birikimli ve deneyimli olmak gerekirdi!

Hiçbir şey genç bir kızın tutkulara eğilimli olmasının koşullarını hazırlamakta manastır kadar etkili olamaz. Manastır düşünceyi bilinmeyene doğru yönlendirir. İçine kapanan yürek kendi derinliklerini kazmaya başlar, duygularını boşaltamayınca kazdığı çukuru daha da derinleştirir. Hayaller, varsayımlar, tahminler, taslağı çizilen romanlar, arzu edilen maceralar, fantastik kurgular; tutkuların, parmaklıklı kapıların izin verdiği anda hemen içeri girdiği o kasvetli ve gizemli konaklarında, ruhun iç karanlığında şekillenen düşünceler bundan kaynaklanır. Manastır insan yüreğinde hâkimiyet kurabilmek için ömür boyu işlemesi gereken bir baskı aracıdır.

Manastırdan ayrılan Cosette, Plumet Sokağı'ndaki evden daha hoş ve daha tehlikeli bir yer bulamazdı. Çünkü başla-

yan özgürlüğüne, süregiden bir yalnızlık eşlik ediyordu; kapalı bir bahçe, ama yabani, zengin, şehvetli ve kokular yayan bir doğa; manastırdakiyle aynı düşler, ama hayal meyal görülen delikanlılar; bir parmaklıklı kapı, ama sokağa açılan.

Yine de tekrar ediyoruz, genç kız buraya geldiğinde hâlâ bir çocuktu. Ona bu bakımsız bahçeyi hediye eden Jean Valjean "Burada istediğini yap," diyordu. Bahçe Cosette'i eğlendiriyor, tüm çalıları, tüm taşları elden geçiriyor, "hayvanları" arıyordu, düşler kuracağı gün gelene dek oyun oynadı; başının üzerindeki dalların arasından yıldızları seyretmek için seveceği gün gelene dek, bu bahçeyi ayağının altındaki otların arasındaki böcekler yüzünden sevdi.

Ayrıca babasını, yani Jean Valjean'ı tüm yüreğiyle, hoş ve sevimli bir dostu sever gibi, çocukluğun naif tutkusuyla seviyordu. Hatırlanacağı gibi M. Madeleine çok kitap okurdu; Jean Valjean da bu alışkanlığı sürdürmüş, düşüncelerini yetkinlikle ifade edebilecek konuma gelmişti; onda kendiliğinden gelişen mütevazı ve gerçek bir zekânın gizli zenginliği, belagati vardı. İyiliğine renk katmaya yetecek kadar sert kalmayı da başarmıştı; düşünceleri katı, yüreği yumuşaktı. Luxembourg Bahçesi'nde baş başa kaldıklarında, ona okuduklarından ve çektiği acılardan yararlanarak her konuda uzun açıklamalar yapıyor, Cosette de onu dalgın gözlerle dinliyordu.

Bu sıradan adam Cosette'in zihni için nasıl yeterliyse, o vahşi bahçe de gözleri için yeterliydi. Kelebeklerin peşinden koştuktan sonra soluk soluğa kalmış bir halde onun yanına gelip "Ah! Ne çok koştum!" diyor, Jean Valjean da onu alnından öpüyordu.

Cosette hayranlık duyduğu bu iyi yürekli adamın yanından ayrılmıyor, onun yanında kendini huzurlu hissediyordu. Jean Valjean evde ve bahçede oturmadığı için genç kız çiçeklerle dolu bahçe yerine taş döşeli arka avluda, duvarları kapitone koltukların sırtlarını yasladıkları halılarla kaplı bü-

yük salon yerine hasır iskemlelerin olduğu küçük müştemilatta kendini daha mutlu hissediyordu. Jean Valjean bazen ona rahatsız edilmenin verdiği mutlulukla gülümseyerek:

— Evine gitsene artık! Beni biraz yalnız bırak! diyordu.

Cosette de onu kızdan babaya zarafetle yükselen o şirin, sevimli sözlerle paylıyordu.

— Baba, size gelince çok üşüyorum; buraya neden bir halı ve soba almıyorsunuz?

— Sevgili çocuğum, benden daha iyisine layık olan ve başını sokacak bir evi bulamayan onca insan var.

— O zaman neden benim evimde ateş ve gereken her şey var?

— Çünkü sen bir kadın ve çocuksun.

— Olur mu? Demek erkeklerin üşümeleri ve kötü koşullarda yaşamaları gerekiyor?

— Bazı erkeklerin.

— Tamam o zaman, buraya o kadar sık geleceğim ki ateş yakmak zorunda kalacaksınız.

Sonra devam ediyordu:

— Baba, neden bu tatsız tuzsuz ekmeği yiyorsunuz?

— Sebebi yok kızım.

— Tamam, o zaman ben de sizin gibi o ekmekten yiyeceğim.

Bunun üzerine Jean Valjean, Cosette esmer ekmek yemesin diye beyaz ekmek yiyordu.

Cosette çocukluğunu hayal meyal hatırlıyordu. Gece gündüz hiç tanımadığı annesi için dua ediyor, Thénardierler ona düşsel, iki iğrenç figür gibi geliyordu. "Bir gün, gece vakti" bir ormana su aramaya gittiğini hatırlıyordu. O yerin Paris'ten çok uzaklarda olduğunu sanıyordu. Dipsiz bir uçurumda yaşıyordu sanki ve Jean Valjean onu oradan çekip çıkarmıştı. Çocukluğu onda her yanında kırkayakların, örümceklerin, yılanların cirit attığı bir dönem izlenimini bırakmıştı. Akşamları uyumadan önce hayallere daldığında,

Jean Valjean'ın kızı olup olmadığı konusunda net bir fikre sahip olmadığı, ama yine de Jean Valjean'ın kızı olduğu için, annesinin ruhunun bu iyi yürekli adama geçtiğini ve onun aracılığıyla yanına geldiğini düşünüyordu.

Jean Valjean otururken yanağını onun beyaz saçlarına yaslıyor ve gözlerinden sessizce bir damla yaş akıtırken içinden "Bu adam belki de annem!" diyordu.

Açıklaması ne kadar garip olsa da, manastırda yetiştirilmiş bir kızın derin cehaleti ve bekâret kavramı nedeniyle anneliğe bir anlam verememenin bilinçsizliğiyle sonunda mümkün olduğunca bir annesi olmadığına inanmaya başlamıştı. Annesinin adını bile bilmiyordu. Bunu her sorduğunda, Jean Valjean susuyordu. Sorusunu tekrarladığında Jean Valjean ona bir gülümsemeyle karşılık veriyordu. Bir seferinde üstelemişti, o zaman da gülümsemeyi bir damla gözyaşı izlemişti.

Jean Valjean'ın bu sessizliği Fantine'i karanlıklara gömüyordu.

Temkinli olmaya mı çalışıyordu? Saygısından mı susuyordu? Yoksa bu ismi kendi hafızası dışında bir hafızanın tehlikeli düşüncelerine teslim etme endişesi miydi?

Cosette küçükken Jean Valjean ona hiç çekinmeden annesinden söz ediyordu, ama genç kız olduğunda artık bu mümkün değildi. Artık buna cesaret edemediğini hissediyordu. Cosette yüzünden miydi? Fantine yüzünden miydi? Bu karaltıyı Cosette'in zihnine sokmak ve ölüyü kaderlerine ortak etmek düşüncesi onda dindarca bir korku uyandırıyordu. Bu karaltı gözünde kutsallaştıkça ona daha da ürkütücü görünüyordu. Fantine'i düşündüğünde suskunluğun verdiği bezginliği hissediyor, karanlıkta belli belirsiz dudakların üzerine götürülen bir parmak görüyordu. Yoksa Fantine'de var olan ve yaşamının son yıllarında onu terk eden utanç duygusu, Fantine'in ölümünden sonra bu ölünün huzurunu gözetmek için öfkeyle, ona mezarında bekçilik etmek için acımasızca

geri mi dönmüştü? Jean Valjean farkında olmadan bunun baskısı altında mı hissediyordu kendini? Ölüme inanan bizler bu gizemli açıklamayı hafife alanlardan değiliz. Cosette için bile olsa, telaffuz edilmesi imkânsız o isim: Fantine.

Bir gün Cosette ona:

— Baba, bu gece rüyamda annemi gördüm. İki büyük kanadı vardı. Annem yaşarken ermişlik mertebesine ulaşmış olmalı, dedi.

— Büyük çileler çekerek, diye yanıtladı Jean Valjean.

Zaten Jean Valjean mutluydu.

Dışarı çıktıklarında Cosette koluna giriyordu, gururla, büyük bir mutlulukla, ruhunun doygunluğuyla. Tek muhatabı olduğu bu doyurucu ve istisnai sevgiyi gördükçe Jean Valjean'ın düşünceleri tatlı hayaller içinde âdeta eriyordu. Meleksi bir sevincin taşkınlığıyla titreyen zavallı adam coşkuyla bunun ömür boyu süreceğini düşünüyor, kendi kendine böylesine parıltılı mutluluğu hak edecek kadar acı çekmediğini söylüyor ve ruhunun derinliklerinde sefil bir adam olarak bu masum varlık tarafından böyle sevilmesine izin verdiği için Tanrı'ya şükrediyordu.

V

Gül Tehlikeli Bir Silah Olduğunu Fark Ediyor

Bir gün tesadüfen aynasına bakan Cosette içinden "Şuraya bak!" dedi. Kendini neredeyse güzel bulmuştu.

Bu düşünce kafasını garip bir şekilde karıştırdı. O ana kadar yüzünü, bedenini hiç aklına getirmemişti. Kendini aynada görüyordu, ama kendine bakmıyordu. Üstelik ona sıklıkla çirkin olduğu söylenmişti; sadece Jean Valjean tatlı bir ifadeyle "Yok canım!" diyordu. Ne olursa olsun, her zaman çirkin olduğuna inanan Cosette çocukluğun kolay boyun eği-

şi içinde bu düşünceyle büyümüştü. İşte şimdi de aynası ona Jean Valjean gibi "Yok canım!" diyordu. Gece uyuyamadı.

— Güzel olsaydım, diye düşünüyordu, ne tuhaf olurdu! Ve manastırda güzellikleriyle dikkati çeken arkadaşlarını hatırladığında "Ne yani o matmazel gibi mi olacağım? diyordu.

Ertesi sabah aynada kendine baktı, ama bu kez tesadüfen olmadı bu ve kuşkuya kapıldı:

— Güzel olduğumu da nereden çıkardım? dedi, ben çirkinim. Aslında sadece uykusunu almadığı için gözleri şişmiş, rengi solmuştu. Dün güzel olduğunu düşündüğünde çok sevinmemişti, ama şimdi güzel olmadığına üzülüyordu. Bir daha aynaya bakmadı ve on beş gün boyunca saçlarını aynaya arkasını dönerek taradı.

Akşam yemekten sonra, genellikle salonda halı dokuyor ya da manastırda öğrendiği bir el işiyle uğraşıyor, Jean Valjean da bir köşede kitap okuyordu. Bir keresinde gözlerini elindeki işten kaldırdığında babasının endişe dolu bakışlarını görüp şaşırmıştı.

Başka bir sefer fark etmeden yanından geçen birinin arkasından "Güzel kız! Ama berbat giyinmiş!" dediğini duyar gibi olmuş, "Aman sen de! Benden söz etmiyor, ben çirkinim ve giysilerim de şık," diye düşünmüştü. O sırada başında tüylü bir şapka, üzerinde de merinos yününden bir elbise vardı.

Nihayet bir gün bahçede, zavallı ihtiyar Toussaint'in "Mösyö farkında mısınız, matmazel nasıl da güzelleşiyor?" dediğini duydu. Toussaint'in sözleri babasının ne yanıt verdiğini işitmeyen Cosette'te şok etkisi yaratmıştı. Bahçeden kaçıp odasına çıktı, üç aydan beri bakmadığı aynasına koştu ve bir çığlık attı. Kendi görüntüsü gözlerini kamaştırmıştı.

Güzel ve çekiciydi; kendini Toussaint ve aynayla hemfikir olmaktan alıkoyamıyordu. Bedeni gelişmiş, teni beyazlaşmış, saçları parlamış, mavi göz bebekleri meçhul bir görkemin parıltısıyla aydınlanmıştı. Güzel olduğunun bilincine tıpkı güneşin doğuşu gibi bir anda, tam anlamıyla vardı;

başkaları bunu zaten fark etmişti, Toussaint söylemişti, yolda arkasından laf atan kişi de kuşkusuz onu kastediyordu. Tasvir edilemez bir büyülenmenin çılgınlıyla kendini kaybetmiş bir halde, bir kraliçe gibi bahçeye indiğinde kış mevsimi olmasına rağmen kuşların cıvıldadığını duyup, yaldızlı gökyüzünü, ağaçların arasından güneşi gördü.

Jean Valjean ise kendi payına yüreğinin sıkıştığını hissediyordu.

Gerçekten de bir süredir Cosette'in hoş yüzündeki güzelliğin her geçen gün daha ışıltılı hale geldiğini endişeyle izliyordu. Herkesi gülümseten bu seher onun için kasvetliydi.

Cosette farkına varmasından uzun süre önce güzelleşmişti. Ama yükselen bu beklenmedik ışığın yavaşça genç kızın tüm benliğini kaplaması Jean Valjean'ın karamsar gözlerini rahatsız etmişti. Mutlu yaşamında bir değişiklik olduğunu hissediyor, bu büyük mutluluğa zarar verme endişesiyle hiçbir müdahalede bulunmaya cesaret edemiyordu. Her türlü zorluğu yaşamış, kaderinin yaraları hâlâ kanayan, bir zamanlar kötü biriyken şimdi bir ermişe dönüşmüş, küreğin zincirini taşıdıktan sonra şimdi sonsuz bir lekenin görünmez, ama ağır zincirini sürükleyen, kanun yakasını bırakmadığı için yeniden yakalanıp erdemin karanlığından, halkın önüne bir yüzkarasının aydınlığına çıkarılmasının olası olduğunu her dakika hisseden bu adam her şeyi kabulleniyor, her şeyi bağışlıyor, her şeyi kutsuyor, herkesin iyiliğini istiyor ve Tanrı'dan, insanlardan, yasalardan, toplumdan, doğadan, dünyadan tek bir şeyi, Cosette'in kendisini sevmesini, Cosette'in kendisini sevmeye devam etmesini, Tanrı'dan bu çocuğun yüreğini kendisinden ayırmamasını istiyordu! Cosette tarafından sevilmek, kendini dinç, dingin, huzurlu, tatmin olmuş, ödüllendirilmiş, taçlandırılmış hissetmesini sağlıyordu. Ona "Daha iyi bir hayat ister misin?" diye sorulmuş, o "Hayır," yanıtını vermişti. Tanrı ona "Cenneti ister misin?" diye sormuş, o "Orada mutlu olamam," demişti.

Bu konuya temas eden her şey, yüzeysel de olsa, onu yeni bir başlangıç gibi ürpertiyordu. Kadın güzelliğinin ne olduğuna dair hiçbir şey bilmiyordu; ama içgüdüleriyle korkunç bir şey olduğunu anlıyordu.

Hemen yanındaki çocuğun masum yüzünde her geçen gün olağanüstü bir şekilde serpilen güzelliğe çirkinliğinin, yaşlılığının, sefaletinin, lanetliliğinin, bezginliğinin derinliklerinden korkuyla bakıyordu.

İçinden "Ne kadar güzel! Ya ben ne olacağım?" diyordu.

Zaten onun şefkatiyle bir annenin şefkati arasındaki fark buradaydı. Onun endişeyle izlediği bu değişimi bir anne sevinçle karşılardı.

İlk belirtiler ortaya çıkmakta gecikmedi.

Kendi kendine "Kuşkusuz güzelim!" demesinin ertesi günü giysilerini gözden geçirdi. Yolda yanından geçen adamın, bir kadının en temel iki tohumundan birini, yani şık görünme merakını yüreğine atan –bir kâhinin bir anda belirip kaybolan esintisine benzeyen– o sözlerini hatırladı: "Güzel, ama berbat giyinmiş." İkinci tohum ise aşktır.

Güzelliğine olan inancıyla birlikte dişiliği filizlenmeye başladı. Merinos yününden elbisesinden tiksindi, tüylü şapkasından utandı. Babası asla bir dediğini iki etmemişti. Şık şapkalar, elbiseler, kısa mantolar, ayakkabılar, kumaşlar, uyumlu renkler bilimini, Parisli kadını büyüleyici, gizemli, tehlikeli yapan o bilimi derhâl tüm ayrıntılarıyla öğrendi. *Baş döndüren kadın* deyişi Parisli kadınlar için icat edilmiştir.

Küçük Cosette daha bir ay geçmeden, bu ıssız Babylone Caddesi'nde sadece Paris'in en güzel kadınlarından biri olmakla kalmayıp, şehrin "en şık" kadınları arasına da girmişti. Ne diyeceğini merak ettiği ve "ona nasıl giyinileceğini göstermek" istediği o adamla karşılaşmayı umdu. Gerçekten de her bakımdan güzeldi ve bir Gérard şapkasını, bir Herbaut şapkasından ayırmayı çok iyi öğrenmişti.

Jean Valjean bu yıkımları kaygıyla izliyordu. Onun sadece sürüneceğini, en iyi ihtimalle yürüyebileceğini düşünüyor-

du, oysa şimdi Cosette'in kanatlandığını görüyordu. Aslında Cosette'in elbiselerine şöyle bir göz atan bir kadın onun annesiz olduğunu anlayabilirdi. Cosette bazı küçük görgü kurallarına, kabul gören bazı özel ayrıntılara dikkat etmemişti. Örneğin bir anne ona, genç bir kızın asla damasko kumaşından bir elbise giymemesi gerektiğini söyleyebilirdi.

Siyah damasko kumaşından elbisesi ve pelerini, beyaz ipekten şapkasıyla ilk kez dışarı çıktığında ışıltılı, pembe yüzü, neşeli ve gururlu ifadesiyle Jean Valjean'ın koluna girdiğinde "Baba, beni bu halimle nasıl buluyorsunuz?" diye sordu. Jean Valjean âdeta kıskanç bir adamın hüzünlü ses tonuyla:

— Büyüleyici! diye yanıtladı. Bu gezinti sırasında her zamanki gibi davrandı. Eve döndüklerinde Cosette'e:

— Artık o elbiseni ve şapkanı giymeyecek misin? diye sordu.

Cosette'in odasındaydılar. Genç kız yatılı okul giysilerinin asılı olduğu gardırobuna yöneldi.

— Bu kıyafetleri mi! Baba ne yapmamı bekliyorsunuz? Ah! Elbette hayır, bir daha bu iğrenç giysileri giymeyeceğim. Başımda bu şapkayla Madam Çılgın Palyaço gibi görünüyorum.

Derin derin iç çeken Jean Valjean, o günden sonra eskiden hep yanında kalmak için "Baba burada sizinle daha iyi vakit geçiriyorum," diyen Cosette'in artık dışarı çıkmak için sürekli izin istediğini fark edecekti. Gerçekten de kimseye gösterilmedikçe güzel bir yüzün ve şık giysilerin ne anlamı vardı?

Ayrıca artık arka avluya da ilgisi azalan Cosette'in şimdi ön bahçeyi tercih ettiğini ve parmaklıkların önünde keyifle gezindiğini de fark etti. Yabani Jean Valjean bahçeye ayak basmıyor, köpek gibi arka avluda bekliyordu.

Güzel olduğunu keşfeden Cosette bunu bilmemenin verdiği o muhteşem zarafetini kaybetti, çünkü safiyetle yücelen güzelliği tasvir etmek imkânsızdır ve hiçbir şey,

farkında olmadan elinde cennetin anahtarını taşıyan göz kamaştırıcı masumiyet kadar mükemmel değildir. Yine de, saf güzelliğinin yerini düşünceli ve ciddi olduğu için çekici görünen bir ifade aldı. Gençliğin, masumiyetin, güzelliğin tüm sevinçleriyle dolan benliğinden görkemli bir melankoli yayılıyordu.

İşte bu sırada, Marius aradan geçen altı aydan sonra onu yeniden Luxembourg Bahçesi'nde görmüştü.

VI

Savaş Başlıyor

Cosette de Marius gibi kendi gölgesinde, tutuşmaya hazır bekliyordu. Kader o gizemli ve kaçınılmaz sabrıyla, tutkunun fırtınalarıyla eriyip giden bu iki varlığı, aşkı elektrik yüklü iki bulut gibi taşıyan ve temas ettikleri anda şimşeğe dönüşecek bu iki ruhu yavaş yavaş yakınlaştırıyordu.

Bakışma aşk romanlarında öyle aşırı kullanılmıştır ki sonunda saygınlığını tamamen yitirmiştir. Artık iki kişinin birbirini bakışarak sevdiğini söylemeye güçlükle cesaret ediliyor. Yine de insanlar birbirlerini bu yolla, hem de sadece bu yolla severler. Geride kalan geride kalandır ve arkadan gelir. Hiçbir şey iki ruhun bu kıvılcımın yarattığı büyük sarsıntıya kapılmalarından daha gerçek olamaz.

Cosette'in farkında olmadan Marius'ü allak bullak eden bakışlar attığı o anda, Marius de kendi bakışlarının Cosette'i altüst ettiğinden emindi.

O da aynı kötülüğü ve aynı iyiliği yapmıştı.

Cosette uzun zamandan beri tıpkı tüm kızlar gibi başka bir yere bakarmış gibi yaparak onu inceliyordu. Marius Cosette'i hâlâ çirkin bulurken, Cosette Marius'ü yakışıklı buluyordu. Ama delikanlı ona aldırış etmediği için, o da ona aldırmıyordu.

Yine de, kendi kendine güzel saçları, güzel gözleri, inci gibi dişleri, arkadaşlarıyla konuşurken duyduğu büyüleyici bir sesi olduğunu, beceriksizce yürüyüşünün kendine özgü bir zarafete sahip olduğunu, tüm benliğinden asaletin, tevazunun, gururun yayıldığını ve nihayet yoksul görünse de iyi niyetinden şüphesi olmadığını itiraf ediyordu.

Gözlerinin karşılaştığı ve nihayet aniden bakışlarının o ilk belirsiz ve ifade edilmesi mümkün olmayan şeyleri gevelediği anda Cosette ilk başta hiçbir şey anlamadı. Jean Valjean'ın altı hafta kalmayı alışkanlık edindiği Ouest Sokağı'ndaki eve dönerken düşünceliydi. Ertesi sabah uyandığında, kendisine uzun süre kayıtsız kalan ve buz gibi davranan ama şimdilerde kendisini dikkatle incelermiş gibi görünen, o tanımadığı delikanlıyı düşündü ve bu ani ilgiyi kendi payına hiç de hoş bulmadı. Bu kendini beğenmiş yakışıklıya biraz öfkelendi. İçinde bir mücadele arzusu belirdi. Bir anda nihayet öcünü alacağını düşündü ve bu düşünce ona hâlâ pek çocuksu olan bir sevinç verdi.

Güzelliğinin farkına vardığında elinde belli belirsiz bir silah olduğunu hafifçe sezinleyerek kendini iyi hissetmişti. Çocuklar nasıl bıçakla oynayıp kendilerini yaralarlarsa, kadınlar da güzellikleriyle oynayarak kendilerini yaralarlar.

Okuyucu Marius'ün tereddütlerini, yürek çarpıntılarını, endişelerini hatırlayacaktır. Oturduğu banktan kalkmıyor, ona yaklaşmıyordu. Bu duruma öfkelenen Cosette bir gün Jean Valjean'a:

— Baba, biraz şu tarafa doğru yürüyelim, demiş, Marius'ün kendilerine doğru gelmediğini görünce kendisi ona doğru gitmişti. Böyle durumlarda tüm kadınlar birbirine benzer. Ve işin garip yanı şudur: Gerçek aşkın bir delikanlıdaki ilk tezahürü çekingenlik, genç bir kızdaki ilk tezahürü ise cüretkârlıktır. Bu şaşırtıcı görünse de çok doğaldır. Bu, yakınlaşmaya çalışan ve birbirlerinin niteliklerine bürünen iki cinsiyetin gerçeğidir.

O gün Cosette'in bakışı Marius'ü çılgına çevirmiş, Marius'ün bakışı da Cosette'in yüreğini titretmişti. Marius oradan kendine güvenle, Cosette ise endişeyle ayrılmıştı. O günden itibaren birbirlerini taparcasına sevdiler.

Cosette'in hissettiği ilk şey belirsiz ve derin bir hüzündü. Ruhunun bir günde karardığını hissediyor, kendini tanıyamıyordu. Genç kızların soğukluk ve neşeden oluşan ruhlarının beyazlığı kara benzer. Aşk denen güneşi gördüğünde erir.

Cosette aşkın ne olduğunu bilmiyordu. Bu sözün dünyevi anlamda söylendiğini hiç duymamıştı. Manastıra gelen müzik kitaplarında *aşk* sözcüğünün yerini *arp* ve *harp* sözcükleri almıştı. Bunlar *büyüklerin* muhayyilesinde "Ah arp ne hoştur!" ya da "Harpta merhamet yoktur!" gibi muammalara yol açsa da, Cosette manastırdan "arp" sözcüğünün anlamıyla ilgilenmeyecek kadar küçük yaşta ayrılmıştı. Bu yüzden hissettiği şeye ad koyamıyordu. Ama insan ismini bilmediği bir hastalığa yakalanamaz mıydı?

Cosette bilinçsizce sevdiği kadar tutkuyla da seviyordu. Bunun iyi mi kötü mü, yararlı mı zararlı mı, zorunlu mu tehlikeli mi, ebedi mi geçici mi, mübah mı yasaklanmış mı olduğunu bilmiyor, sadece seviyordu. Ona "Uyumuyor musunuz? Ama bu yasak! Yemek yemiyor musunuz? Ama bu çok kötü! Sıkıntınız ve çarpıntınız mı var? Ama işler kötüye gidiyor! Yeşil bir yolun sonunda siyahlar giymiş bir yaratık belirdiğinde kızarıyor musunuz? Ama bu çok iğrenç!" denseydi şaşakalıp ne olduğunu anlamayacak ve "Çaresiz kaldığım ve hakkında hiçbir şey bilmediğim bir konuda nasıl suçlu olabilirim?" diye yanıtlayacaktı.

Karşısına çıkan bu aşk aslında içinde bulunduğu ruh haline çok uygun düşüyordu. Mesafeli bir hayranlığı, sessizce hayallere dalmayı, bir yabancının tanrılaştırılmasını bir arada yaşıyordu. Bu bir ergenin bir ergeni fark edişi, romana dönüşen gece düşlerinin düş olarak kalması, nihayet arzulanan ama ete kemiğe bürünse de henüz ne ismi, ne hatası, ne

isteği, ne suçu olan hayaletin belirmesi, kısacası uzak ve ideal aşk, cisim kazanmış bir hayaldi. Bu başlangıç evresinde, daha somut ve daha yakın bir ilişki manastırın kalın pusuna yarı gömülmüş haldeki Cosette'i ürkütecekti. Çocukların ve rahibelerin birbirlerine karışan korkularından hiçbirini henüz üzerinden atamamıştı. Beş yıl boyunca içine gömüldüğü manastırın ruhu yavaş yavaş buharlaşıyor ve çevresindeki her şeyi titretip sarsıyordu. Bu konumda ona bir sevgili, hatta bir âşık bile gerekmiyordu, sadece bir hayal yeterdi. Büyülü, ışıltılı, erişilmesi imkânsız bir şey gibi Marius'ü hayranlıkla sevmeye başladı.

Aşırı naiflik, aşırı işveyle at başı gittiği için Cosette ona tüm içtenliğiyle gülümsüyordu.

Her gün gezinti saatini sabırsızlıkla bekliyor, orada Marius'le karşılaştığında tarifi mümkün olmayan bir mutluluk duyuyor ve Jean Valjean'a "Bu Luxembourg ne muhteşem bir bahçe!" derken tüm düşüncesini içtenlikle dile getirdiğine inanıyordu.

Marius ve Cosette birbirleri için geceydiler. Konuşmuyor, selamlaşmıyor, tanışmıyor, sadece birbirlerini görüyorlardı ve tıpkı aralarında milyonlarca fersah mesafe olan yıldızlar gibi birbirlerine bakarak yaşıyorlardı.

İşte Cosette güzelliğinin bilinciyle ve aşkının cehaletiyle, güzel ve âşık bir kadın olarak yavaş yavaş böyle gelişti. Üstelik masumiyeti, onu şuh kılıyordu.

VII

Paylaşılan Hüzün

Her koşulda içgüdüler devreye girer. Yaşlı ve ebedi doğa ana Jean Valjean'ı Marius konusunda gizlice uyarıyordu. Jean Valjean düşüncesinin karaltısında titriyor, hiçbir şey

görmüyor, hiçbir şey bilmiyor, yine de içinde bulunduğu karanlığı âdeta bir şeyler oluşuyor, bir şeyler de yıkılıyormuş gibi inatçı bir dikkatle inceliyordu. Ulu Tanrı'nın kesin yasası gereğince, kendisi de aynı doğa ana tarafından uyarılan Marius "babadan" gizlenmek için elinden geleni yapıyor, yine de Jean Valjean tarafından fark ediliyordu. Marius'ün tavırları hiç doğal değildi. Acemice tedbirler alıyor, beceriksizce girişimlerde bulunuyordu. Eskisi gibi fazla yaklaşmadan uzakta oturup düşlere dalıyordu; elinde bir kitap vardı ve okurmuş gibi yapıyordu; neden okurmuş gibi yapıyordu? Eskiden eski püskü giysileriyle gelirken, şimdi her gün yeni takım elbisesini giyiyordu; saçlarını kıvırcıklaştırmadığını söylemek zordu; gözleri garipti, eldiven takıyordu; kısacası Jean Valjean bu delikanlıdan tüm yüreğiyle nefret ediyordu.

Cosette hiç açık vermiyor, neler yaşadığını tam olarak bilmese de, saklaması gereken bir şeyler olduğunu hissediyordu.

Cosette'in şık giyinme isteğiyle bu yabancıyı yeni takım elbisesini giymeye heveslendiren duygu arasındaki paralellik Jean Valjean'ın canını sıkıyordu. Belki de tesadüftü, kuşkusuz öyleydi, ama tehditkâr bir tesadüftü.

Cosette'e bu yabancı hakkında hiçbir şey söylemiyordu. Yine de bir gün kendini tutamadı ve bahtsızlığını ölçmek isteyen birinin o belli belirsiz umutsuzluğuyla aniden ona:

— Şu delikanlının ne kadar da ukala bir hali var! dedi.

Cosette bir yıl önceki küçük, kayıtsız kız olsaydı "Yok canım, çekici bir çocuk," diyecekti. On yıl sonra, yüreğinde Marius'ün aşkıyla:

— Haklısınız! Hem ukala hem de görünüşü katlanılmaz! diye yanıtlayacaktı. Yaşamının ve duygularının o anında ise sadece olağanüstü bir sükûnetle:

— Şu genç adam mı? diye karşılık verdi.

Sanki onu hayatında ilk kez görüyordu.

— Ne kadar ahmağım! diye düşündü Jean Valjean. Onu fark etmemiş bile. Ona genç adamı ben gösterdim.

Ey ihtiyarların saflığı! Çocukların kurnazlığı!

Bu da kederin ve endişenin bu ilk yıllarının, ilk aşkın ilk engellere karşı verdiği çetin mücadelelerin bir yasasıdır, genç kız hiçbir tuzağa düşmezken, delikanlı her yemi yutuyordu. Jean Valjean Marius'e, Marius'ün tutkusunun ve yaşının ulvi ahmaklığıyla tahmin bile edemeyeceği gizli bir savaş açmış, ona bir sürü tuzak hazırlamıştı; geliş gidiş saatlerini, oturdukları bankı değiştirmiş, mendilini unutmuş, Luxembourg Bahçesi'ne tek başına gelmişti; Marius tüm bu tuzaklara düştü ve Jean Valjean'ın yoluna serdiği tüm soru işaretlerine safça "Evet," diye cevap verdi. Bu arada Cosette belirgin kayıtsızlığını ve derin sükûnetini muhafaza ediyordu. Jean Valjean nihayet şu sonuca vardı: "Bu sersem Cosette'in aşkıyla çılgına dönmüş, ama Cosette'in onun varlığından bile haberi yok."

Yine de, yüreği kederle titriyordu. Cosette'in sevmeye başlayacağı an yaklaşıyor olabilirdi. Her şey kayıtsızlıkla başlamaz mıydı?

Bir keresinde Cosette'in yaptığı bir hata onu ürküttü. Üç saat oturduktan sonra banktan kalktığında genç kız ona:

— Hemen şimdi mi? dedi.

Jean Valjean garip bir davranışta bulunmamak ve her şeyden öte Cosette'in kafasında bir soru işareti yaratmamak için Luxembourg Bahçesi'ndeki gezintilerine ara vermedi; ama iki âşık için güzel geçen o saatlerde, Cosette'in Marius'e gülümsediği, gözleri bu gülümsemeden ve o ışıltılı, hayran olunası yüzden başka hiçbir şey görmeyen Marius'ün kendinden geçtiği sırada Jean Valjean, Marius'e öfke saçan korkunç bakışlar yöneltiyordu. Sonunda, artık kimseye karşı kötü niyet beslemeyecek bir olgunluğa erişmiş olsa da, Marius orada olduğunda, bazen yeniden vahşileştiğini, acımasızlaştığını, ruhunu bir zamanlar öfkenin doldurduğu

derinliklerinin bu genç adama karşı yeniden hareketlendiğini hissediyordu. İçinde âdeta yepyeni krateler oluşuyordu.

Nasıl! O yaratık hâlâ oradaydı! Ne yapmaya gelmişti? Dönüp duruyor, havayı kokluyor, inceliyor, bir şeyler denemeye çalışıyordu! Gelip "Hey! Neden olmasın?" diyor, Jean Valjean'ın hayatının, mutluluğunun etrafında dolanıyor, o mutluluğu alıp götürmek istiyordu!

Jean Valjean ekliyordu:

— Evet tam da böyle! Burada ne arıyor? Macera! Ne istiyor? Geçici bir aşk! Ya ben! Nasıl olur? Önce insanların en sefili, insanların en bahtsızı olacağım, altmış yıl boyunca dizlerimin üzerinde sürüneceğim, karşılaşılabilecek tüm felaketleri yaşayacağım, gençliğime doymadan yaşlanacağım; ailesiz, akrabasız, dostsuz, kadınsız, çocuksuz bir hayat sürdüreceğim; her taşa, her duvar kenarına kanımı akıtacağım, bana kötü ve hoyratça davrandıklarında onlara iyilikle ve sükûnetle karşılık vereceğim, her şeye rağmen onurlu bir insana dönüşeceğim; yaptığım kötülükten pişmanlık duyup bana yapılan kötülükleri bağışlayacağım ve hedefime ulaştığım, mükâfatımı alacağım, hakkımla kazandığım şeye tam sahip olacağım anda her şey mahvolacak ve bu koca budala Luxembourg'a hava almaya geldiği için Cosette'i, hayatımı, sevincimi, ruhumu kaybedeceğim!

Bunun üzerine gözbebeklerini kasvetli ve ürkütücü bir aydınlık kaplıyordu. Artık bakan, bir insana bakan bir insan, bir düşmana bakan bir düşman değildi. Hırsıza bakan bir bekçi köpeğiydi.

Gerisi biliniyor. Marius ahmakça davranmaya devam etti. Bir gün, Ouest Sokağı'nda Cosette'in peşinden gitti. Diğer gün kapıcıyla konuştu. Kapıcı da Jean Valjean'a: "Mösyö sizi soran o meraklı delikanlı da kimin nesi?" diye sordu. Ertesi gün Jean Valjean –Marius'ün nihayet fark ettiği– bakışlarını Marius'e yöneltti. Bir hafta sonra, oradan taşınan Jean Valjean kendi kendine bir daha Luxembourg

Bahçesi'ne ve Ouest Sokağı'na ayak basmayacağına dair yemin edip Plumet Sokağı'na döndü.

Bu durumdan yakınmayan Cosette hiçbir şey sormadı, bunun nedenini öğrenmeye hiç çalışmadı; yüz ifadesiyle kendini ele verebilecek yaştaydı. Hüznün en hoş hali olan böyle duygular konusunda Jean Valjean'ın hiçbir deneyimi yoktu; bu yüzden Cosette'in sessizliğinin ciddiyetine bir anlam veremedi. Sadece onun üzgün olduğunu fark etti ve kaygılandı. İki tarafta da deneyimsizlik hâkimdi.

Bir keresinde bir adım atıp Cosette'e:

— Luxembourg Bahçesi'ne gelir misin? diye sordu.

Cosette'in solgun yüzü ışıltıyla aydınlandı.

— Evet, dedi.

Oraya gittiler. Aradan üç ay geçmişti ve Marius ortada yoktu.

Ertesi gün Jean Valjean, Cosette'e bir kez daha sordu:

— Luxembourg Bahçesi'ne gitmek ister misin?

Hüzünle ve sakin bir ifadeyle cevap verdi:

— Hayır.

Jean Valjean bu hüzün karşısında incinmiş, bu sükûnet karşısında üzülmüştü.

Bu genç kızın daha şimdiden nüfuz edemediği zihninden neler geçiyordu? Neler düşünüyordu? Cosette'in ruhunda nasıl dönüşümler yaşanıyordu? Jean Valjean bazı geceler yatağında başını ellerinin arasına alıp bütün geceyi kendi kendine Cosette'in aklından neler geçtiği sorusunu ve onun aklına gelebilecek şeyleri düşünmekle geçiriyordu.

Ah! O anlarda bakışlarını manastıra, o iffetli tepeye, meleklerin mekânına, erdemin o erişilmez buzdağına ne büyük bir kederle yöneltiyordu! Umutsuz bir büyülenmeyle zihninde o manastırın, tüm kokuların ve tüm ruhların doğrudan cennete yükseldiği, cahil çiçekler ve inzivaya çekilmiş rahibelerle dolu bahçesini nasıl da canlandırıyordu! Kendi isteğiyle ayrıldığı, çılgınca bir kararla dünyevi âleme sürüklendiği ve

artık sonsuza dek yüzüne kapanan o cennet bahçesini nasıl da hayranlıkla izliyordu! Cosette'i oradan çıkarmak adına yaptığı fedakârlıktan ne büyük bir pişmanlık duyuyordu, zavallı fedakâr kahraman, kendi fedakârlıklarının tuzağına düşmüş, kendi kendini mahvetmişti. Kendi kendine "Ben ne yaptım?" diyordu.

Zaten bu halini Cosette'e hiç belli etmiyordu. Ona öfkelenmiyor, sert davranmıyordu. Yüzü her zamanki gibi dingin ve şefkatliydi. Jean Valjean'ın davranışları her zamankinden daha sevecen, daha babacandı. Daha keyifsiz olduğunu sezdirecek bir şey varsa o da daha hoşgörülü davranmasıydı.

Cosette' e gelince, o da günden güne eriyordu. Nedenini bilmeden garip bir biçimde Marius'ün varlığına nasıl seviniyorsa, yokluğuna da öyle üzülüyordu. Jean Valjean onu alışıldık gezintilere çıkarmayı bıraktığında, yüreğinin derinliklerindeki kadınsı bir içgüdü ona Luxembourg Bahçesi'ni önemsediğini belli etmemesi gerektiğini, kayıtsız kalırsa babasının onu yeniden oraya götüreceğini söylemişti. Ama günler, haftalar, aylar birbirini kovalamış, Jean Valjean Cosette'in suskun boyun eğişine suskunlukla karşılık vermişti. Kız yaptığından pişmanlık duyduğunda artık çok geçti. Luxembourg'a yeniden geldiği gün Marius orada değildi. Demek Marius ortadan kaybolmuş, her şey bitmişti. Ne yapmalıydı? Onunla bir daha asla karşılaşamayacak mıydı? Hiçbir şeyin rahatlatamadığı yüreğinde her geçen gün artan bir sıkıntı hissediyordu. Artık mevsim yaz mı kış mı, hava güneşli mi yağmurlu mu, kuşlar ötüyor mu ötmüyor mu, bahçede açan çiçekler yıldızçiçekleri mi beyaz papatyalar mı, Luxembourg Tuileries'den daha güzel mi değil mi, çamaşırcı kadının getirdiği çamaşırlar yeterince kolalanmış mı, Toussait alışverişe gitmiş mi gitmemiş mi, bunlarla ilgilenmiyordu ve yoğunlaştığı tek düşüncenin bezginliğiyle, donuk bakışlarını tıpkı geceleri bir hayaletin yittiği karanlık bir enginliğe bakar gibi bir noktaya sabitliyordu.

Zaten o da solgunluğu dışında, Jean Valjean'a hiçbir şey hissettirmiyordu. Jean Valjean'a sevimli bir yüz ifadesiyle bakmaya devam ediyordu.

Bu solgunluk Jean Valjean'ın zihnini meşgul ediyordu. Bazen ona:

— Neyin var? diye soruyor, o da:

— Hiçbir şeyim yok, diye cevap veriyordu.

Ve bir sessizlikten sonra, bu kez Cosette onun hüznünü fark edip soruyordu:

— Ya siz baba, neyiniz var?

— Ben mi? Hiçbir şeyim yok, yanıtını alıyordu.

Birbirlerini olağanüstü bir sevgiyle, dokunaklı bir aşkla seven ve bunca zamandır birbirleri için yaşayan bu iki varlık artık hiçbir şey söylemeden, hiçbir şeye öfkelenmeden, gülümseyerek birbirlerinin yanında, birbirleri yüzünden acı çekerek yaşıyorlardı.

VIII

Forsaların Zinciri

İçlerinde en mutsuzu Jean Valjean'dı. Gençlik hüzünlerine rağmen kendine özgü bir aydınlığa sahiptir.

Bazı anlarda Jean Valjean öylesine acı çekiyordu ki neredeyse çocuklaşıyordu. Kederin özünde yetişkinin çocuksu yanını ortaya çıkarmak vardır. Cosette'in karşı konulmaz bir şekilde elinden kaçtığını hissediyor, mücadele etmek, onu görkemli, heyecanlı bir şeylerle kendine çekmek, coşturmak istiyordu. Dediğimiz gibi hem çocukça hem de yaşlılara özgü bu düşünceler tüm çocuksuluklarına rağmen gösterişli giysilerin genç kızların hayallerini süslediği gibi doğru bir sonuca vardılar. Bir keresinde atının üzerinde şık üniformasıyla geçen General Coutard'ı görüp bu adamın ihtişamına imrendiğinde, bu gösterişli üniformayı giyebilmenin ne büyük

mutluluk olacağını, onu böyle görse Cosette'in gözlerinin kamaşacağını, onu koluna takıp Tuileries'nin parmaklıklarının önünden geçerken askerlerin kendisini selamlayacaklarını ve bunun Cosette'in delikanlılarla ilgilenmesini engelleyeceğini düşünmüştü.

Bu hüzünlü düşüncelere beklenmedik bir sarsıntı karıştı.

Plumet Sokağı'na yerleştiklerinden beri sürdürdükleri yalıtılmış yaşamlarında bir alışkanlık edinmişlerdi. Hayatının başında ve sonunda olanlara uygun düşecek bir eğlenme tarzını benimseyerek bazen sabahları güneşin doğuşunu seyretmeye gidiyorlardı.

Yalnızlığı sevenler için gün doğarken gezinmek gece gezinmek gibidir, bu gece gezintisine doğanın neşesi de eşlik eder. Issız yollarda kuşlar ötüşür. Cosette bir kuş gibi sevinçle erkenden kalkıyordu. Jean Valjean'ın bir gün önceden önerdiği bu sabah gezilerine bir komploymuş gibi hazırlanılıyor, gün doğmadan yola çıkılıyor, bu da Cosette için küçük mutluluklar anlamına geliyordu. Masum uçarılıklar gençlerin hoşuna gider.

Jean Valjean'ın tercihi, bilindiği gibi tenha yerler, ıssız köşeler, unutulmuş mekânlardı. O zamanlar, Paris kapılarının yakınlarında âdeta şehirle iç içe geçmiş bereketsiz tarlalar vardı; yazın cılız buğdayların hasadının ardından tarlalar derileri soyulmuş gibi görünürdü. Jean Valjean bu tarlalarda gezinmeyi tercih ediyor, Cosette sıkılmıyordu. Jean Valjean'ın yalnızlığı, Cosette'inse özgürlüğü bulduğu o yerlerde Cosette yeniden küçük bir kıza dönüşüp koşuyor, oynayabiliyor, çıkardığı şapkasını Jean Valjean'ın dizlerine bırakıp çiçek topluyordu. Çiçeklere konmuş kelebekleri seyrediyor, ama onları yakalamıyordu; aşk hoşgörü ve şefkat getirir ve genç kız içini titreten o kırılgan idealin etkisiyle kelebeğin kanadına merhamet duyar. Gelincikten taç yapar, başına takardı, taç dallar arasından sızan güneş ışınlarıyla kızıllaşır, onun körpe pembe yüzünü kordan bir taçla süslerdi.

Hüzün yaşamlarına damgasını vurduktan sonra bile sabah gezintilerinden vazgeçmemişlerdi.

Böylece 1831 yılı sonbaharının bir ekim sabahında dingin havanın çekimine kapılıp dışarı çıktılar ve gün ağarırken Maine Kapısı'nın önüne geldiler. Seher vakti değil, şafağın söktüğü andı, büyüleyici ve amansız bir an. Soluk ve engin gökyüzünde sağda solda birkaç takımyıldız görünüyordu, toprak siyah, gök beyazdı, otlar titreşiyor, her yana alacakaranlığın gizemi yayılıyordu. Yıldızlara karışmış gibi görünen bir çayırkuşu yükseklerde ötüyor ve küçüklüğün tutturduğu bu marş uçsuz bucaksız enginlikleri sakinleştiriyordu. Doğuda çelik renginde aydınlanan ufkun üzerinde Val-de-Grâce'ın karanlık silüeti beliriyor, göz kamaştırıcı Çoban Yıldızı bu kubbenin arkasında kasvetli bir binadan kaçan bir ruh gibi yükseliyordu.

Her şey sessiz ve sakindi; şosede kimse yoktu, aşağıdaki kaldırımda işe giden birkaç işçi görünüp kayboluyordu.

Jean Valjean yan yolda bir şantiye kapısının önündeki tahtaların üzerine oturmuştu. Yüzünü yola, sırtını güneşe dönmüştü; doğmak üzere olan güneşi unutmuştu; zihnin yoğunlaştığı, bakışı dört duvar gibi hapseden o derin düşüncelerden birine dalmıştı. İnsanı tepeden tırnağa saran ve dibine inildiğinde yüzeye çıkmanın uzun zaman aldığı düşünceler vardır. Jean Valjean bu düşüncelerden birinin derinliklerindeydi. Cosette'i, aralarına hiçbir şey girmezse yaşayacağı olası mutluluğu, hayatını dolduran, ruhunun soluk almasını sağlayan o ışığı düşünüyor, bundan âdeta keyif alıyordu. Yanında ayakta duran Cosette de pembeleşen bulutlara bakıyordu.

Aniden Cosette haykırdı:

— Baba şuradan birileri geliyor galiba. Jean Valjean gözlerini kaldırdı.

Cosette haklıydı.

Bilindiği gibi eski Maine Kapısı'na giden şose Sèvres Caddesi'ne uzanır ve orada içte kalan bulvarı dik açıyla ke-

ser. Şose ve bulvarın kesiştiği bu noktadan, sabahın bu saatinde nereden geldiği kestirilemeyen bir gürültü geliyor ve belli belirsiz, yoğun bir karaltı seçiliyordu. Şekilsiz bir şey bulvardan gelip şoseye girmişti.

Giderek büyüyen, ritmik hareket eden bu kütle sanki yer yer titreşiyor, girintiler çıkıntılar oluşturuyordu, bir arabaya benziyor ama ne taşıdığı belli olmuyordu. Atlar, tekerlekler, çığlıklar, kamçı şaklamaları vardı. Çizgiler, karanlığa gömülmüş olsalar da yavaş yavaş netleşiyorlardı. Bu gerçekten de bulvar yönünden Jean Valjean'ın kenarında durduğu kapıya doğru gelen bir arabaydı; peşine aynı arabadan bir tane daha geçti, onu üçüncü, dördüncü araba izledi; nihayet peş peşe yedi araba belirdi, atların kafaları öndeki arabanın arkasına değiyordu. Arabaların üzerinde silüetler, alacakaranlıkta yalın kılıçları andıran kıvılcımlar görülüyor, hareket eden zincirlerinkine benzeyen bir şıkırtı duyuluyordu, kafile ilerledikçe sesler yükseliyordu ve bu görüntü düşlerin mağarasından çıkmışçasına korkunçtu.

Yaklaştıkça bir şekle şemale büründü ve ağaçların arkasında bir hayaletin solgunluğuyla belirginleşti; kütle beyazlaştı; yavaş yavaş doğan güneş hem canlı hem ölü gibi görünen bu yığının üzerine solgun bir ışık gönderiyordu, silüetlerin kafaları cesetlerin yüzlerine dönüştü. İşte olan şuydu:

Yolda tek sıra halinde ilerleyen yedi arabadan ilk altısı ilginç görünüyordu. Fıçıcıların kenarlıksız arabalarına benziyordu, iki tekerleğin üzerine yerleştirilmiş uzun merdivenler ön uçlarda birleşiyordu. Her fıçı arabasına, daha doğrusu her merdivenin ucuna dört at koşulmuştu. Bu merdivenlerin üzerinde garip insan salkımları vardı. Bu insanlar göğün hafif aydınlığında seçilemiyordu, ama insan oldukları tahmin edilebilirdi. Her arabanın iki yanında her bir yanda on iki adam olmak üzere, toplamda yirmi dört adam sırt sırta vermiş, yüzlerini yola dönmüş, bacakları boşlukta sallanır halde ilerliyorlardı; sırtlarında şakırdayan bir zincir ve boyunlarında

parıldayan demir bir boyunduruk vardı. Hepsi boyunduruğa vurulmuştu ama zincirleri ortaktı; bu yirmi dört adam bu halleriyle arabadan inip ürkütücü bir bütün halinde yürümeye başlasalar, toprağın üzerinde omurgası zincirden yapılmış bir kırkayak görünümü sergileyeceklerdi. Her arabanın önünde ve arkasında tüfekli iki adam bekliyordu, her birinin ayağının altında zincirin bir ucu vardı. Boyundurukları dört köşeliydi. Geniş korkulukları olan, körüksüz, dört tekerlekli ve altı atın koşulduğu yedinci arabada demir kazanların, tencerelerin, mangalların ve zincirlerin arasında sımsıkı bağlanmış halde boylu boyunca yatan ve hasta görünen adamlar vardı. Her yanı kafesle çevrili bu araba eskiden işkence amacıyla kullanılmışa benzeyen kırık dökük kalburlarla doluydu. Yolun ortasından giden bu yedi arabanın her iki yanında iki sıra halinde muhafızlar yürüyordu; başlarına Direktuvar'ın askerleri gibi üç kenarlı lekeli, delik deşik şapkalar takmış, üzerlerine iğrenç gazi üniformaları ve ölü gömücülere özgü yarısı gri yarısı mavi yırtık pırtık pantolonlarını giymiş, sarı kayışlı, kasaturalı, tüfekli, sopalı bu iğrenç kiralık katiller gürûhu dilencilerin sefilliğiyle celladın yetkesini benliklerinde bütünleştirmiş gibiydi. Komutanları gibi görünen adamın elinde kamçı vardı. Alacakaranlıkla bulanıklaşan tüm bu ayrıntılar güneşin belirmeye başlamasıyla birlikte artık daha net görülebiliyordu. Konvoyun başında ve sonunda ellerinde kılıç bulunan jandarma süvarileri ağırbaşlı bir ifadeyle ilerliyorlardı.

Bu kortej öylesine uzundu ki ilk araba kapıya vardığında son araba bulvardan daha yeni çıkıyordu.

Paris'te sıklıkla rastlandığı üzere, göz açıp kapayıncaya kadar şosenin iki yanında nereden geldiği bilinmeyen bir kalabalık oluşmuştu. Yan sokaklarda birbirlerine seslenenlerin çığlıkları ve olup biteni görmek için koşturan bostancıların nalın sesleri duyuluyordu.

Fıçı arabalarına yığılmış adamlar sessizce sarsılıyorlardı. Sabah esintisiyle yüzleri morarmıştı. Hepsi çadır bezinden

pantolon giymiş, çıplak ayaklarına nalın geçirmişlerdi. Giysilerinin geri kalanı sefaletin her türden beğenisini sergiliyordu. Gülünç kılıkları iğrenç bir şekilde uyumsuzdu; rengârenk paçavralardan daha berbat bir şey olamazdı. Göçmüş fötr şapkalar, katranlanmış kasketler, iğrenç yün bereler ve iş gömleklerinin üzerindeki dirsekleri yırtık siyah hırkalar, birçoğunun başında da kadın şapkası vardı; diğerleri kafalarına sepet geçirmişti; giysilerindeki yırtıklar arasından kıllı göğüsler, aşk tapınaklarının, alevlenmiş yüreklerin, Aşk Tanrısı Cupid dövmeleri, egzamalar, çıbanlar görülüyordu. İki üç tanesinin altında üzengi gibi asılı duran, ayaklarına destek olan ve arabanın kalasına bağlanmış bir ip vardı. İçlerinden biri elindeki siyah taş benzeri bir şeyi dişliyordu, görünen o ki ısırdığı şey ekmekti. Orada sadece kuru, sönmüş ya da kasvetli bir ışıkla aydınlanmış gözler vardı. Muhafız takımı sövüp sayıyor, zincire bağlanmış mahkûmlar seslerini çıkarmıyorlardı; ara sıra kürek kemiklerine ya da kafalara inen sopaların sesi duyuluyordu; içlerinden bazıları esniyordu; üzerlerindeki paçavraların görüntüsü korkunçtu; ayaklar sarkıyor, omuzlar sarsılıyor, kafalar birbirlerine çarpıyor, demirler çınlıyor, gözbebekleri vahşi bir alevle parlıyordu; elleri ya yumruktu ya da ölü eli gibi açıktı; konvoyun peşindeki bir grup çocuk kahkahalar atıyordu.

Bu araba dizisi her halükârda iç karartıcıydı. Yarın ya da bir saat sonra, peş peşe sağanak yağacağına, yırtık pırtık giysileri bir kere ıslandığında bu adamların bir daha kurumayacaklarına, bir kez buz kestiklerinde bir daha ısınamayacaklarına, bez pantolonlarının yağmurla kemiklerine yapışacaklarına, nalınlarının suyla dolacağına, kamçı darbelerinin dişlerinin takırdamasına engel olamayacağına, zincir onları boyunlarından çekerken ayaklarını boşlukta sallamaya devam edeceklerine şüphe yoktu ve böyle bağlanmış, sonbaharın soğuk bulutları arasında tıpkı ağaçlar ve taşlar gibi hiç seslerini çıkarmadan bedenlerini yağmura, poyraza, her

türlü hava koşuluna teslim etmiş, insan benzeri bu yaratıkları görüp de ürpermemek imkânsızdı.

Sopa darbeleri yedinci arabada sımsıkı bağlanmış bir şekilde hiç kımıldamadan yatan ve oraya sefalet yüklü çuvallar gibi atılmış hastalardan da esirgenmiyordu.

Aniden güneş belirdi, doğudan tüm bu yabani kafaları alevlendiren devasa bir parıltı fışkırdı. Diller çözüldü; gülüşler, küfürler ve şarkılar tufanı başladı. Yatay gelen güneş ışınları konvoyu, başları ve göğüsleri aydınlatacak, ayakları ve tekerlekleri karanlıkta bırakacak şekilde ikiye böldü. Yüzlerde düşünceler belirdi; düşen maskelerin ardındaki iblislerin, çırılçıplak vahşi ruhların ortaya çıkmasıyla dehşet verici bir an yaşandı. Bu gürûh aydınlıkta olsa da kapkaranlık görünüyordu. İçlerinden bazıları ağızlarındaki kamışla kalabalığa, özellikle de kadınlara böcek fırlatıyorlardı; şafak gölgedeki karanlıkla bu içler acısı yüz hatlarını daha da netleştiriyordu; sefaletin etkisiyle bedenleri biçimsizleşmişti ve güneşin aydınlığını bir şimşeğin parıltısına dönüştüren bu görüntü çok ürkütücüydü. En önde giden arabadaki mahkûmlar yabani bir neşeyle Désaugiers'nin o zamanlar ünlü olan şarkısı *Vestale*'i tekdüze bir sesle bağırarak söylemeye başlamışlardı; ağaçlar tiksintiyle ürperiyorlardı; yan yollardaki burjuvalar hayaletlerin söylediği bu açık saçık şarkıları mutlu bir ahmaklıkla dinliyorlardı.

Bu kortejde tüm acılar birleşip kargaşaya dönüşmüştü; burada her tür hayvanın kafatası, yaşlılar, yeniyetmeler, çıplak başlar, kır sakallar, sinsi canavarlıklar, hırçın boyun eğişler, vahşi sırıtışlar, çılgınca davranışlar, hayvansı burunlu kasketliler, şakaklarındaki saç örgüleriyle genç kızlarınkine benzer başlar, çocuksu olduğu için korkunç görünen yüzler, iskelete benzeyen ve tek eksiği ölüm olan sıska yüzler vardı. İlk arabanın üzerinde bir zenci görülüyordu, kim bilir belki de kölelik zinciriyle kürek zincirini kıyaslıyordu. Yeryüzünün en aşağılık utancı bu yüzlere damgasını vurmuştu; al-

çalmanın bu derecesinin son dönüşümleri tüm benliklerine yayılmıştı ve sersemlik halini almış bir cehalet umutsuzluğa dönüşmüş bir zekâya denkti. Bakışlara çirkefin seçkinleri olarak görünen bu adamları birbirlerinden ayırt etmek mümkün değildi. Bu uygunsuz konvoy düzenleyen belli ki onları sınıflandırmamıştı. Bağlanmış ve muhtemelen alfabetik bir sıraya dizilmiş bu yaratıklar arabaların üzerine rastgele yerleştirilmişlerdi. Yine de kümelenmiş iğrençliklerden hep bir sonuç çıkar; bahtsızlığın bir araya toplanması bir toplama ulaşır; her zincirden ortak bir ruh çıkmıştı ve her arabanın kendine özgü bir yüz ifadesi vardı. Biri şarkı söylerken, yanındaki gürlüyor, diğeri dileniyordu; birinin dişlerini gıcırdattığı, diğerinin gelip geçenleri tehdit ettiği, bir başkasının Tanrı'ya küfrettiği, onun yanındakinin mezarın sessizliğine büründüğü görülüyordu. Dante bunları görse cehennemin yedi halkasının harekete geçtiğini sanabilirdi.

Daha içler acısı olan bu lanetlilerin işkenceye Apokalips'in şimşekler çakan arabasıyla değil, idam arabasıyla taşınmalarıydı.

Sopasının ucu kancalı muhafızlardan biri ara sıra bu insan çöplüğünü karıştırıyor, kalabalığın içindeki yaşlı bir kadın parmağıyla onları işaret edip, beş yaşındaki bir çocuğa gösteriyor ve şöyle diyordu: "Haylaz, bak da aklını başına topla!"

Şarkıların ve küfürlerin iyice yükselmesi üzerine, muhafız birliği komutanı kamçısını şaklattı ve bu işaretle yedi arabanın üzerine dolu gibi düşen sopaların gürültüsü yankılandı, birçoğu böğürüp ağızlarından tükürük saçtı; bu manzara yaraya üşüşmüş sineklere benzeyen yumurcakların neşesini artırdı.

Jean Valjean'ın bakışları ürkütücü bir hal almıştı. Gözbebeklerinin yerini gerçeklik bilincinden uzaklaşmış bazı bahtsızlarda korkuların ve felaketlerin yansımasının alevlendiği o donuk cam tabakası aldı. Bir görüntüye değil bir hayale bakıyordu. Ayağa kalkıp kaçmak, uzaklaşmak istese

de ayağını kımıldatamadı. Bazen gördüğümüz şeyler bizi ele geçirir ve kavrar. Çivilenmiş, taşlaşmış, afallamış bir halde olduğu yerde kaldı; tasvir edilemeyecek ölçüde karmaşık bir endişenin ortasında kendi kendine bu mezarlık işkencesinin ne anlama geldiğini ve peşinden gelen bu cehennem karmaşasının nereden çıktığını soruyordu. Hafızasında aradığı şeyi aniden bulanlara özgü bir hareketle elini alnına götürdü; Fontainebleau Caddesi'nde kralın arabasıyla karşılaşma olasılığından dolayı bu güzergâhın kullanıldığını ve otuz beş yıl önce kendisinin de bu kapıdan geçtiğini hatırladı.

Onun gibi dehşete kapılmış olan Cosette hiçbir şey anlamıyor, soluğu kesiliyor, gördüklerinin gerçek olabileceğine inanamıyordu, nihayet haykırdı:

— Baba! Bu arabaların içinde ne var?

— Forsalar.

— Nereye gidiyorlar?

— Kürek cezalarını çekmeye.

O sırada yüzlerce elin indirdiği sopa darbelerine, kılıç kabzalarının ve kamçıların da eşlik etmesiyle kürek mahkûmları iki büklüm oldular, işkenceden iğrenç bir itaat doğdu ve hepsi zincire vurulmuş kurtların bakışlarıyla sustular. Tüm bedeni titreyen Cosette:

— Baba, bunlar insan mı?

— Bazen, dedi sefil.

Gerçekten de gün doğmadan Bicêtre'den yola çıkan zincir o dönemde Fontainebleau Sarayı'nın restorasyon çalışmalarıyla ilgilenen kralla karşılaşmamak için Mans yolundan gidiyordu. Bu dolambaçlı yol bu korkunç yolculuğun süresini üç dört gün uzatıyordu; ama yüce kralın bir işkence sahnesine tanık olmaması için bunda bir sakınca görülmüyordu.

Jean Valjean yıkılmış bir halde eve döndü. Şok etkisi yaratan bu tür rastlantıların hatırası insanı uzun süre sarsar.

Bu arada Jean Valjean, Cosette ile birlikte Babylone Caddesi'ne geri dönerken onun gördükleri hakkında başka

sorular sorup sormadığını fark etmemişti; belki de o bunaltının etkisiyle onun söylediklerini algılayamamıştı. Sadece akşam yatmak için yanından ayrıldığında Cosette'in alçak sesle kendi kendine konuşur gibi "Tanrım! O adamlardan birinin yakınımdan geçtiğini görmek yerine ölmeyi tercih ederim!" dediğini duydu.

Ne mutlu ki bu trajik olayın ertesi günü adını bilemediğim resmî bir bayram dolayısıyla Paris'te şenlikler, Champ de Mars'da gösteriler, Seine'de yarışlar, Champs-Elyséees'de tiyatrolar, Étoile Meydanı'nda havai fişek gösterileri vardı. Alışkanlıklarını zorlayan Jean Valjean dün yaşadıklarını unutturmak ve Cosette'in hafızasındaki o iğrençlikleri tüm Paris'in güleç uğultusuyla silmek için Cosette'i gösterilere götürdü. Şenliğe renk katan geçit resmi yüzünden herkes üniformalarla geziyordu. Jean Valjean da kendini belli etmemek isteyen birinin belli belirsiz duygularıyla muhafız üniformasını giydi. Zaten gezinti amacına ulaşmış gibi görünüyordu. Babasını hoşnut kılmak için elinden gelen her şeyi yapan, bu tür gösterilere yabancı olan Cosette yeniyetmeliğin inceliği ve boyun eğişiyle ona eşlik etmeyi kabul etti; halk şenliği olarak adlandırılan bu neşeli şölen sırasında küçümseyici bir ifade takınıp asla surat asmadı. Jean Valjean bunun üzerine planının başarıya ulaştığını ve dün gördükleri o iğrenç manzaradan geriye hiçbir iz kalmadığını düşündü.

Birkaç gün sonra bir sabah, güneşli bir havada, Jean Valjean'ın kendine koyduğu kurallara bir kez daha uymaması ve keder içindeki Cosette'in odasına kapanma alışkanlığını bir kenara bırakması vesilesiyle ikisi de bahçe merdivenlerinde duruyordu; Jean Valjean hüzünlü gözlerle sabahın genç kızları hayran olunası bir şekilde sarmalayan ilk saatlerinde, başı aydınlanan, iyi uyuduğu için yüzü pespembe olan ve bir yıldızın üstündeki bir bulut gibi görünen Cosette'i gecelikli haliyle bir papatyanın yapraklarını koparırken seyrediyordu. Cosette *seviyor, sevmiyor* diye bakılan

o papatya falını bilmiyordu; zaten ona bunu kim öğretecekti? Papatyanın yapraklarını masumca koparırken bunun bir yüreğin niyetini öğrenmek anlamına geldiğini bilmiyordu. Güleç Melankoli adında dördüncü bir güzellik tanrıçası olsaydı, bu unvan Cosette'e pek yakışırdı. Bu çocuğun saçtığı ışıltıyla her şeyi unutan Jean Valjean büyülenmiş bir halde çiçeğin üzerinde gezinen parmakları seyrediyordu. Bir kızılgerdan kuşu yandaki çalılıkta ötüyor, beyaz bulutlar gökyüzünde özgürlüklerine yeni kavuşmuşçasına süzülüyordu. Özenle çiçeğin yapraklarını koparmayı sürdüren Cosette tatlı düşlere dalmış gibiydi; aniden başını omzunun üzerinde bir kuğu zarafetiyle çevirip Jean Valjean'a:

— Baba kürek cezası ne demek? diye sordu.

Dördüncü Kitap
Dünyevi Âlemden Gelen Yardım Belki de Tanrı'dan Geliyordur

I

Dışı Yaralı, İçi Ferah

Hayatları giderek daha iç karartıcı bir hal alıyordu.

Geriye onlar için bir zamanlar mutluluk anlamına gelen aç olanlara ekmek, üşüyenlere giysi götürmek gibi tek bir meşguliyet kalmıştı. Cosette'in sıklıkla Jean Valjean'a eşlik ettiği bu yoksul ziyaretlerinde biraz da olsa eskisi gibi yakınlaştıklarını hissediyorlardı ve bazen birçok soruna çözüm buldukları, birçok çocuğun sıcak giysilere kavuştuğu yoğun bir günün akşamında Cosette biraz da olsa neşeli görünüyordu. Jondrette'in evini işte bu dönemde ziyaret etmişlerdi.

Bu ziyaretin ertesi sabahında Jean Valjean her zamanki sakin haliyle evdeydi, sadece sol kolunda yanık benzeri, iltihap kapmış geniş bir yara vardı, bunun nedenini bir bahane bularak açıklamıştı. Bu yara yüzünden bir ay boyunca ateşler içinde yattı, evden çıkamadı. Doktora görünmek istemiyordu. Cosette ısrar ettiğinde "Benim için veteriner çağır," diyordu.

Cosette sabah akşam olağanüstü bir özen ve yararlı olmanın verdiği meleksi bir mutlulukla onun yarasına pansuman yapıyor, Jean Valjean tüm neşesinin geri döndüğünü, korkularının ve endişelerinin kaybolduğunu hissediyor, Cosette'i hayranlıkla izlerken "Ah! Güzel yara! Ah! İyi yürekli kötülük!" diyordu.

Babasının hasta olduğunu gören Cosette evden ayrılıp arka avludaki müştemilatta kalmaya başlamıştı. Neredeyse bütün gününü Jean Valjean'ın yanında geçiriyor, ona istediği kitapları, genellikle de gezi kitaplarını okuyordu. Jean Valjean yeniden doğduğunu hissediyor, mutluluğu muhteşem aydınlıklarla yeniden canlanıyordu. Luxembourg Bahçesi, o meçhul aylak genç, Cosette'in soğukluğu, ruhunun tüm kara bulutları silinip gitmişti. Kendi kendine "Tüm bunları nasıl düşünmüşüm? Ben yaşlı bir çılgınım," diyordu.

Mutluluğu Thénardierlerin Jondrette'in viran odasında kurdukları alçakça ve beklenmedik tuzağı unutacak kadar yoğundu. Kaçmayı, izini kaybettirmeyi başarmıştı, gerisinin ne önemi vardı! O sefilleri ancak acımayla hatırlıyordu. "İşte şimdi hapse girdiler, bana zarar veremeyecek durumdalar, ama o ailenin sefaleti içler acısıydı!" diye düşünüyordu.

Maine Kapısı'ndaki o iğrenç rastlantıya gelince, Cosette artık bundan hiç söz etmiyordu.

Manastırda rahibe Sainte-Mechtilde'den müzik eğitimi alan Cosette'in sesi, ruhu olan bir çalı bülbülününkine benziyordu ve bazen akşamları yaralının mütevazı odasında Jean Valjean'ı keyiflendiren hüzünlü şarkılar söylüyordu.

İlkbahar geldi, bahçe yılın bu mevsiminde muhteşem bir hal almıştı. Jean Valjean bir gün Cosette'e "Bahçeye hiç çıkmıyorsun, oraya gidip gezinmeni istiyorum," dediğinde Cosette'in yanıtı "Siz nasıl isterseniz baba," oldu.

Ve babasının isteğini yerine getirmek için bahçedeki gezintilerine yeniden başladı, ama daha önce de belirttiğimiz gibi muhtemelen parmaklıkların arasından görülmekten çekinen Jean Valjean bahçeye hiç çıkmadığı için sıklıkla yalnız dolaşıyordu.

Jean Valjean'ın yarası hayatlarının akışını değiştirmişti.

Cosette babasının daha az acı çektiğini, iyileştiğini ve mutlu olduğunu görünce memnuniyet duydu, ama bu öylesine içtenlikle ve kendiliğinden olmuştu ki kendisi bile bu memnuniyetin pek farkında değildi. Üstelik aylardan marttı ve kış bitiyordu, kış her zaman için hüzünlerimizin bir bölümünü beraberinde götürür; ardından yazın başlangıç noktası, tüm şafaklar gibi taze, tüm çocuklar gibi neşeli nisan geldi, yeni doğduğu için ara sıra yağmur olup ağlıyordu. Nisanda, doğada gökyüzünden, bulutlardan, ağaçlardan, çayırlardan geçerek insanın yüreğine yayılan büyüleyici ışıltılar vardır.

Cosette kendine benzeyen nisan sevincinin nüfuz edebileceği kadar gençti. Ruhundaki karanlık o farkına bile varmadan silinip gitti. Tıpkı mahzenleri aydınlatan öğle güneşi gibi ilkbahar da hüzünlü ruhları aydınlatır. Cosette hüzünlü hissetmiyordu artık. Aslında durum böyleydi ama o bunun farkında değildi. Sabah, saat ona doğru, kahvaltıdan sonra babasını bahçede bir çeyrek saat dolaşmaya ikna edip güneşin altında yaralı koluna girerek gezindiğinde her an güldüğünün ve mutlu olduğunun farkında değildi.

Onun renginin ve keyfinin yerine geldiğini gören Jean Valjean sevinçle kendinden geçiyordu.

— Ah! Güzel yara! diye tekrarlıyordu alçak sesle.

Ve Thénardierlere minnettardı.

Yarası iyileştiğinde alacakaranlıktaki yalnız gezintilerine yeniden başladı.

Paris'in ıssız mekânlarında böyle tek başına gezinirken insanın başına bir şey gelmeyeceğini düşünmek yanılgıdır.

II

Plutarkhos Ana Hadiseyi Açıklamaktan Çekinmiyor

Bir akşam küçük Gavroche yine yemek yememişti; bir önceki akşam da yemek yemediğini hatırladı, durum katlanılmaz bir hal alıyordu. Akşam yemeği bulmaya karar verdi. Salpêtrière'in ötesindeki ıssız arazilere gitti; bereket oradaydı; kimseciklerin olmadığı yerde bir şeyler bulunabilirdi. Austerlitz köyüne benzettiği bir yere geldi.

Daha önceki gezintilerinden birinde, orada yaşlı bir adamla yaşlı bir kadının oturduğu eski bir bahçe ve bu bahçedeki olgun bir elma ağacı olduğunu fark etmişti. Bu elma ağacının yanında kapağı iyi kapanmadığı için içinden elma aşırılabilecek bir meyve dolabı vardı. Bir elma akşam yemeği, hayat demekti. Âdem'i mahveden Gavroche'u kurtarabilirdi. Bahçe kaldırım döşenmemiş ıssız sokaktan, evlerin yapılacağı günü bekleyen çalılıkların çevrelediği bir çitle ayrılıyordu.

Gavroche bahçeye yönelip ıssız sokağı buldu, elma ağacını gördü, çiti inceledi; bir hamlede aşılacak bir çitti. Hava kararıyordu, sokakta kedi bile yoktu, tam zamanıydı. Gavroche çiti aşmak üzereyken aniden durdu. Bahçede konuşan birileri vardı.

Gavroche aralıktan bahçeye baktığında çitin öte yanında, hemen iki adım ötesinde, tam da içeri girmeyi düşündüğü yerde, bank işlevi gören ters dönmüş bir taşın üzerinde yaşlı bir adamın oturduğunu ve adamın karşısında yaşlı bir kadının ayakta durduğunu gördü. Yaşlı kadın homurdanıyordu. Biraz patavatsız olan Gavroche dinledi:

— Mösyö Mabeuf! diyordu yaşlı kadın.

— Mabeuf! diye düşündü Gavroche, ne gülünç bir isim.

Yaşlı adam kadına aldırış etmeyince yaşlı kadın tekrarladı:

— Mösyö Mabeuf!

Yaşlı adam bakışlarını yerden kaldırmadan cevap verdi:

— Ne var Plutarkhos Ana?

— Plutarkhos Ana! diye düşündü Gavroche, bir başka gülünç isim.

Plutarkhos Ana üsteleyince yaşlı adam karşılık vermek zorunda kaldı.

— Ev sahibi sizden hiç memnun değil.

— Neden?

— Dokuz aylık kira borcu var.

— Üç ay sonra bir yıllık olacak.

— Sizi kapı dışarı edeceğini söylüyor.

— Etsin.

— Meyveci kadın borcunun ödenmesini istiyor. Yoksa tahta sandıkları vermeyecek. Bu kış neyle ısınacaksınız? Yakacak odunumuz olmayacak.

— Güneşle.

— Kasap borç yazmayı reddediyor, et vermek istemiyor.

— İyi olmuş. Et ağır geliyor, sindiremiyorum.

— Ne yiyeceksiniz?

— Ekmek.

— Fırıncı borcun bir kısmının kapatılmasını istiyor, para yoksa ekmek de yok, diyor.

— Çok iyi.

— Ama ne yiyeceksiniz?

— Elma ağacının elmaları var.

— Ama mösyö, böyle parasız yaşanmaz ki.

— Param yok.

Yaşlı kadın gittiğinde yalnız kalan ihtiyar düşünmeye başladı. Gavroche da kendi payına düşünüyordu. Hava neredeyse kararmıştı.

Gavroche'un düşüncelerinin ilk sonucu tırmanacağı çitin altına çömelmek oldu. Çalılığın altında dallar biraz aralanıyordu.

— Şuraya bak! diye haykırdı Gavroche içinden, bir yataklık! Ve oraya büzüştü. Sırtını neredeyse Mabeuf

Baba'nın bankına dayamıştı. Seksenliğin soluk alıp verdiğini duyuyordu.

Bunun üzerine akşam yemeği niyetine uyumaya çalıştı.

Gavroche kedi uykusuna dalmış gibiydi, tek gözü açıktı, etrafı kolaçan ediyordu.

Göğün alacakaranlığının beyazlığı toprağa yansıyor, sokak iki karanlık çalı dizisinin ortasında gri bir hat gibi uzanıyordu.

Bu gri hat üzerinde aniden iki silüet belirdi. Biri önden gidiyor, diğeri biraz arkadan geliyordu.

— İşte iki yaratık, diye mırıldandı Gavroche.

Hafifçe öne doğru eğilmiş bir halde düşünceli bir ifadeyle yürüyen ilk silüet sıradan giyinmiş, akşam gezintisine çıkmış yaşlı bir kentli gibi görünüyor, yaşından dolayı ağır adımlarla ilerliyordu.

İkincisi dimdik, sağlam yapılı ve biraz inceydi. Adımını önden giden adamınkine uydursa da, yürüyüşünün bu istemli yavaşlığında çevikliğin izleri belli oluyordu. Bu silüetin vahşi, endişe verici bir görüntüsü, o zamanlara göre şık denebilecek giysileri vardı; şapkası güzeldi; iyi kesim, belden daralan siyah redingotu muhtemelen kaliteli bir kumaştandı. Başı gürbüz bir zarafetle yükseliyor ve alacakaranlıkta şapkasının altında bir yeniyetmenin solgun yüzü beliriyordu. Ağzında bir gül vardı. Gavroche'un hemen tanıdığı bu ikinci silüet Montparnasse'dı.

Diğerine gelince, yaşlı olması dışında hakkında hiçbir şey bilmiyordu.

Gavroche hemen gözetlemeye başladı.

Adamlardan birinin diğeriyle ilgili kötü bir niyeti olduğu ortadaydı. Gavroche her şeyi gayet net görebileceği bir konumdaydı. Yataklık şimdi sığınak haline gelmişti.

Montparnasse'ın böyle bir saatte, böyle ıssız bir yerde ava çıkması ürkütücüydü. Gavroche'un yaşlı adam için merhametle dolan yüreği heyecanla çarpmaya başladı.

Ne yapmalıydı? Müdahale etmeli miydi? Bir güçsüz başka bir güçsüzün yardımına mı koşacaktı? Bu Montparnasse'ı kahkahalarla güldürürdü. Gavroche on sekiz yaşındaki bu tehlikeli eşkıya için yaşlı bir adam ve bir çocuğun iki küçük lokma olduğunu kendisine itiraf etti.

Gavroche bunları düşünürken saldırı aniden alçakça gerçekleşti, bir kaplanın yabaneşeğinin ya da bir örümceğin sineğin üzerine atılmasına benziyordu. Ağzındaki gülü yere atan Montparnasse ihtiyarı bir anda kavrayınca Gavroche çığlığını zor bastırdı. Bir an sonra, adamlardan biri diğerinin altındaydı, göğsüne dayanan mermerden bir dizin altında inliyor, çırpınıyordu. Ancak durum Gavroche'un tahmin ettiği gibi değildi. Alttaki Montparnasse'tı, üstteki ise yaşlı adamdı. Tüm bunlar Gavroche'un birkaç adım ötesinde olup bitiyordu.

İlk yumruğu yiyen ihtiyarın buna daha şiddetli bir yumrukla karşılık vermesi üzerine saldırganla saldırılanın rolleri göz açıp kapayıncaya kadar değişmişti.

— İşte onurlu bir gazi! diye düşündü Gavroche.

Ve kendini el çırpmaktan alıkoyamadı. Ama cılız ellerin bu çırpınışı, birbirlerine girmiş, solukları birbirlerine karışmış iki dövüşçüye kadar ulaşamamıştı.

Bir sessizlik oldu. Montparnasse çırpınmayı bırakmıştı. Gavroche "Yoksa öldü mü?" diye düşündü.

Şimdiye kadar tek söz etmemiş, tek çığlık atmamış yaşlı adam doğrulduğunda, Gavroche onun Montparnasse'a söylediklerini duydu:

— Ayağa kalk.

Yaşlı adam ayağa kalkan Montparnasse'ı kollarından tutuyordu. Montparnasse'ın koyuna yem olmuş bir kurt gibi aşağılanmış ve öfkeli bir hali vardı.

Gavroche hem bakıyor hem dinliyor, kulaklarının algısını gözleriyle keskinleştirmeye çalışıyor, çok eğleniyordu.

İzleyicinin bilinçli endişesi mükafâtlandırıldı. Karanlığın trajik bir ton kattığı şu diyaloğa kulak misafiri oldu. Yaşlı adam soruyor, Montparnasse cevap veriyordu:

— Kaç yaşındasın?

— On dokuz.

— Güçlü ve sağlıklısın. Neden çalışmıyorsun?

— Canımı sıkıyor.

— İşin ne?

— Aylağım.

— Ciddi konuş. Senin için bir şey yapılabilir mi? Ne olmak istersin?

— Hırsız.

Bir sessizlik oldu. Hiç kımıldamadan derin düşüncelere dalmış gibi görünen yaşlı adam Montparnasse'ı bırakmıyordu.

Güçlü ve çevik olan genç eşkıya ara sıra tuzağa düşmüş bir hayvan gibi hamleler yapıyor, sıçrıyor, çelme takmaya çalışıyor, kollarını bacaklarını kendinden geçercesine zorluyor, kaçmaya yelteniyordu. Bu çırpınışların farkında değilmiş gibi görünen ihtiyar onun iki kolunu mutlak bir gücün kayıtsız egemenliğiyle tek eliyle tutuyordu.

Bir süre daha düşünen yaşlı adam, bakışlarını Montparnasse'a sabitleyip sesini hafifçe yükseltti ve ona içinde bulundukları bu karanlıkta Gavroche'un tek bir hecesini bile kaçırmadığı muhteşem bir nutuk çekti:

— Çocuğum, tembellik ederek en zahmetli yolu seçiyorsun. Ah! Aylak olduğunu söylüyorsun! Çalışmaya hazır ol. Çok tehlikeli bir makine vardır, onu hiç gördün mü? Hadde makinesi denir ona. Çok sinsi ve acımasız olduğu için dikkat etmek gerekir; giysini kolundan yakaladı mı tüm bedenini içine çeker. Bu makine aylaklıktır. Zamanın varken bir karar ver ve kendini kurtar! Aksi takdirde işin biter, kısa süre sonra çarkın dişlisine girersin. Bir kere kendini kaptırdın mı, artık hiçbir umut besleme. İş başına tembel! Dinlenmek yok artık. Emeğin amansız çelik eli seni kavrayacak. Hayatını kazanmak, bir meslek sahibi olmak, bir görevi yerine getirmek, sen bunları istemiyorsun! Diğerleri gibi olmak

canını sıkıyor! Tamam o zaman, sen onlardan farklı olacaksın. Çalışma yasadır, bu yasayı can sıkıntısı yüzünden reddeden çalışmayı işkence sayar. İşçi olmak istemiyorsun, köle olacaksın. Çalışma kişiyi bir yandan serbest bırakırken öbür yandan yakalar; dostu olmak istemiyorsan kölesi olacaksın. Ah! Demek insanların onurlu yorgunluklarını beğenmiyorsun, o zaman bir lanetli olarak terleyeceksin. Diğerlerinin şarkılar söylediği yerde sen inleyeceksin. Uzaktan, aşağılardan çalışan insanları izleyeceksin, sana dinleniyorlarmış gibi görünecekler. Çiftçi, hasatçı, tayfa, demirci sana aydınlığın içinde cennetin en mutlu ruhları gibi görünecekler. Örs ne parıltılar yayar! Çift sürmek, demetleri bağlamak sevinçtir. Rüzgârda özgürce yol alan bir kayık ne mutludur! Sen ey tembel, kaz, sürün, yuvarlan, yürü! Yularını çek, işte cehennemin arabasına koşuldun! Ah! Hiçbir şey yapmamak, demek hedefin buydu. Tamam o zaman! Yorgunluktan bezmediğin tek bir hafta, tek bir gün, tek bir saat bile geçirmeyeceksin. Her şeyi endişeyle tutup kaldıracaksın. Geçen her dakika kaslarını yırtacak. Başkalarına tüy gibi hafif gelen şey, sana kaya gibi ağır gelecek. En sıradan şey bile sana dik bir yokuş gibi görünecek. Gidip gelmek, soluk alıp vermek için de yoğun bir emek harcayacaksın. Ciğerinin ağırlığının elli kilo olduğunu hissedeceksin. Burada yürümektense şurada yürümek çözülmesi gereken bir soruna dönüşecek. Dışarı çıkmak isteyen kapısını iter, işte dışarıdadır. Ama sen, dışarı çıkmak istesen, duvarlarını delmen gerekir. Sokağa çıkmak için herkes ne yapıyor? Herkes merdiveninden aşağı iniyor; sen çarşafını yırtıp parçalarını birbirlerine bağlayarak ip yapacak, sonra bu ipi gece vakti, fırtınada, yağmurda, kasırgada pencerenin altındaki uçuruma sarkıtacaksın ve ip kısa gelirse aşağıya inmenin tek yolu düşmek olacak. Belli bir yükseklikten tesadüfen aşağıya, bir uçuruma düşmek, ama neyin üstüne? Meçhule. Ya yanmayı göze alıp bir bacadan yukarı tırmanacaksın ya da boğul-

mak pahasına bir lağımda sürüneceksin. Sana saklanılacak gediklerden, günde yirmi kere kaldırıp yirmi kere yerine yerleştireceğin taşlardan, samanların arasına saklayacağın sıvalardan söz etmiyorum bile. Önüne bir kilit çıkar; sıradan bir insanın cebinde anahtarcıya yaptırdığı anahtar vardır. Sen, kapının öbür yanına geçmek istersen, korkunç bir başyapıt üretmen gerekecek; iri bir meteliği alıp enlemesine iki eşit parçaya böleceksin; ama hangi aletlerle? Onları sen icat edeceksin. Sana kalmış. Ardından bu iki parçayı dış kısımlarına hiç zarar vermeden oyacak ve üst üste geldiklerinde gövde ve kapak oluşturacak şekilde bir vida yolu açacaksın. Alt ve üst parçayı vidaladığında kimse bir şey anlamayacak. Gözetmenler, çünkü sürekli gözetleneceksin, bunu bir metelik sanacaklar, ama sen onu bir kutu olarak kullanacaksın. Kutunun içine ne koyacaksın? Bir parça çelik. Üzerine dişler yapacağın ve testere olarak kullanacağın bir saat zembereği. Bir meteliğin içine gizlenmiş toplu iğne kadar uzun bu testereyle kilit dilini, sürgünün demirini, asma kilidin kulpunu, pencerenin parmaklığını ve bacağındaki halkayı kesmek zorunda kalacaksın. Sanatın, becerinin, ustalığın, sabrın tüm mucizeleriyle bu harika başyapıtı bitirdiğinde, bunu kimin yaptığını öğrenmek isterlerse ödülün ne olacak? Hücre hapsi. İşte geleceğin. Tembellik, zevk, sefa, ne derin uçurumlar! Hiçbir şey yapmamaya karar vermenin ne kadar iğrenç olduğunu biliyor musun? Toplumsal üretim sırasında boş gezinmek! Hiçbir işe yaramamak, yani zararlı olmak! Bu, insanı doğrudan sefaletin derinliklerine götürür. Asalak hayatı sürmek isteyenlerin vay haline! Bir solucana dönüşeceksin. Ah! Demek çalışmak hoşuna gitmiyor? Ah! Demek tek düşüncen leziz yemekler yemek, nefis içkiler içmek, rahat yataklarda uyumak? Su içip, esmer ekmek yiyecek, geceleri soğukluğunu teninde hissedeceğin bir zincire bağlanmış halde bir tahtanın üzerinde uyuyacaksın! Bu zinciri koparıp kaçacaksın. Güzel. Çalılıklarda yü-

zükoyun sürünüp hayvanlar gibi ot yiyeceksin ve yeniden yakalanacaksın. O zaman yıllarını karanlık bir zindanda, duvara bağlanmış bir halde, su testisini el yordamıyla arayarak, köpeklerin bile tenezzül etmeyeceği iğrenç bir ekmek parçasını kemirerek, solucanların senden önce tadına baktıkları baklaları yiyerek geçireceksin. Bir mahzendeki tespih böceğine dönüşeceksin. Ah! Sefil çocuk, kendine acı, daha yirmi yıl önce bugün belki hâlâ yaşayan annenin memesini emiyordun! Yalvarırım beni dinle. Kaliteli siyah kumaştan ceketler, cilalı ayakkabılar giymek, saçlarını kıvırtmak, güzel kokan jöleler sürmek, kızların hoşuna gitmek, yakışıklı görünmek istiyorsun. Saçların dipten kazınacak, üzerinde kırmızı bir kazak, ayaklarında nalınlar olacak. Parmağına yüzük istiyorsun, boynuna bir halka takılacak. Ve bir kadına bakarsan kafana sopa inecek. Oraya yirmi yaşında gencecik, pespembe, parlak gözlerle, inci gibi dişlerle ve upuzun saçlarınla girip elli yaşında iki büklüm olmuş, yüzün kırışmış, dişlerin dökülmüş, saçların beyazlaşmış bir halde çıkacaksın! Ah! Zavallı çocuğum, yanlış yoldasın, aylaklık sana kötü öğütler veriyor; en ağır iş hırsızlıktır. Bana inan, tembelliğin o ağır yükünün altına girme. Alçaklaşmak hayırlı bir iş değildir. Onurlu olmak daha kolaydır. Şimdi git ve söylediklerimi düşün. Bu arada benden ne istiyordun? Kesemi mi? İşte burada.

Ve yaşlı adam Montparnasse'ı bırakırken kesesini onun eline koydu; Montparnasse keseyi çalmışçasına elinde tarttıktan sonra, mekanik bir hareketle âdeta kaydırıp redingotunun arka cebine attı.

Yaşlı adam arkasını dönüp sakince yoluna devam etti.

— Budala! diye mırıldandı Montparnasse.

Okuyucu bu yaşlı adamın kim olduğunu tahmin etmiştir.

Afallayan Montparnasse onun alacakaranlıkta gözden kayboluşunu izledi. Şaşkınlık dolu bu bakışlar ona uğursuz gelecekti.

İhtiyar uzaklaştıkça Gavroche yaklaşıyordu.

Mabeuf Baba'nın hâlâ bankın üzerinde uyuyup uyumadığına bir göz atan Gavroche çalılığın arasından çıkmış, karanlıkta kımıldamadan duran Montparnasse'a doğru sürünmeye başlamıştı. Böylece Montparnasse tarafından fark edilmeden elini siyah ince kumaştan redingotun arka cebine daldırıp keseyi kavramış ve yeniden sürünerek karanlıkta bir yılan gibi ortalıktan kaybolmuştu. Tetikte olması için hiçbir neden bulunmayan ve hayatında ilk kez düşünen Montparnasse hiçbir şey fark etmedi. Mabeuf Baba'nın oturduğu çitin kenarına gelen Gavroche keseyi bahçeye atıp koşarak uzaklaştı.

Kesenin ayağının dibine düşmesinin yol açtığı sarsıntıyla uyanan Mabeuf Baba hiçbir şey anlamamıştı, eğilip keseyi aldı. Bu kesenin iki gözünden birinde biraz bozuk para, diğerinde altı Napoléon altını vardı.

Oldukça ürken M. Mabeuf keseyi hizmetkârına götürdü.

— Gökten düşmüş, dedi Plutarkhos Ana.

Beşinci Kitap
Sonu Başına Benzemiyor

I

Kışla ve Yalnızlık Bir Arada

Cosette'in dört beş ay önceki derin ve şiddetli kederi kendisi farkına varmadan azalmaya başlamıştı. Doğa, ilkbahar, gençlik, baba sevgisi, kuşların ve çiçeklerin neşesi bu genç ve bakir ruha yavaş yavaş, günden güne, azar azar unutuşa benzer bir şeylerin sızmasını sağlamıştı. İçindeki ateş tamamen sönmüş müydü? Yoksa külleniyor muydu? Gerçek şu ki artık içinde kederli ya da yakıcı bir his taşımıyordu.

Bir gün aklına birden Marius geldi:

— Şuraya bak! dedi, artık onu hiç düşünmüyorum.

Aynı hafta, ince belli, şık üniformalı, palabıyıklı, parlak şapkalı, koltuğunun altında kılıcıyla çok yakışıklı bir mızraklı süvari subayının bahçe kapısının önünden geçtiğini gördü. Sarı saçları, mavi gözleriyle yuvarlak, ifadesiz yüzü, küstah ve sevimli ifadesiyle Marius'ün tam zıddıydı. Ağzında sigara vardı. Cosette bu subayın kuşkusuz Babylone Caddesi kışlasındaki alaya mensup olduğunu düşündü.

Ertesi gün onu yeniden gördüğünde saate baktı.

O andan itibaren belki de bir tesadüf eseri olarak ama neredeyse her gün onun kapının önünden geçtiğini gördü.

Okuyucuya yabancı olmadığı Théodule Gillenormand adlı yakışıklı subayın bu "bakımsız" bahçenin önünden her geçişinde, çirkin rokoko parmaklıklarının arkasında çok güzel bir kızın durduğunu fark eden arkadaşları ona:

— Vay canına! Orada sana göz kırpan küçük bir kız var, baksana, diyorlardı.

— Bana bakan her kıza bakacak vaktim mi var? diye karşılık veriyordu mızraklı süvari subayı.

Bunlar tam da Marius'ün işkence basamaklarını tırmandığı ve içinden:

— Onu ölmeden önce görebilseydim! dediği dönemde yaşanıyordu. Dileği gerçekleşse ve o anda Cosette'in bir süvari subayına baktığını görseydi, tek bir söz bile edemeden kederinden ölecekti.

Marius kederin batağına saplanıp kalanlardandı; Cosette ise oraya dalıp çıkanlardandı.

Zaten Cosette kendi haline bırakılan kadınsı düşselliğin o tehlikeli evresinden, yalıtılmış genç kız yüreğinin tesadüflere göre ya mermer bir heykelin başına ya da bir meyhanenin direğine dolanan asma dallarına benzediği o kırılgan dönemden geçiyordu. Hızla geçen bu nihai an zengin ya da fakir, her öksüz kız için çok kritiktir, çünkü zenginlik kötü, uygunsuz bir tercihi engelleyemez; gerçek uyumsuzluk ruhlardadır. İsmi, ailesi bilinmeyen, meteliksiz birçok genç yüce duygu ve düşüncelerin tapınağını sırtlanan mermer sütunun başlığını temsil ederken, refah içindeki zengin ailelerin botları cilalı, sözleri cakalı çocuklarının şiddetli, uygunsuz, içkiye bulanmış tutkularla içli dışlı olmuş ruhlarına, yani içlerinde kadınlara ayrılmış bölmeye bakıldığında, meşe odunundan yapılmış bir direkten başka bir şey olmadığı görülür, bir meyhane direği.

Cosette'in ruhunda ne vardı? Yatışmış ya da uykuya dalmış tutkular; çalkantılı bir aşk; belli bir derinliğe kadar

duru, parlak, karmaşık, daha da aşağıda ise karanlık duygular. Yakışıklı subayın hayali yüzeye yansıyordu. Derinlerde, çok derinlerde bir hareketlilik var mıydı? Belki de. Cosette bunu bilmiyordu.

İlginç bir olay yaşandı.

II

Cosette'in Korkuları

Nisanın on beşine doğru Jean Valjean bir yolculuğa çıktı. Bilindiği gibi, yılda birkaç kez yaptığı bu yolculuklar en fazla iki gün sürüyordu. Nereye gidiyordu? Bunu Cosette dâhil hiç kimse bilmiyordu. Sadece bir kez ona arabada eşlik etmiş, Jean Valjean köşesinde *Planchette Çıkmazı* yazan sokağın önünde inerken araba Cosette'i Babylone Caddesi'nde bırakmıştı. Jean Valjean bu kısa yolculuklara genellikle evde para azaldığı zaman çıkıyordu.

Jean Valjean giderken "Üç güne dönerim," demişti.

Akşam salonda yalnız olan Cosette oyalanmak için piyanosunun başına oturup belki de müzik dünyasının en muhteşem eseri olan *Euryanthe* operasındaki avcılar korosunun *Ormanda Yolunu Kaybeden Avcılar!* şarkısını söylemeye başladı. Şarkıyı bitirdiğinde bir süre düşüncelere daldı.

Aniden birinin bahçede yürüdüğünü duyar gibi oldu.

Babası olamazdı, yolculuğa çıkmıştı; Toussaint olamazdı, yatmıştı. Saat akşamın onuydu.

Salonun kapalı olan penceresinin kanadına gidip kulağını dayadı.

Yavaşça yürüyen bir erkeğin ayak seslerine benziyordu.

Hızla birinci kattaki odasına çıkıp pencere kanadındaki vasistası açtı ve bahçeye baktı. Dolunay vardı. Gündüz gibiydi, her şey seçilebiliyordu.

Ortalıkta kimsecikler yoktu.

Pencereyi açtı. Bahçeye mutlak bir sükûnet hâkimdi ve sokağın görülebilen yanı her zamanki gibi ıssızdı.

Cosette yanıldığını düşündü. Ses duyduğunu sanmıştı. Hayal meyâl seçilen endişeli avcıların ayaklarının altında ezilen ölü dalların çıtırtısı, Weber'in zihnin önünde ürkütücü derinlikler açan o kasvetli ve muhteşem bestesinin yarattığı bir yanılsamaydı bu.

Bu düşünceyi kafasından attı.

Zaten Cosette kişiliği itibarıyla çok ürkek bir kız değildi. Damarlarında çıplak ayakla yürüyen Bohemyalı maceracıların kanı dolaşıyordu. Hatırlanacağı gibi güvercinden çok çayırkuşuna benziyordu. Yabani ve cesur bir tabiatı vardı.

Ertesi gün, daha erken saatte, hava kararırken bahçede geziniyordu. Derin düşüncelere dalmışken, ara sıra karanlıkta kendisinden çok uzak olmayan ağaçların altında yürüyen birisinin çıkardığı dün akşamkine benzer bir ses duyar gibi oldu, ama hiçbir şey otların üzerinde yürüyen bir ayağın sesine, salınan iki dalın hışırtısı kadar benzemezdi. Temkinli davranmayı bıraktı. Etrafta zaten kimsecikler yoktu.

"Çalılıktan" çıkmıştı; evin basamaklarına ulaşabilmek için küçük bir çimenliği aşması gerekiyordu. Arkasında yükselen ay çalılıktan çıkan Cosette'in gölgesini bu çimenliğe yansıttı.

Cosette dehşete kapılmış bir halde durdu.

Ay kendi gölgesinin yanına, çimenliğin üzerine kafasında yuvarlak bir şapka olan garip bir şekilde ürkütücü bir başka gölge daha düşürüyordu.

Bu, Cosette'in birkaç adım arkasında, çalılığın kenarında ayakta duran bir adamın gölgesine benziyordu.

Bir dakika boyunca, hiçbir şey söylemeden, bağırmadan, yardım istemeden, kımıldamadan, başını bile çevirmeden olduğu yerde durdu.

Nihayet tüm cesaretini toplayıp kararlı bir şekilde geriye döndü.

Kimse yoktu.

Yere baktı, gölge kaybolmuştu. Çalılığa geri dönüp cesaretle köşe bucak gölgenin sahibini aradı, parmaklığa kadar gitti ama kimseye rastlamadı.

Kanının donduğunu hissediyordu. Bu yine bir yanılsama mıydı? Nasıl olur! İki gün üst üste! İlk yanılsama anlaşılabilir ama ya ikincisi? Hayaletler şapka takmadıkları için gölgenin bir hayalet olması mümkün değildi.

Ertesi gün Jean Valjean geri döndüğünde, Cosette ona duyduğunu sandığı gürültüyü ve gördüğü görüntüyü anlattı. Babasının omuzlarını silkip "Sen çılgın küçük bir kızsın," diyerek içini rahatlatacağını bekliyordu.

Yüzünü endişeli bir ifade kaplayan Jean Valjean:

— Bu hiç de hafife alınacak bir şey değil, dedi.

Bir bahaneyle bahçeye gittiğinde, Cosette onun parmaklıkları büyük bir dikkatle incelediğini gördü.

Gece yeniden uyandı; bu kez emindi ve penceresinin altındaki merdivenin hemen yakınında birisinin yürüdüğünü net bir şekilde duyabiliyordu. Koşup vasistası açtı. Gerçekten de, bahçede elinde kalın bir sopa olan bir adam vardı. Çığlık atacağı sırada ay adamın yüzünü aydınlattı. Bu babasıydı.

— Demek çok endişeli! diyerek yeniden yatağına yattı.

Jean Valjean o geceyi ve takip eden iki geceyi bahçede geçirdi. Cosette onu pencere kanadının deliğinden görüyordu.

Ayın küçülüp daha geç saatte doğduğu üçüncü gece saat bire doğru, babasının kahkahasını ve kendini çağıran sesini duydu:

— Cosette!

Yatağından fırlayıp robdöşambırını giydikten sonra pencereyi açtı.

Babası aşağıdaki çimenlikteydi.

— İçini rahatlatmak için uyandırdım, dedi, şuraya bak. İşte senin yuvarlak şapkalı gölgen.

Ona ayın çimenliğin üzerine çizdiği ve gerçekten de yuvarlak şapkalı bir adamın hayaletine benzeyen gölgeyi gösterdi. Bu, yandaki çatıdan yükselen şapkalı, sacdan bir soba bacasının silüetiydi.

Gülmeye başlayan Cosette'in kafasındaki tüm iç karartıcı kurgular silindi ve ertesi sabah babasıyla kahvaltı ederken, soba bacalarının gölgeleriyle dolu uğursuz bahçeyle dalga geçiyordu.

Jean Valjean'ın içi tamamen rahatlamıştı; Cosette'e gelince, soba bacasının gördüğünü sandığı gölgeyle aynı yönde olup olmadığını ve o anda ayın gökte hangi noktada bulunduğunu hiç umursamadı. Suçüstü yakalanmaktan korkan ve gölgesine bakıldığında olduğu yerde duran, kendisine bakıldığında geri çekilen bu soba bacasının garipliğini sorgulamadı. Cosette'in hiç endişesi kalmamıştı. Babasının keşfi onun için yeterliydi. Artık akşamları ya da geceleri bahçede birinin yürüdüğünü düşünmeyi bırakmıştı.

Yine de, birkaç gün sonra yeni bir olay yaşandı.

III

Toussaint'in Yorumlarının Katkısı

Bahçede, sokağa açılan parmaklıklı kapının yanında bir gürgen fidanlığının meraklıların bakışından gizlediği ama yoldan geçen birinin parmaklığın ve fidanlığın arasından kolunu uzatıp ulaşabileceği taştan bir bank vardı.

Aynı ayın bir başka akşamı, Jean Valjean dışarı çıkmış, Cosette güneş battıktan sonra bu banka oturmuştu. Rüzgâr ağaçların arasından eserek ortalığı serinletiyor, Cosette düşünüyordu; içini yavaş yavaş nedensiz bir hüzün, akşamın

tetiklediği ve belki de o saatte yarı açık duran mezarın gizeminden kaynaklanan karşı konulmaz bir hüzün kaplıyordu.

Bu belirsiz karanlığın içinde belki Fantine de vardı.

Ayağa kalkıp bahçeyi yavaşça turlamaya başlayan Cosette çiy kaplı ıslak otların üzerinde yavaşça yürürken, melankolik uyurgezerliğinin ortasında kendi kendine:

— Bu saatte bahçede yürürken nalın giymeli, yoksa insan nezle olur, diyordu.

Banka geri döndü.

Tekrar oturduğu anda, az önce orada durmadığından emin olduğu büyük bir taşı fark etti.

Cosette kendi kendine bunun ne anlama geldiğini sorarken taşı inceledi. Aniden bu taşın oraya kendi kendine gelmediğini, onu oraya birilerinin bırakmış olduğunu, bir kolun parmaklıkların arasından uzandığını düşündü ve korkuya kapıldı. Bu kez gerçekten korkmuştu, taşın orada durduğuna hiç şüphe yoktu; hiç dokunmadan, arkasına bile bakmaya cesaret edemeden kaçıp eve sığındı ve pencere kanadını hemen kapatıp alt kapıyı sürgüledi.

— Babam geri döndü mü?

— Henüz dönmedi matmazel.

(Toussaint'in kekeme olduğunu bir kere söylemiştik. İzin verin de bunu bir kez daha vurgulamayalım. Bir sakatlığı eğlence konusu haline getirmekten tiksiniyoruz.)

Düşüncelere dalmayı seven bir gece gezgini olan Jean Valjean eve geç saatlerde dönüyordu.

— Toussaint, diye devam etti Cosette, akşamları bahçeye bakan pencere kanatlarını demir çubuklarla destekleyerek sıkıca kapatmaya özen göstermelisiniz.

— Ah! İçiniz rahat olsun matmazel.

Toussaint bu işi her akşam yapar, Cosette de bunu iyi bilirdi, ama şunu hatırlatmaktan kendini alamadı:

— Çünkü burası çok ıssız bir sokak!

— Bu konuda haklısınız. Burada insanı daha ah diyemeden öldürebilirler. Üstelik mösyö evde yatmıyor. Ama hiç

endişelenmeyin matmazel, pencereleri zindan kapıları gibi kapatıyorum. Yalnız kadınlar! Düşüncesi bile insanı ürpertmeye yetiyor! Gece odanıza giren adamların size "Sakın bağırma!" dediklerini ve boynunuzu kesmeye kalkıştıklarını düşünebiliyor musunuz? Ölmek önemli değil, herkes bir gün öleceğini iyi biliyor, ama o adamların size dokunması ne iğrenç. Üstelik bıçaklarını da yeterince bilememişlerdir! Ah Tanrım!

— Kesin sesinizi, dedi Cosette. Her girişi sıkıca kapayın.

Toussaint'in uydurduğu melodramdan, belki de geçen haftaki görüntüyü ve sesleri hatırladığı için paniğe kapılan Cosette bahçe kapısının yeniden açılmasından ve içeriye birilerinin girmesinden korktuğu için ona "Gidip bankın üzerine bırakılan taşa bakın!" demeye bile cesaret edemedi. Tüm pencere ve kapıları özenle kapatmasını söylediği Toussaint'e evi mahzenden tavan arasına kadar kontrol ettirdikten sonra odasına çekilip kapısını sürgüledi, yatağının altına baktı, yattı ama iyi uyuyamadı. Tüm gece banktaki koca taşı mağaralarla dolu bir dağ gibi düşündü.

Gün doğarken uyanan Cosette korkusunun bir karabasan olduğunu düşünüp –doğan güneşin özelliği bizi gece duyduğumuz korkulara güldürmesidir ve bu gülüşün şiddeti gece duyulan korkunun büyüklüğüyle orantılıdır– kendi kendine "Neler düşünmüşüm?" diye sordu. "Bunun geçen hafta bahçeden geldiğini sandığım ayak seslerinden, soba bacasının gölgesinden farkı yok! Ödleğin teki mi oldum yoksa? Pencere kanatlarının aralıklarından girerek damasko kumaşından perdeleri kızıllaştıran güneş onu her şeyi, hatta taşı bile unutacak kadar rahatlattı.

— Bahçede nasıl ki şapkalı biri yoktu, aynı şekilde bankın üzerinde de taş yoktu, yine hayal gördüm.

Giyinip bahçeye indi, banka doğru koştu ve birden soğuk soğuk terlediğini hissetti. Taş oradaydı.

Ama bu şaşkınlık bir an sürdü. Gecenin korkusu gündüzün merakıdır.

— Hadi canım! dedi, bakalım neymiş.

Oldukça ağır olan taşı kaldırdı. Altında mektuba benzeyen bir şey vardı.

Cosette bu beyaz zarfı eline aldı; önünde adres, arkasında mühür yoktu. Zarf açıktı, ama içi boş değildi ve kâğıtlar görünüyordu.

Zarfı karıştıran Cosette artık korku ya da merak duymuyor, endişelenmeye başladığını hissediyordu.

Cosette zarftaki defteri çıkardı, her sayfası numaralanmıştı ve Cosette yazının çok zarif olduğunu düşündü.

Bir isim aradı, yoktu; bir imza aradı, o da yoktu. Kime gönderilmişti? Bir el uzanıp, Cosette'in oturduğu bankın üzerine bıraktığına göre muhtemelen kendisine gönderilmişti. Kimden geliyordu? İçini karşı konulmaz bir büyü kapladı, gözlerini titreyen elindeki kâğıtlardan uzaklaştırmaya çalışarak göğe, sokağa, ışıkla yıkanmış akasyalara, yan çatının üzerinde uçuşan güvercinlere baktı, sonra bakışları aniden yazılı kâğıtlara yöneldi ve kendi kendine neler yazıldığını bilmesi gerektiğini söyledi.

İşte okudukları:

IV

Taşın Altındaki Yürek

Evrenin tek bir varlığa indirgenmesi, tek bir varlığın Tanrı'ya doğru yücelmesi, işte aşk budur.

*

Aşk meleklerin yıldızları selamlamasıdır.

*

Aşk acısı çeken ruh nasıl da kederlidir!

Dünyayı tek başına dolduran varlığın yokluğu ne büyük bir boşluktur! Ah! Sevilen varlığın Tanrı'ya dönüştüğü ne kadar doğru. Diyebiliriz ki Tanrı Babamız evreni ruh, ruhu aşk için yaratmamış olsaydı, Tanrı kendini kıskanabilirdi.

*

Ruhun düşler sarayına girmesi için, leylak kurdeleli beyaz ipek bir şapkanın altında hayal meyal seçilen bir gülümsemenin belirmesi yeter.

*

Her şeyin arkasında Tanrı vardır, her şey Tanrı'yı gizler. Nesneler siyahtır, yaratıkların rengi donuktur. Bir varlığı sevmek onu şeffaflaştırır.

*

Bazı düşünceler dualara benzer. Beden hangi konumda olursa olsun ruhun diz çöktüğü anlar vardır.

*

Ayrı düşen âşıklar, yokluğu kendi gerçeğine sahip binlerce hayalle avuturlar. Görüşmeleri engellenir, birbirlerine yazamazlar; haberleşmek için binlerce gizemli yöntem üretirler. Birbirlerine kuşların ötüşlerini, çiçeklerin kokularını, çocukların gülüşlerini, güneşin ışınlarını, rüzgârın iç çekişlerini, yıldızların parıltısını, tüm evreni gönderirler. Ama neden olmasın? Tanrı'nın tüm eserleri aşka hizmet etmek için yaratılmıştır. Aşk tüm doğayı iletileriyle dolduracak kadar güçlüdür.

Ey İlkbahar! Sen ona yazdığım bir mektupsun.

*

Gelecek, zihinlerden çok yüreklere aittir. Sevmek, işte sonsuzluğu dolduracak tek şey. Sonsuzluğa tükenmezlik gerekir.

*

Aşk ruha benzer. Doğası, onunkiyle aynıdır. Onun gibi ilahi bir kıvılcımdır, onun gibi aşınmaz, bölünmez, yok edilemezdir. İçimizdeki hiçbir şeyin sınırlayamadığı ve söndüre-

mediği ölümsüz ve sonsuz bir ateşin yandığı yerdir. Kemiklerimizin iliklerine kadar yandığı hissedilir ve göğün derinliklerine kadar ışıldadığı görülür.

*

Ey aşk! Tapınmalar! Birbirini anlayan iki zihnin, birbirini seven iki yüreğin, birbiriyle bütünleşen iki bakışın hazzı! Mutluluklar bana geleceksiniz, öyle değil mi? Tenhalarda baş başa gezintiler! Kutsanmış ve ışıltılı günler! Bazen meleklerin zamanlarını dünyaya inip insanların kaderlerini belirlemeye harcadıklarını hayal ederim.

*

Tanrı sevenlerin mutluluklarına ancak onlara sonsuz bir süre vererek katkıda bulunabilir. Aşkla geçen bir yaşamdan sonra, aşk dolu bir sonsuzluk, bu gerçekten de bir yücelmedir; ama bu dünyada aşkın ruha verdiği tasvir edilemez mutluluğun yoğunluğunu artırmak Tanrı için bile imkânsızdır. Tanrı göğün, aşk insanın mükemmelliğidir.

*

Bir yıldıza iki nedenle, aydınlık ve nüfuz edilemez olduğu için bakarsınız. Yanınızda çok daha yumuşak bir parıltı ve çok daha büyük bir gizem vardır: kadın.

*

Kim olursa olsun, herkesin yanında soluk almasını sağlayan varlıklar vardır. Onları kaybedersek havasız kalıp boğuluruz, ölürüz. Aşk yoksunluğundan ölmek ürkütücüdür. Ruh soluksuz kalır.

*

Aşkın meleksi ve kutsal bir bütünlük içinde eriyip kaynaştığı iki varlık için yaşamın sırrı bulunmuştur; aynı kaderin iki yolcusundan, aynı zihnin iki kanadından başka bir şey değildirler. Sevin, kanatlanın!

*

Bir kadının önünüzden ışıklar saçarak yürüdüğünü gördüğünüz gün işiniz biter, âşık olmuşsunuzdur. Yapacağınız

tek şey onu, onun da sizi düşünmesini sağlayacak kadar yoğun düşünmektir.

*

Aşkın başlattığını ancak Tanrı tamamlayabilir.

*

Bir eldivenin kaybolmasının kedere, bir mendilin bulunmasının sevince yol açtığı gerçek aşk, özveri ve umutları için sonsuzluğa ihtiyaç duyar. Hem sonsuz büyükten hem de sonsuz küçükten oluşur.

*

Taşsanız mıknatıs olun, bitkiyseniz küstümotu olun, insansanız âşık olun.

*

Aşka hiçbir şey yetmez. Mutlu olan cenneti ister, cennete sahip olan gökyüzünü ister.

Ey sevenler, her şey aşkın içindedir. Onu bulmayı öğrenin. Aşkta cennetteki gibi tefekkür vardır, ama onda cennette olmayan bir şey daha vardır, şehvet düşkünlüğü.

*

— Hâlâ Luxembourg Bahçesi'ne geliyor mu?
— Hayır mösyö.
— Ayin için bu kiliseye geliyor, öyle değil mi?
— Artık gelmiyor.
— Hâlâ o evde mi oturuyor?
— Taşındı.
— Nereye?
— Söylemedi.

Ruhunun adresini bilmemek ne kasvetlidir!

*

Aşkta çocuksu davranışlar, diğer tutkularda ise bayağılıklar vardır. Onu bayağılaştıran tutkulara lanet olsun! Onu çocuksulaştıran çok yaşasın!

*

Bunun çok garip olduğunu biliyor musunuz? Karanlıklardayım. Biri giderken göğü yanında götürdü.

Ah! Aynı mezarda el ele, yan yana yatmak ve ara sıra hafifçe birbirlerimizin parmaklarını okşamak, bana sonsuza kadar yeterdi.

*

Sevdiğiniz için acı çekiyorsunuz, daha fazla sevin. Aşk yüzünden ölmek, yaşamaktır.

*

Sevin. Hem yıldızlı hem kasvetli bir dönüşüm bu işkenceye karıştı. Can çekişmenin de bir coşkusu vardır.

*

Ey kuşların neşesi! Yuvaları var diye ötüşüyorlar.

*

Aşk cennet havasının göksel bir teneffüsüdür.

*

Derin yürekler, bilge zihinler, hayatı Tanrı'nın yarattığı gibi kabullenin; yaşam uzun bir deney, bilinmez kader için yapılan anlaşılmaz bir hazırlıktır. İnsanın bu gerçek kaderi, mezarın ilk basamağında başlar. İnsanın önünde bir şeyler o zaman belirir ve insan mutlak sonu seçebilmeye başlar. "Mutlak son", bu ifadeyi düşünün. Canlılar sonsuzluğu görür; mutlak sonu ise ancak ölüler görebilir. O zamana kadar sevin ve acı çekin, umut edip düşleyin, Sadece bedenleri, şekilleri, görüntüleri sevenlere ne yazık! Ölüm her şeyi yok edecek. Ruhları sevmeyi deneyin, onlara yeniden kavuşursunuz.

*

Yolda çok yoksul âşık bir gence rastladım. Şapkası yıpranmış, eski ceketinin dirsekleri yırtılmıştı; ayakkabılarına su, ruhuna yıldızlar doluyordu.

*

Sevilmek ne ulvi bir şey! Ondan daha ulvi olan ise sevmek! Yürek tutkuyla yücelir. O saflıktan oluşur; sadece asil ve yüce olandan destek alır. Buzulda ısırgan otu nasıl yetişmezse, onun içinde de uygunsuz düşüncelere öyle yer yoktur.

Dünyanın karaltılarına, çılgınlıklarına, yalanlarına, kinlerine, kibirlerine, sefaletine tepeden bakan, sıradan tutkuların ve duyguların erişemeyeceği yüce ve dingin ruh, göğün maviliklerini mekân tutmuştur ve kaderin derinliklerindeki sarsıntıları, dağların zirveleri depremleri nasıl hissediyorsa öyle duyumsar.

*

Seven biri olmasaydı Güneş sönerdi.

V

Mektuptan Sonra Cosette

Cosette yazılanları okurken yavaş yavaş düşlere daldı. Bakışlarını defterin son satırından kaldırdığı sırada yakışıklı subayın her zamanki saatinde kendinden emin bir edayla parmaklıkların önünden geçtiğini gördü. Cosette onu iğrenç buldu.

Defteri hayranlıkla yeniden incelemeye koyuldu. Büyüleyici bir el yazısıyla kaleme alındığını düşündü; aynı elden çıkmıştı, ama farklı mürekkeplerle, mürekkebin kalemin doldurulusuna göre kâh çok siyah, kâh daha soluk tonlarda yazılmıştı, belli ki tek günde yazılmamıştı. Demek ki bir düşünce düzensiz bir şekilde, bir hedef gözetmeden her iç çekişle genişleyip yayılmıştı. Cosette hayatında böyle bir şey okumamıştı. Karanlıktan çok aydınlığın ağırlığını hissettiren bu yazılar onda kapısı yarı açık bir tapınak izlenimi uyandırıyordu. Bu gizemli satırların her biri gözünde parıldıyor ve yüreğini garip bir ışıkla aydınlatıyordu. Aldığı eğitimde âdeta yanan odundan bahsedip ateşten söz etmeyenler gibi hep ruhtan söz edilmiş, aşka hiç yer verilmemişti. On beş sayfalık bu yazı aşkı, kederi, kaderi, yaşamı, sonsuzluğu, başlangıcı, sonu aniden ve sükûnetle gözlerinin önüne

sermişti. Sanki bir el açılmış, ona bir avuç ışık göndermişti. Bu satırlarda tutkulu, yaman, yüce gönüllü, onurlu bir kişiliği, kutsal bir iradeyi, derin bir kederi, büyük bir umudu, sıkışmış bir yüreği, serpilmiş bir coşkuyu hissediyordu. Bu yazılanlar neydi? Adressiz, isimsiz, tarihsiz, imzasız, ısrarlı ve çıkar gütmeyen, gerçeklerden oluşan bir muammayı andıran bir mektup, bir melek tarafından taşınmak ve bir bakire tarafından okunmak üzere yazılmış bir aşk mesajı, bir hayaletin bir gölgeye gönderdiği bir aşk mektubu, bu dünyanın dışında bir yerde buluşma teklifi. Ölüme sığınmaya hazır görünen sakin ve bezgin bir hiçlik yokluğunu hissettiği kişiye kaderin sırrını, hayatın anahtarını, aşkı gönderiyordu. Bunu yazanın bir ayağı mezarda, bir parmağı gökteydi. Bu kâğıdın üzerine birer birer dökülen bu satırlar âdeta ruhun damlalarıydı.

Peki bu sayfaları kim göndermiş olabilirdi? Onları kim yazmıştı?

Cosette bir an bile tereddüt etmedi. Tek bir kişi olabilirdi.

Oydu!

Aydınlanan zihninde her şey yeniden belirmişti. Beklenmedik bir sevinç ve derin bir endişe hissediyordu. Bu oydu! O yazmıştı bunları! Bahçedeki oydu! Kolunu parmaklıklar arasından uzatan oydu! Kendisi onu unuturken, o adresini bulmuştu! Ama kendisi onu unutmuş muydu? Hayır, asla! Bir an için bile olsa buna inandığını düşünmek çılgınlık olurdu. Onu hep hayranlıkla sevmişti. Ateşin üzeri bir süre külle kaplanmış ama onu hep görmüş, giderek yüreğinin daha derinliklerine inmişti; şimdi yeniden alevleniyor ve tüm bedenini tutuşturuyordu. Bu defter bir ruhtan diğerine düşen bir kıvılcımdı. Yangının yeniden başladığını duyumsuyor, her sözcüğün üzerinde duruyor, kendi kendine "Tüm bunları biliyordum! Hepsini gözlerinden okumuştum," diyordu.

Yazıları üçüncü kez okumayı bitirdiği sırada, parmaklıkların önüne yeniden gelen teğmen Théodule kaldırımda topuklarını birbirine vurdu. Başını o yöne çevirmek zorunda kalan Cosette onu çok sıradan, ahmak, budala, sevimsiz, kendini beğenmiş, küstah ve çok çirkin buldu. Subay ona gülümsemesi gerektiğini düşündü. Utanç ve öfkeyle arkasını dönen Cosette kafasına bir şeyler fırlatmak istedi.

Eve kaçıp onun yazdıklarını yeniden okumak, ezberlemek ve düşünmek için odasına kapandı. Tekrar tekrar okuduktan sonra defteri öptü ve korsesinin içine soktu.

Olan olmuş, Cosette meleksi aşkın derinliklerine yeniden düşmüştü. Cennet bahçesinin uçurumu yeniden aralanıyordu.

Bütün günü afallamış bir halde geçiren Cosette düşünceleri iç içe geçtiği için güçlükle düşünebiliyor, hiçbir şey tahmin edemiyor, titreyerek belli belirsiz bir şeyleri umuyordu. Hiçbir vaatte bulunmaya, hiçbir şeyi geri çevirmeye cesaret edemiyor, yüzü soluyor, bedeni titriyordu. Ara sıra hayal gördüğünü sanıp, kendi kendine "Bu gerçek mi?" diye sorduğunda, elbisesinin altında taşıdığı sevgili defterini yokluyor, onu yüreğine bastırıyor, köşelerini teninde hissediyordu ve Jean Valjean onu bu haliyle görseydi, gözkapaklarından taşan o ışıltılı ve meçhul neşe karşısında titreyecekti.

— Ah! Evet! diye düşünüyordu. Bu o! Bunları bana o yazdı!

Ve meleklerin bir müdahalesinin, ilahi bir tesadüfün, kendisini ona yeniden kavuşturduğunu düşünüyordu.

Ey aşkın dönüşümleri! Ey düşler! O ilahi tesadüf, meleklerin o müdahalesi, Charlemagne avlusundaki bir hırsızın Fosse-aux-Lions avlusundaki bir başka hırsıza, Force Hapishanesi'nin çatılarının üzerinden gönderdiği ekmek parçasından başka bir şey değildi.

VI

Yaşlılar Tam Zamanında Dışarı Çıkmak Üzere Yaratılmışlardır

Akşam Jean Valjean dışarı çıktığında, Cosette giyindi. Saçlarını kendisine en çok yakışan şekilde taradı, yaka dekoltesi fazladan bir makas atımıyla genişlediği için göğüs çizgisinin hafifçe belirdiği ve genç kızların "biraz uygunsuz" bulduğu elbisesini giydi. Aslında kıyafeti hiç de uygunsuz değildi, hatta ona farklı bir güzellik katıyordu. Tüm bu hazırlıkları nedenini bilemeden yaptı.

Dışarı çıkmak istiyor muydu? Hayır.

Birini bekliyor muydu? Hayır.

Hava kararkarken bahçeye indi. Toussaint arka avluya bakan mutfağıyla uğraşıyordu.

Bazıları çok alçak olduğu için ara sıra elleriyle ittiği dalların altından yürümeye başladı.

Banka geldiğinde taş hâlâ orada duruyordu.

Oturup yumuşak, beyaz elini sanki okşamak ve teşekkür etmek istermişçesine bu taşın üzerine koydu.

Aniden, görmese de insana arkasında birinin dikildiği hissini veren o sezginin etkisine kapıldı.

Başını arkaya çevirip yukarı kaldırdı.

Bu oydu.

Başında şapkası yoktu. Çok solgun ve zayıflamış görünüyordu. Siyah ceketi güçlükle seçilebiliyor, alacakaranlık güzel yüzünü soldurup gözlerini karaltılarla kaplıyordu. Onda, hiçbir şeyle mukayese edilemeyecek bir uysallık örtüsü altında ölümü ve geceyi yansıtan bir şeyler vardı. Yüzü solmakta olan güneşin aydınlığı ve sönmek üzere olan bir ruhun düşüncesiyle aydınlanmıştı.

Artık bir hayalet gibi görünmese de insana da benzemiyordu.

Şapkasını birkaç adım ötedeki çalılıkların arasına atmıştı.

Bayılmak üzere olan Cosette çığlık atmadı. Bir şeyin kendini ona doğru çektiğini hissettiğinden yavaşça geriliyor, o ise hiç kımıldamıyordu. Üzerini kaplayan tasvir edilemez bir hüzünden dolayı bakışlarının onu göremediğini hissediyordu.

Cosette gerilerken bir ağaca çarpıp sırtını yasladı. O ağaç olmasa düşerdi.

O sırada yaprakların hışırtılarının üzerinden bir mırıltı gibi yükselen ve daha önce bu denli net duymadığı o sesi işitti.

— Burada olduğum için beni bağışlayın. Yüreğim daraldı, bu şekilde yaşamaya devam edemezdim, o yüzden geldim. Oraya, şu bankın üzerine bıraktığımı okudunuz mu? Beni biraz olsun tanıyor musunuz? Benden korkmayın. Bana baktığınız günü hatırlıyor musunuz? Luxembourg Bahçesi'nde gladyatör heykelinin yanında. Ya önümden geçtiğiniz günleri? 16 Haziran ve 2 Temmuz'du. Neredeyse bir yıl olacak. Uzun zamandan beri sizi görmedim. İskemle kiralayan kadına sorduğumda sizi artık hiç görmediğini söyledi. Ouest Sokağı'ndaki yeni bir binanın üçüncü katında oturuyordunuz, gördüğünüz gibi bunu biliyorum. Sizi takip ediyordum. Başka ne yapabilirdim? Sonra ortadan kayboldunuz. Bir keresinde Odeon kemerlerinin altında gazete okurken sizi gördüğümü sandım. Arkanızdan koştum. Ama hayır. Şapkası sizinkine benzeyen başka birisiydi. Geceleri buraya geliyorum. Korkmayın, beni kimse fark etmiyor. Pencerelerinize daha yakından bakıyorum. Duyup korkmayasınız diye yavaşça yürüyorum. Geçen akşam arkanızda duruyordum, döndüğünüzde kaçtım. Bir keresinde şarkı söylediğinizi duyup çok mutlu oldum. Pencere kanatlarının ardından şarkı söylediğinizi dinlememin sizin için bir sakıncası var mı? Hiç sanmam. Yok, öyle değil mi? Benim meleğim olduğunuzu anlıyorsunuz, bırakın size biraz yaklaşayım; sanırım öleceğim. Bir bilseniz! Ben size tapıyorum! Böyle konuştuğum için

beni bağışlayın, ne söylediğimi bilmiyorum, belki de canınızı sıkıyorum, canınızı sıkıyor muyum?

— Ah anneciğim! dedi.

Ve ölüyormuş gibi olduğu yere yığıldı.

Genç adam onu düşmeden yakalayıp kollarının arasına aldı ve ne yaptığının bilincinde olmadan sıkıca sardı. Sendeliyordu ama kıza destek oluyordu. Kafasını âdeta duman basmıştı; kirpiklerinin arasından şimşekler çakıyor, düşünceleri uçup gidiyordu. Dini bir vecibeyi yerine getirirken bir yandan da günah işler gibi hissediyordu. Zaten bedeninin hatlarını göğsünde hissettiği bu büyüleyici kadına karşı duyduğu şey arzu değildi. Aşkla kendinden geçmişti.

Cosette elini alıp yüreğinin üzerine götürdü. Defterin orada olduğunu anlayan genç adam geveledi:

— Demek beni seviyorsunuz?

Cosette güçlükle duyulabilen bir esintiyi andıran alçak sesle karşılık verdi:

— Kes sesini! Bunu biliyorsun!

Ve kızaran yüzünü bu muhteşem ve aşk sarhoşu delikanlının göğsüne gizledi.

Kendilerini bankın üzerine bıraktılar. Hiçbir şey konuşmuyorlardı. Yıldızlar parıldamaya başlıyordu. Dudakları nasıl buluştu? Kuşlar nasıl ötüşür, kar nasıl erir, gül nasıl açar, mayıs nasıl da serpilir, tepelerin titreşen zirvelerindeki siyah ağaçların arkasında gün nasıl ağarmaya başlar?

Bir öpücük, hepsi buydu.

Titreyerek, karanlıkta parlayan gözlerle birbirlerine baktılar.

Gecenin serinliğini, taşın soğuğunu, toprağın nemini, ıslanmış otları hissetmeden, yürekleri düşüncelerle dolmuş bir halde birbirlerine bakıyorlardı. Farkına varmadan el ele tutuşmuşlardı.

Ona bahçeye nereden girdiğini sormayı aklından bile geçirmiyordu. Onun burada olmasını çok doğal buluyordu!

Ara sıra Marius'ün dizi Cosette'in dizine değince ikisi de ürperiyordu.

Bazen bir şeyler geveleyen Cosette'in ruhu, tıpkı bir çiçeğin üzerindeki bir çiy damlası gibi dudaklarında titriyordu.

Bir süre sonra konuşmaya başladılar. Yüreklerini dolduran sessizliği karşılıklı bir iç dökme izledi. Başlarının üzerindeki gece dingin ve heybetliydi. Ruhlar kadar saf bu iki varlık birbirine düşlerini, sarhoşluklarını, coşkularını, hayallerini, hüzünlerini, birbirlerini uzaktan nasıl sevdiklerini, nasıl arzuladıklarını, görüşemediklerinde nasıl umutsuzluğa kapıldıklarını anlattı. Hiçbir şeyin artıramayacağı ideal bir içtenlikle birbirlerine en gizli sırlarını açtılar. Birbirlerine hayallerinin saf inancıyla aşkın, gençliğin, çocuklukta arta kalanların akla getirdiği her şeyi anlattılar. Bu iki yürek âdeta birbirine aktı, bir saatin sonunda genç adam genç kızın, genç kız da genç adamın ruhuna sahip olmuştu. Birbirlerine nüfuz ettiler, birbirlerini büyülediler, birbirlerinin gözlerini kamaştırdılar.

Sonunda birbirlerine her şeyi söylediklerinde, Cosette başını delikanlının omzuna yaslayıp:

— İsminiz nedir? diye sordu.

— Marius, ya sizin?

— Cosette.

Altıncı Kitap
Küçük Gavroche

I

Rüzgârın Eşek Şakası

Montfermeil'deki meyhane 1823'ten beri, yavaş yavaş iflasın uçurumuna değilse de, küçük borçların bataklığına sürüklenirken Thénardierlerin iki erkek çocukları daha olmuştu. Böylece çocuk sayısı beşe çıkmıştı: iki kız, üç erkek. Bu kadarı fazlaydı.

Thénardier'nin karısı, bu son iki çocuktan çocuklar daha çok küçükken kurtulmuş, bundan da benzersiz bir memnuniyet duymuştu.

"Kurtulmak" sözcüğü en uygun sözcük. Bu kadın insanlıktan nasibini almamıştı. Onun gibilerin sayısı hiç de az değildir. Mareşal La Mothe-Houdancourt'un karısı gibi, Thénardier de sadece kızlarının annesiydi. Anneliği orada bitiyordu. İnsan türüne duyduğu kin, erkek çocuklarından başlıyordu. Oğulları söz konusu olduğunda kötülüğü doruk noktasına ulaşıyor, yüreği kaya gibi sertleşiyordu. Daha önce görüldüğü gibi büyük oğlundan nefret ediyordu; diğerlerinden de iğreniyordu. Neden? Nedenlerin en korkuncu, yanıtların en tartışılmazı budur. Sebebi yoktu.

— Bir sürü çocuğa ihtiyacım yok, diyordu.

Thénardierlerin son iki çocuklarını başlarından nasıl savdıklarını, hatta bundan nasıl yarar sağladıklarını açıklayalım.

Önceki sayfalarda sözünü ettiğimiz şu Magnon denen kadın iki çocuğu için, M. Gillenormand'dan para koparmayı başarmıştı. Célestins Rıhtımı'nda, kötü namını unutturmak için elinden geleni yapma imkânını sağlayan o eski Petit-Musc Sokağı'nın köşesinde oturuyordu. Hatırlanacağı gibi, otuz beş yıl önce Seine Nehri kıyısındaki mahallelerde büyük bir kuşpalazı salgını başlamış, bilim bu felaketten günümüzde yerini çok faydalı bir şekilde tentürdiyot sürmeye bırakan boğaza şap üfleme yöntemini denemek için yararlanmıştı. Magnon bu salgın sırasında aynı günde, biri sabah diğeri akşam olmak üzere çok küçük yaşlardaki iki erkek çocuğunu kaybetmişti. Bu durum, onun için ağır bir darbeydi. Anneleri için çok değerli olan bu çocuklar ayda seksen frank gelir getiriyorlardı. Bu seksen frank M. Gillenormand adına, bürosu Roi-de-Sicile'de olan emekli mübaşir M. Barge tarafından ödeniyordu. Çocuklar ölmüştü, ödeme de kesilecekti. Magnon bir çözüm aradı. Dâhil olduğu bu kirli işler dünyasında, herkes her şeyi bilir, sır tutar ve diğerlerine yardım eder. Magnon'a iki çocuk gerekiyordu ve Thénardier'nin aynı yaşlarda ve aynı cinsiyette iki çocuğu vardı. Magnon için iyi bir çözüm, Thénardiler için de iyi bir yatırımdı. Küçük Thénardierlerin soyadı Magnon oldu. Célestins Rıhtımı'ndan ayrılan Magnon, Clocheperce Sokağı'na taşındı. Paris'te bireyin kimliği, başka sokağa taşınınca değişir.

Bu olaydan haberdar olmayan nüfus memurluğu herhangi bir belge istemedi ve değişiklik kolayca yapıldı. Sadece Thénardier, Magnon'dan her ay on frank istedi, Magnon'da bu sözünü yerine getirdi. M. Gillenormand her ay parayı ödemeye devam etti. Altı ayda bir çocukları görmeye gelirdi. Değişikliği hiç fark etmedi. Magnon ona:

— Mösyö size ne kadar da benziyorlar! diyordu.

Değişimlere kolayca ayak uyduran Thénardier bu fırsattan yararlanarak Jondrette adını almıştı. İki kızı ve Gavroche iki küçük erkek kardeşlerini hayal meyâl hatırlıyorlardı. Sefalet bir noktadan sonra hayaletlere özgü bir kayıtsızlığa ve insanların larvalar gibi görülmesine neden olur. En yakınlarınız bile size yaşamın, karanlığın toz bulutlarının arasında kolayca ortadan kaybolan belli belirsiz hatları gibi görünür.

İki çocuğunu asla geri almamak kaydıyla Magnon'a verdiği günün akşamı vicdan azabı duyan ya da duyarmış gibi yapan Thénardier kocasına:

— Ama bu yaptığımız çocuklarımızı terk etmek anlamına gelir! dedi. Bilge ve soğukkanlı Thénardier bu yarayı şu sözlerle dağladı: "Jean-Jacques Rousseau bundan daha beterini yaptı!" Annenin vicdan azabının yerini endişe aldı:

— Peki ya polis bizi sorguya çekerse? Mösyö Thénardier, söylesene bu yaptığımız yasal bir iş mi? Thénardier yanıtladı:

— Her şey yasalara uydurulabilir. Kimse hiçbir şey fark etmez. Zaten kimse beş parası olmayan çocuklarla ilgilenmez.

Magnon âdeta suçun zarafetini temsil ediyor, giysilerine ve makyajına özen gösteriyordu. Gösterişli ama sefil mobilyalarla döşenmiş evini Fransızlaşmış bilge bir İngiliz kadınla paylaşıyordu. İkametini Paris'e almış olan, Bibliotheque Nationale'in madalyaları ve Matmazel Mars'ın elmaslarıyla yakın ilişki içindeki, zengin dostları sayesinde itibar gören bu İngiliz kadın daha sonra hakkındaki adli soruşturmalarla ünlenecekti. Ona *Mamselle Miss* diye hitap ediyorlardı.

Magnon'a devredilen iki küçük, hallerinden şikâyetçi değildi. Getirdikleri seksen frank sayesinde sırtından geçinilen herkes gibi onlara da iyi bakılıyor, iyi giyiniyor, iyi besleniyor, gerçek anneleri yerine sahte annelerinin yanında "küçük mösyöler" gibi muamele görüyorlardı. Onların

yanında bir hanımefendi gibi davranan Magnon argo sözcükler kullanmıyordu.

Böyle birkaç yıl geçti. Thénardier bu gidişattan memnundu. Bir gün kendisine aylık on frankı getiren Magnon'a:

— "Babalarının" onları eğitmesi lazım, dedi.

Kötü yazgılarına rağmen o güne kadar korunmuş olan zavallı küçükler aniden hayatın içine atılıp güçlüklerine katlanmak zorunda kaldılar.

Jondrettelerin viran odasında yaşandığı gibi suçluların toplu halde yakalanması, davanın soruşturmalarla ve art arda gelen tutuklamalarla sürmesi toplumun derin katmanlarında yaşayan böyle iğrenç ve gizli topluluk için büyük bir felaket anlamına gelir, böyle bir aksilik bu karanlık dünyada her türden çöküntüyü de beraberinde getirir.

Magnon'un Plumet Sokağı'yla ilgili notu Eponine'e iletmesinden birkaç gün sonra Clocheperce Sokağı'na ani bir baskın düzenleyen polis Magnon'u, Matmazel Miss'i ve evde şüpheli olan herkesi gözaltına aldı. O sırada arka avluda oyun oynayan ve baskından haberdar olmayan iki küçük çocuk geri döndüklerinde kapının kapalı ve evin boş olduğunu fark ettiler. Evin karşısındaki bir ayakkabı tamircisi onları çağırdı ve "annelerinin" onlara bıraktığı bir kâğıdı verdi. Kâğıdın üzerinde bir adres vardı: M. Barge, Gelir Tahsildarı, Roi-de-Sicile Sokağı No: 8. Tamirci onlara: "Artık burada oturmuyorsunuz. Bu adrese gidin. Hemen yakında. Soldan ilk sokak. Bu kâğıdı gösterip adresi sorun," dedi.

Büyük çocuk, küçük kardeşinin elinden tuttu, kendilerine rehberlik edecek olan kâğıdı diğer eline aldı ve yola koyuldular. Hava soğuktu ve çocuğun uyuşan parmakları kâğıdı tutmakta güçlük çekiyordu. Clocheperce Sokağı'nın dönemecinde çocuk bir rüzgârın söküp aldığı kâğıdı hava karardığı için bir daha bulamadı.

Sokaklarda rastgele yürümeye başladılar.

II

Küçük Gavroche Büyük Napoléon'dan Yararlanıyor

Paris'te ilkbahar sıklıkla insanı dondurmasa da üşüten o sert poyrazlarla geçer; en güzel günlere hüzün katan bu poyrazlar bir pencerenin ya da tam kapanmamış bir kapının aralığından sıcak bir odaya sızan soğuk hava akımına benzer. Kışın kasvetli kapısı tam kapanmadığı için rüzgâr esiyormuş gibi gelir insana. 1832 ilkbaharında, bu yüzyılda, Avrupa'nın ilk büyük salgının patlak verdiği dönemde, bu poyrazlar her zamankinden daha sert ve dondurucu esiyordu. Kışın yarı açık bıraktığı kapıdan çok soğuk bir rüzgâr esiyordu. Mezarın kapısıydı bu. Bu poyrazlarda koleranın soluğu hissediliyordu.

Meteorolojik açıdan, bu soğuk rüzgârın havada yüksek bir gerilim oluşmasına hiç de engel olmadığı söylenebilirdi. O dönemde, şimşeklere ve gök gürültülerine eşlik eden fırtınaların patlamasına çok sık rastlanıyordu.

Poyrazın ocak ayının geri döndüğünü düşündürecek ve burjuvaların paltolarını geri giymelerini sağlayacak kadar sert estiği bir akşam yırtık pırtık giysilerinin içinde neşeyle titreyen küçük Gavroche, Orme-Saint-Gervais yakınlarındaki bir berber dükkânının önünde kendinden geçmiş bir halde bekliyordu. Kim bilir nereden bulduğu bir kadın şalını atkıya dönüştürmüş, ağzını burnunu onunla kapamıştı. Küçük Gavroche vitrinin önünde, içerideki dekolte bir gelinlik giydirilmiş, başına portakal çiçeğinden bir taç takılmış halde iki gaz lambasının arasında dönerken gelip geçenlere gülümseyen balmumundan bebeği hayranlıkla izliyor gibiydi; oysa bir kalıp sabun aşırıp aşıramayacağını anlamak için dükkânın içini gözlüyordu. Bu kalıbı kenar mahallelerdeki bir berbere yirmi santime satıyor, böylece akşam yemeğinin parasını çıkarıyordu. Oldukça yetenekli olduğu bu işi "ber-

beri tıraş etmek" olarak adlandırıyordu. Bebeği izleyip sabun kalıbını gözlerken dişlerinin arasından mırıldanıyordu:

— Salı. Salı değil. Salı mıydı? Belki de salıydı. Evet salıydı.

Bu monoloğun ne anlama geldiğini kimse bilemedi.

Bu monolog –bir ihtimal– son kez yemek yediği günle ilgiliyse, üç gündür yemek yememiş olmalıydı, zira günlerden cumaydı.

Sobayla ısınan sıcak dükkânında bir müşteriyi tıraş eden berber ara sıra bakışlarını bu düşmana, buz tutmuş, iki elini cebine sokmuş gibi görünse de aklından hiç kuşkusuz şeytanlıklar geçen bu küstaha yöneltiyordu.

Gavroche bebeği, vitrini ve Windsor sabunlarını incelerken, kendisinden küçük, biri yedi diğeri beş yaşlarında görünen farklı boylardaki temiz giyimli iki çocuk çekingen bir ifadeyle dükkânın kapı tokmağını çevirip içeri girdi ve yalvarmaktan çok inlemeye benzeyen bir mırıltıyla bir şey, belki de sadaka istemeye başladılar. Aynı anda konuşuyorlardı ve küçüğün hıçkırıklarla kesilen sesi, büyüğün soğuktan takırdayan dişleri yüzünden ne söyledikleri anlaşılmıyordu. Usturasını elinden bırakmadan öfkeyle onlara doğru dönen berber büyüğü sol eliyle, küçüğü diziyle iteleyerek çocukları dışarı attı ve kapıyı kapatırken söylendi:

— Gelip boş yere dükkânımı soğutuyorlar!

İki çocuk ağlayarak yollarına devam ederken yeni bir bulutun getirdiği yağmur yeniden yağmaya başlamıştı.

Arkalarından koşan küçük Gavroche yanlarında durdu.

— Yumurcaklar neyiniz var?

— Nerede yatacağımızı bilmiyoruz, dedi büyük çocuk.

— Bu yüzden mi? dedi Gavroche. Aman ne büyük bir dert. Bunun için ağlanır mı? Yoksa bunlar ahmak mı?

Ve biraz alaycı bir üstünlük duygusu, hüzünlü bir bilmişlik ve koruyucu vurguyla devam etti:

— Ufaklıklar benimle gelin.

— Peki mösyö, dedi büyük çocuk.

Ve iki çocuk onu izledi, bir başpiskoposun peşinden gider gibiydiler. Yağmur durmuştu.

Gavroche onları Bastille yönündeki Saint-Antoine Caddesi'ne doğru götürdü.

Yürürken arkasını dönüp öfkeyle berberin dükkânına baktı.

— Bu usturacı mezgitin kalbi yok, diye homurdandı. Tam bir İngiliz kırması.

Önde Gavroche tek sıra halinde yürüdüklerini gören bir kız kahkaha attı. Bu gülüş gruba saygısızlık anlamına geliyordu.

— İyi akşamlar matmazel Omnibüs, dedi Gavroche.

Aklına yine berber gelince ekledi:

— Benzettiğim hayvan konusunda yanılmışım; o mezgit değil bir yılan. Berber efendi bir çilingire gidip senin kuyruğuna takmak için çıngırak yaptıracağım.

Berbere duyduğu öfke onu saldırganlaştırmıştı. Bir su birikintisinin üzerinden atlarken elinde süpürge olan ve Faust ile Brocken Dağı'nda karşılaşmaya layık sakallı bir kapıcı kadına çıkıştı.

— Madam, demek atınıza bineceksiniz.

Ardından yoldan geçen birinin cilalı çizmelerine çamur sıçrattı.

— Lanet olası! diye bağırdı öfkelenen adam.

Gavroche burnunu şalının üzerine çıkarttı.

— Mösyö şikâyetçi mi?

— Senden!

— Büro kapandı, şikâyetleri alamıyoruz.

Bu arada yürümeye devam ederken, bir arabacı kapısının altında çok kısa bir elbise giymiş olduğu için dizleri görünen on üç on dört yaşlarında dilenci bir kızı fark etti. Elbisesi kıza küçük gelmişti. Çıplaklığın uygunsuz kaçacağı bir yaşta etek kısalmaya başlar.

— Zavallı kız, dedi Gavroche. Külotu bile yok. Al, az da olsa işine yarar.

Ve boynuna sardığı yün atkıyı çıkarıp kızın sıska ve mor omuzlarına doğru attı, atkı yeniden şala dönüşmüştü.

Onu şaşkın bir ifadeyle izleyen küçük kız şalı sessizce aldı. Yoksullukta belli bir raddeye erişildi mi yoksul insan ne sefalet karşısında inler ne de iyiliğe teşekkür eder.

— Bırrr! dedi Gavroche, paltosunun yarısını ayırdığı Saint-Martin'den daha çok titriyordu.

Bu "Bırrr!" üzerine öfkeli bir sağanak boşandı. Bu lanet bulutlar erdemli davranışları cezalandırırlar.

— Ah şuraya bak! diye haykırdı Gavroche, bu ne anlama geliyor? Yine yağıyor! Ulu Tanrım, bu böyle devam ederse yaşamaktan vazgeçeceğim.

Ve yoluna devam etti.

— Olsun, dedi şalının altına büzüşen dilenci kıza bir göz atarak, en azından güzel bir elbisesi olanlar da var.

Ve buluta bakarak bağırdı:

— Yakaladım seni!

İki çocuk adımlarını ona uyduruyordu.

Ekmeği altın gibi demir parmaklıkların arkasına sakladıkları için parmaklıklı kafesi olan fırınlardan birinin önünden geçerken Gavroche durdu.

— Hey yumurcaklar, yemek yediniz mi?

— Mösyö, diye yanıtladı büyük çocuk, bu sabahtan beri hiçbir şey yemedik.

— Demek anneniz, babanız yok? dedi Gavroche bilgiç bir ifadeyle.

— Bağışlayın mösyö annemiz ve babamız var, ama nerede olduklarını bilmiyoruz.

— Bilmemek çoğunlukla daha iyidir, dedi bir düşünür olan Gavroche.

— Bakın, diye devam etti çocuk, iki saattir yürüyoruz, kıyıda köşede yiyecek bir şeyler aradık, ama hiçbir şey bulamadık.

— Bilirim, dedi Gavroche. Köpekler her şeyi silip süpürürler.

Ve kısa bir sessizlikten sonra ekledi: "Ah! Atalarımızı kaybettik. Nerede olduklarını bilmiyoruz. Ama çocuklar böyle de olmaz ki. Yaşını başını almış insanları kaybetmek çok aptalca. Yine de bir şeyler yemek lazım."

Onlara başka soru sormadı. Zaten evsiz barksız kalmaktan daha doğal ne olabilirdi?

Çocukluğun kayıtsızlığına hızla yeniden kavuşan büyük oğlan:

— Yine de çok garip, dedi. Annem Paskalya'dan önceki pazar günü bizi kutsal şimşir yaprağı almaya götüreceğini söylemişti.

— Palavra, dedi Gavroche.

— Annem Matmazel Miss ile birlikte oturan bir hanımefendidir, diye ekledi büyük çocuk.

— Külahıma anlat.

Bu arada durmuştu ve birkaç dakikadan beri yırtık pırtık giysilerinin her yanını araştırıyordu.

Sonunda başını sadece memnuniyetini belirtmek isteyen ama zafer kazanmış bir ifadeyle yukarı kaldırdı.

— Veletler sakin olalım. İşte üçümüzün de yemek yemesine yetecek para.

Ve cebinden yirmi santim çıkardı.

İki küçüğün şaşırmalarına fırsat vermeden önüne katıp fırına girdi ve parasını tezgâhın üzerine koyup bağırdı:

— Delikanlı! Yarım ekmek ver.

Dükkânın sahibi olan fırıncı bir ekmek ve bir bıçak aldı.

— Üç parçaya böl! dedi Gavroche ve saygın bir ifadeyle ekledi:

— Üç kişiyiz.

Ve fırıncının üçüne de şöyle bir göz attıktan sonra siyah bir ekmek çıkardığını görünce, parmağını sanki ucunda Büyük Friedrich'in bir tutam enfiyesi varmışçasına burnunun derinliklerine daldırıp fırıncıya öfkeyle seslendi:

— Kekséksa?

Bu sesleniş Rusça mı, yoksa Lehçe mi ya da Yoway ve Botocudo yerlilerinin yaban ortasında nehrin bir ucundan diğerine seslenirken attıkları vahşi çığlıklardan biri mi diye araştırma yapacak okuyucularımıza, bunun her gün kullandıkları şu sözlerden ibaret olduğunu belirtelim: "Qu'est ce que c'est que cela?"[13] Ne söylemek istediğini kolayca anlayan fırıncı karşılık verdi:

— Ama bu da ikinci kalite çok iyi bir ekmek.

— Yani siyah ekmek demek istiyorsunuz, dedi Gavroche küçümseyen, sakin bir ifadeyle. Beyaz ekmek delikanlı! Mayalanmış undan! Ziyafet veriyorum.

Kendini gülümsemekten alamayan fırıncı beyaz ekmeği parçalara ayırırken onları Gavroche'u çileden çıkaran acıyan bakışlarla inceledi.

— Hey! Fırıncı çırağı, bizi neden baştan aşağı süzüyorsun öyle?

Baştan aşağı süzülecek bir yanları yoktu, üçünü üst üste koysalar ancak bir kulaç ederlerdi.

Ekmeği kesen fırıncı parayı kasaya atarken Gavroche çocuklara:

— Hadi çöplenin, dedi.

Çocuklar ona şaşırmış gözlerle baktıklarında Gavroche gülmeye başladı:

— Ah! Doğru ya, henüz bunu anlamayacak kadar küçükler.

Ve ekledi:

— Yiyin.

Ve ikisine de birer parça ekmek uzattı.

Sohbet etmeye daha layık bulduğu büyük çocuğu cesaretlendirmek, açlığını gidermek için tereddüt etmekten kurtarmak amacıyla en büyük parçayı ona verdi:

— Hadi şunu midene indir.

Kalan iki parçadan daha küçük olanı kendine ayırdı.

---

13 Bu da nesi? (ç.n.)

Gavroche da dâhil olmak üzere çok acıkmış olan çocuklar ekmeklerini dişlerlerken, artık parasını almış olan fırıncı dükkânında kalabalık ettikleri için onlara öfkeyle bakıyordu.

— Dışarı çıkalım, dedi Gavroche.

Yeniden Bastille'e doğru yürümeye başladılar.

Ara sıra vitrinleri aydınlık dükkânların önünden geçerken küçük oğlanın boynuna bir iple asılmış olan kurşun saatine bakmak için durduğunu gören Gavroche:

— Bu tam bir budala, diyordu.

Ardından dişlerinin arasından homurdanıyordu:

— Boş ver, benim kardeşlerim olsaydı, onlara daha iyi bakardım.

Ekmeklerini bitirip, sonunda Force Hapishanesi'nin alçak ve kasvetli parmaklıklı penceresinin belirdiği o iç karartıcı Ballets Sokağı'na vardıklarında birisi:

— Şuraya bak, sen misin Gavroche? dedi.

— Vay canına sen misin Montparnasse? dedi Gavroche.

Gavroche'a doğru yürüyen adam, mavi gözlüklerine rağmen Gavroche'un derhâl tanıdığı Montparnasse'tan başkası değildi.

— Mendebur! dedi Gavroche, keten tohumu lapası renginde bir pelerin giymiş, doktorlar gibi mavi gözlük takmışsın. Moruk, tarzın fena değil!

— Şişşt, dedi Montparnasse, yüksek sesle konuşma.

Ve Gavroche'u hızla dükkânların ışığından uzak bir köşeye çekti.

El ele tutuşmuş iki küçük de onları izledi.

Bakışlardan uzak ve yağmur almayan bir araba kapısının siyah kemeri altına girdiklerinde Montparnasse:

— Nereye gittiğimi biliyor musun? diye sordu.

— Darağacına, dedi Gavroche.

— Soytarı!

Ve Montparnasse devam etti:

— Babet ile görüşeceğim.

— Ah! demek kızın adı Babet.

Montparnasse sesini alçalttı.

— Kız değil o.

— Ah Babet!

— Evet Babet.

— Onun kodeste olduğunu sanıyordum.

— Kaçtı, dedi Montparnasse.

Ve yumurcağa çabucak, o sabah Conciergerie'ye nakledilen Babet'nin "sorgu yargıçlığı odasının koridorlarında" sağa döneceğine sola dönüp kaçtığını anlattı.

Gavroche bu kurnazca davranışa hayran kaldı.

— Ne büyük bir yetenek! dedi.

Babet'nin kaçışıyla ilgili birkaç ayrıntından daha söz eden Montparnasse:

— Ah! Dur daha bitmedi, diye ekledi.

Gavroche onu dinlerken, o elindeki bastonu kavramıştı, üst bölmesini çekince bir hançerin ucu belirdi.

— Ah! dedi Gavroche hançeri hızla iterken, bakıyorum burjuva kılığına girip yanına jandarmanı almışsın.

Montparnasse göz kırptı.

— Vay canına! Demek aynasızlarla kapışacaksın, öyle mi?

— Belli olmaz, diye karşılık verdi Montparnasse kayıtsız bir ifadeyle. Yanında iğne taşımak her zaman yararlıdır.

Gavroche üsteledi:

— Bu akşam ne yapacaksın?

Montparnasse yeniden ciddi bir tavır takınıp heceleri yutarak:

— Neler neler, dedi.

Ve aniden konuyu değiştirdi:

— Bu arada!

— Evet?

— Geçen gün başıma bir iş geldi. Düşünsene, bir burjuva bana vaaz verip kesesini hediye etti. Keseyi cebime koydum, ama bir dakika sonra cebimi yokladığımda hiçbir şey yoktu.

— Vaaz dışında, dedi Gavroche.

— Peki ya sen, nereye gidiyorsun? diye sordu Montparnasse.

Gavroche himayesi altına aldığı iki çocuğu gösterdi.

— Şu çocukları yatıracağım.

— Nerede?

— Evimde.

— Evin nerede?

— Evimde.

— Demek evin var?

— Evet.

— Peki nerede oturuyorsun?

— Filin içinde.

Montparnasse kişiliği itibarıyla pek şaşıracak biri olmasa da kendini haykırmaktan alıkoyamadı:

— Filin içinde!

— Evet filin içinde. Keksaa?

Bu da kimsenin yazmadığı ama herkesin söylediği sözlerden biriydi. Köksaa'nın anlamı: *Que'est-ce que cela a?*[14] Yumurcağın bu derin kayıtsızlığı Montparnasse'ın aklını başına toplayıp sakinleşmesini sağladı.

— Gerçekten de! dedi, evet fil. Orada rahat mısın?

— Hem de nasıl. Orası muhteşem bir sığınak. Köprü altı gibi rüzgâr esmez.

— İçeri nasıl giriyorsun?

— Giriyorum.

— Demek bir giriş deliği var?

— Elbette. Ama bundan kimseye söz etmemek lazım. Ön bacakların arasından. Aynasızlar orayı bilmiyorlar.

— Yani tırmanıyor musun? Evet, anlıyorum.

— Bir hamlede, krik, krak, kimse görmeden iş bitti.

Kısa bir sessizlikten sonra Gavroche ekledi:

— Bu ufaklıklar için merdiven bulacağım.

Montparnasse gülmeye başladı:

14 Bunda ne var ki? (ç.n.)

— Bu veletleri de nereden buldun?

Gavroche içtenlikle yanıtladı:

— Bunlar bana bir berberin hediye ettiği yumurcaklar.

Bu arada düşüncelere dalan Montparnasse:

— Beni hemen tanıdın, dedi.

Cebinden pamukla kaplı tüyden iki çubuk çıkarıp her birini bir burun deliğine soktu. Burnu değişmişti.

— Yüzün değişti, dedi Gavroche, şimdi eskisi kadar çirkin değilsin, bunları sürekli takmayı düşünüyor musun?

Montparnasse yakışıklı bir gençti, ama Gavroche da şakacıydı.

— Gülmek yok, dedi Montparnasse, beni nasıl buldun?

Aynı zamanda ses tonu da değişmiş, Montparnasse göz açıp kapayıncaya kadar tanınmaz hale gelmişti.

— Ah! Bize soytarı taklidi yapsana! diye haykırdı Gavroche.

O ana kadar parmaklarını burunlarına sokmakla meşgul oldukları için hiçbir şey duymadan bekleyen iki küçük bu sözler üzerine yaklaşıp Montparnasse'a neşe ve hayranlıkla baktılar.

Ne yazık ki Montparnasse endişeliydi.

Elini Gavroche'un omzuna koyup sözcüklerin üzerine basa basa:

— Söyleyeceğimi dikkatle dinle, dedi, dik bir yamaçta, aracım gerecim, skecim ve dikecim yanımda olsa, bir frank verip beni dikizleseydiniz, size bir gösteri yapabilirdim, ama bugün karnaval yok.

Bu ilginç sözlerden garip bir şekilde etkilenen yumurcak hızla arkasına dönüp parlayan gözleriyle etrafı inceledi ve birkaç adım ötede sırtını onlara dönmüş bir zabıtayı gördü. Gavroche ağzından kaçan "Ah tamam!" sözlerini hemen bastırdı ve Montparnasse'ın elini sıkarken:

— Peki o zaman mösyö, ufaklıklarla filime gidiyoruz dedi. Bu gece bana ihtiyacınız olursa uğrarsınız. Asma kat-

ta oturuyorum. Mösyö Gavroche'u sorarsınız. Ve ayrıldılar, Montparnasse Grève, Gavroche ise Bastille'e doğru yola koyuldu. Gavroche'un çekiştirdiği ağabeyinin elini tutan beş yaşındaki küçük birkaç sefer arkasına bakıp "soytarının" gidişine baktı.

Montparnasse'ın Gavroche'a zabıtanın biraz ötede olduğunu bildiren anlamsız cümlesinde birkaç kez sihirli *dik* hecesi geçiyordu. Bir cümleye sanatkârane serpiştirilmiş bu *dik* heceleri *Dikkatli olalım, konuştuklarımızı duyabilirler* anlamına geliyordu. Ayrıca Molière'in yazdığı, Callot'nun çizdiği dönemin palyaçolarının ve soytarılarının argosunda Montparnasse'ın edebi bir zarafet içeren ve cümlesinde yer alan *aracım gerecim, skecim, dikecim* sözleri de *köpeğim, bıçağım* ve *karım* anlamına geliyordu ve Gavroche bu sözlere dikkat etmemişti.

Yirmi yıl önce, Bastille Meydanı'nın güneydoğu köşesinde, kale hapishanesinin eski hendeğine kazılan kanalın yanında, Parislilerin hafızalarında silinip gitse de, "Enstitü Üyesi, Mısır Seferi Başkomutanı"nın düşüncesini yansıttığı için az da olsa akıllarda kalmayı hak eden ilginç bir abide vardı.

Küçük bir maketten ibaret de olsa ona anıt diyoruz. Çünkü peş peşe esen birkaç rüzgârın bizden her seferinde biraz daha uzaklaştırdığı bu olağanüstü maket, Napoléon düşüncesinin bu devasa kadavrası, tarihe mal olmuş ve geçici görünümüyle tezat oluşturan bir kararlılığı temsil etmişti. Tahta ve taştan inşa edilmiş, kırk ayak boyundaki bu filin sırtında eve benzeyen ve bir zamanlar herhangi bir badanacı tarafından yeşile, o tarihte ise yağmurun, kötü hava koşullarının ve zamanın etkisiyle siyaha boyanmış bir kule vardı. Meydanın bu ıssız ve ağaçlıksız köşesindeki bu anıt yıldızlı gecelerde geniş alnı, hortumu, kulesi, devasa sağrısı, sütunlara benzeyen dört bacağıyla şaşırtıcı ve ürkütücü bir görünüm sergiliyordu. Ne ifade ettiği bilinmeyen bu kasvetli, gizemli, devasa anıt âdeta halkın gücünü simgeliyor,

Bastille'in hayalinin yanında ayakta duran güçlü ve görünür bir hayaleti andırıyordu.

Çok az kişinin ziyaret ettiği, gelip geçenlerin bakmadığı bu anıt harabeye dönüşüyor, her mevsim dökülen sıvalar sağrısında iğrenç yaralar oluşturuyordu. Kibar taşralı ağzıyla "Belediye Meclisi Üyeleri" 1814'ten beri onu unutmuşlardı. Köşesinde, sarhoş arabacıların idrarının çürüttüğü tahta çitinin içinde hastalıklı, üzgün, bitkin görünüyordu, çatlaklar karnında yarıklar açmıştı, bir tahta parçası kuyruğundan dışarı fırlamıştı; ayaklarının arasında yüksek otlar bitmişti; büyük şehirlerin zeminini fark ettirmeden yükselten, ağır ve sürekli devinimin otuz yıllık etkisiyle çukurda kalmış, toprak âdeta ayağının altında çökmüştü. İğrenç, gözden düşmüş, itici ve heybetliydi; burjuvaların gözünde çirkin, düşünürler gözünde ise melankolikti. Onda süpürülecek bir çöplükten ve giyotine gönderilmek üzere olan bir soyludan bir şeyler vardı. Söylediğimiz gibi, görüntüsü gece değişiyordu. Gece, gölgeden oluşan her şeyin asıl mekânıdır. Alacakaranlık çöker çökmez dönüşüme uğruyor, karaltıların ürkütücü dinginliğinde sakin ve korkunç bir görünüm sergiliyordu. Geçmişe ait olduğundan geceye aitti ve bu karanlık onun büyüklüğüne yakışıyordu.

Kaba, bodur, hantal, soğuk görünümlü ama kuşkusuz muhteşem ve vahşi bir ağırbaşlılığın izlerini taşıyan bu görkemli anıt ortadan kayboldu ve tıpkı yerini burjuvaziye bırakan feodalite gibi, onun dokuz kuleli karanlık hisarının yerini de boruyla süslenmiş bir tür dev sobanın barışçıl iktidarı aldı. Tencerenin güç sahibi olduğu bir devrin simgesinin soba olması doğaldır. Bu dönem geçecek, hatta geçiyor bile; insanlar bir kazanın içindeki gücün ancak zihinlerden doğabileceğini, başka bir deyişle dünyayı çekip sürükleyenin lokomotifler değil düşünceler olduğunu çoktan anlamaya başladılar. Düşüncelere lokomotif koşun, kabul, ama süvarinin yerine atı koymaya kalkmayın.

Sözü yeniden Bastille Meydanı'na getirirsek, filin mimarının alçıyla büyük, soba borusunun mimarının ise bronzla küçük bir iş başardığını söyleyebiliriz. Cafcaflı bir isimle vaftiz edilen ve Temmuz Sütunu olarak adlandırılan bu soba borusu, başarısız bir devrimin tamamlanmamış anıtı 1832'de bile hâlâ –kendi payımıza üzüntüyle andığımız– ahşap bir iskeleyle kaplı ve filin iyice yalıtılmasını sağlayan geniş tahta bir çitle çevriliydi.

İşte yumurcağın "iki velet"i getirdiği yer meydanın uzaktaki bir sokak lambasıyla hafifçe aydınlanan bu köşesiydi.

Burada bir ara verip, gerçekliğin tam da ortasında olduğumuzu ve yirmi yıl önce Bastille'deki bu filin içinde yatarken yakalanan bir çocuğun bir ceza mahkemesince serserilik ve kamu malına zarar verme suçuyla yargılandığını hatırlatalım.

Anıtın yanına geldiklerinde Gavroche sonsuz büyüğün sonsuz küçük üzerindeki etkisini fark edip:

— Ufaklıklar! Korkmayın, dedi.

Tahta çitin aralıklarından içeri girip çocukların da geçmelerine yardım etti. Biraz ürken iki çocuk hiç konuşmadan kendilerine ekmek veren ve yatacak yer vadeden Gavroche'u, paçavralar içindeki yazgılarını takip ediyordu. Gündüzleri yan şantiyedeki işçilerin kullandığı bir merdiven çitin kenarına bırakılmıştı. Gavroche'un kendinden beklenmeyen bir güçle kaldırıp filin ön ayaklarından birine dayadığı bu merdivenin ucunda, filin karnında siyah bir delik seçiliyordu.

Merdiveni ve deliği konuklarına gösteren Gavroche:

— Çıkın ve içeri girin, dedi.

İki çocuk ürkerek birbirlerine baktılar.

— Ufaklıklar, demek korktunuz! diye haykıran Gavroche ardından ekledi:

— Şimdi göreceksiniz.

Merdiveni kullanmaya tenezzül etmeden filin sıvaları dökülmüş ayağına sarılıp bir anda deliğe ulaştı. Bir yarık-

tan içeri yılan gibi süzülüp, gözden kayboldu ve iki çocuk birkaç saniye sonra karaltılarla kaplı deliğin kenarında Gavroche'un beyazımtırak bir gölge gibi beliren solgun başını gördüler.

— Hadi yumurcaklar yukarı çıkın! Ne kadar konforlu olduğunu göreceksiniz diye bağırdı. Ardından büyük çocuğa:

— Önce sen çık, elimi uzatıyorum, dedi.

İki çocuk birbirini dürttü; yumurcak onlara hem korku, hem de güven veriyordu, üstelik yağmur çok şiddetlenmişti. Büyük çocuk riski göze alarak hamle yaptı. Ağabeyinin yukarı çıktığını gören ve bu devasa hayvanın ayaklarının arasında tek başına kaldığını fark eden küçük oğlan ağlamak istese de buna cesaret edemiyordu.

Büyük çocuk merdivenin basamaklarından sendeleyerek yukarı tırmanırken Gavroche onu öğrencilerine seslenen bir eskrim hocasının ya da katırlarına bağıran bir katırcının haykırışlarıyla cesaretlendiriyordu:

— Korkma!

— İşte böyle!

— Devam et!

— Ayağını oraya koy!

— Elini buraya!

— Bravo!

Ve yakınına geldiğinde, kolunu ani ve güçlü bir hamleyle kavrayıp kendine doğru çekti.

— İşte bu kadar! dedi.

Çocuk yarıktan içeri girmişti.

— Şimdi mösyö, dedi, oturma zahmetine katlanıp beni bekleyin.

Ve yarıktan girdiği gibi çıkıp bir ipek maymununun çevikliğiyle kendini filin bacağından aşağı bıraktı, otların üzerine ayaküstü düştükten sonra çocuğu kucağına alıp merdivene çıkardı ve o yukarı çıkarken büyüğe seslendi:

— Ben iteceğim, sen çekeceksin.

Ve itilen, çekilen, hırpalanan, sarsılan, ortada kalan çocuk birkaç saniye sonra ne olduğunu anlamadan delikten içeri girdi, onun arkasından içeri giren Gavroche merdiveni bir topuk darbesiyle çimenlerin üzerine ittikten sonra ellerini çırpıp bağırdı:

— İşte geldik! Yaşasın General Lafayette!

Bu coşku patlamasının ardından ekledi:

— Ufaklıklar, işte evimdesiniz.

Gavroche gerçekten de kendi evindeydi.

Ey yararsızlığın beklenmedik yararı! Azametin merhameti! Devlerin iyiliği! Bir imparatorun düşüncesini barındıran bu şekilsiz anıt bir yumurcağın sığınağı haline gelmiş, yumurcak devasa fil tarafından kabul edilmişti. Şık giysili burjuvalar Bastille'deki filin önünden geçerken onu küçümseyen bakışlarla süzerek:

— Bu ne işe yarar ki? diyorlardı. Bu fil anasız, babasız, ekmeksiz, elbisesiz, barınaksız, küçük bir varlığı soğuktan, kırağıdan, doludan, yağmurdan, kış rüzgârından korumaya yarıyor, çamurun içinde yatıp hastalık kapmasını, karın içinde uyuyup ölmesini önlüyordu. Bu fil toplumun dışladığı bir masumu bağrına basıyor, kamunun suçunu hafifletiyor, tüm kapıların yüzüne kapandığı bir çocuk için sığınak işlevi görüyordu. Ayakta zor duran, içi, böcekler ve unutuluşla dolmuş, her yanı siğil, küf, yara, kurt kaplı, terk ve mahkûm edilmiş bu yaşlı ve sefil mamut, dilenir gibi görünen, kavşağın ortasında boş yere cömert bir bakışın vereceği sadakayı bekleyen bu anıt bir başka dilenciye, çıplak ayakla gezen, başının üstünde çatısı olmayan, üşüyen parmaklarına soluğunu üfleyen, önüne ne atılırsa onu yiyen, paçavralar içindeki zavallı küçük insana merhamet etmişti. İşte Bastille fili bu işlere yarıyordu. Napoléon'un insanlarca hor görülen bu düşüncesine Tanrı sahip çıkmıştı. Eskiden sadece ünlüydü, şimdiyse yücelmişti. İmparatora somaki, tunç, demir, altın, mermer gerekmişti; Tanrı ise tahtalar, kirişler ve alçılarla

yetiniyordu. İmparatorun dâhiyane bir düşü vardı; silahlı, olağanüstü, hortumu havada, kulesi sırtında, neşeli ve hayat veren sular fışkırtan bu devasa filde halkı canlandırmak istiyordu; Tanrı ona bir çocuğu barındırmak gibi daha yüce bir görev verdi.

Gavroche'un girdiği delik dışarıdan pek fark edilmiyordu, ancak kedilerin ve yumurcakların geçebileceği genişlikteydi.

— İşe kapıcıya evde olmadığımızı tembih etmekle başlayalım, dedi Gavroche.

Ve karanlıkta, evini iyi tanıyan birinin rahatlığıyla bir tahta alıp deliği kapattı. Çocuklar birazdan fosfor şişesine daldırılan kibritin fışırtısını duydular. O dönemde kimyasal bileşimli kibrit yoktu ve Fumade çakmağı ilerlemeyi temsil ediyordu.

Aniden parlayan bir ışıkla gözleri kamaştı; Gavroche bir ucunu mahzen faresi olarak adlandırılan sıvıya daldırdığı kibriti yakmıştı. Mahzen faresi aydınlatmaktan çok tütüyor, filin içine loş bir aydınlık yayılmasını sağlıyordu.

Gavroche'un iki konuğu etrafı inceliyordu; Heidelberg'in devasa fıçısının içine tıkılmış birinin ya da daha doğrusu balinanın karnındaki Yunus'un hissettiğine benzer duygular yaşadılar. Dev bir iskelet vardı önlerinde ve onları sarmalıyordu. Yukarıda, uzun kahverengi bir kiriş vardı, aralıklarla iki yana uzanan ıskarmozlar omurga ve kaburga gibi, alçıdan sarkıtlar ise iç organlar gibi görünüyordu; bir uçtan diğerine uzanan örümcek ağları da tozlu bir diyaframı andırıyordu. Sağda, solda köşelerde canlı gibi, ani ve ürkek hareketlerle yer değiştiriyormuş gibi görünen iri siyahımtrak lekeler vardı.

Filin sırtından karnına düşen kalıntılar içbükeyliği ortadan kaldırdığı için düz bir zemin üzerinde yürünebiliyordu.

Küçük çocuk ağabeyinin yanına sokularak alçak sesle:

— Burası karanlık, dedi.

Bu sözler Gavroche'u çileden çıkardı. İki yumurcağın taşlaşmış halleri sarsılmalarını zorunlu kılıyordu.

— Bana ne martaval okuyorsunuz? diye haykırdı. Burada oyun mu oynuyoruz? Müşkülpesentlik mi ediyoruz? Söylesenize ahmaklar, Tuileries'de mi kalmak isterdiniz? Budalalar takımına mensup olmadığımı belirteyim. Kendinizi Papa'nın soyundan gelme bızdıklar mı sanıyorsunuz yoksa?

Biraz sert çıkışmak korkuya iyi gelir. İnsanın içi rahatlar. İki çocuk Gavroche'a yaklaştı.

Çocukların kendine güvenle yaklaşmaları karşısında bir baba gibi duygulandı, Gavroche sert ifadesini yumuşatıp hakaretin dozunu azaltmak için küçük oğlana okşayıcı bir sesle:

— Küçük ahmak, asıl dışarısı karanlık, dedi. Dışarıda yağmur var, buraya yağmur yağmıyor; dışarısı soğuk, burada en ufak bir esinti bile yok; dışarısı kalabalık, burada kimse yok; dışarıda ay bile yok, benimse mumum var kuş beyinli!

İki çocuk içeriye daha az korkuyla bakmaya başladı, ama Gavroche onların etraflarını daha fazla incelemelerine izin vermedi.

— Çabuk olun, dedi.

Ve onları seve seve odanın dibi olarak adlandıracağımız bölmeye doğru iteledi.

Yatağı oradaydı.

Hiçbir şeyi eksik olmayan yatağın bir şiltesi, bir battaniyesi ve bir cibinliği vardı.

Şilte hasırdandı, battaniye gri, kalın yünden geniş, neredeyse yepyeni ve oldukça sıcak tutan bir peştamaldi. İşte Gavroche'un yatak odası böyleydi.

İkisi önde biri arkada olmak üzere, yıkıntılara ve harç dökünlülerine, yani filin karnına iyice gömülmüş üç sırık tepeden, bir piramit oluşturacak şekilde iple birbirlerine bağlanmıştı. Bu piramidin üstüne pirinçten tel bir kafes geçirilmiş, ustalıkla yerleştirilmiş ve kafesin kenarları da üç sırığı da iyice kavrayacak biçimde demir tellerle sırıklara bağlanmıştı. Bu kafesin alt şeritleri içeri hiçbir şeyin girmesine izin vermeyecek şekilde bir dizi kalın taşın altına sıkıştırılmıştı.

Kafes, kümeslere takılan bakır tellerden yapılmıştı. Gavroche'un yatağı kuş kafesine benzeyen bu tellerin altındaydı. Hepsi bir araya gelince bir eskimo çadırını andırıyordu.

Bu tel, cibinlik işlevi görüyordu.

Gavroche öndeki tel örgüyü tutan taşları hafifçe oynatınca parmaklıklar aralandı.

— Ufaklıklar emekleyin! dedi Gavroche.

Konuklarını kafesin içine özenle yerleştirdikten sonra kendisi de sürünerek içeri girdi, taşları birbirine yaklaştırıp girişi sıkıca kapattı.

Üçü de hasır yatağın üzerine uzanmışlardı.

Boyları ne kadar kısa olursa olsun kafesin içinde ayakta duramıyorlardı. Gavroche mahzen faresini hâlâ elinde tutuyordu.

— Hadi şimdi uyuyun! Ateşi söndüreceğim, dedi.

— Mösyö, dedi büyük oğlan kafesi göstererek, bu ne işe yarıyor?

— Bu fareler için, dedi ciddi bir ifadeyle. Hadi uyuyun!

Yine de, küçük yaştaki bu çocukları biraz bilgilendirmek için bir şeyler söylemesi gerektiğini düşündü:

— Bunlar Jardin des Plantes'dan geldiler. Yırtıcı hayvanlar için kullanılıyor. Orada bunlardan bir yığın var. Bir duvarın üzerine çıkıp bir pencereye tırmanmak ve bir kapının altından geçmek yeterli oluyor. Orada bunlardan istediğiniz kadar var.

Konuşurken battaniyenin ucuyla örttüğü küçük oğlan mırıldanıyordu:

— Ah! Ne güzel! Sıcacık!

Gavroche memnun bakışlarını battaniyeye yöneltti.

— Bu da Jardin des Plantes'dan, dedi. Bunu maymunlardan aldım.

Ve büyük oğlana üzerine yattıkları kalın ve harikulade örülmüş hasırı gösterirken ekledi:

— Bu hasır bir zürafaya aitti.

Bir süre ara verdikten sonra devam etti:

— Bunların hepsini o hayvanlardan aldım. Buna kızmadılar. Onlara "Bunları fil için alıyorum," dedim.

Kısa bir sessizlikten sonra ekledi:

— Duvarın üzerine çıkıp devlete aldırmazsınız, hepsi bu.

İki çocuk kendileri gibi aylak, güçsüz, terk edilmiş, ama garip bir şekilde hayranlık uyandıran, elinden her iş geldiği için kendilerine doğaüstü görünen ve yüz ifadesi yaşlı bir palyaçonun yüz buruşturmalarıyla en naif, en sevimli gülümsemenin bir karışımı olan bu yürekli ve yaratıcı varlığı korku ve şaşkınlık dolu gözlerle izliyorlardı.

— Mösyö, dedi büyük çocuk çekingen bir ifadeyle, polislerden korkmuyor musunuz?

Gavroche sadece:

— Ufaklık! Onlara polis denmez, aynasız denir, demekle yetindi.

Küçüğün gözleri açıktı ama hiçbir şey söylemiyordu. Ağabeyi ortada, o kenarda olduğu için Gavroche onu bir anne gibi battaniyeyle iyice örttü, eski paçavraları kabartıp ona yastık yaptı. Ardından büyük çocuğa döndü:

— Hey! Burası çok konforlu, öyle değil mi?

— Ah evet! diye karşılık verdi çocuk Gavroche'a kurtulmuş bir melek gibi bakarken.

Sırılsıklam olmuş zavallı küçükler ısınmaya başlamışlardı.

— Ah, şimdi aklıma geldi, dedi Gavroche, neden ağlıyordunuz?

Ve ağabeye kardeşini göstererek ekledi:

— Bunun gibi bir yumurcağa bir şey söyleyemem, ama senin yaşında bir çocuğun danalar gibi ağlaması sersemlikten başka bir şey değil.

— Ama gidecek bir evimiz yoktu, dedi çocuk.

— Ahmak! Ona ev değil, tekke denir.

— Üstelik gece vakti yapayalnız kalmaktan korkmuştuk.

— Ona gece değil, cehennem karanlığı denir.

— Teşekkürler mösyö.

— Dinle, diye ekledi Gavroche, hiçbir şey için sızlanmaya değmez. Size gözüm gibi bakacağım. Nasıl eğleneceğimizi göreceksin. Yazın arkadaşım Navet'yle Glacière'e gideriz, Gare'da nehre gireriz, Austerlitz Köprüsü'nde çamaşırcı kadınları kudurtmak için çırılçıplak koşarız. Bağırır, sövüp sayarlar, ne kadar gülünç olduklarını bir bilsen! Champs-Elysées'ye iskelet adamı görmeye gideriz. Hâlâ yaşıyor, çok sıska bir herif. Sizi tiyatroya, Frédérick-Lemaître'in oyunlarına götürürüm. Biletlerim var, aktörleri tanırım, hatta bir keresinde bir piyeste oynadım. Bir sürü yumurcak bir sahne perdesinin altında koşup denizin dalgalarını oluşturuyorduk. Sizi tiyatroma katarım. Vahşileri görmeye gideriz. Onlar gerçek vahşiler değil. Kıvrımlar oluşturan pembe, sıkı giysileri var ve dirseklerinde beyaz iple örülmüş yamaları var. Sonra Opéra'ya gideriz. İçeri şakşakçılarla gireriz. Opéra'nın şakşakçıları işlerini iyi bilir. Yollarda onlarla gezmem. Düşünsene bir bilet için bir frank ödeyen ahmaklar var. Onlara sümsük diyorlar. Sonra giyotine vurulanları seyrederiz. Size celladı göstereceğim. Marais Sokağı'nda oturuyor. Mösyö Sanson. Kapıda bir posta kutusu var. Ah! Orada nasıl da eğleniriz!

O anda parmağına düşen bir damla balmumu Gavroche'u yaşamın gerçeklerine döndürdü.

— Vay canına! dedi. İşte fitil bitiyor. Dikkat! Aydınlanma için ayda çeyrek franktan fazla harcayamam. Yatağa yatınca uyumak gerekir. Mösyö Paul de Kock'un[15] kitaplarını okuyacak vaktimiz yok. Üstelik girişin yarıklarından sızan ışığı aynasızlar görebilir.

— Ayrıca, diye ekledi Gavroche'la konuşmaya ve yanıt vermeye cesaret edebilen büyük çocuk, hasırın üzerine ateş düşerse ev yanabilir.

— Ev yanar değil, tekke kundaklanır denir.

15 C. Paul de Kock (1793-1871): Özensiz üslubuyla ve pornografik romanlarıyla tanınan, döneminin popüler yazarlarından biri. (e.n.)

Fırtınanın şiddeti artıyor, gök gürültüleri ve filin sırtına çarpan sağanağın sesi duyuluyordu.

— Hadi yağmur! dedi Gavroche. Evin bacaklarından sular boşandığını duymak beni eğlendiriyor. Kış çok ahmak, malını, emeğini ziyan ediyor, o yaşlı su taşıyıcısı bizi ıslatamayınca homurdanıyor!

Gavroche'un bir XIX. yüzyıl filozofu olarak gök gürültüsüne yaptığı ve tüm sonuçları kabullenen bu göndermenin ardından filin karnından içeri bir şeyin girdiği izlenimini uyandıracak ölçüde göz kamaştırıcı bir şimşek çaktı. Kısa süre sonra gök öfkeyle gürledi. Çığlıklar atan iki çocuk hızla ayağa fırladı, az kalsın kafes yırtılacaktı. Cüretkâr yüzünü onlara çeviren Gavroche gök gürültüsünden istifade edip kahkaha attı.

— Sakin olun çocuklar. Binayı yerinden oynatmayalım. Güzel bir gök gürültüsü, hepsi bu. Şimşeğin vızıltısı değil. Bravo ulu Tanrı! Vay canına! Ambigu-Comique Tiyatrosu'ndaki kadar etkileyici.

Bunları söyledikten sonra kafesi düzeltti, iki çocuğu hafifçe yatağın başucuna iteleyip boylu boyunca uzanmaları için dizlerine bastırdı ve haykırdı:

— Yüce Tanrı mumunu yaktığına göre benimkini söndüreyim. Çocuklar, gençler uyumak gerek. Uyumamak kötüdür. Yoksa lağım pis kokar ya da soylular âleminde söylendiği gibi ağzınız kokar. Battaniyeye iyice sarının! Işığı söndürüyorum. Tamam mı?

— Evet, dedi büyük çocuk, iyiyim. Başımın altında kuş tüyü var sanki.

— Baş denmez, kelle denir.

İki çocuk birbirlerine sarıldıklarında yatağı düzelten Gavroche battaniyeyi kulaklarına kadar çekti, ardından üçüncü kez aynı ses tonuyla aynı şeyi tekrarladı:

— Hadi uyuyun!

Ve fitili söndürdü.

Işık söner sönmez üç çocuğun altına yattıkları kafes garip bir şekilde sarsılmaya başladı. Bakır telin üzerinde gıcırdayan pençeler, dişleri andıran ve metalik sesler yayan boğuk sürtünmeler duyuldu. Bu hengâmeye türlü türlü hafif çığlıklar eşlik ediyordu.

Başının üzerindeki gürültüyle korkudan kanı donan beş yaşındaki küçük, ağabeyini dirseğiyle dürttü ama çocuk Gavroche'un verdiği talimat üzerine şimdiden uyumuştu. Bunun üzerine büyük bir korkuya kapıldı ve soluğunu tutup alçak sesle Gavroche'a seslenmeye cesaret edebildi:

— Mösyö?

— Ne var? dedi gözkapakları ağırlaşan Gavroche.

— Bu ses nedir?

— Sıçanlar.

Ve başını yeniden yatağına bıraktı.

Gerçekten de sözünü ettiğimiz canlı siyah lekeler, yani binlerce sıçan filin iskeletinde kaynaşıyordu. Ateş sönene kadar bekledikten sonra, kendi şehirleri olan bu mağaranın yeniden karanlığa gömülmesiyle ünlü masalcı Perrault'nun "körpe et" dediği kokuyu alıp Gavroche'un çadırına hücum etmiş, tepesine kadar tırmanmışlardı ve şimdi bu yeni tür tenteyi delmek istermiş gibi ilmekleri ısırıyorlardı.

Bu arada küçük uyumamıştı.

— Mösyö! diye tekrarladı.

— Ne var?

— Sıçan ne demek?

— Fare demek.

Bu açıklama çocuğun içini biraz olsun rahatlattı. Daha önce hiç korkmadığı beyaz fareler görmüştü. Yine de sesini biraz daha yükseltti:

— Mösyö?

— Ne var?

— Niye bir kedi almıyorsunuz?

— Bir tane almıştım, diye karşılık verdi Gavroche, ama onu yediler.

Bu ikinci açıklama ilkinin etkisini yok edince küçük yeniden titremeye başladı. Gavroche'la dördüncü kez diyaloğa girmeyi göze aldı.

— Mösyö!

— Ne var?

— Yenilen kimdi?

— Kedi.

— Kediyi kim yedi?

— Sıçanlar.

— Fareler mi?

— Evet sıçanlar.

Kedileri yiyen fareler yüzünden paniğe kapılan çocuk devam etti:

— Mösyö, bu fareler bizi de yerler mi?

— Elbette!

Çocuk iyice dehşete kapılmıştı. Ama Gavroche ekledi:

— Korkma! İçeri giremezler. Hem ben buradayım! Hadi elini bana uzat. Sus ve uyu!

Gavroche'un ağabeyinin üzerinden uzattığı elini kendine doğru çeken küçük çocuk güvende hissetti. Cesaret ve gücün gizemli bir tesiri vardır. Seslerden korkan fareler uzaklaşınca etrafı yeniden sessizlik kaplamıştı. Birkaç dakika sonra geri gelip gürültü çıkarmaları boşunaydı, uykuya dalmış üç yumurcak artık hiçbir şey duymuyordu.

Gecenin saatleri akıp gidiyordu. Karanlıklar uçsuz bucaksız Bastille Meydanı'nı kaplarken yağmura karışan bir kış rüzgârı kesik kesik esiyordu. Kapıların önlerini, yolları, çitleri, karanlık köşeleri, gece yarısı serserilerini kolaçan eden devriyelerin önünden sessizce geçtikleri devasa fil hiç kımıldamadan duruyor, karaltılara bakan açık gözleriyle yaptığı hayırlı işi düşünürmüş gibi görünüyor, uyuyan zavallı üç çocuğu yağmurdan, fırtınadan ve insanlardan koruyordu.

Daha sonra anlatacaklarımızın anlaşılması için o dönemde Bastille Karakolu'nun meydanın öbür ucunda olduğunu ve nöbetçilerin filin etrafında olup bitenleri görüp duyamayacaklarını hatırlatalım.

Günün ağarmasını önceleyen o saatin sonlarına doğru, Saint-Antoine Caddesi'nden koşarak çıkan bir adam meydanı aşıp Temmuz Sütunu'nun çevresini dolaştıktan sonra çitlerin arasından süzülüp filin karnının altına kadar geldi. Herhangi bir ışık bu adamı aydınlatsaydı, sırılsıklam olmuş haline bakılarak geceyi yağmurun altında geçirdiği söylenebilirdi. Filin altına geldiğinde, hiçbir insani dile ait olmayan ve ancak bir muhabbetkuşunun çıkarabileceği bir sesle garip bir çığlık attı. Çığlığı tekrarladı. Aşağıda yazılışını verdiğimiz çığlığın yazılışı –hakkında az çok fikir verecektir– şöyleydi:

— Kirikikiyu!

İkinci çığlığın ardından berrak, neşeli ve genç bir ses filin karnından cevap verdi:

— Evet!

Neredeyse aynı anda deliği kapatan tahtayı kaldıran bir çocuk çevik bir atılışla filin bacağından adamın yanına indi. Bu Gavroche'tu. Adam ise Montparnasse'tı.

O *kirikikiyu* seslenişine gelince kuşkusuz çocuğun "Mösyö Gavroche'u sorarsınız" sözlerini tercüme ediyordu.

Onun sesini duyduğunda sıçrayarak uyanan Gavroche, "yataklığından" sürünerek, kafesi aralayıp çıkmış, kafesi özenle geri kapatmış, sonra da tahtayı kaldırıp aşağı inmişti.

Çocuk ve adam gecenin karanlığında birbirlerini sessizce tanımıştı.

— Sana ihtiyacımız var. Bize yardıma gel, demekle yetindi Montparnasse.

Yumurcak daha fazla açıklama istemedi.

— Tamam hazırım, dedi.

Ve birlikte o saatte hale giden bostancıların arabalarının uzun konvoyunun arasından hızla, yılan gibi kıvrılarak Montparnasse'ın geldiği Saint-Antoine Caddesi'ne yöneldiler.

Arabalarındaki salatalıkların ve sebzelerin arasında diz çökmüş bir halde hafif uyuklayan bostancılar yağan yağmur yüzünden kazaklarını gözlerine kadar çekmişlerdi, bu garip yolculara bakmıyorlardı bile.

III

Kaçışın Düğüm Noktaları

İşte aynı gece Force Hapishanesi'nde olup bitenler:

Babet, Brujon, Gueulemer ve Thénardier bir kaçış planı hazırlamışlardı, kaldı ki o sırada Thénardier tecrit hücresindeydi. Montparnasse'ın Gavroche'a anlattıklarından bildiğimiz gibi Babet o sabah kaçmıştı. Montparnasse onlara dışarıdan yardım etmeliydi.

Bir ay boyunca ceza odasında kalan Brujon başta ipini örecek, ardından da plan yapacak zamanı bulmuştu. Eskiden hapishane disiplininin mahkûmları tek başına kapattığı bu acımasız mekânlar dört taş duvardan, taş bir tavan ve taş döşeli bir zeminden, portatif bir yataktan, parmaklıklı bir çatı penceresinden, demir bir kapıdan oluşur ve *hücre* olarak adlandırılırdı; ama hücre kelimesinin çok ürkütücü olduğuna karar verildiğinden artık demir bir kapıdan, parmaklıklı bir çatı penceresinden, portatif bir yataktan, taş döşeli bir zeminden, taş bir tavandan, dört taş duvardan oluşan, öğle vakti biraz ışık alan bu bölmeye *ceza odası* diyorlar. Görüldüğü gibi artık hücre olmayan bu odaların sakıncası, çalıştırılması gerekenlere düşünme fırsatı vermesiydi.

Bu yüzden Brujon düşünmüş ve ceza odasından bir iple çıkmış, Charlemagne avlusu için çok tehlikeli bulunduğundan Yeni Bina'ya nakledilmişti. Yeni Bina'da ilk bulduğu şey Gueulemer, ikincisiyse bir çiviydi; Gueulemer suç, çivi özgürlük anlamına geliyordu.

Artık hakkında tam bir fikir vermemiz gereken Brujon ince yapılı ve âdeta önceden kusursuzca tasarlanmış bitkin bir görünüme sahip, kibar, zeki ve hırsızdı, okşayıcı bakışlara ve vahşi bir gülümsemeye sahipti. Bakışları düşüncelerinin, gülümsemesi de mizacının bir yansımasıydı. Sanatı konusundaki ilk çalışmalarını çatılar üzerinde yapmıştı; damları soyan ve olukları "*sığır işkembesi*" yöntemiyle yerinden söken kurşun hırsızları mesleğinde önemli ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştı.

Ortamı bir kaçış girişimi için elverişli kılan çatı tamircilerinin damın bir bölümünün arduvaz taşlarını değiştirmekle meşgul olmalarıydı. Saint-Bernard avlusu Charlemagne ve Saint-Louis avlularından tamamıyla yalıtılmış değildi. Orada yapı iskeleleri ve merdivenler, başka bir deyişle özgürlüğe doğru açılan köprüler ve basamaklar vardı.

Sıvaları dökülmüş ve her yanı çatlaklar içinde kalan Yeni Bina hapishanenin zayıf noktasıydı. Duvarları güherçile yüzünden kemirilmiş gibi göründüğünden ve moloz parçaları mahkûmların yataklarının üzerine düştüğünden yatakhanenin duvarlarını tahtayla kaplamak gerekmişti. Bu yıpranmışlığına rağmen, hapishane dilinde "müebbetlikler" denen en tehlikeli mahkûmları oraya yerleştirmek bir hataydı.

Yeni Bina üst üste dört yatakhaneden ve Bel-Air denilen bir tavan arasından oluşuyordu. Muhtemelen Force düklerinin eski mutfaklarından kalma geniş bir ocak bacası zemin kattan başlayıp dört katlı yatakhaneleri yassı bir sütun gibi ikiye bölerek çatıya yükseliyordu.

Gueulemer ve Brujon güvenlik amacıyla en alttaki yatakhaneye yerleştirilmişlerdi ve tesadüfen yataklarının başuçları bacanın hemen yanındaydı.

Thénardier ise en üst kattaki Bel-Air adlı tavan arasında kalıyordu.

Culture-Sainte-Catherine Sokağı'ndaki itfaiyeciler kışlasını geçip hamamın arabacı kapısının önünde duranlar,

çiçekler ve tahta saksılardaki ağaççıklarla kaplı bir avlu görürler; bu avlunun dibinde Jean-Jacques'ın kır düşlerini yansıtan, yeşil pencere kanatlarıyla canlandırılmış, kubbeli, yuvarlak, beyaz bir bina vardı. Yaklaşık on yıl öncesine kadar, bu kubbeli yuvarlak binanın üstünde sırtını dayadığı siyah, devasa, ürkütücü bir duvar yükseliyordu. Bu duvar Force Hapishanesi'nin devriye yolunun duvarıydı.

Yuvarlak evin arkasındaki bu duvar, Berquin'in ötesinde hayal meyal görünen Milton gibiydi.

Bu duvar ne kadar yüksek olursa olsun, az ötedeki kendisinden daha siyah bir çatının altında kalıyordu. Bu, Yeni Bina'nın çatısıydı. Orada parmaklıklarla kaplı dört çatı penceresi görülüyordu; bunlar Bel-Air'in pencereleriydi. Bir baca bu çatıya açılıyordu; bu yatakhanelerin ortasından geçen bacaydı.

Yeni Bina'nın tavan arasındaki Bel-Air üç yanı parmaklıklarla çevrelenmiş, üzerinde kocaman çivilerin parladığı sacdan çifte kapıyla koruma altına alınmış, eğri tavanlı bir çatı katıydı. Kuzey yönünden girildiğinde solda dört çatı penceresi, sağda bu pencerelerin karşısında geniş koridorlarla birbirinden ayrılmış, omuz boyuna kadar duvarla ve daha yukarısı demir parmaklıklarla inşa edilmiş dört geniş, dörtgen hücre beliriyordu.

Thénardier 3 Şubat akşamından beri, bu hücrelerin birindeydi. Desrues tarafından hazırlandığı söylenen ve içine uyku veren bir madde katıldığı için uyuşturucu satıcıları arasında ünlenen Desrues şarabını nasıl ve kimlerle işbirliği yaparak hücresine soktuğu ve orada sakladığı asla öğrenilemedi.

Birçok hapishanede hem gardiyanlık hem de hırsızlara yataklık yapan, firarlara yardımcı olan, polise sadık kalmayan ve bu hizmetleri karşılığında maaşlarının kat kat üstünde paralar kazanan görevliler vardır.

Küçük Gavroche'un iki küçük aylağı evinde misafir ettiği gece, gündüz firar eden Babet'nin Montparnasse ile

birlikte kendilerini beklediğini bilen Brujon ve Gueulemer yataklarında hafifçe doğrulup Brujon'un bulduğu çiviyle yataklarının hemen yanındaki bacayı oymaya başlamışlardı. Molozlar Brujon'un yatağına düştükleri için gürültü çıkarmıyorlar, gök gürültülerine karışan sağanaklar kapıları menteşeleri sarsıyor, hapishanede işe yarayan korkunç bir uğultu çıkarıyorlardı. Uyanan diğer mahkûmlar uyur gibi yapıyor, Gueulemer ve Brujon'un işine karışmıyorlardı. Brujon becerikli, Gueulemer ise güçlüydü. Yatakhaneden ışık alan parmaklıklı bölmedeki nöbetçiye tek bir gürültü bile ulaşmadan duvar delinmiş, bacaya tırmanılmış, bacanın üstünü örten demir kafes zorlanmış ve iki tehlikeli eşkıya çatının üzerine çıkmışlardı. Yağmurun ve rüzgârın şiddetlenmesi çatıyı kayganlaştırıyordu.

— Bir firar için ne muhteşem bir cehennem karanlığı! dedi Brujon.

Altı ayak genişliğinde ve yirmi dört ayak derinliğindeki bir boşluk onları devriye yolunun duvarından ayırıyordu. Bu uçurumun dibindeki karanlıkta bir nöbetçinin tüfeğinin parladığını görüyorlardı. Bacanın az önce büktükleri parmaklıklarına Brujon'un hücresinde ördüğü ipin bir ucunu bağlayıp diğer ucunu devriye yolunun duvarının üzerine attıktan sonra boşluğu bir hamlede aşıp, duvarın üzerine atladılar ve ipten destek alarak birbirlerinin ardı sıra hamamın yanındaki küçük bir çatıya süzüldüler, ipi yanlarına alıp hamamın avlusuna indiler, yanından bir kordon sarkan kapıcı odasının vasistasını ittiler, bu kordonu çekerek arabacı kapısını açtıktan sonra kendilerini sokakta buldular.

Karanlığın ortasında yataklarında ellerinde çiviler ve akıllarında planlarla doğrulmalarının üzerinden üç çeyrek saat bile geçmemişti.

Birkaç saniye sonra yakınlarda gezinen Babet ve Montparnasse'la buluşular.

Kendilerine doğru çekerken kopardıkları ipin bir parçası çatıdaki bacaya bağlı kalmıştı. Zaten ellerinin derilerinin yüzülmesi dışında hiçbir şekilde yaralanmamışlardı.

O gece durumdan nasıl haberdar edildiği anlaşılamayan Thénardier uyumuyordu.

Sabah bire doğru, gece karanlığında hücresinin hemen karşısındaki çatı penceresinin önünden, yağmurun ve fırtınanın ortasında iki gölgenin geçtiğini görmüş, içlerinden biri pencerenin önünde bir an durunca bu kişinin Brujon olduğunu anlamıştı.

Thénardier cinayete teşebbüs ve gece vakti silahlı tuzak kurmak suçlarından dolayı sürekli gözetim altındaydı. İki saatte bir değişen bir nöbetçi dolu tüfeğiyle hücresinin önünde geziniyordu. Bel-Air bir duvar lambasıyla aydınlatılıyordu. Mahkûmun ayaklarına yirmi beş kilo ağırlığında demir prangalar vurulmuştu. Her gün öğleden sonra dörtte, iki köpeğin eşlik ettiği bir gardiyan –o dönemde işler hâlâ böyle yürüyordu– hücresine giriyor, yatağının kenarına bir kilo siyah ekmek, bir testi su ve içinde birkaç acı baklanın yüzdüğü et suyuyla dolu bir kaseyi yatağının kenarına bıraktıktan sonra ayağındaki demirleri kontrol ediyor, parmaklıklara vuruyordu. Bu gardiyan her gece köpekleriyle iki kez daha geliyordu.

Thénardier farelerin gelmemesi için duvardaki deliğini, içini oyduğu ekmekle tıkama bahanesiyle demir bir kama elde etmişti. Thénardier sürekli gözetim altında tutulduğu için bu kamanın verilmesinde hiçbir sakınca görülmemişti. Yine de daha sonraları bir gardiyanın:

— Ona tahta bir kama vermek daha doğru olurdu, dediği hatırlardadır.

Saat ikiye doğru, kıdemli bir asker nöbeti bir acemiye bıraktı. Kısa süre sonra köpekli gardiyan odaya geldi ve "acemi piyadenin" çok genç ve taşralı olması dışında dikkatini çeken hiçbir şey olmamıştı. Saat dörtte nöbet değişimi için

gelindiğinde, acemi asker Thénardier'nin hücresinde boylu boyunca uzanmış, uyur halde bulundu. Thénardier ise ortalıkta yoktu; kırılmış zincirleri döşeme taşın üzerindeydi. Hücresinin tavanında bir delik ve onun üzerinde de çatıya açılan bir delik vardı. Yatağının bir tahtası sökülmüş ve hiçbir yerde bulunamadığına bakılırsa hiç kuşkusuz mahkûm onu yanında götürmüştü. Hücrede ayrıca askerin uyumasına neden olan ve yarısı boş bir şarap şişesi bulundu. Nöbetçinin süngüsü de ortadan kaybolmuştu.

Tüm bunlar anlaşıldığında Thénardier'nin artık hapishaneden epey uzaklarda olduğu düşünülmüştü. Oysa Yeni Bina'da olmasa da hâlâ ciddi bir tehdit altındaydı.

Thénardier Yeni Bina'nın çatısına ulaştığında, orada Brujon'un baca kapağının parmaklıklarına asılı kalmış ipini buldu, ama kopmuş olan bu ipin kısalığından dolayı Brujon ve Gueulemer gibi devriye yolunun duvarından kaçamazdı.

Ballets Sokağı'ndan Roi-de-Sicile Sokağı'na dönüldüğünde hemen sağda iğrenç görünümlü bir girintiyle karşılaşılır. Orada geçen yüzyıldan kalma virane bir evin komşu binalar arasında yükselen üç kat yüksekliğinde bir duvarı vardır. Bu yıkıntı ev hâlâ görülebilen kare şeklindeki iki büyük penceresinden tanınır; sağdaki beşik çatıya daha yakın olan pencere bir payandaya yaslanmış kurt yeniği bir kirişle kapalıdır. Eskiden bu pencereler arasından Force'un devriye yolunun yüksek, kasvetli bir duvarı görülebiliyordu.

Ev yıkılınca sokakta oluşan boşluk yan yana beş kaldırım taşının desteklediği çürük tahtadan bir çitle yarısına kadar doldurulmuştu. Bu çitin içinde ayakta kalan yıkıntıya yaslanmış bir kulübe gizlidir. Çitin kapısı birkaç yıldan beri sadece bir mandalla kapalı durur.

İşte saat üçü biraz geçe Thénardier bu viranenin çatısındaydı.

Oraya nasıl ulaşmıştı? Bunu ne kimse açıklayabildi ne de kimse anlayabildi. Şimşekler elbirliğiyle ona hem kös-

tek hem destek olmuşlardı. Bir çatıdan diğerine, bir çitten diğerine, bir bölmeden diğerine atlamak, Charlemagne ve Saint-Louis avlularının binalarını, devriye yolu duvarını aşmak ve Roi-de-Sicile Sokağı'ndaki viraneye varmak için çatı tamircilerinin yapı iskelelerinden, merdivenlerinden mi yararlanmıştı? Ama bu yapılar arasında bu güzergâhın kullanmasını imkânsız kılan boşluklar vardı. Yoksa yatağından kopardığı tahtayı Bel-Air'in çatısıyla devriye yolu duvarı arasında bir köprü gibi kullandıktan sonra hapishaneyi çevreleyen devriye yolu duvarını yüzükoyun sürünerek mi kat etmişti? Viraneye böyle mi ulaşmıştı? Ama Force'un devriye yolunun duvarı İtfaiyeciler Kışlası gibi bazı noktalarda alçalan ve hamamın hizasında olduğu gibi bazen yükselen eğri büğrü bir hat oluşturuyordu; Lamoignon Oteli hizasında Pavée Sokağı'ndaki kadar yüksek değildi, her yanı dikti; üstelik nöbetçiler kaçağın karanlık silüetini görmüş olmalıydılar; Thénardier'nin böyle kaçmasının akla uygun bir yanı yoktu. Dolayısıyla her iki firar yöntemi de imkânsızdı. Uçurumları hendeğe, demir parmaklıkları söğüt dalından çitlere, sakatı atlete, kötürümü kuşa, ahmaklığı içgüdüye, içgüdüyü zekâya ve zekâyı dehaya dönüştüren o ürkütücü özgürlük tutkusuyla aydınlanan Thénardier üçüncü bir firar taktiği mi uygulamıştı? Bunu kimse asla bilemedi.

Bir firarın muhteşem ayrıntıları her zaman açıklığa kavuşamaz. Kaçan kişi özgürlüğün esiniyle doludur; firarın gizemli aydınlığında yıldızlar ve şimşekler vardır; özgürlüğe yönelmiş bir hamle yücelmeye doğru kanat çırpmak kadar şaşırtıcıdır ve kaçan bir hırsız hakkında "Bu çatıya nasıl tırmandı?" diye sormak, Corneille'e "Nasıl oldu da öldü?" sözünü nasıl akıl ettiğini sormak gibidir.

Her ne olursa olsun, Thénardier ter içinde kalmış, sırılsıklam olmuş, giysileri yırtılmış, elleri sıyrılmış, dirsekleri kana bulanmış, dizleri yırtılmış bir halde viran duvarın çocukların mecazi diliyle *keskin* dedikleri bölümüne ulaşmış, oraya boy-

lu boyunca uzandığında gücü tükenmişti. Üç kat yüksekliğinde dik bir duvar onu sokak kaldırımından ayırıyordu.

Yanındaki ip çok kısaydı.

Orada yüzü solmuş, tükenmiş, umutsuzluğa kapılmış, hâlâ gece karanlığının gölgesine sığınmış bir halde beklerken kendi kendine yakında günün doğacağını söylüyor, birazdan Saint-Paul Kilisesi'nin çanının saat dördü çalacağını, nöbet değişimi için gelindiğinde askeri delik çatının altında uyurken bulacaklarını dehşetle düşünürken, sokak lambalarının aydınlığında afallamış bir halde altındaki korkunç derinliğe, hem ölüm hem özgürlük anlamına geldiği için hem korktuğu hem arzuladığı o ıslak ve siyah kaldırıma bakıyordu.

Kendi kendine diğer iki firarinin kaçmayı başarıp başarmadıklarını, sesini duyup yardımına gelip gelmeyeceklerini soruyor, etrafı dinliyordu. Oraya geldiğinden beri sokaktan sadece bir devriye geçmişti. Montreuillü, Charonnelu, Vincennesli ve Bercyli pazarcıların neredeyse hepsi hale Saint-Antoine Caddesi'nden iniyordu.

Saat dördü çaldığında Thénardier titredi. Kısa süre sonra, hapishaneden firar edildiğinin anlaşılmasını izleyen o ürkütücü ve garip uğultu yayıldı. Açılıp kapanan kapıların gürültüsü, parmaklıklı kapıların menteşeleri üzerindeki gıcırtısı, muhafız birliğinin uğultusu, kapıcıların boğuk seslenişleri, avludaki tüfek dipçiklerinin takırtısı ona bile ulaşıyordu. Yatakhanelerin parmaklıklı pencerelerinde ışıklar yanıp sönüyor, bir meşale Yeni Bina'nın tavan arasını aydınlatıyordu. Yandaki kışladan yardıma çağrılan itfaiyecilerin yağmurun altında meşaleyle aydınlanan kaskları çatılarda gidip geliyordu. Tam o sırada Thénardier Bastille tarafından solgun bir ışığın ufku kasvetle ağarttığını görüyordu.

Sağanağın altında, on parmak genişliğinde bir duvarın üstüne uzanmıştı, sağında ve solunda iki uçurum olduğundan kımıldayamıyor, düşünceleri olası bir düşüşün paniği

ve kesin bir yakalanmanın korkusuyla çan tokmağı gibi gidip geliyordu:

— Düşersem ölürüm, kalırsam yakalanırım.

Bu kaygıların ortasında, aniden kapkaranlık yolda Pavée Sokağı'ndan duvarın dibi boyunca süzülüp gelen ve Thénardier'nin üzerinde asılı durduğu girintinin önünde duran birini gördü. Bu adamın yanına onun gibi temkinli hareket eden ikinci, ardından üçüncü ve dördüncü bir adam sokuldu. Bu dört adam bir araya geldiklerinde, içlerinden biri çitin kapısının mandalını kaldırdı, hepsi birden kulübenin önündeki, üzerinde tam da Thénardier'nin bulunduğu bahçeye girdi. Bu adamlar bu mekânı kuşkusuz gelip geçenlere ve Force'un biraz ötedeki nöbetçilerine görünmemek için seçmişlerdi. Ayrıca yağmurun nöbetçileri kulübelerinde beklemek zorunda bıraktığını eklemek gerekir. Thénardier yüzlerini seçemediği bu adamların konuşmalarını mahvolmuş bir sefilin umutsuzluğuyla dinledi.

Bu adamların argo konuştuklarını duyduğunda gözlerinin önünde bir umut ışığı belirdi.

İlki alçak ama net bir şekilde duyulabilen bir sesle:

— Uzayıp gidelim, burada ne halt ediyoruz? dedi.

— Yağmur şeytanın ateşini söndürecek kadar şiddetli. Üstelik aynasızlar dolanıyor. Orada etrafı dikizleyen bir nöbetçi var, diye ekledi ikincisi.

İlki şehir kapılarının, ikincisiyse Temple argosu bu sözleri duyan Thénardier umutlanmaya başladı. İlk sözlerden şehir kapılarının serserisi Brujon'u, ikinci sözlerden Temple'da diğer mesleklerinin yanı sıra eskicilik de yapmış olan Babet'yi tanıdı.

Babet büyük yüzyılın artık sadece Temple'da konuşulan eski argosuna son derece hâkimdi. Sesini değiştirerek konuşuyordu, öyle ki Thénardier *dikizleyen* sözcüğünü duymasa onu tanıyamazdı.

Bu arada üçüncü kişi araya girdi:

— Henüz acelemiz yok, biraz bekleyelim. Belki de bize ihtiyacı olan biri vardır.

Thénardier bu sözlerin Paris'in tüm argolarını bilse de hiçbirini konuşmayacak kadar kibar olan Montparnasse'ın ağzından çıktığını anladı.

Dördüncü adam susuyordu, ama geniş omuzları onu ele veriyordu. Thénardier hiç tereddüt etmedi. Bu Gueulemer'di.

Brujon alçak ama neredeyse buyurgan bir sesle devam etti:

— Söylediklerinin hepsi fasarya! Hancı kirişi kıramadı. Bu işleri bilmiyor! Gömleğini fora edip yırtmak, çarşaflarını zula edip urgan yapmak, kapılarda delik açmak, anahtarcılık yapmak, kayışını koparmak, araziye uymak için kurnaz olmak gerekir! İhtiyar haybecinin teki, çuvalladı!

Babet, Poulailler ve Cartouche'un konuştukları ve Brujon'un kullandığı yeni, cüretkâr, renkli ve riskli argoyla, André Chenier ve Racine'in dilleri kadar farklı olan o klasik, bilge argosuyla ekledi:

— Senin yaşlı hancı anında paçayı kaptırmıştır. Bu işler için biraz çakal olmak gerek. O daha çömez. Bir muhbir hatta ahmak bir gardiyan bile onu tufaya getirir. Montparnasse, beni dinle, cezaevindeki yaygarayı duyuyor musun? Meşaleleri gördün. Piyastos oldu! Yirmi yıl ceza yatacak. Bilirsin, ben ödlek, kolpacı değilim, ama yapacak bir şey yok, beklersek belamızı buluruz. Hadi ters yapma, gel hep beraber birkaç şişe şarapla güzelleşelim.

— Zor durumdaki dostları yarı yolda bırakmak doğru olmaz, diye homurdandı Montparnasse.

— Sana hancının paket olduğunu söylüyorum. Elden bir şey gelmez. Uzayıp gidelim. Her an enseme bir aynasızın elinin uzandığını hissediyorum!

Montparnasse karşı çıkışlarının artık tesir etmediğini hissediyordu; gerçekten de bu dört adam, mahkûmların birbirlerini asla yarı yolda bırakmamak konusundaki sadakatleri ve Thénardier'nin bir duvarın üzerinde belireceği umuduyla

her türlü riski göze alarak bütün gece Force'un etrafında dolanmışlardı. Gece gerçekten rahat geçmişti, tüm sokaklar sağanak yüzünden ıssızdı; dondurucu soğuk, ıslak giysiler, yırtılmış ayakkabılar, hapishaneden gelen endişe verici gürültü, akıp giden saatler, etrafta gezinen devriyeler, umutsuzluk, korku, tüm bunlar onları geri çekilmeye zorluyordu. Thénardier'nin damat adayı Montparnasse bile artık kendinde karşı çıkacak gücü bulamıyordu. Kısa süre sonra çekip gideceklerdi. Duvarın üzerindeki Thénardier sallarından bir geminin belirdiğini, sonra da ufukta gözden kaybolduğunu gören *Méduse* kazazedeleri[16] gibi hissediyordu.

Onlara seslenemiyordu, bir haykırış her şeyi mahvedebilirdi, aklına bir fikir geldi, son, parlak bir fikir. Brujon'un Yeni Bina'nın bacasında asılı kalan ipini çıkarmak için elini cebine götürdü ve ipi çitin kenarına attı.

İp aşağıdakilerin ayaklarının üzerine düştü.

— Bir sicim! dedi Babet.

— Benim urganım! dedi Brujon.

— Hancı orada, dedi Montparnasse.

Gözlerini yukarı kaldırdıklarında Thénardier başını hafif uzattı.

— Çabuk! dedi Montparnasse, Brujon, ipin diğer ucu sende mi?

— Evet.

— İpin iki ucunu bağla, yukarı atacağız, o da ipi duvara sabitleyip aşağı inecek.

Sesini yükseltmeye cesaret eden Thénardier:

— Çok üşüdüm, dedi.

— Seni ısıtacağız.

— Yerimden kımıldayamıyorum.

— Kendini aşağı bırakacaksın, seni tutacağız.

16 Théodore Géricault'un Le Radeau de la Méduse isimli tablosuna gönderme yapıyor. Resim sanatında Fransız romantizminin doruk noktası olarak kabul edilen bu resimde bir salda, ufukta gördükleri geminin uzaklaşmasıyla umudunu yitiren kazazedeler resmedilmiştir. (e.n)

— Ellerim uyuştu.

— Sadece ipi duvara bağla.

— Yapamam.

— Birimizin yukarı çıkması gerekiyor, dedi Montparnasse.

— Üç kat yüksekliğinde! dedi Brujon.

Zamanında kulübede yakılan bir sobanın borusu duvar boyunca uzanıyor ve Thénardier'nin durduğu yerde sonlanıyordu. Bu dar, çatlak ve kırık dökük boru şu an yıkılmış olsa da izleri hâlâ belirgindir.

— Oradan çıkılabilir, dedi Montparnasse.

— O borudan mı? diye haykırdı Babet, oradan ancak küçük bir hergele çıkabilir.

— Evet, ancak bir velet çıkabilir, diye ekledi Brujon.

— Bu veledi nereden bulmalı? diye sordu Gueulemer.

— Bekleyin, aklımda biri var, dedi Montparnasse.

Çitin kapısını yavaşça açıp yoldan gelip geçen olmadığını inceledikten sonra temkinle kapıyı arkasından kapatıp Bastille istikametine koştu.

Thénardier'ye sekiz bin asır gibi gelen yedi sekiz dakika boyunca Babet, Brujon ve Gueulemer hiç konuşmadılar; nihayet kapının yeniden açılmasıyla soluk soluğa kalmış olan Montparnasse yanında Gavroche ile belirdi. Yağmur yolları tamamen ıssızlaştırmaya devam ediyordu.

Bahçeye giren küçük Gavroche sakin bir ifadeyle haydutların yüzlerine baktı. Saçlarından sular damlıyordu.

— Yumurcak, sen erkek misin? diye sordu Gueulemer.

— Sizin gibi veletler erkek sayılıyorsa, benim gibi bir velede de erkek denilebilir, diye karşılık verdi omuzlarını silken Gavroche.

— Veledin dili pabuç gibi! diye haykırdı Babet.

— Paris veledinin mayası bozuk değildir, diye ekledi Brujon.

— Benden ne istiyorsunuz? diye sordu Gavroche.

— Şu borudan yukarı tırmanmanı, diye yanıtladı Montparnasse.

— Şu sicimle birlikte, dedi Babet.

— Ve urganı oraya kancalayacaksın, dedi Brujon. Pencerenin pervazına, diye ekledi.

— Ya sonra? diye sordu Gavroche.

— Hepsi bu! dedi Gueulemer.

İpi, boruyu, duvarı, pencereleri inceledikten sonra dudaklarını: "Bu da iş mi?" dercesine aşağılayan bir ifadeyle büktü.

— Yukarıda kurtaracağın bir adam var, dedi Montparnasse.

— İster misin? diye sordu Brujon.

— Zırvalama! diye karşılık verdi bu tuhaf soruya ve ayakkabılarını çıkardı.

Gavroche'u tek koluyla kavrayan Gueulemer onu kulübenin çatısına bıraktı ve çürümüş tahtalar çocuğun ağırlığı altında eğilip bükülürken eline Brujon'un az önce düğümlediği ipi tutuşturdu. Yumurcak çatının hemen yakınındaki geniş bir yarık sayesinde boruya kolayca tutundu. Yukarıya tırmandığı sırada, kurtuluşunun ve yaşamın kendisine yaklaştığını hisseden Thénardier başını duvardan aşağıya doğru uzattı; günün ilk ışıklarının ter içinde kalmış alnını, solgun elmacık kemiklerini, uzun ve vahşi burnunu, diken diken olmuş kır sakallarını aydınlattığında Gavroche onu tanıdı:

— Şuraya bak! Babammış! dedi. Olsun! Benim için fark etmez.

Ve ipi dişlerinin arasına alarak kararlılıkla tırmanmaya başladı. Viranenin tepesine ulaştığında eski duvara ata binermiş gibi oturup ipi pencerenin üst tahtasına bağladı.

Kısa bir süre sonra Thénardier sokaktaydı.

Kaldırıma ayağı değip, tehlikeden uzaklaştığını hissettiğinde, ne yorgunluğu, ne titremesi kaldı; yaşadığı korkunç anlar bir sis bulutu gibi dağılıp gitti, o vahşi ve acımasız

zekâsı kendine yol göstermek üzere ayaklanıp özgürleşti. İşte bu adamın ağzından çıkan ilk sözler şöyleydi:

— Şimdi kimi yiyeceğiz?

Öldürmek, katletmek, soymak anlamlarını hep birlikte içeren bu sözcüğün anlamını açıklamak gereksizdir. *Yemek* gerçek anlamıyla *yutmayı* ifade eder.

— Herkes iyice yaklaşsın, dedi Brujon. Birkaç kelime daha edip ayrılalım. Tenha Plumet Sokağı'ndaki bahçe parmaklıkları çürümüş, sadece kadınların oturduğu ıssız bir evde halledilmesi gereken bir iş vardı.

— Elbette! Neden halledilmesin ki? diye sordu Thénardier.

— Kızın Eponine evi inceledi, diye karşılık verdi Babet.

— Ve Magnon'a bir peksimet iletti. Oradan iş çıkmaz.

— Kızım ahmak değildir, dedi Thénardier. Ama bir kez daha yoklamak gerek.

— Evet, evet, dedi Brujon, bir daha yoklamak gerek. Bu arada, bu konuşma sırasında hiç kimse çitin altındaki taşların üzerine oturan Gavroche'la ilgilenmiyordu; belki de babasının yanına geleceğini düşünerek bir süre bekledikten sonra ayakkabılarını giyip:

— İş tamam mı? Beyler artık bana ihtiyacınız yok mu? İşte işiniz halledildi. Ben gidiyorum. Ufaklıkları uyandırmam lazım, dedi.

Ve uzaklaştı.

Beş adam peş peşe çitten atladı.

Gavroche'un Ballets Sokağı'nın dönemecinde gözden kaybolduğu sırada Babet, Thénardier'yi bir kenara çekti ve:

— O velede baktın mı? diye sordu.

— Hangi velede?

— Duvara tırmanıp sana ipi getiren velede.

— Pek de umurumda değildi.

— Bilmem ama, onun senin oğlun olduğunu sandım.

— Hadi canım! dedi Thénardier, olacak iş mi?

Yedinci Kitap
Argo

I

Köken

Pigritia[17] korkunç bir sözcüktür.

Bir dünyaya, *pespayeliğe* yani *hırsızlığa* ve bir cehenneme, *kepazeliğe* yani *açlığa* can verir.

Demek oluyor ki tembellik annedir.

Hırsızlık adında bir oğlu, açlık adında bir kızı vardır.

Şu an nereye geldik? Argoya.

Argo nedir? Aynı anda hem ulus hem diyalekttir; her ikisindeki yani hem ulus, hem de dildeki hırsızlıktır.

Bu ağırbaşlı ve kasvetli öykünün yazarı bundan otuz dört sene önce aynı amaçla kaleme aldığı bir kitaba[18] argo konuşan bir hırsızı yerleştirdiğinde yaygara kopmuştu.

— Nasıl olur! Argo! Ama argo tiksinti vericidir! Çapulcuların, kürek mahkûmlarının, toplumun iğrenç bulduğu her şeyin dilidir! vs., vs., vs.

Böyle itirazlara bir anlam verememiştik.

17 Latince tembellik, miskinlik. (ç.n.)

18 Bir İdam Mahkûmunun Son Günü. (y.n.)

Daha sonraları, biri insan ruhunun derin gözlemcisi, diğeri halkın yürekli dostu olan Balzac ve Eugène Sue gibi kalemi kuvvetli iki romancı da *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü*'nün yazarı gibi hırsızları kendi doğal dilleriyle konuşturduklarında aynı tepkileri aldılar:

— Yazarlar bu isyankâr baldırı çıplak dilini kullanarak ne yapmaya çalışıyorlar? Argo iğrençtir! Argo insanın içini ürpertir!

Elbette. Bunu inkâr eden mi var?

Sosyal bir yaranın, uçurumun, bir toplumun derinlikleri araştırıldığında, daha dibe inmek ne zamandan beri suç olarak kabul ediliyor? Bunun daima cesurca ya da en azından kabullenilmiş ve yerine getirilmiş bir görevin hak ettiği sempatiye layık, sıradan ve yararlı bir ödev olduğunu düşündük. Her şeyi araştırmamak, her şeyi incelememek, yarı yolda durmak, ama neden? Durmak sondaj makinesinin işidir, sondajcının değil.

Kuşkusuz toplumsal düzenin toprağın yerini çamura bıraktığı derinliklerine dalıp o belirsiz karaltıları araştırmak, çirkefin içinde sel gibi akan o iğrenç sözcüklerin, her kelimesi bir balçık ve karanlık canavarının yakışıksız hezeyanına benzeyen o irinli kelime dağarının peşinden gitmek, onu yakalamak ve çırpınır bir halde gün ışığına fırlatmak keyifli ve kolay bir görev değildir. Hiçbir şey düşüncenin ışığında argonun ürkütücü kaynaşmasını izlemek kadar iç karartıcı olamaz. Gerçekten de, argoyla yüzleşmek korkunç bir gece yaratığını çirkef kuyusundan çıkartmaya benzer. Karşınızda titreyen, hareket eden, salınan, yeniden karanlığa gömülmeyi isteyen, tehditkâr gözlerle bakan, canlı ve dehşet verici bir çalılık vardır. Her sözcük bir pençeye, sönmüş ve kanlı bir göze benzer, her cümle bir yengeç kıskacı gibi hareket edermiş gibi görünür. Tüm bunlar düzensizlik içinde düzenlenmiş şeylerin tiksinti verici yaşam alanında gerçekleşir.

Şimdi soruyoruz, tiksinti ne zamandan beri araştırmayı dışlıyor? Hastalık ne zamandan beri doktoru kovuyor? Yılanı, yarasayı, akrebi, çıyanı, tarantulayı incelemeyi reddedip: "Ah! Ne kadar da iğrençler!" diyerek onları karanlıklara atan bir doğabilimci düşünülebilir mi? Argoyu görmezden gelen bir düşünür bir ülser ya da siğil vakasıyla ilgilenmeyen bir cerraha, dille ilgili bir konuyu incelemekte tereddüt eden bir dilbilimciye, insanlıkla ilgili bir olguyu araştırırken duraksayan bir filozofa benzer. Bilmeyenlere argonun bütünüyle edebi bir olgu ve toplumsal bir sonuç olduğunu söylememiz gerekir. Argo tam olarak nedir? Argo sefaletin dilidir.

Tam burada bizi durdurup, olguyu etkisini azaltacak biçimde genelleştirmek isteyebilir; bize her mesleğin, hatta toplumsal hiyerarşinin tüm basamaklarının ve her türden zekânın kendine özgü argosu olduğunu söyleyebilirler. Bir satıcı "Sudan ucuz Montpellier şarabı, birinci sınıf Marsilya," der, borsacı "Taban fiyat, açığa satış," der, kumarbaz "Üç as, gel gel," der, Manş adalarındaki icra memuru "Feragat edenin gayrimenkullerinin miras payının haczi sırasında alacaklılar bu mülklerin gelirinden yararlanmayı talep edemez," der, vodvilci "Oyunu yuhaladılar," der, komedyen "Çuvalladım," der, filozof "Teslisin arapsaçı," der, avcı "Kopoy fırla," der, frenolog "Üreme içgüdüsü, dövüşkenlik, kafatasından kişilik çözümlemesi," der, piyade "Karabinam," der, süvari "Tayım," der, eskrim hocası "Atak, ripost, kuatr," der, matbaacı "Tahsis," der, herkes, matbaacı, eskrim hocası, süvari, piyade, frenolog, avcı, filozof, komedyen, vodvilci, icra memuru, kumarbaz, borsacı, tüccar argo konuşur. *Acemi çaylağım,* diyen resim hocası; *kâtibim,* diyen noter; *çırağım,* diyen berber; *çömezim,* diyen ayakkabı tamircisi argo konuşurlar. Gerektiğinde sağ ve sol sözcükleri de farklı deyişlerle ifade edilir; *iskele, sancak,* diyen tayfa; *sağ localar, sol localar,* diyen tiyatro ışıkçısı; *İncil tarafı, Havari mektupları tarafı*, diyen kilise vakfı kayyumu argo ko-

nuşurlar. Gülünç kırıtkan kadınların da, kibar kadınların da argoları vardır. Rambouillet Konağı Cour des Miracles'ın[19] hemen yanındadır. Restorasyon döneminin soylu ve çok güzel bir hanımefendisinin yazdığı bir aşk mektubunun tanıklığına göre düşeslerin de argosu vardır: "Bu zırvalara inanırsanız, hafifmeşrepliğim konusunda sürüsüyle bahane bulabilirsiniz." Diplomatik rakam ve harfler de argodur, *Roma* için 26, *mektup* için *grkztntgzyal* ve *Modena dükü* için *abfxustgrnogrkzu tu XI* diyen Papalık elçisi de argo konuşur. Havuç, turp, şalgam yerine *opoponach, perfroschinum, reptitalmus, dracatholicum angelorum, postmegorum* diyen Orta Çağ doktorları da argo konuşuyorlardı. *Pancar posası, ham şerbet, küspe, lapa, yanık, dandik* diyen dürüst şeker üreticisi de argo konuşur. Bundan yirmi yıl önce bir edebiyat eleştirisi grubu *Shakespeare'in yarısı kelime oyunu ve tekerlemeden ibarettir,* derken argo konuşuyordu. M. de Montmorency'yi şiirden ve heykelden hiç anlamıyorsa derin bir anlamla "burjuva" olarak niteleyen şair ve sanatçı da argo konuşur. Çiçeklere *flora*, meyvelere *pomone*, denize *Neptün*, aşka *ateş*, güzelliğe *zarafet*, ata *ulak*, beyaz ya da üç renkli kokarda *Bellone'un gülü*, üç kenarlı şapkaya *Mars'ın üçgeni* diyen klasik Akademi üyesi de argo konuşur. Cebrin, tıbbın, botaniğin de argoları vardır. Denizciliğin Jean Bart'ın, Duquesne'in, Suffren'in ve Duperré'nin konuştukları o eksiksiz ve hayran olunası diline karışan, halatların ıslıklarına, ses borularının gürültüsüne, borda bordaya kapışmaların balta şakırtılarına, yalpalara, rüzgâra, boraya, top seslerine eşlik eden o parıltılı kahramanlık argosu hırsızların vahşi argolarının yanında çakalın yanındaki aslan gibi kalır.

Kuşkusuz. Ancak, ne söylenirse söylensin, argo sözcüğünü böyle tanımlamak herkesin kabul etmeyeceği bir ge-

19 Paris'in kenar mahallesinde yer alan Mucizeler Sarayı. Burada yoğun bir şekilde yaşayan dilenciler gündüzleri kör, topal, saralı, yaralı taklidi yapıp akşamları geri döndüklerinde koltuk değneklerini, sahte yaralarını bir kenara atıp iyileştikleri için bu adı almıştır. (ç.n.)

nellemedir. Bize gelince, biz bu sözcüğü eski, sınırları belirli anlamıyla kabulleniyor, argoya argo diyoruz. Gerçek argonun, muhteşem argonun, bir krallık olan o evvel zamanlara uzanan argonun sefaletin çirkin, endişe verici, sinsi, hain, zehirli, acımasız, alçak, aşağılık dilinden başka bir şey olmadığını tekrarlıyoruz. Tüm alçalışların ve tüm bahtsızlıkların uç noktalarında ayaklanan ve mutlu olaylara, hüküm süren haklara karşı kâh kurnazlık, kâh şiddet içeren vahşi ve acımasız bir savaşa girmeye karar veren son bir sefalet evresi vardır. Bu sefalet toplumsal düzene kötülüğün iğneli sözleriyle ve suçun beklenmeyen darbeleriyle saldırır. Bu savaşın ihtiyaçları için argo adı verilen bir mücadele dili oluşturur. İnsanların konuştuğu ve artık yok olmak üzere olan herhangi bir dilin bir parçasını da olsa, yani iyi ya da kötü uygarlığı oluşturan unsurlardan birini su yüzünde tutmak, unutuluşun ve uçurumun pençelerine bırakmamak, toplumsal araştırmanın verilerinin sınırlarını genişletmek, uygarlığa hizmet etmek anlamına gelir. Plautus bilerek ya da bilmeyerek iki Kartacalı askere Fenike dilini konuşturarak bu görevi yerine getirdi, Molière karakterlerine Levanten ve çeşitli taşra lehçelerini konuşturarak bu görevi yerine getirdi. Burada itirazlar yeniden canlanıyor: "Fenike dili, mükemmel! Levanten dili, güzel! Hatta taşra dilleri bile, kabul! Bunlar milletlere ve bölgelere ait diller; ama argo? Argoyu yaşatmak neye yarar? Argoyu 'suyun üstünde tutmak' neye yarar?"

Buna kısaca yanıt vereceğiz. Bir milletin ya da bir bölgenin konuştuğu dil saygıya layıksa, sefaletin konuştuğu dil incelenmeye ve özen gösterilmeye ondan daha layıktır.

Örneğin, dört yüz yıldan beri Fransa'da sadece tek bir sefaletin değil, insanın yaşayabileceği olası tüm sefaletlerin dili konuşulmuştur.

Ayrıca, toplumsal düzensizliklerin, aksaklıkların incelenmesinin ve düzeltilmeleri için altlarının çizilmesinin

kişilerin tercihine kalmış bir mesele olmadığı konusunda ısrarlıyız. Uygarlığın yüzeyinde kalanları, taht mücadelelerini, prenslerin doğumlarını, kralların evliliklerini, savaşları, meclisleri, kamuya mal olmuş önemli şahsiyetleri, devrimleri inceleyen bir olay tarihçisinin, daha derinleri, çalışan, acı çeken, bekleyen halkı, canından bezmiş kadını, can çekişen çocuğu, insanların insanlara karşı giriştikleri amansız savaşları, anlamsız vahşetleri, önyargıları, kanıksanmış adaletsizlikleri, yasaların yeraltında geri tepmesini, ruhların gizemli evrimini, kalabalıkların fark edilemeyen çırpınışlarını, açlıktan ölenleri, çapulcuları, baldırı çıplakları, öksüzleri, kimsesizleri, bahtsızları, alçakları, karanlıklarda gezinen tüm larvaları araştıran bir gelenek ve düşünce tarihçisinden daha saygın bir görev üstlendiğini düşünmüyoruz. Gelenek ve düşünce tarihçisinin hem katı, hem merhamet dolu yüreğiyle, tıpkı bir ağabey ve yargıç gibi, darbe alanların ve indirenlerin, ağlayanların ve lanetleyenlerin, açlık çekenlerin ve her şeyi silip süpürenlerin, kötülüğe maruz kalanların ve kötülüğü yapanların iç içe geçmiş bir halde süründükleri o nüfuz edilemez yeraltı katmanlarına inmesi gerekir. Yüreklerin ve ruhların tarihçisi olan bu kişilerin üstlendikleri görevin olay tarihçisinden aşağı kalır bir yanı var mıdır? Alighieri'nin diyecekleri Machiavelli'ninkilerden daha mı az olmalıdır? Uygarlığın altı daha derin ve karanlık olduğu için üstünden daha mı önemsizdir? Altındaki mağaraları görmezden gelerek bir dağı tanımak mümkün müdür?

Bu arada, yukarıda söylediğimiz birkaç kelimeden iki tarihçi grubu arasında kesin bir ayrım yaptığımız sonucunu çıkaranlar için aklımızdan böyle bir şey geçmediğini de belirtelim. Halkların dıştan görünen, parıltılı tarihlerini yazanlar, aynı zamanda belli ölçüde onların derinlerdeki gizli yaşamlarından haberdar da değillerse iyi tarihçi sayılamazlar ve aynı şey tersi için de geçerlidir. Gelenekler ve düşünceler

tarihi olaylara nüfuz eder, olay tarihçisi de geleneklerin ve düşüncelere nüfuz eder. Bunlar etkileşim halinde olan, birbirini tamamlayan ve birbirinden doğan iki farklı inceleme sistemidir. Kaderin bir ulusun yüzeyine çizdiği tüm çizgiler, derinlerde daha kasvetli ama belirgin paralel çizgilere sahiptir ve dipteki tüm çırpınışlar yüzeyde ayaklanmalara neden olur. Gerçek tarih nasıl her işin içindeyse, gerçek tarihçi de her şeyden haberdar olmalıdır.

İnsan tek merkezli bir daire değil, biri olay diğeri düşünceden oluşan çift odağa sahip bir elipstir.

Argo bazı kötü davranışlarda bulunmak üzere olan dilin kılık değiştirdiği vestiyerden başka bir şey değildir. Orada üzerine maske-sözcükler ve paçavra-metaforlar geçirir.

Böylece korkunç bir hal alır.

Onu tanımakta zorlanırız. Karşımızdaki insanlığın büyük dili Fransızca mıdır? İşte sahneye çıkıp suça karşılık vermeye, kötülüğün repertuvarını eksiksiz sergilemeye hazırlanıyor. Artık yürümüyor, sendeliyor, Cour des Miracles'da bir anda lobuta dönüşebilecek bir koltuk değneğine yaslanmış topallıyor, kendini serseri olarak tanıtıyor, onu giydirip makyajını yapan tüm hayaletlerin eşliğinde sürüngenler gibi sürünüp doğruluyor. Kalpazan onu şüpheli yapmıştır, zehir ustası onu bakır pasına bulamıştır, kundakçı onu kurumla karartmış ve katil de onu allığıyla süslemiştir, her rolü üstlenmeye hazırdır artık.

Toplumda dürüst insanların yaşadığı bölmenin kapısından dışarıya kulak kabartanlar, dışarıdakiler arasında geçen diyaloglara şaşırırlar. Sorular ve yanıtlar; anlaşılmaz, insan sesine benzeyen ama sözden çok ulumayı andıran iğrenç bir mırıltı duyulur. Çok başlı yılanlar konuşuyor sanırsınız.

İşte bu, karanlıkların anlaşılmaz dilidir. Dişler gıcırdar, fısıldaşmalar başlar; alacakaranlık bir muammayla tamamlanır. Felaket karanlıktır, suç daha da karanlıktır; bu iki ka-

ranlık bir araya gelip argoyu oluşturur. Ortamda, davranışlarda, seslerde belirsizlik vardır. Yağmurdan, geceden, açlıktan, suçtan, yalandan, adaletsizlikten, çıplaklıktan, soluksuz kalmalardan ve kıştan oluşan, sefiller için gün ortası sayılan o devasa gri bulutun ortasında, canavarca gidip gelen, sıçrayan, sürünen, salyası akan ve hareket eden iğrenç, tüyler ürpertici bir dildir.

Cezalandırılanlara merhamet edelim. Ne yazık! Biz kimiz ki? Sizinle konuşan ben kimim ki? Beni dinleyen siz kimsiniz ki? Doğmadan önce kötü bir şeyler yapmadığımızdan emin miyiz? Dünya ve zindan arasındaki benzerlik göz ardı edilemez. İnsanın ilahi adaletin sabıkalısı olup olmadığını kim bilebilir?

Hayata yakından bakın. Öyle yaratılmıştır ki her yanında cezalandırmanın varlığını hissederiz.

Mutlu musunuz? Tamam o zaman, her gün kederlisiniz demektir. Her günün ya büyük bir hüznü ya da küçük bir endişesi vardır. Dün sevdiğiniz birinin sağlığı için endişeleniyordunuz, bugünse kendi sağlığınız için; yarın para sıkıntısı, öbür gün bir iftiracının yergisi, ondan sonraki gün bir dostunuzun başına musallat olan bir felaket; sonra hava koşulları, ardından kırılan ve yok olan bir şeyler, sonrasında vicdanınızın ve omurganızın size sitem ettiği bir keyif, bir başka gün ise toplumsal çalkantılar gelir. Yürek acılarını saymıyoruz. Ve böyle sürüp gidecek. Bir bulut dağılırken diğeri yoğunlaşacak. Yüz günün birinde güneşli bir havada sevinci tadacaksınız. Ve mutluluğun tadını çıkaran azınlığın içindesiniz! Diğerlerine gelince, üzerlerinden gecenin karanlığı hiç eksik olmaz.

Düşünen zihinler şu sözleri az kullanırlar: mutlular ve mutsuzlar. Hiç kuşkusuz başka bir dünyanın bekleme odası olan bu dünyada mutlu insan yoktur.

İnsanlar aslında aydınlıktakiler ve karanlıktakiler olarak ikiye ayrılır.

Karanlıktakilerin sayısını azaltıp, aydınlıktakilerin sayısını çoğaltmak, işte hedef budur. Bu yüzden "Bilgi!", "Bilim!" diye bağırıyoruz. Okumayı öğrenmek ışığı yakmaktır; tüm hecelemeler kıvılcımlardır.

Zaten aydınlık demek illa ki sevinç anlamına gelmez. Aydınlıkta da acı çekilir; ateşin fazlası yakar. Alev kanadın düşmanıdır. Uçmaya ara vermeden yanmak dâhinin mucizesidir.

Bilgilendiğinizde ve sevdiğinizde daha fazla acı çekersiniz. Gün gözyaşlarıyla doğar. Aydınlıktakiler en azından karanlıktakiler için ağlarlar.

II

Kökler

Argo karanlıktakilerin dilidir.

Hem solup giden, hem ayaklanan ve bir muammayı andıran bu dilin varlığında, düşünce en karanlık derinliklerde çırpınır, toplumsal felsefe en dokunaklı düşüncelere dalar. Cezalandırma gözle görülür bir hal alır. Her hecenin kendine özgü bir anlamı vardır. Kaba dilin sözcükleri celladın kızgın demiriyle eğrilmiş, sertleşmiş gibidir. Bazılarının dumanı sanki hâlâ üzerindedir. Falanca cümle sizde, bir hırsızın bir anda çıplak kalan, damgalanmış kolundaki zambak işaretinin yarattığı etkiyi yaratır. Düşünce bu sabıkalıların sözcükleriyle dile getirilmeyi âdeta reddeder. Metafor bazen öyle küstahtır ki boynuna halka geçirilmiş sanırsınız.

Zaten tüm bunlara rağmen ve tüm bunlar yüzünden, bu garip dilde hem paslanmış meteliğe, hem altın madalyaya yer veren edebiyatın o tarafsız sandığında, kendine ait bir bölme bulur. Kabul edilsin ya da edilmesin, argonun bir dil olarak kendine özgü bir sözdizimi ve şiiri vardır. Bazı söz-

cüklerin biçimsizliğinden haydut Mandrin'in ağzında çiğnenmiş oldukları anlaşılır, bazı metonimilerin mükemmelliğinde Villon'un belagati hissedilir.

İşte eşsiz ve ünlü bir mısra:

Mais où sont les neiges d'antan?[20]

Bu argo bir deyiştir. *Antan –ante annum–* Thunes argosunda[21] "geçen yıl" ya da daha geniş anlamıyla "eskiden" anlamına geliyordu. Otuz beş yıl önce 1827'de büyük mahkûm konvoyunun Bicêtre'den ayrıldığı sırada, hücrelerden birinde bir Thunes kralı tarafından duvara çiviyle kazınmış şu yazı okunabiliyordu: *Les dabs d'antan trimaient siempre pour la pierre du Coësre.* Bu söz "Eski zaman kralları her zaman hükümdarlıklarını kutsatıyorlardı," anlamına geliyordu. Bu kralın aklındaki kutsanma kürek mahkûmiyetiydi.

Ağır bir arabanın dörtnala hareket etmesini ifade eden *décarade* sözcüğü şanına yakışan bir biçimde Villon'a atfedilir. Etkisini vargücüyle hissettiren bu sözcük La Fontaine'in muhteşem bir anlam benzerliği taşıyan şu mısrasında özetlenir:

Six forts chevaux tiraient un coche.[22]

Saf edebi bir bakış açısıyla incelenmesi argo kadar ilginç ve üretken bir dil pek az bulunur. Bu, dil içinde bir dil, habis bir ur, içeriği bozulmuş bir aşıyla üretilmiş bir bitki, köklerini eski Galya dilinin gövdesinden alan, dilin bir bölmesinden çıkan kasvetli yaprakları her yana yayılan asalak bir ağaç, bir yabanotudur. Bu, argonun ilk ve kabataslak görüntüsü olarak adlandırılabilir. Ama dili tıpkı toprağı araş-

20 Ama geçmişin karlarına ne oldu? (ç.n.)

21 Mucizeler Sarayı'ndaki dilenciler topluluğu. (ç.n.)

22 Altı güçlü at bir arabayı çekiyordu. (ç.n.)

tıran jeologlar gibi hakkını vererek inceleyenler için argo, gerçekten alüvyon gibi görünür. Ne kadar derin kazıldığına bağlı olarak, eski halk Fransızcasının altında, argo, taşra dili, İspanyolca, İtalyanca, Akdeniz limanlarının Levanten dili, İngilizce, Almanca, Fransız Roman dili, İtalyan Roman dili, asıl Roman dili, nihayet Bask ve Kelt dilleri ortaya çıkar. İlginç ve derinlikli bir oluşum. Tüm sefillerin birleşerek inşa ettiği bir yeraltı abidesi. Lanetlenmiş her ırk ona katkı sağlar, her acı bir taş, her yürek bir çakıl taşı ekler. Bu dünyadan göçüp giden ve sonsuzlukta kaybolan bir yığın lanetlenmiş, alçak ya da öfkeli ruh orada, dehşet verici bir sözcüğün silüetinde hâlâ görülebilir.

İspanyolca mı isteniyor? Eski gotik argoda bundan daha bol bir şey yok. İşte *bofeton*'dan türemiş *boffette*, yani "soufflet" [sille, tokat]; kökü *vantana*'ya dayanan *vantane,* yani "fenêtre" (daha sonra vanterne) [pencere]; *gato*'dan türemiş *gat*, yani "chat" [kedi]; *aceyte*'den türemiş *acite*, yani "huile" [zeytinyağı]. İtalyanca mı isteniyor? İşte kökü *spada* olan *spade*, "épée" [kılıç]; *caravella*'dan türemiş *carvel*, "bateau" [gemi]. İngilizce mi isteniyor? İşte *bishop*'tan türemiş *bichot*, yani "évêque" [piskopos]; *rascal*, kökü *rascalion*'dan gelen "raille" [muhbir, alçak]; *pilcher*'dan türemiş *pilche*, yani "étui" [kılıf]. Almanca mı isteniyor? İşte *kellner*'den *caleur* [yumurcak]; *herzog*'dan (dük) *hers* [efendi]. Latince mi isteniyor? İşte *frangir* [kırmak], *frangere*'den; *affurer* [çalmak], *fur*'den; *cadène* [zincir] *catena*'dan; kıtanın her dilinde gizemli bir güç ve yetkeyle beliren *magnus* sözcüğü İskoç dilinde klanın lideri anlamına gelen *mac* şeklinde kullanılır; Mac-Farlane, Mac-Callummore, Büyük Farlane, Büyük Callumore,[23] argo bu sözcüğü *meck*'e ve daha sonra *meg*'e, yani Tanrı'ya dönüştürür.

Baskça mı isteniyor? İşte *gaiztoa*'dan türemiş *gahisto*, yani "diable" [şeytan]; *gabon*'dan türemiş *sorgabon*, yani

23 Mac'in Keltçede "oğul" anlamına geldiğini de ekleyelim. (y.n.)

"bonsoir" [iyi akşamlar]. Keltçe mi isteniyor? İşte fışkıran su anlamına gelen *blavet*'ten türemiş *blavin* [mendil]; taşlarla kaplı anlamına gelen *meinec*'den türemiş *ménesse* [kötü anlamda kadın]; çeşme anlamına gelen *baranton*'dan türemiş *barant* [dere]; demirci anlamına gelen *goff*'dan türemiş *goffeur* [anahtarcı]; beyaz-siyah anlamına gelen *guenn-du*'den türemiş *guédouze* [ölüm]. Nihayet tarihten örnekler mi isteniyor? Argo Fransız para birimi *écu*'ye Malta gemilerinde kullanılan bozuk paranın anısına *maltèse* der.

Argo belirttiğimiz dilbilimsel kökleri dışında daha doğal ve âdeta insanın zihninden yayılan başka köklere de sahiptir.

Öncellikle sözcüklerin doğrudan yaratılışı. Dillerin sırrı buradadır. Nasıl ve neden ortaya çıktığı bilinmeyen sözcüklerle figürleri tasvir etmek. Bu insanlığın her dilinin temel ilkesi, granit taşıdır. Argoda bu biçimde, neden, nasıl bilinmeden aniden ortaya çıkmış, köksüz, yalıtık, vahşi, bazen iğrenç ve garip bir ifade gücüne sahip olan çok sayıda sözcük vardır. Cellat [le bourreau] için *le taule*; orman [la forêt] için *le sabri*; korku, kaçış [la peur, la fuite] için *taf*; uşak [le laquais] için *le larbin*; general, vali, bakan [le général, le préfet, le ministre] için *pharos*; şeytan [le diable] için *le rabouin*. Hiçbir şey her şeyi hem saklayan hem ifşa eden bu sözcüklerden daha ilginç olamaz. Bazıları, örneğin *rabouin* hem gülünç hem de ürkütücü olduklarından bir tepegözün yüz buruşturması etkisi yaratırlar.

İkinci olarak, metafor. Her şeyi söylemek ve her şeyi gizlemek isteyen bir dilin temel özelliği bolca imgeye sahip olmasıdır. Metafor dalavere çevirmeye hazırlanan hırsızın, kaçmayı planlayan mahkûmun sığındığı bilmecedir. Hiçbir dil argo kadar metafor içeremez: *hindistan cevizinin vidalarını sökmek* [boynunu kırmak]; *tıkınmak* [yemek yemek]; *kelepçeye gelmek* [yakalanmak]; *sıçan* [ekmek hırsızı]; *mızrak yağıyor* [yağmur yağıyor]; bu sonuncusu tarihin izlerini taşır, yağmurun uzun dikey çizgilerini mızraklı süvarilerin

kalın ve eğik mızraklarına benzetir ve *il pleut des hallebardes* [mızrak yağıyor] deyişini yaratır. Bazen argo aşama kaydettikçe sözcükler, vahşi ve ilkel anlamlarını kaybedip mecazi ifadelere dönüşür. Şeytan *rabouin* olmaktan çıkıp *boulanger*'ye [fırıncı] dönüşür. Daha nüktedan ama daha yavan; Corneille'in yanında Racine, Eshilos'un yanında Euripides gibi bir şey. İki farklı dönemde kullanılan ve hem vahşi, hem mecazi anlamlar içeren bazı argo cümleler hayalî görüntülere benzerler. *Les sorgueurs vont sollicer des gails à la lune* [Gececiler ayda beygir yürütecekler], *les rôdeurs vont voler des chevaux la nuit* [Hırsızlar gece at çalacaklar] olarak tercüme edilebilir. Bu cümleler zihnin önünden hayaletler gibi geçerler. İnsan ne gördüğünü bilemez.

Üçüncüsü tedbirli olmak. Argo üzerinde yaşadığı dili keyfince kullanır, içinden rastgele sözcükler çıkarır ve sıklıkla, ihtiyaç halinde onu kısaltır ve kabaca değiştirir. Bazen böyle dönüştürülmüş gündelik kelimelerle saf argo sözcüklerin karışımından, doğaçlama üretim ve metaforun bir araya getirilmesiyle oluşan ilginç deyimler ortaya çıkar: *Le cab jaspine, je maronne que la roulotte de Pantin trime dans le sabri* [İt uluyor, Pantin postası otlağa giriyor], yani *le chien aboie, je soupçonne que la diligence de Paris passe dans le bois* [Köpek havlıyor, sanırım Paris arabası ormana girdi]. *Le dab est sinve, la dabuge est merloussière, la fée est bative [*, yani *le bourgeois est bête, la bourgeoise est rusée, la fille est jolie* [Burjuvanın erkeği ahmak, kadını kurnaz, kızı güzeldir]. Argo sıklıkla, kulak misafiri olanların kafasını karıştırmak için hiç ayrım yapmaksızın sözcüklere *aille*, *orgue*, *iergue* ya da *uche* gibi iğrenç kuyruklar ekler. *Vouziergue trouvaille bonorgue ce gigotmuche?* Yani *Trouvez-vous ce gigot bon?* [Bu but lezzetli mi?] Cartouche bu soruyu, teklif edilen rüşvetin, kaçması için yeterli olup olmayacağını anlamak için bir gardiyana sorulmuştur. "-mar" eki son zamanlarda kullanılmaya başlandı.

Yozlaşmanın dili olan argo çabuk yozlaşır. Ayrıca her zaman gizlenmeye çalıştığından, fark edilir edilmez kılık değiştirir. Bitkilerin tersine, argoda güneş ışığı dokunduğu her şeyi öldürür. Bu yüzden argo kasvetli ve hızlı bir çalışma temposuyla hiç durmadan değişip dönüşür. On yılda on asırda kat edilmeyen yolu alır. *Le larton* [ekmek] *le lartif*'e; *le gail* [at] *le gaye*'e; *la fertanche* [saman] *la fertille*'e; *le momignard* [yumurcak] *le momacque*'a; *les fiques* [paçavralar] *les frusques*'e; *la chique* [kilise] *l'égrugoir*'a; *le colabre* [boyun] *le colas*'a dönüşür. *Le diable* [şeytan] önce *gahisto*, ardından *le rabouin*, sonra da *le boulanger*, yani fırıncı olur; "rahip" önce *le ratichon*'ken ardından *le sanglier*'ye, yani "yabandomuzu"na dönüşür; "hançer" önce *le vingt-deux* [yirmi iki], sonra *le surin*, ardından *le lingre* olur; "polisler" sırasıyla *des railles*, *des roussins*, *des rousses*, *des marchands de lacets*, *des coqueurs*, *des cognes* olarak adlandırılmışlardır; Cellat önce *le taule* sonra *Charlot*, ardından *l'atigeur* olur. *Se battre* [dövüşmek], XVII. yüzyılda *se donner du tabac* [kendini tütüne vermek], XIX. yüzyılda ise *se chiquer la gueule* [tütün çiğnemek] olur. Bu iki yüzyıl arasında en az yirmi farklı sözcük kullanılmıştır. Lacenaire, Cartouche'un konuşmasını duysa İbranice sanabilirdi. Bu dildeki tüm kelimeler, kendilerini kullananlar gibi sürekli bir kaçış halindedir.

Yine de, ara sıra bu hızlı devinim nedeniyle eski argo yeniden kullanılmaya başlar. Buna dayanak teşkil eden mekânlar vardır. Temple XVII. yüzyıl argosunu kullanmaya devam ederken, hapishaneye dönüşen Bicêtre'de Thunes argosu konuşuluyordu. Bu dili kullanan yaşlı mahkûmlar kelimenin sonuna *anche* ekini getiriyorlardı. *Boyanches-tu?*, yani *Bois-tu?* [İçer misin?]; *il croyanche*, yani *il croit* [Sanıyor]. Ama sürekli değişim argonun yasası olmaya devam etti.

Filozof bir an için, kesintisiz buharlaşan bu dili incelese, kederli ve yararlı düşüncelerle karşılaşır. Hiçbir araştırma bunun kadar verimli olamaz. Argoda ders çıkarılamayacak

tek bir metafor yoktur. Bu adamlar arasında "dövmek" sözcüğü "yapar gibi görünmek" anlamındadır, bir hastalığı dövmek hasta gibi görünmek anlamına gelir; güçlerini kurnazlıktan alırlar.

Onlar için insanın düşüncesi karanlığın düşüncesinden farklı değildir. Geceye *la sorgue*, insana *l'orgue* derler. Toplumu kendilerini yok eden ölümcül bir güç olarak algılamaya alışmışlardır ve özgürlüklerinden sağlıklarından söz eder gibi bahsederler. Tutuklanan biri *hasta*dır; mahkûm edilen biri *ölü*dür. Bir mahkûm için kendisini bir kefen gibi sarmalayan dört duvardan daha korkunç bir şey varsa o da dondurucu bir tecrittir, zindana *le castus* derler. O kasvetli mekândan bakınca dışarıdaki yaşam hep güleç görünür. Mahkûmun ayağında demirler vardır; belki de ayaklarıyla yürüdüğünü düşündüğünü sanıyorsunuz? Hayır, o ayaklarıyla dans ettiğini düşünür; bu yüzden demirlerini koparmayı başardığında ilk düşüncesi artık dans edebileceğidir ve eğeye *le bastringue*, yani "dans edilen meyhane" der. Bir isim yaşadığı ortama benzer. Suçlunun iki başı vardır: Biri tüm yaşamı boyunca davranışlarını belirler, onu yönlendirir; diğeriyse öleceği gün omuzlarının üzerinde taşıdığı baştır. Onu suça teşvik eden başına *la sorbonne*, yani "zekâ küpü", bu suçun cezasını çeken diğerine ise *la tronche*, yani "kütük" der. Üzerinde sadece yırtık pırtık giysiler, yüreğinde ise sadece günahlar kalan bir adam hem maddi hem de manevi alçalışı kapsayan *dilenci* sıfatını kazandığında suça hazırdır; iki yanı kederle ve kötülükle bilenmiş bir bıçağa benzer; bu yüzden argo ona artık *dilenci* değil *bitik* der. Kürek mahkûmiyeti nedir? Lanetlenmişliğin kor ateşi, cehennem. Forsanın adı *saman yığını*dır. Nihayet bu çapulcular hapishaneye ne ad verirler? *Kolej*. Tüm ceza hukuku bu sözcükten doğmuş olabilir.

Kürek şarkılarının çoğunun, argonun özel kelime dağarcığında *lirlonfa* denen nakaratlarının kökenini öğrenmek ister misiniz? O zaman iyi dinleyin:

Paris Châtelet'de geniş, uzun bir mahzen vardı. Seine'in seviyesinin sekiz ayak altındaki bu mahzende pencere ya da hava deliği yoktu ve tek girişi kapıydı; sadece insanların girebildiği bu kapıdan içeri hava sızmazdı. Kubbe biçiminde taştan bir tavanı ve on parmak derinliğinde çamurla kaplı bir zemini olan bu mahzene eskiden taş döşenmiş, ama taşlar su sızıntısı nedeniyle çürüyüp çatlamıştı. Zeminin sekiz ayak üzerindeki uzun, kalın bir kiriş bu yer altı mahzenini boydan boya kaplıyordu ve bu kirişten aralıklarla üç ayak uzunluğunda, uçlarında halkalar olan zincirler sarkıyordu. Kürek mahkûmiyeti cezası almış olanlar Toulon'a gidene kadar bu mahzende tutuluyorlardı. Her birini karanlıkta titreşerek kendilerini beklerken sarkmış kollara benzeyen zincirlere, açılmış ellere benzeyen halkalara asıyor, öylece kendi hallerine bırakıyorlardı. Zincir kısa olduğundan yere uzanamıyor, bu karanlık mahzende, o kirişin altında, dizlerine kadar çamura batmış bir halde âdeta asılı duruyorlardı. Ekmeğe ya da testiye uzanmak için olağanüstü çabalar harcıyor, dışkıları paçalarından sızıyor, yorgunluktan tükendiklerinde dizleri ve kalçaları bükülüyor, dinlenmek için elleriyle zincire asılıyor, ayakta uykuya daldıkları için her an halkanın boğazlarını sıkmasıyla uyanıyor, bazıları ise uyanmıyordu. Yemek yemek için çamurun içine atılan ekmeği topuklarından dizlerine, oradan da ellerine çekiyorlardı. Ne kadar zaman bu halde kalıyorlardı? Bir ay, iki ay, bazen altı ay boyunca; bir tanesi bu mahzende bir yıl bekletilmişti. Burası kürek mahkûmiyetinin bekleme odasıydı. Birisi kralın ormanındaki tavşanı çaldığı için buraya atılmıştı. Cehennemi andıran bu mezarlıkta ne yapıyorlardı? Bir mezarlıktaki gibi can çekişiyor, cehennemdeki gibi şarkı söylüyorlardı. Çünkü umudun kalmadığı yerde şarkı varlığını sürdürür. Malta'nın sularında, forsaların çektiği bir kadırga yaklaştığında, kürek seslerinden önce şarkılar duyulurdu. Châtelet'nin mahzeninde kalmış zavallı kaçak

avcı Survincent "Beni ayakta tutan kafiyelerdi," diyordu. Şiirin yararsızlığı. Kafiye neye yarar? Argonun neredeyse tüm şarkıları bu mahzende doğmuşlardır. Montgomery kadırgasının o melankolik "Timaloumisaine, timoulamison" nakaratı Paris'in Grand-Châtelet zindanından gelir. Şarkıların çoğu iç karartıcı, bazıları neşeli, bir tanesi de sevgi doludur:

İşte burası
Küçük Cupid'in tiyatrosu.

Ne yaparsanız yapın, insan yüreğindeki o sonsuz kalıntıyı, aşkı yok edemezsiniz.

Bu karanlık eylemler dünyasında sırlar saklanır. Sır bu sefiller için birliğin temel dayanağıdır. Sır açıklamak bu vahşi topluluğun her üyesinden bir parça koparmaktır. "Sırrı açıklama"ya argonun o kararlı dilinde *en güzel parçayı kapma* denir. Muhbir âdeta herkesten bir parça koparıp onunla beslenmektedir.

"Tokat yemek" nasıl denir? *Voir trente-six chandelles* [otuz altı kandil saymak]. Burada argo araya girer, *chandelle* kandil, *camoufle* mum olur. Böylece günlük dilde *soufflet*'nin, yani tokatın eşanlamlısı olan *camouflet* kullanılır. Argo, o nereye varacağı bilinmeyen güzergâhın, metaforun yardımıyla mahzenden Akademi'ye kadar yükselir ve *J'allume ma camoufle* [Mumumu yakıyorum], diyen Poulailler, Voltarie'e *Langleviel La Beaumelle mérite cent camoufles* [Yüz tokadı hak ediyor], dedirtir.

Argo araştırıldığında her adımda bir keşifle karşılaşılır. Bu garip dilin derinlemesine bir araştırması insanı, düzenli toplumla lanetli toplumun kesişme noktasına götürür.

Hırsızın da güçsüzü, uçup gideni vardır; siz, ben, herhangi biri herkes *le pantre* [budalanın teki] olabilir (*le pan*, "herkes" demektir.)

Argo küreğe mahkûm olmuş sözdür.

İnsanın düşünen parçasının bu denli alçalması, kaderin karanlık tiranlığı tarafından sıkıca bağlanıp sürüklenmesi, uçurumlara pamuk ipliğiyle tutunması insanın içini sızlatıyor.

Ey sefillerin zavallı düşüncesi!

Ne yazık! Bu karanlıklarda insan ruhunun yardımına kimse gelmeyecek mi? Onun kaderi zekâyı, kurtarıcıyı, başı kartala benzeyen kanatlı atın o muhteşem süvarisini, iki kanadının arasında gökten inen şafak renkli savaşçıyı, geleceğin ışıklar saçan şövalyesini sonsuza dek beklemek midir? Durmadan boşuna bir çabayla idealin o ışıklı mızrağına mı seslenecektir? Uçurumun derinliğinde Kötülük'ün tüyler ürperterek yaklaştığını duymak ve çamurlu suların altında o zorbanın başının, köpük çiğneyen o ağzın, pençelerin, kabarmaların, halkaların o kıvrılan dalgalanmalarının giderek kendisine doğru geldiklerini görür gibi olmaya mahkûm mu edilmiştir? Orada kollarını bükerek, titreyerek, karanlıklarda çırılçıplak bekleyen bembeyaz tenli Andromeda gibi umutsuz, ışıksız kalmış bir halde canavarın yaklaştığını sezinleyerek beklemek zorunda mıdır?

III

Ağlayan Argo ve Gülen Argo

Görüldüğü gibi, dört yüzyıl önceki argo da bugünün argosu gibi her sözcüğe kâh yakınmacı bir tavır, kâh tehditkâr bir hava veren o kasvetli sembolik zihnin etkisindedir. Bu dilde, oynadıkları iskambil oyunlarının bazı ayrıntılarını bize miras bırakan Cour des Miracles dilencilerinin eski, vahşi kederleri hissedilir. Örneğin "sinek sekizlisi" olağanüstü bir kişileştirmeyle sekiz devasa yonca yaprağıyla

kaplı ulu bir ağacı temsil ediyordu. Bu ağacın dibinde, bir avcıyı şişe geçirip yanan ateşte çeviren üç tavşan ve arkada başka bir ateşin üzerinde tüten tencerede bir köpeğin başı görülürdü. Hiçbir şey, bir oyun kâğıdının üzerindeki gibi kaçakçıların odun yığınında yakıldığı, kalpazanların kazanda pişirildiği bu resimli misillemeler kadar iğrenç olamaz. Argo krallığında düşüncenin, hatta şarkının, alayın, tehdidin büründüğü farklı şekillerin hepsi güçsüzlüğü ve bitmişliği temsil ediyordu. Bazı melodileri akıllarda olan tüm şarkılar mütevazı ve içler acısıydı. Hırsız *zavallı hırsız* olarak anılır, tavşan hep gizlenir, fare hep sıvışır, kuş da hep kaçardı. Pek az yakınır, içini çekmekle yetinirdi; sızlanmalarının bir tanesi günümüze kadar gelmiştir: "İnsanların babası Tanrı'nın çocuklarına ve torunlarına nasıl işkence edebildiğini ve onların çığlıklarını acı çekmeden nasıl dinlediğini anlayamıyorum." Sefil, düşünmeye vakit ayırdığında kendini yasa karşısında aciz, toplum karşısında güçsüz gösterir; yüzükoyun yatıp yalvarır; yüzünü merhamete döner; hatalı olduğunu bildiği hissedilir.

Geçen yüzyılın sonuna doğru bir değişim yaşandı. Hapishane şarkıları, hırsızların tekerlemeleri âdeta küstah ve neşeli bir hal aldı. Ağlamaklı *maluré* yerini *larifla*'ya bıraktı. XVIII. yüzyılın tüm kürek mahkûmu şarkılarına şeytani ve gizemli bir neşe hâkimdir. Fosforlu bir ışıkla aydınlanan ve ormana fifre çalan lanetli bir ruh tarafından fırlatılmış gibi görünen, kulak tırmalayan ve tamamen anlamsız bir nakaratın tekrarlandığı duyulur:

Mirlababi surlababo
Mirliton ribonribette
Surlababi mirlababo
Mirliton ribonribo

Bu nakarat bir mahzende ya da ormanın bir köşesinde birini boğazlarken söyleniyordu.

Ciddi bir belirti. Bu kasvetli alt tabakaların melankolisi XVIII. yüzyılda yok oluyor. Tanrı'yla ve patronla alay ediyorlar. XV. Louis'nin durumundan yararlanıp Fransa kralına "Pantin markisi"[24] diyorlar. Bu sefillerden artık vicdan azabı çekmiyorlarmış gibi hafif bir aydınlık yayılır. Bu içler acısı karanlık kabileleri artık sadece davranışların umutsuz cüretini değil düşüncelerinin kuşku uyandıran cüretini de gösterirler. Suçluluk duygularını unutup filozoflardan ve düşünürlerden kendilerinin de bilemediği bir destek aldıklarını hissetmeleri buna işaret eder. Hırsızlık ve yağmanın, çirkinliğinden büyük bir bölümünü doktrinlere ve bilimsel safsatalara bulaştırarak kurtulması, onların içine sızmaya başlamış olması buna işaret eder. Nihayet bu duruma müdahale edilmezse yakında olağanüstü bir toplumsal patlamanın yaşanacağına işaret eder.

Biraz duralım. Burada kimi suçluyoruz? XVIII. yüzyılı mı? Kesinlikle hayır. Diderot'nun başını çektiği Ansiklopediciler, Turgot'nun başını çektiği fizyokratlar, Voltaire'in başını çektiği filozoflar, Rousseau'nun başını çektiği ütopyacılar dört kutsal topluluk oluştururlar. İnsanlık aydınlanmaya hızla ilerlemiş olmasını onlara borçludur. Onlar ilerlemeye giden dört ana yönü temsil ederler; Diderot güzele, Turgot yararlı olana, Voltaire doğru olana, Rousseau adil olana doğru yürür. Ama filozofların yanlarında ve altlarında bu verimli üretimi bakir ormanlardaki baldıranotu gibi zehirleyen bitkiler, sofistler vardı. Cellat Adalet Sarayı'nın ana merdiveninde yüzyılın özgürleştirici kitaplarını yakarken, bugün adını hatırlamadığımız yazarlar kralın verdiği imtiyazla sefillerin hararetle okuduğu sapkın kitaplar yayımlıyorlardı. Gizli Kütüphane'de bir prensin arka çıktığı bu tür yayınlardan birkaçının bulunması çok garipti. Bu derin ama fark edilmeyen gelişmeler pek su yüzüne çıkmıyordu. Bazen bir olayın karanlığı onu tehlikeli kılar. Ka-

24 Pantin: Paris'in kuzeydoğusundaki banliyö komünlerinden biri. (e.n.)

ranlıktır çünkü yeraltında gerçekleşir. Tüm yazarlar arasında, kitleler için en tehlikeli dehlizi kazan belki de Restif de La Bretonne'dur.[25]

Tüm Avrupa'ya özgü olan bu çalışma özellikle Almanya'da yozlaşmaya neden olmuştur. Almanya'da belli bir dönem Schiller'in ünlü *Haydutlar* adlı eserinde özetlediği gibi hırsızlık ve yağma, özel mülkiyete ve emeğe karşı çıkıyor, görünüşte doğru ama gerçekte yanlış, yanıltıcı düşünceleri benimsiyor, bu fikirlerin içinde kayboluyor, soyut bir isim alıyor ve teorileşiyor, o haliyle bu karışımı hazırlayan kimyacılar ve onu benimseyenler farkına varmadan acı çeken, dürüst ve emekçi kitlelere yayılıyordu. Bu tür bir olgunun gelişmesi daima ciddi bir sorundur. Sefalet öfkeyi doğurur ve refah içindeki sınıflar uyuklayıp körleşirken, yani gözlerini kapatırken, yoksul sınıfların kini bir köşede düşler kuran kederli ve kötü niyetli bir zihnin meşalesini ateşleyip toplumu incelemeye başlar. Kini incelemek ne korkunçtur!

Çağların bahtsızlığı dilerse eskiden *ayaklanma* denen ve politik çatışmaların yanında çocuk oyuncağı kaldığı o şiddetli sarsıntılar ezilenin ezene karşı mücadelesi olmaktan çıkıp sefaletin refaha isyanı haline gelir. Ve o vakit her şey yerle bir olur.

Ayaklanmalar halkın depremleridir.

İşte XVIII. yüzyılın sonlarına doğru belki de Avrupa'daki bu yakın tehlikenin önünü kesen dürüstlüğün büyük girişimi, Fransız Devrimi'dir.

Kılıca sarılmış idealden başka bir şey olmayan Fransız Devrimi ayağa kalkıp tek ve ani bir hareketle kötülüğün kapısını kapattı ve iyiliğin kapısını açtı.

Sorunu çözdü, gerçeği ortaya koydu, pis havayı temizledi, yüzyılı iyileştirdi, halkı taçlandırdı.

25 Nicolas Edme Restif de la Bretonne (1734-1806): Rousseau hayranlığıyla tanınan, ahlaki bozulmaları konu eden çok sayıda kitap yazmış Fransız roman yazarı. (e.n.)

İnsanlığa ikinci bir ruh, yani hukuku vererek onu ikinci kez yarattığı söylenebilir.

Onun mirasından yararlanan XIX. yüzyılda, az önce sözünü ettiğimiz toplumsal felaketlerin yaşanması imkânsızdır. Bunu reddeden kördür! Bundan kuşku duyan ahmaktır! Devrim ayaklanma aşısıdır.

Devrim sayesinde toplumsal koşullar değişti. Artık kanımızda monarşinin ve feodalitenin mikropları dolaşmıyor. Toplumsal yapımız Orta Çağ'dakine benzemiyor. Artık iç karışıklıkların ayaklanmalara dönüştüğü, ayakların altında boğuk bir gürültünün, karanlık bir yürüyüşün duyulduğu, köstebek dehlizlerinin bir anda uygarlığın yüzeyinde ortaya çıktığı, zeminin yarıldığı, mahzenlerin yukarıya açıldığı ve topraktan canavarları andıran başların fırladığı dönemde değiliz.

Devrimin ahlaki bir anlamı vardır. Gelişen hak duygusu görev duygusunu geliştirir. Herkesin yasası –Robespierre'in hayranlık uyandıran tanımına göre– şudur: Kişinin özgürlüğü, bir başkasının özgürlüğünün başladığı yerde biter. 89'dan beri, tüm toplum yüceltilmiş bireyde cisimleşir; hakka sahip olup da aydınlığa sahip olmayan yoksul yoktur; açlıktan ölen kişi Fransa'nın onurunu hisseder; yurttaşın saygınlığı deri altındaki zırhtır; özgür olan vicdanlıdır; oy veren hüküm sürer. Yozlaşmanın ortadan kalkması, açgözlülüklerin yok olması, başların kötücül eğilimler karşısında kahramanca öne eğilmesi bundan kaynaklanır. Devrimci sağaltım öyle etkilidir ki bir kurtuluş gününde, 14 Temmuz'da, 10 Ağustos'ta ayaktakımına yer yoktur. Aydınlanmış ve yüceltilmiş kitlelerin ilk sloganı "Hırsızlara ölüm!"dür. İlerleme onurlu bir insandır; ideal ve mutlak yanlış yapmaz. 1848'de Tuileries'nin zenginliklerini taşıyan yük arabalarına kim eşlik etti? Saint-Antoine kenar mahallesinin baldırı çıplakları. Paçavra hazineyi korudu. Erdem yırtık pırtık giysili insanların ışıltılar saçmasını sağ-

lar. Orada, yük arabalarında güçlükle kapatılmış, hatta bazıları yarı açık sandıkların içinde, göz kamaştırıcı yüzlerce mücevherin arasında naibin, üzerinde kızıl yakut bulunan elmastan eski Fransa tacı vardı ve değeri otuz milyon franktı. O tacı yalınayak korudular.

Bu yüzden artık ayaklanma yok. Komplocular adına üzgünüm. O eski korku son vuruşunu da yaptı ve artık politikaya alet edilemez. Kızıl hayaletin büyük zembereği kırıldı. Bunu artık herkes biliyor. Korkuluk artık korkutmuyor. Kuşlar ona yakınlık gösteriyor, yırtıcı martılar üzerine konuyor, burjuvalar yüzüne gülüyor.

IV

İki Görev: Gözetmek ve Ümit Etmek

Durum böyle olsa da, toplumsal tehditler tamamen ortadan kayboldu mu? Kuşkusuz hayır. Artık ayaklanma yok. Bu açıdan toplumun içi rahat edebilir; kan beyne sıçramayacak, ama soluk alıp verirken dikkat etmeli. Beyin kanaması tehlikesi kalmadı artık, ama verem hemen burada. Toplumsal veremin adı sefalettir.

İnsanı yıldırım çarpması gibi yavaş yavaş kemirilmek de öldürür.

Tekrar etmekten yılmayalım: Her şeyden önce yoksul ve kederli kitleleri düşünmek, onları yatıştırmak, havalandırmak, aydınlatmak, sevmek, ufuklarını genişletmek, onlara her tür eğitim olanağını sağlamak, emeği sevdirmek, onları tembelliğe özendirmemek, evrensel hedef kavramını yücelterek bireyin yükünü hafifletmek, zenginliği sınırlamadan fakirliği sınırlamak, kamusal ve toplumsal çalışma alanları yaratmak, Briarée gibi yoksullara ve düşkünlere uzatacak yüz ele sahip olmak, kolektif gücü herkese atölyeler, her yeteneğe göre okullar, her ilgi alanına göre laboratuvarlar açmak gibi

büyük bir görev için kullanmak, ücretleri artırmak, sıkıntıları dindirmek, hesapları dengelemek, yani harcanan emekle kazancı ve arz-talep oranını belirlemek, toplumsal yapıda yoksullara ve cahillere daha fazla refah, daha fazla aydınlık ayırmak; işte kardeşliğin, duyarlı ruhların unutmaması gereken temel zorunlulukları; işte politikanın, bencil yüreklerin unutmaması gereken temel zorunlulukları.

Ve tüm bunların henüz başlangıç olduğunu söyleyelim. Asıl sorun şu: Emek bir hak olmadığı sürece bir yasa da olamaz.

Daha ileri gitmeyelim. Burası yeri değil.

Doğanın adı kaderse, toplumun adı öngörü olmalıdır. Düşünsel ve ahlaki gelişme de maddi refah düzeyinin artması kadar önemlidir. Bilgi başlangıçtır, düşünmek ilk zorunluluktur, gerçek tıpkı buğday gibi gıdadır. Bilginin ve bilgeliğin yokluğunda zihin söner. Beslenemeyen mideler gibi, beslenemeyen zihinlere de acıyalım. Açlıktan can çekişen bir bedenden daha da içler acısı bir şey varsa, o da aydınlık açlığından ölen bir ruhtur.

İlerleme tüm gücüyle bu sorunu çözmeye çalışıyor. Bir gün herkes şaşıracak. İnsanlık yukarılara tırmandıkça, derinlerdeki tabakalar da doğal olarak sefaletten kurtulacak. Sefaletin silinmesi, basit bir seviye artışıyla gerçekleşecek.

Bu kutsanmış çözümden şüphe eden yanılmaktadır.

Geçmişin, içinde bulunduğumuz şu zaman üzerindeki tesiri gerçekten de çok güçlü. Kendini toparlıyor. Bir cesedin yeniden canlanması şaşırtıcıdır. İşte yürüyerek muzaffer bir edayla geliyor; bu ölü bir fatihtir. Ordusu, yani batıl inançlarla; kılıcı, yani zorbalıkla; bayrağı, yani cehaletle geliyor; kısa zamanda on savaştan galip çıktı. İlerliyor, tehdit ediyor, gülüyor, kapımıza dayanıyor. Bize gelince umutsuzluğa kapılmıyoruz. Hannibal'ın ordugâhını kurduğu araziyi satışa çıkarıyoruz.

İnandığımız sürece bizi ne korkutabilir ki?

Düşünceler de nehirler gibi geriye doğru akmaz.

Ama geleceği istemeyenler bunu bir düşünsünler. İlerlemeye hayır diyerek geleceği değil kendilerini mahkûm ediyorlar. Tehlikeli bir hastalığa yakalanıp kendilerine geçmişi aşılıyorlar. Yarını reddetmenin tek yolu ölmektir.

Oysa biz bedenin mümkün olduğunca geç ölmesini, ruhun sonsuza dek yaşamasını istiyoruz.

Evet, bilmece sözünü söyleyecek, sfenks konuşacak, sorun çözülecek. Evet, XVIII. yüzyılda taslağı çizilen toplum XIX. yüzyılda tamamlanacak. Bundan kuşku duyan budaladır! Evrensel refahın gelecekte filizlenmesi kutsal, kaçınılmaz bir olgudur.

Devasa, birleşik itkiler insani olgulara yön verir ve onları makul olana, yani dengeye, yani hakkaniyete sürükler. Yeryüzünün ve gökyüzünün ortak gücü insanlıktan doğar ve onu yönetir; bu güç mucizeler yaratır; onun için olağanüstü sonuçlar elde etmek, olağanüstü olaylar yaşamaktan daha zor değildir. İnsandan gelen bilimin ve bir başkasından gelen olayların yardımıyla, sıradan insana çözülmesi imkânsız gelen sorunların yarattığı çelişkilerden giderek daha az korkar. Düşüncelerin yakınlaşması kadar olayların yakınlaşmasından da çözümler üretir ve günün birinde Doğu'yla Batı'yı bir mezarın dibinde, imamlarla Bonaparte'ı büyük piramidin içinde bir araya getirecek olan ilerlemenin bu gizemli gücünden her şey beklenebilir.

Bu arada, düşüncelerin ilerlemesinde molaya, duraklamaya, dinlenmeye yer yoktur. Toplumsal felsefe özü itibarıyla bilime ve barışa dayanır. Onun hedefi ve ulaşması gereken sonuç, çelişkileri inceleyerek öfkeyi yatıştırmaktır. Araştırır, tarar, parçalarına ayırarak inceler, sonra parçaları yeniden birleştirir. Yaşamın her alanından nefreti çıkarma, onu indirgeme yöntemini kullanır.

İnsanlara doğru esen rüzgârla toplumların çöktüğüne çok kez tanık olunmuştur; tarih batıp giden halklar ve im-

paratorluklarla doludur; gelenekler, yasalar, dinler günün birinde o bilinmeyen kasırga tarafından sürüklenip yok olurlar. Hint, Keldani, Pers, Asur, Mısır uygarlıkları peş peşe yok olup gittiler. Neden? Bunu bilmiyoruz. Bu felaketlerin sebepleri nedir? Bunları bilmiyoruz. Bu toplumlar mevcudiyetlerini sürdürebilirler miydi? Kendi hataları yüzünden mi yok oldular? Kendilerini yok eden ölümcül bir günaha mı sürüklenmişlerdi? Irkların, milletlerin bu korkunç ölümlerinde intihar eğiliminin payı neydi? Yanıtsız sorular. Mahkûm edilmiş bu toplumları karanlıklar örtüyor. Battıklarına göre su alıyorlardı; diyecek başka sözümüz yok ve geçmiş denilen bu denize, yüzyılların, o devasa dalgaların ortasında, karanlıkların tüm ağızlarından yayılan o ürkütücü esintiyle batan devasa Babil, Ninova, Tarsus, Thebai, Roma gemilerine korkuyla bakıyoruz. Ama oradaki karanlık burada aydınlığa dönüşür. Eski uygarlıkların hastalıklarını bilmiyoruz, ama kendi uygarlığımızın aksayan yanlarının farkındayız. Onun her yanını aydınlatma hakkımız var; güzelliklerini hayranlıkla izliyor, çirkinliklerini tüm çıplaklıklarıyla ortaya koyuyoruz. Ağrıyan yanını keşfedip kaynağını saptadığımızda, incelemenin sonucu ilacı bulmamızı sağlıyor. Yirmi yüzyılın ürünü olan uygarlığımız, yirminci yüzyılın hem canavarı hem mucizesidir; işte bu yüzden onu kurtarmak zahmetine değer. Kurtulacaktır da. Ona destek olmak önemlidir, onu aydınlatmak daha da önemlidir. Çağdaş toplumsal felsefenin tüm çalışmaları bu hedefe yoğunlaşmalıdır. Günümüz düşünürünün en önemli görevi uygarlığın kalbini dinlemektir.

Bu muayenenin cesaret verici olduğunu tekrarlıyoruz ve kederli bir dramın ağırbaşlı perde arasına geçmeden önce bu son sayfayı bu cesaretlendirmenin üzerinde durarak bitirmek istiyoruz. Toplumların geçiciliğinin altında insanlığın ölümsüzlüğü hissediliyor. Şurada burada krater denen yaraların, kükürtü andıran tuzlu balgamların olması, irini andı-

ran lavlar püskürten bir volkanın patlamasıyla dünya yok olmaz. İnsana özgü hastalıklar insanlığı öldürmez.

Yine de toplumun hastanelerini dolaşan biri bazen başını olumsuz anlamda iki yana sallar. En güçlülerin, en şefkatlilerin, en mantıklıların bile güçsüz olduğu anlar vardır.

O günler gelecek mi? Onca korkunç karanlığın belirdiği günümüzde, bu soruyu sormak gerekli gibi görünüyor. Bencillerin ve sefillerin karamsar yüz yüze gelişleri. Bencillerde önyargılar, üst düzey bir eğitimin karanlıkları, sarhoşlukla artan iştah, sersemleten refahın göz kamaştırması, bazılarında yoksulluk çekenlerden nefret etmeye varan bir yoksulluk korkusu, dizginlenemez bir doyum arayışı, ruhu karartacak kadar şişkin bir bencillik; sefillerin açgözlülüğü, kıskançlığı, başkalarının refahına duydukları kin, insan denen hayvanının tatmine yönelmiş derin dürtüleri; karanlık yürekler, keder, ihtiyaç, kader, lanetli cehalet.

Başımızı göğe kaldırmayı sürdürmeli miyiz? Orada gördüğümüz o ışıklı nokta, sönecek cinsten midir? İdeal'i derinliklerde kaybolmuş, küçük, yalıtılmış, algılanamaz, parlak ama etrafı küme küme canavarları andıran o karanlık tehditlerle sarılmış bir halde görmek dehşet verici; yine de İdeal, bulutların ağzındaki bir yıldızdan daha çok tehlikede değildir.

Sekizinci Kitap
Büyülenmeler ve Kederler

I

Apaydınlık

Okuyucu Epopine'in, Magnon'un kendisini gönderdiği Plumet Sokağı'ndaki parmaklıklı kapının ardında yaşayan kızı tanıyıp, önce o sokaktan haydutları uzaklaştırdığını, sonra da Marius'ü oraya götürdüğünü ve Marius'ün, kapının önünde geçirdiği günler süren bir kendinden geçişten sonra demiri mıknatısa, âşığı da sevdiğinin evinin taşlarına çeken o gücün etkisiyle, tıpkı Juliette'in bahçesine giren Romeo gibi içeri girdiğini anlamıştır. Duvara tırmanmak zorunda kalan Romeo'dan daha şanslı olan Marius, eski kapının paslanmış yuvalarında bir yaşlının dişleri gibi sallanan çubuklardan birini zorlamakla yetinmiş ve ince yapılı olduğundan aralarından kolayca geçmişti. Sokak hep tenha olduğundan ve bahçeye sadece geceleri girdiği için Marius'ü kimse fark etmemişti.

Bir öpücüğün iki ruhu birleştirdiği o kutsal andan sonra Marius her gece oraya geldi. Hayatının bu döneminde duyarsız ve çapkın bir adama âşık olsaydı Cosette'in işi bitmişti; çünkü kendini tüm benliğiyle teslim eden varlıklar vardır ve Cosette de onlardan biriydi. Kadınların soylu dav-

ranışlarından biri boyun eğmektir. Aşka mutlak konumuna yükseldiği o yerde saflığın o semavi körleşmesi eşlik eder. Ey yüce ruhlar, kendinizi ne büyük bir tehlikeye atıyorsunuz! Sıklıkla siz yüreğinizi verirsiniz, bizse bedeninizi alırız. Kalbiniz size kalır ve karanlıkta ona titreyerek bakarsınız. Aşkın orta yolu yoktur; ya mahvolur, ya kurtulur. İnsanlığın tüm yazgısı bu ikilemde gizlidir. Hiçbir yazgı, bu kayboluş-kurtuluş ikilemini aşk kadar acımasızca ortaya koyamaz. Aşk ölüm değilse, hayattır. Hem beşik hem tabuttur. İnsan yüreğinde "evet" ya da "hayır" diyen aynı duygudur. Tanrı'nın yarattığı varlıklar arasında insan yüreği kadar ışık ama ne yazık ki aynı zamanda karanlık saçan başka bir şey yoktur.

Tanrı Cosette'in aşkının insanı kurtaran türde bir aşk olmasını istedi.

İffeti ve masumiyeti kendilerinde toplamış, gökyüzünün tüm mutluluklarıyla dolup taşmış, insandan çok meleğe benzeyen, saf, onurlu, kendinden geçmiş, parıldayan ve karanlığın ortasında birbirlerine ışık saçan iki varlık 1832 yılının mayıs ayı boyunca her gece, bu zavallı vahşi bahçenin içinde, her geçen gün daha da gürleşip daha güzel kokular yayan o çalılıkların altındaydı. Cosette, Marius'ü başında bir taçla görür gibi oluyor ve Marius, Cosette'in başında bir hâle olduğunu hayal ediyordu. Birbirlerine dokunuyor, sarılıyor, bakışıyor, el ele tutuşuyor, ama aralarındaki mesafeyi aşamıyorlardı. Aslında sorun bu mesafeye özen göstermeleri değil, ne yapacaklarını bilememeleriydi. Marius, Cosette'in saflığını bir sınır olarak kabul ediyor, Cosette de Marius'ün dürüstlüğünden destek aldığını hissediyordu. İlk öpücük son öpücük olmuş, Marius o zamandan beri, Cosette'in eline, atkısına ya da saçının bir buklesine dudaklarını hafifçe değdirmekten öteye geçmemişti. Cosette onun için bir kadın değil bir kokuydu. Onu soluyordu. Genç kız hiçbir şeyi reddetmiyor, o da hiçbir şey talep etmiyordu. Cosette mutlu, Marius memnundu. İki ruhun karşılıklı göz kamaştırması

olarak nitelendirilebilecek o büyülü atmosferi yaşıyorlardı. Bu iki bekâretin ideal aşktaki ilk kucaklaşması, Jungfrau Dağı'nda iki kuğunun karşılaşmasıydı.

Aşkın bu anında, şehvetin esrimenin mutlak gücü altında suskun kaldığı bu anda, saf ve meleksi Marius Cosette'in elbisesini ayak bileği hizasında hafifçe kaldırmaktansa bir sokak kızının evine gitmeyi tercih ederdi. Ama bir keresinde, ay ışığında, Cosette yerden bir şey almak için öne doğru eğildiğinde korsesi açıldı ve göğüs çatalı göründü. Marius gözlerini çevirdi.

Bu iki genç arasında neler yaşanıyordu? Hiçbir şey. Sadece birbirlerine hayranlık duyuyorlardı.

Gece orada bir araya geldiklerinde, bu bahçe canlı ve kutsal bir mekâna dönüşüyordu. Etraflarındaki çiçekler açıp kokularını onlara gönderiyor, onlar da ruhlarını açıp çiçeklere doğru uzatıyorlardı. Şehvetli ve güçlü çalılıklar bu iki masumun etrafında özsuyu ve sarhoşlukla dolup taşarken, birbirlerine söyledikleri aşk sözleri ağaçları titretiyordu.

Birbirlerine neler söylüyorlardı? Soluk alışverişlerinden başka hiçbir şey. Ama bu soluklar doğayı altüst etmeye, coşturmaya yetiyordu. Yaprakların altında rüzgârın yarattığı bir bulut gibi sürüklenmek ve dağılıp gitmek için yaratılmış bu sözlerle bir kitapta karşılaşsak, onların sihirli gücünü anlamakta zorlanırız. İki âşığın mırıltılarını ruhtan çıkan ve onlara bir lir gibi eşlik eden melodiden mahrum bırakırsanız, geriye sadece karanlık kalır ve *Nasıl! Hepsi bu muydu?* dersiniz. Elbette çocukluklar, gereksiz tekrarlar, yersiz gülüşmeler, saçmalıklar, dünyadaki en ulvi ve en anlamlı şeyler! Söylenmeyi ve dinlenmeyi en çok hak eden şeyler!

Bu saçmalıkları, bu çocuklukları hiç yapmamış biri hem ahmak hem kötüdür.

— Biliyor musun?.. diyordu Cosette, Marius'e.

(Bu ilahi saflığın ortasında nasıl olduğunu anlamadan senli benli konuşmaya başlamışlardı.)

— Biliyor musun? Benim adım Euphrasie.

— Euphrasie mi? Ama hayır, senin adın Cosette.

— Ah! Cosette bana küçükken verilen çok çirkin bir isim. Asıl adım Euphrasie. Euphrasie ismini beğenmiyor musun?

— Hayır, ama Cosette de çirkin değil.

— Onu Euphrasie'den daha çok mu seviyorsun?

— Ama... Evet.

— O zaman ben de onu seviyorum. Doğru, güzel bir isim. Tamam bana Cosette de.

Ve bu sözlere eklediği gülümsemesi bu diyaloğu cennet ormanlarına layık bir aşk masalına dönüştürüyordu.

Bir keresinde bakışlarını Marius'e sabitleyip haykırmıştı:

— Mösyö yakışıklısınız, güzelsiniz, zekisiniz, ahmak sayılmazsınız, benden daha bilgilisiniz, ama size şu sözlerle meydan okuyorum: Seni seviyorum!

Ve göklerde süzülen Marius bir yıldızın şarkısını dinlediğini düşünüyordu.

Ya da öksürdüğünde hafifçe sırtına vurup:

— Mösyö öksürmeyin. Benim bahçemde iznim olmadan öksürülmesini sevmem. Öksürmek ve beni endişelendirmek size hiç yakışmıyor. Sağlıklı olmanı istiyorum, çünkü sen hastalanırsan ben çok bahtsız olacağım. Ne yapmamı bekliyorsun? demişti.

Bu tam anlamıyla ilahi bir uyarıydı.

Bir keresinde Marius, Cosette'e:

— Düşünsene, bir ara isminin Ursule olduğunu sanmıştım, dedi.

Bu sözler karşısında ikisi de gece boyunca güldüler.

Bir başka sohbet sırasında Marius haykırdı:

— Ah! Bir gün Luxembourg Bahçesi'nde az kalsın bir sakatın bacağını kıracaktım!

Ama sözlerini yarıda kesip daha ileri gitmedi. Cosette'e jartiyerinden söz etmek gerekecekti ve bu mümkün değildi.

Bilinmezliğini koruyan bir konuya, tene gelince durdu, muazzam ve masum aşk bir tür kutsal korkuyla bu konudan kaçar.

Marius yaşamını Cosette ile böyle sürdüreceğini düşünüyordu; her akşam Plumet Sokağı'na gelmek, başsavcının yaşlı ve kibar parmaklığını yerinden oynatmak, o bankın üzerinde onunla dirsek dirseğe oturmak, ağaçların arasında parıldayarak başlayan geceye bakmak, pantolonunun dizininin kıvrımını Cosette'in geniş elbisesiyle yan yana getirmek, başparmağıyla tırnağını okşamak, onunla senli benli konuşmak, aynı çiçeği art arda koklamak, tüm bunlar sonsuza dek sürebilirdi. Üzerlerinden bulutlar geçiyordu. Rüzgâr her estiğinde gökteki bulutlardan çok insanların hayallerini sürükler.

Bu iffetli ve âdeta ürkek aşkın küçük oyunlardan nasiplenmediği sanılmasın. "Kompliman yapmak" okşayışların başlangıcı ve cüretkârlığın kısmen kendini denemesidir. Kompliman gizli bir öpücüğe benzer. Şehvet kendini gizleyerek bu öpücüğe kendi tadını katar. Yürek daha iyi sevmek için şehvet karşısında geri çekilir. Marius'ün düşlerle bezenmiş iltifatları âdeta göğe yükseliyordu. Bunlar meleklerin yanında uçuşan kuşların duyması gereken sözlerdi. Yine de Marius'ün gerçekçiliği bu sözlere yaşamın, insanlığın izlerini katıyordu. Yatak odası sohbetlerinin başlangıcı olan, ağaçlar arasındaki bu sözler lirik bir tarzda dile getiriliyordu; şiirler, soneler, kibarca abartılmış tatlı sözler; semavi, keskin bir koku yayan hayranlığın zarif buketleri, yürekten yüreğe yayılan şakımalar birbirlerine karışıyordu.

— Ah! diye mırıldanıyordu Marius, ne kadar güzelsin! Sana bakmaya cesaret edemiyorum. Seni hayranlıkla izlemem bu yüzden. Sen bir zarafet abidesisin. Bana ne oldu bilemiyorum. Ayakkabının ucunun elbisenin altından görünmesi beni altüst ediyor. Düşüncelerini açtığında ne büyülü bir ışıltı yayılıyor! İnsanı afallatacak ölçüde mantıklı ko-

nuşuyorsun. Bazen senin bir hayal olduğunu düşünüyorum. Konuş seni dinliyorum, sana hayranlık duyuyorum. Ah! Cosette! Bu ne garip ve çekici bir duygu! Gerçekten delirmiş gibiyim. Size tapıyorum matmazel. Ayaklarını mikroskopla, ruhunu teleskopla inceliyorum.

Ve Cosette yanıtlıyordu:

— Bu sabahtan beri seni daha çok seviyorum.

Her zaman uyum içindeki sorular ve cevaplar bu diyaloğun içinde doğaçlama akıp gidiyordu.

Cosette'in tüm benliğini saflık, temiz yüreklilik, beyazlık, içtenlik, ışık kaplıyordu. Cosette'in ışık saçtığı söylenebilirdi. Görenlerde nisan ve gündoğumu etkisi yaratıyordu. Gözlerinde çiy vardı. Cosette şafak ışıklarının bir kadın suretinde yoğunlaşmış haliydi.

Marius ona tapıyordu, dolayısıyla ona hayran olması da çok doğaldı. Ama manastırdan yeni çıkmış bu küçük yatılı okul öğrencisinin etkileyici bir ifadeyle konuştuğu ve yeri geldiğinde lafı gediğine koymayı, hoş sözler söylemeyi bildiği bir gerçekti. Konuşurken cıvıldıyordu. Hiçbir konuda yanılmıyor, her şeyi tüm açıklığıyla görüyordu. Kadın, yüreğinin o sevecen ve yanılmaz içgüdüsüyle duyar ve konuşur. Hiç kimse olayları ve olguları bir kadın kadar zarif ve derinlemesine anlatamaz. Zarafet ve derinlik, işte kadın budur; işte cennet budur.

Bu mutluluk selinin ortasında ikisinin de gözleri aniden yaşlarla doluyordu. Ezilen bir hanımböceği, yuvadan düşen bir kuş tüyü, kırılmış bir akdiken dalı yüreklerini sızlatıyor ve bunlar hafifçe melankolikleşen bir coşkuyla ağlamalarına yetiyordu. Aşkın en ciddi belirtisi bazen katlanılmayacak bir hal alan duyarlılıktır.

Aşkın gelgit oyunları anlamına gelen bu duygu karmaşasının dışında keyifle, büyüleyici bir özgürlükle ve bazen de iki erkek çocuğun içtenliğiyle gülüyorlardı. Yine de, iffetle sarhoş olmuş yürekler farkına varmasa da, hiçbir zaman

unutulmaması gereken doğa, katı kuralları ve soylu hedefleriyle oradadır ve ruhlar ne kadar masum olursa olsun, en içten baş başalıklarda bile âşık bir çifti dost bir çiften ayıran o hayran olunası ve gizemli fark hissedilir.

Birbirlerine tapıyorlardı.

Sürekli ve değişmez olanın varlığı kalıcıdır. Sevilir, gülümsenir, gülünür, hafifçe dudak bükülür, parmaklar kavuşur, senli benli konuşulur ve hiçbiri sonsuzluğa engel değildir.

Âşıklar kuşlarla, güllerle birlikte akşamda, alacakaranlıkta, görünmez olanda saklanırlar; karanlıkta birbirlerini yüreklerinden geçeni yansıtan gözleriyle büyüler, fısıldaşırlar, bu sırada gezegenlerin muazzam salınımları da sonsuz evreni doldurur.

II

Eksiksiz Mutluluğun Şaşkınlığı

Mutluluktan ürkmüş bir halde varlıklarını belli belirsiz sürdürüyorlardı. Öyle ki tam da o ay Paris'i kırıp geçiren koleranın farkına bile varmamışlardı. Birbirlerine ellerinden geldiği kadar açılsalar da, bu paylaşım birbirlerinin ismini öğrenmekten öteye geçememişti. Marius, Cosette'e Marius Pontmercy adında öksüz bir avukat olduğunu, hayatını kitapçılar için çeviriler yaparak kazandığını, babasının kahraman bir albay olduğunu, zengin dedesiyle arasının açıldığını söylemişti. Ayrıca laf arasında baron olduğundan söz etmişti, ama bu sıfat Cosette üzerinde hiçbir etki yaratmamıştı. Marius baron? Kız bu sözün ne anlama geldiğini bilmiyordu. Marius Marius'tü. Cosette de ona Petit-Picpus Manastırı'nda yetiştirildiğini, annesinin öldüğünü, M. Fauchelevent adlı babasının çok iyi yürekli olduğunu, fakirlere çok yardım ettiğini, kendini her şeyden yoksun bıraksa da onlardan hiçbir şey esirgemediğini anlatmıştı.

Cosette'le görüşmeye başladığından beri içinde yaşadığı senfonide, Marius'e geçmiş, hatta çok yakın geçmiş bile uzak ve karmaşık görünüyordu. Bu yüzden Cosette'in anlattıklarını yeterli buldu. O gece viran evde yaşananlar, Thénardierler, babasının kolunu yakması, garip tavırları ve tuhaf bir şekilde ortadan kaybolması, bunlar aklına bile gelmiyordu.

Bir süreliğine tüm bunları unutan Marius, akşam olduğunda sabah ne yaptığını, ne yediğini, kiminle konuştuğunu bile hatırlamıyordu; kulaklarında başka hiçbir şey düşünmesine izin vermeyen şarkılar çınlıyordu; sadece Cosette'in yanında olduğu anlarda yaşadığını hissediyordu. Ayakları yerden kesildiği için, yeryüzünü unutması doğaldı. İkisi de manevi şehvetin tanımlanamaz yükünü bitkinlikle taşıyordu. İşte âşık denen uyurgezerler böyle yaşarlar.

Ne yazık! Tüm bunları yaşamamış olan var mıdır? Neden günün birinde bu cennetten çıkılır ve yaşam neden eskisi gibi devam eder?

Sevmek âdeta düşünmenin yerini alır. Aşk geri kalan her şeyin tamamen unutulmasıdır. Tutkuda mantığa yer yoktur. Semavi işleyişte nasıl mükemmel bir geometrik şekil yoksa, insan zihninde de mantık zincirine uygun bir düşünce yoktur. Cosette ve Marius için dünyada Marius ve Cosette'ten başka kimse yoktu. Etraflarındaki evren bir deliğin içinde kaybolmuştu. Yaşamlarının altın çağını yaşıyorlardı. Önlerinde, arkalarında hiçbir şey yoktu. Marius hayal meyal Cosette'in bir babası olduğunu hatırlıyordu. Ama gözünü kamaştıran aydınlık her şeyi silmişti. Peki ama bu âşıklar neler konuşuyorlardı? Görüldüğü gibi çiçeklerden, kırlangıçlardan, batan güneşten, doğan aydan, önemli olan her şeyden. Âşıkların her şeyi hiçbir şeydir. Baba, gerçekler, o viran ev, o haydutlar, o macera kimin umurundadır ki? Üstelik o kâbusun gerçekliğinden emin miydi? İki âşık birbirlerine hayranlık duyuyordu, hepsi bu. Başka hiçbir şeyin anlamı yoktu. Cehennemin arkamızda kaybolmasının doğal sonu-

cu cennetin önümüzde belirmesidir. İblisler göründü mü? Acaba iblis diye bir şey var mıydı? Titrendi mi? Acı çekildi mi? Hiçbiri bilinmez. Üzerlerinde pembe bir bulut vardır.

İşte bu iki varlık çok yükseklerde, doğanın tuhaflıklarının ortasındaydı; göğün ne ayakucunda, ne başucunda; insanla melek arasında, çirkef kuyusunun üzerinde, göğün altında, bulutların üzerindeydiler; maddi varlıklarını neredeyse unutmuş, tepeden tırnağa ruha ve esrimeye dönüşmüş; çoktan yerde yürüyemeyecek kadar yüksekte, ama maviliklerde kaybolmayacak kadar insanlıkla dolu; çökelmeyi bekleyen tanecikler gibi çözeltinin içinde asılı duran; kaderin hudutlarını çoktan aşmış; dün, bugün, yarın dizilişini unutmuş; hayran, mest olmuş, uçuşan, süzülen ve bazen sonsuza doğru uçup gidecek kadar hafif, tüm sonsuzluğa tırmanmaya neredeyse hazır bir haldeydiler.

Bu beşikte gözleri açık uyuyorlardı. Ey idealin altında ezilen gerçeğin görkemli uyuşukluğu!

Marius Cosette'i ne kadar güzel bulursa bulsun, bazen onun yanında gözlerini kapatıyordu. Kapalı gözler ruhu görmenin en mükemmel yoludur.

Birbirlerine bu işin nereye varacağını sormuyorlardı. Çoktan hedefe ulaştıklarını düşünüyorlardı. Aşkın bir yerlere ulaşması, işte insanın garip isteklerinden biri.

III

Karanlığın Başlangıcı

Jean Valjean hiçbir şeyin farkında değildi.

Marius kadar dalgın olmayan Cosette'in neşesi Jean Valjean'ı mutlu etmeye yetiyordu. Cosette'in düşünceleri, o tatlı uğraşıları, ruhunu dolduran Marius hayali, bunların hiçbiri onun güzel, iffetli ve güleç yüzündeki mukayese edilemez

saflığa gölge düşürmüyordu. Meleğe zambak nasıl yakışırsa, Cosette de tıpkı öyle, genç kızlara aşkın yakıştığı bir yaştaydı. Bu yüzden Jean Valjean huzurluydu. Zaten iki âşık anlaştığında her şey yolunda gider; tüm âşıklar aşklarını tehlikeye atması olası üçüncü kişiyi birbirinin aynı, ufak tefek tedbirleriyle görüş alanının dışında tutarlar. Bu yüzden Cosette Jean Valjean'a asla itiraz etmiyordu. Gezinmek mi istiyor? Elbette babacığım. Evde kalmak mı istiyor? Tabii ki babacığım. Akşam Cosette'in yanına mı gelmek istiyor? Çok sevinirim babacığım. Her gece saat onda odasına çekildiği için asla o saatten önce gelmeyen Marius, Cosette'in pencereli kapıyı açmasını bekliyordu. Marius'ün gündüz ortalarda görünmediğini söylemeye gerek bile yok. Jean Valjean Marius'ü aklına bile getirmiyordu. Sadece bir sabah Cosette'e:

— Baksana sırtında beyaz bir leke var! demişti.

Bir önceki akşam kendine hâkim olamayan Marius onu duvara sıkıştırmıştı.

İşi bittiğinde erkenden yatan ihtiyar Toussaint'in de Jean Valjean gibi hiçbir şeyden haberi yoktu.

Marius eve asla ayak basmıyordu. Sokaktan görülmemek ve duyulmamak için Cosette ile birlikte bahçe merdivenin kenarındaki bir girintinin içine oturuyor ve sıklıkla sohbet etmek yerine dakikada yirmi kere ellerini birleştirerek ağaçların dallarını seyrediyorlardı. Böyle anlarda, hayalleri iç içe geçtiği için otuz adım ötelerine yıldırım düşse farkına varmazlardı.

Berrak saflıklar. Hepsi âdeta birbirinin aynı bembeyaz saatler. Bu tür aşklar zambak yaprakları ve güvercin tüylerinden oluşan bir demete benzer.

Sokakla aralarında bahçe vardı. Marius içeri her giriş çıkışında hiçbir şeyin fark edilmemesi için parmaklığın demir çubuğunu özenle geri yerleştiriyordu.

Oradan genellikle gece yarısına doğru ayrılıyor ve Courfeyrac'a gidiyordu. Courfeyrac Bahorel'e:

— Buna inanır mısın? Marius artık saat birde geri dönüyor, diyordu.

Bahorel de ona:

— Ne bekliyordun ki? Rahip okulu öğrencileri her zaman bir dolap çevirirler, diye karşılık veriyordu.

Ara sıra ciddi bir ifadeyle kollarını kavuşturan Courfeyrac, Marius'e:

— Delikanlı kendinize zarar veriyorsunuz, diyordu.

İşlek zekâlı bir genç olan Courfeyrac, Marius'ün yüzüne yansıyan gizli cennetin ışığını hayra yormuyordu; karmaşık tutkulara alışık değildi, bazen sabrı tükeniyor ve Marius'e gerçeklere dönmesini öğütlüyordu.

Bir sabah ona uyarıda bulundu:

— Sevgili dostum, bana Ay'da, düşler krallığında, yanılsamaların başkentindeymiş gibi görünüyorsun. Hadi uslu çocuk ol, kızın adı nedir?

Ama hiçbir şey Marius'ü *konuşturamıyordu*. O muhteşem *Cosette* isminin kutsal üç hecesinden birini söylemek yerine tırnaklarının sökülmesini tercih ederdi. Gerçek aşk şafak gibi aydınlık, mezar gibi sessizdir. Courfeyrac'ın Marius'te gördüğü en önemli değişiklik anlamlı bir suskunluktu.

Bu tatlı mayıs boyunca Marius ve Cosette tasvir edilemez mutluluklar yaşadılar.

Sadece birbirlerine yeniden sen demenin keyfini yaşamak için birbirlerine siz diye hitap ederek tartıştılar.

Kendilerini hiç ilgilendirmeyen insanlar hakkında en ince ayrıntılarına kadar uzun uzun konuştular; bu da aşk adı verilen o muhteşem operada librettonun neredeyse hiçbir anlam taşımadığını kanıtlar.

Marius, Cosette'i giyim kuşam hakkında konuşurken dinledi.

Cosette Marius'ü politikadan konuşurken dinledi.

Diz dize oturup Babylone Caddesi'nden geçen arabaların seslerini dinlediler.

Uzayda aynı gezegeni, yerde otların üzerinde aynı ateş böceğini izlediler.

Sohbet etmekten daha çok hoşlarına gittiği için sustular.

Vs. vs.

Bu arada işlerin karışması yakındı.

Marius bir akşam Invalides Bulvarı'ndan her zamanki gibi başını önüne eğmiş bir halde randevusuna gidiyordu; Plumet Sokağı'nın köşesini döneceği sırada, birinin yakından kendisine seslendiğini duydu:

— İyi akşamlar Mösyö Marius.

Başını kaldırdığında Eponine'i gördü.

Bu karşılaşma Marius'te garip bir etki yarattı. Kendisini Plumet Sokağı'na getirdiği günden beri bu kızı hiç düşünmemiş, onu hiç görmemiş ve tamamıyla unutmuştu. Ona şu anki mutluluğundan dolayı minnet borçluydu, yine de onunla karşılaşmak canını sıkmıştı.

Mutlu ve saf bir tutkunun insanı mükemmeliyete götürdüğüne inanmak yanılgıdır; o bizi sadece, daha önce de belirttiğimiz gibi her şeyi unutmaya sürükler. Bu koşullar altında insan kötü davranmayı unuttuğu gibi iyi davranmayı da unutur. Minnet, görev, önemli ve can sıkıcı anılar yok olup giderler. Başka bir zaman olsa Marius Eponine'e daha farklı davranırdı. Zihni Cosette'in hayaliyle dolu olduğundan, karşısındaki Eponine'in adının Eponine Thénardier olduğunu ve birkaç ay öncesine kadar uğrunda her şeyi feda edeceği bu ismin babasının vasiyetinde yazdığını tam olarak algılayamadı. Marius'ü olduğu gibi gösteriyoruz. Aşkın ihtişamı karşısında ruhunda babasının anısı bile yavaşça kayboluyordu.

Tedirgin bir ifadeyle:

— Ah! Siz misiniz Eponine? dedi.

— Bana neden siz diye hitap ediyorsunuz? Canınızı sıkacak bir şey mi yaptım?

— Hayır.

Kuşkusuz bu kıza kızgın değildi. Ancak Cosette'e sen diye hitap ederken, Eponine'e siz demek zorundaydı.

Suskunluğunu koruduğunu gören kız haykırdı:

— Konuşsanıza...

Sonra durdu. Bir zamanlar çok kaygısız ve cüretkâr olan bu yaratık söyleyecek söz bulamıyormuş gibi görünüyordu.

— Demek öyle? diye ekledi.

Sonra yeniden susup gözlerini önüne eğdi.

Aniden:

— İyi akşamlar Mösyö Marius, deyip uzaklaştı.

IV

Cab İngilizcede Yürür, Argoda Ürür

Ertesi gün 3 Haziran'dı, 3 Haziran 1832, Paris ufkundaki yüklü fırtına bulutlarını andıran önemli olayların yaşanması sebebiyle tarihini belirtmek zorunda kaldığımız bir gün. Marius hava kararırken yüreğindeki büyüleyici düşüncelere dalmış bir halde her zamanki yoldan giderken, bulvardaki ağaçların arasında kendisine doğru gelen Eponine'i fark etti. İki akşam üst üste, bu kadarı da fazlaydı. Hemen yolunu değiştirip bulvardan ayrıldı ve Monsieur Sokağı'ndan Plumet Sokağı'na girdi.

Bunun üzerine Eponine hiç yapmadığı bir şey yaptı ve onu takip etti. Şimdiye kadar bulvardan geçerken onu izlemekle yetinmiş, onun yoluna bile çıkmamıştı. Sadece dün akşam onunla konuşmaya çalışmıştı.

Böylece hiç fark ettirmeden onu izleyen Eponine, parmaklığın çubuğunu yerinden oynatıp bahçeye girdiğini gördü.

— Bak sen! Eve giriyor! dedi.

Parmaklığa yaklaşıp çubukları tek tek yokladıktan sonra Marius'ün yerinden oynattığı çubuğu kolayca buldu.

— Bu kadarı da fazla! diye mırıldandı iç karartıcı bir ses tonuyla.

Parmaklığın kenarına demir çubuğu korurmuşçasına oturdu. Burası tam da parmaklığın yan duvarla birleştiği yerdi. Orada Eponine'in hiç kimse tarafından fark edilemeyeceği karanlık bir köşe vardı.

Düşüncelere dalmış bir halde, hiç kımıldamadan, âdeta soluk bile almadan bir saati aşkın bir süre orada oturdu.

Saat ona doğru Plumet Sokağı'ndan gelip geçen iki üç kişiden biri, yaşlı bir burjuva, bu ıssız ve adı kötüye çıkmış yerden aceleyle uzaklaşıyordu. Bahçe kapısının önünden geçerken, parmaklıkların duvarla kesiştiği köşeden boğuk ve tehdit edici bir ses duydu:

— Her akşam buraya geliyorsa hiç şaşırmam!

Gözlerini çevresinde gezdiren yaşlı adam kimseyi göremedi; o karanlık köşeye bakmaya cesaret edemeyip büyük bir korkuya kapıldı ve adımlarını sıklaştırdı.

Bu adam acele etmekte haklıydı; çünkü birkaç saniye sonra duvarın dibi boyunca birbirleriyle aralıklı mesafelerle yürüyen ve sarhoş bir devriye birliğine benzeyen altı adam Plumet Sokağı'na girmişti.

Bahçe kapısının önüne gelen ilki diğerlerini bekledi, birazdan hepsi bir araya gelmişti.

Bu adamlar alçak sesle konuşmaya başladılar.

— İşte mekân burası, dedi içlerinden biri.

— Bahçede *cab*[26] var mı? diye sordu diğeri.

— Bilmem. Her ihtimale karşı kemirmesi için bir kemik parçası getirdim.

— Camı indirecek sakızın var mı?

— Evet.

— Parmaklıklar eski, dedi içlerinden biri karnından konuşurmuşçasına.

26 İngilizcede "binek arabası", Fransızca argoda "köpek". (ç.n.)

— Daha iyi, dedi bir başkası. Testerenin dişleriyle gıcırdamayacak ve kesmesi kolay olacak.

Henüz hiç konuşmamış olan altıncı adam bir saat önce Eponine'in yaptığı gibi çubukları tek tek yoklayıp her birini özenle sarstı. Sonunda Marius'ün yerinden oynattığı çubuğun önüne geldi. Bu çubuğu yoklayacağı anda karanlıktan çıkan bir el kolunu tuttu, adam göğsünün ortasından geriye doğru itildiğini hissederken çatlak bir sesin yavaşça kendisine bağırdığını duydu:

— Köpek var.

Aynı anda karşısında ayakta duran solgun yüzlü bir kız gördü.

Beklenmedik olayların yarattığı türden bir sarsıntı geçiren adamın tüyleri diken diken oldu; böyle adamların paniğe kapılmış vahşi hayvanlar gibi ürkmüş ve ürkütücü hallerini görmek kadar tiksinti verici bir şey olamaz. Geri çekilirken geveledi:

— Bu sürtük de kim?

— Kızınız.

Gerçekten de Thénardier ile konuşan Eponine'di.

Eponine'in ortaya çıkması üzerine diğer beşi, yani Claquesous, Gueulemer, Babet, Montparnasse ve Brujon hiç ses çıkarmadan, acele etmeden, gece insanlarına özgü kasvetli bir yavaşlıkla o tarafa yaklaştılar.

Ellerinde ne olduğu anlaşılmayan aletler vardı. Gueulemer serserilerin kargaburun dedikleri eğri bir pense taşıyordu.

— Vay canına burada ne yapıyorsun? Bizden ne istiyorsun? Delirdin mi? diye haykırdı Thénardier alçak sesle ne kadar haykırılırsa. İşimizi neden engelliyorsun?

Gülmeye başlayan Eponine babasının boynuna sarıldı.

— Buradayım, çünkü buradayım babacığım. Taşların üstüne oturmak yasak mı? Asıl sizin burada olmamanız gerek. Peksimet gönderildiği halde burada ne işiniz var? Magnon'a buradan iş çıkmayacağını söylemiştim. Ama sevgili babacı-

ğım beni kucaklasanıza! Sizi görmeyeli ne kadar çok oldu! Demek kodesten çıktınız?

Eponine'in kollarından kurtulmaya çalışan Thénardier homurdandı:

— Tamam bana sarıldın. Evet dışarıdayım. İçeride değilim. Şimdi çek git buradan.

Ama babasını bırakmayan Eponine gönül alıcı sözlerine devam ediyordu.

— Babacığım bunu nasıl başardınız? Oradan çıktığınıza göre çok zeki olmalısınız. Bana anlatın! Ya annem? Annem nerede? Bana annemden bahsedin.

— Bilmem herhalde iyidir, beni rahat bırak, sana çek git diyorum.

— Hiçbir yere gitmek istemiyorum, dedi Eponine şımarık bir çocuğun cilvesiyle, sizi dört aydır görmememe rağmen, daha sarılmama izin vermeden beni başınızdan savıyorsunuz.

Ve yeniden babasının boynuna sarıldı.

— Ah! Ama bu kadarı da saçmalık! dedi Babet.

— Acele edelim! dedi Gueulemer, aynasızlar gelebilir.

Karnından konuşan haydut hecelerin üzerine basa basa şu tekerlemeyi söyledi:

Değil bayram değil seyran
Neden öpsün seni baban.

Eponine beş hayduda doğru döndü.

— Bak sen Mösyö Brujon. Merhaba Mösyö Babet. Merhaba Mösyö Claquesous. Beni tanıdınız mı Mösyö Gueulemer? Montparnasse nasılsın?

— Tamam tanışma faslı bitti. Merhaba, nasılsın, bu kadarı yeter! Şimdi bizi rahat bırak, dedi Thénardier.

— Tavukların değil tilkilerin zamanı, dedi Montparnasse.

— Gördüğün gibi bu mekânda işimiz gücümüz var, diye ekledi Babet.

Eponine Montparnasse'ın elini tuttu.

— Dikkat et! dedi, elini keseceksin, ceketimin içinde bıçak var.

— Sevgili Montparnasse'ım, diye yanıtladı Eponine çok yumuşak bir ses tonuyla, insanlara güvenmek gerek. Ben babamın kızıyım. Mösyö Babet, Mösyö Gueulemer, bu işi araştırmakla ben görevlendirildim.

Eponine'in argo konuşmaması dikkat çekiciydi. Marius'ü tanıdığından beri bu ürkütücü dili kullanmak onun için imkânsız hale gelmişti.

İskelete benzeyen sıska, kemikli eliyle Gueulemer'in iri, kaba parmaklarını sıktı ve devam etti:

— Benim ahmak olmadığımı bilirsiniz. Benim söylediklerim her zaman doğru çıkar. Size kaç kere yardım ettim. Bu iş için bilgi topladım, kendinizi gereksiz yere tehlikeye atacaksınız. Sizi temin ederim ki bu evden hiçbir şey çıkmaz.

— Yalnız kadınlar oturuyormuş, dedi Gueulemer.

— Hayır. Onlar taşındı.

— Ama şamdanlar taşınmamış! dedi Babet.

Ve Eponine'e ağaçların üzerinden, tavan arasında dolaşan bir ışığı gösterdi. Bu çamaşırları asmak için kalkan Toussaint'dı.

Eponine son bir çabayla:

— Tamam, oturanlar var ama çok yoksul insanlar, bu kulübeden tek frank çıkmaz, dedi

— Lanet olası! diye bağırdı Thénardier. Evin altını üstüne getirdiğimizde, sana içinde frank mı, santim mi olduğunu söyleyeceğiz.

Ve kızı iteledi.

— Sevgili dostum Montparnasse, dedi Eponine, size yalvarırım, siz aklı başında bir gençsiniz, içeri girmeyin!

— Dikkat et elini keseceksin, diye tekrarladı Montparnasse.

Thénardier kararlı bir ses tonuyla araya girdi:

— Defol cadı, bırak işimizi görelim!

Montparnasse'ın elini bırakan Eponine:

— Demek eve girmek istiyorsunuz? diye sordu.

— Biraz! dedi karnından konuşan haydut sırıtarak.

Bunun üzerine sırtını parmaklıklara yaslayan Eponine, karanlıkta yüzleri şeytanları andıran, tepeden tırnağa silahlı altı hayduda alçak ve sert bir sesle meydan okudu:

— Tamam o zaman, girmenizi ben istemiyorum.

Hepsi şaşkınlıktan donakaldılar. Bu arada karnından konuşanın sırıtması son bulmuştu. Kız devam etti:

— Arkadaşlar! İyi dinleyin. Girmeniz mümkün değil. Şimdi konuşma sırası bende. Öncelikle bu bahçeye girer, bu parmaklıklara dokunursanız bağırırım, kapıları yumruklarım, herkesi ayağa kaldırırım, altınızı birden aynasızlara yakalatırım.

— Bunu yapar, dedi Thénardier alçak sesle Brujon'a ve karnından konuşana.

Eponine başını sallayıp ekledi:

— Üstelik en başta babamı yakalatırım!

Thénardier yaklaştı.

— İhtiyar fazla yaklaşma!

Gerilerken homurdanan Thénardier "Ama bunun nesi var?" deyip ekledi:

— Köpek!

Eponine korkunç bir kahkaha attı:

— İsteseniz de giremeyeceksiniz. Ben köpek kız değil kurt kızım. Altı kişi olmanız umurumda değil. Siz erkeksiniz. Tamam, ama ben de kadınım. Beni hiç korkutmuyorsunuz. Size canım istemediği için bu eve giremeyeceğinizi söylüyorum. Yaklaşırsanız havlarım. Size söyledim köpek benim, sizden hiç çekinmiyorum. Hadi yolunuza gidin, canımı sıkıyorsunuz! Nereye giderseniz gidin, ama buraya gelmenizi yasaklıyorum! Sizde bıçak, bende eski terlikler var, hiç aldırmıyorum, hadi gelsenize.

Ve ürkütücü görüntüsüyle haydutlara doğru bir adım atıp gülmeye başladı:

— Sizden hiç korkmuyorum! Bu yaz aç kalacağım, bu kış soğuktan donacağım. Bu ahmak erkekler bir kızı korkutacaklarını sanarak ne gülünç duruma düşüyorlar! Neden korkayım ki? Ah elbette! Sesinizi yükselttiğinizde yatağın altına saklanan cadaloz metresleriniz var da ondan! Ben hiçbir şeyden korkmam!

Bakışlarını Thénardier'ye sabitleyip:

— Sizden bile! dedi.

Sonra bir hayaletinkine benzeyen kanlı gözbebeklerini haydutların üzerinde gezdirdi:

— Beni yarın Plumet Sokağı'nda babamın hançeriyle öldürülmüş bir halde bulmaları ya da bir yıl sonra cesedimi Saint-Cloud Rıhtımı'ndaki ağlardan ya da Cygnes Adası'ndaki çürümüş otlar, boğulmuş köpekler arasından toplamaları umurumda değil!

Kuru bir öksürük yüzünden sözlerine ara vermek zorunda kaldı; soluğu sıska ve güçsüz göğsünden bir hırıltı gibi çıkıyordu.

Devam etti:

— Sadece bağırmam yeter, herkes buraya toplanır. Siz altı kişisiniz, bense bütün dünyayım.

Thénardier'nin ona doğru bir hamle yapması üzerine:

— Yaklaşmayın! diye bağırdı.

Thénardier durup yumuşak bir ses tonuyla:

— Tamam yaklaşmayacağım, dedi, ama bu kadar yüksek sesle konuşma. Kızım bizim işimizi engellemek mi istiyorsun? Ama hayatımızı kazanmamız lazım. Demek artık babanı hiç sevmiyorsun?

— Canımı sıkıyorsunuz, dedi Eponine.

— Yine de yaşamamız, yemek yememiz gerek...

— Geberin.

Bunu söyledikten sonra parmaklığın kenarındaki taşa oturup şarkı söylemeye başladı:

Kolum tombul
Bacağım alımlı
Ve zaman geçiyor.

Dirseklerini dizlerine, çenesini eline yaslamıştı ve ayağını umursamaz bir ifadeyle sallıyordu. Yırtık elbisesinden sıska köprücük kemikleri görünüyordu. Yandaki sokak lambası yüzünü ve tavırlarını aydınlatıyordu. Hiçbir şey bu yüzün ifadesi kadar kararlı ve şaşırtıcı olamazdı.

Altı hırsız bir kız karşısında duraksamanın verdiği şaşkınlık ve endişeyle sokak lambasının gölgesinde toplanıp aşağılanmanın ve öfkenin izlerini taşıyan omuz silkmelerle tartışmaya başladılar.

Kız onları sakin ve vahşi bakışlarla izliyordu.

— Bu kızın bir gerekçesi olmalı, dedi Babet. İçeride sevgilisi mi var? Yine de bu işten vazgeçersek yazık olacak. İki kadın, arka avluda da bir ihtiyar, perdeler hiç de fena değil. İhtiyar Yahudi olmalı. Buradan güzel iş çıkar.

— Tamam o zaman, siz içeri girin, işinizi görün, diye haykırdı Montparnasse. Ben kızın yanında kalırım, kımıldarsa...

Sokak lambasının ışığında ceketinin koltuğunun altında parıldayan bıçağının ucunu gösterdi.

Hiçbir şey söylemeyen Thénardier alınacak her karara uyacakmış gibi görünüyordu.

İçlerinde sözü en çok geçen ve bilindiği gibi "bu işi ortaya atan" Brujon ise henüz konuşmamıştı. Düşünceli görünüyordu. Hiçbir şey karşısında geri adım atmadığı ve sırf gösteriş olsun diye bir polis karakolunu soyduğu biliniyordu. Ayrıca arkadaşları arasında etkisini artıran şiirler yazıyor, besteler yapıyordu.

— Sen ne diyorsun Brujon? diye sordu Babet.

Bir süre daha sessiz kalan Brujon başını farklı anlamlara gelecek şekilde birkaç kere salladıktan sonra nihayet sesini yükseltti:

— Bu sabah dövüşen iki herife rastladım; bu akşam rezillik çıkaran bir kadınla karşılaştım. Bunlar hayra alamet değil. Hadi gidelim buradan.

Ve uzaklaştılar.

Giderken Montparnasse mırıldandı:

— Umurumda değil, isteseydiniz, ona bıçağımın ucunu dokundururdum.

Babet karşılık verdi:

— Ben kadınlara el kaldırmam.

Yolun köşesinde durup alçak sesle muammayı andıran şu sözleri ettiler:

— Bu akşam nereye gideceğiz?

— Pantin'e.

— Thénardier, parmaklıklı kapının anahtarı üzerinde mi?

— Elbette.

Gözlerini onlardan ayırmayan Eponine geldikleri yoldan geri döndüklerini gördü. Duvarların ve evlerin kenarından sürünerek bulvara kadar peşlerinden gitti. Orada birbirlerinden ayrılan altı adamın karanlıkta erir gibi gözden kaybolduklarını gördü.

V

Gece Gelişen Olaylar

Haydutlar gidince Plumet Sokağı her zamanki gece sükûnetine kavuştu.

Bu sokakta olup bitenler bir ormanı hiç de şaşırtmazdı. Ulu ağaçlı ormanlar, fundalıklar, iç içe geçmiş dallar, yüksek otlar kasvetli bir yaşam sürdürürler; vahşi kaynaşma oralar-

da, görünmez olanın aniden görünür olduğuna tanık olur; insanın aşağısındakiler oralarda, sislerin arasında insanın ötesindekileri fark ederler ve biz yaşayanların bilmediği şeyler gece boyunca orada yüz yüze gelir. Vahşi ve tüyleri diken diken olmuş doğa, doğaüstü olduğunu hissettiği bazı şeylerin yaklaşmasından korkar. Karanlığın tanışık güçleri arasında gizemli bir denge vardır. Dişler ve pençeler kavranamaz olandan ürkerler. Kan içici canavarlık, av peşindeki açgözlü iştah, tek çıkış noktaları ve hedefleri mide olan, tırnaklarla ve çene kemikleriyle donanmış içgüdüler, bir kefenin altında gezinen, titreşen belli belirsiz bir elbisenin altında doğrulan ve bir cesedin korkunç yaşamını sürdürüyormuş gibi görünen o soğuk, hayali çizgileri endişeyle izleyip korkarlar. Maddeden ibaret bu kaba görüntüler, meçhul bir varlıkta yoğunlaşmış o devasa karanlıkla karşı karşıya gelmekten gayriihtiyari korkar. Geçidi tıkayan karanlık bir şekil vahşi hayvanın olduğu yerde kalmasına neden olur. Mezardan çıkan mağaradan çıkanın ödünü patlatır; yırtıcı korkunç olandan ürker; kurtlar karşılarına çıkan bir gulyabaniden kaçarlar.

VI

Marius Cosette'e Adresini Verecek Kadar Gerçekliğe Dönüyor

İnsan görünümlü o dişi köpek parmaklıkları korurken ve altı haydut bir kız karşısında geri çekilirken, Marius Cosette'in yanındaydı.

Gök hiç bu kadar yıldızlı ve büyüleyici, ağaçlar hiç bu kadar titrek, otların kokusu hiç bu kadar etkileyici olmamıştı; dallardaki kuşlar hiç bu kadar hoş bir uykuya dalmamışlardı; evrensel dinginliğin tüm armonileri aşkın içsel müziğiyle hiç böylesine muhteşem bir uyum içinde olmamıştı; Marius

hiçbir zaman kendinden bu kadar geçmemiş, bu kadar mutlu ve aşk sarhoşu olmamıştı. Ama Cosette'in hüzünlü olduğunu fark etti. Cosette ağlamıştı ve gözleri kızarmıştı.

Olağanüstü düşün üzerindeki ilk buluttu bu.

Marius'ün ilk sözleri:

— Neyin var?

— Hiç, dedi Cosette.

Bahçe merdivenin yanındaki banka oturdu, Marius de titreyerek yanına ilişti, Cosette devam etti:

— Babam bu sabah hazırlanmamı, işi nedeniyle buradan gidebileceğimizi söyledi.

Marius tepeden tırnağa titredi.

Yaşamın sonuna gelindiğinde ölmek, gitmek anlamına gelir; yaşamın başlangıcında gitmek ise ölmek demektir.

Marius altı haftadan beri, Cosette'e her geçen gün yavaş yavaş, ağır ağır, kademe kademe sahip oluyordu. Manevi ve derin bir sahiplenmeydi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ilk aşkta bedenden önce ruha önem verilir; daha sonra tam tersi olur; bazen de ruhun hiç önemi yoktur; Faublaslar ve Prudehommelar bu duruma "Zaten yok ki," diyerek destek verirler; ama ne mutlu ki bu acı alay küfürden başka bir şey değildir. Ruhlar birbirine nasıl sahip olursa, Marius de Cosette'e öyle sahip oluyordu, onu tüm ruhuyla sarmalayıp büyük bir inancın kıskançlığıyla kavrıyordu. Gülümsemesine, soluğuna, kokusuna, mavi gözbebeklerinin derin ışıltısına, dokunduğu teninin yumuşaklığına, boynundaki bene, tüm düşüncelerine sahip oluyordu. Asla birbirlerini düşlemeden uyumayacakları konusunda anlaşmış, sözlerini tutmuşlardı. Bu yüzden Cosette'in tüm düşlerine de sahipti. Genç kızın ensesindeki saç tutamına hiç durmadan bakıp soluğuyla onlara dokunurken bu saçların tamamının kendisine ait olduğunu düşünüyordu. Cosette'in giydiği taktığı her şeyi, kurdelesini, eldivenlerini, elbisesinin kolunu, potinlerini sahibi olduğu kutsal eşyalar gibi hayranlıkla izliyordu. Saç-

larına taktığı sedef tokanın sahibi olduğunu düşünüyor ve içinde uyanan şehvetin boğuk ve belirsiz gevelemeleriyle kendi kendine onun elbiselerinin her şeridinin, çoraplarının her ilmiğinin, korselerinin her kıvrımının sahibi olduğunu söylüyordu. Cosette'in yanında kendini mülkünün, eşyasının, sahibesinin, kölesinin yanındaymış gibi hissediyordu. Ruhları birbirine öyle karışmıştı ki, birbirlerinden geri almak isteseler, hangisinin kendilerine ait olduğunu anlayamayacaklardı.

— Bu benim.

— Hayır o benim.

— İnan ki yanılıyorsun. Bu benimki.

— Hayır o benimki.

— Senin sandığın aslında benimki.

Marius Cosette'in, Cosette de Marius'ün bir parçası haline gelmişti. Marius Cosette'in içinde yaşadığını hissediyordu. Cosette'e sahip olmak onun için nefes almaktan farksızdı. İşte bu inancın, bu sarhoşluğun, bu saf, görülmemiş sahiplenmenin, bu mutlak egemenliğin ortasına aniden: "Buradan gidebiliriz," sözleri düşmüş ve gerçeğin kalın sesi ona haykırmıştı: "Cosette senin değil!"

Marius uyandı. Bu gidebiliriz cümlesi onu altı haftadan beri dışında yaşadığı hayata geri döndürdü.

Söyleyecek söz bulamadı. Cosette sadece elinin buz gibi olduğunu hissetti ve :

— Neyin var? diye sordu.

Marius Cosette'in güçlükle duyabileceği kadar alçak bir sesle:

— Ne dediğini anlamadım, diye karşılık verdi.

— Bu sabah babam eşyalarımı toplamamı, hazır olmamı, kendi giysilerini koymam için bir bavul vereceğini, yolculuğa çıkmak zorunda olduğumuzu, bana büyük, kendisine de küçük bir valiz gerektiğini, hazırlıkların bir hafta içinde tamamlanacağını ve belki de İngiltere'ye gideceğimizi söyledi.

— Ama bu insafsızlık! diye haykırdı Marius.

O anda Marius'e göre hiçbir zulüm, hiçbir şiddet, en korkunç tiranların hiçbir işkencesi, Busiris'in, Tiberius'un ya da VIII. Henry'nin cezaları, hiçbiri şundan daha acımasız olamazdı: M. Fauchelevent işleri olduğu için kızını İngiltere'ye götürüyordu.

Alçak sesle sordu:

— Ne zaman gideceksin?

— Ne zaman olduğunu söylemedi.

— Ne zaman döneceksin?

— Ne zaman döneceğimizi söylemedi.

— Cosette gidecek misiniz? diye sordu ayağa kalkan Marius sert bir ifadeyle.

Cosette endişe dolu bakışlarını ona çevirip kafası karışmış bir halde sordu:

— Nereye?

— İngiltere'ye gidecek misiniz?

— Neden bana siz diyorsun?

— Size gidip gitmeyeceğinizi soruyorum.

— Ne yapmamı bekliyorsun ki? dedi Cosette ellerini kavuşturarak.

— Demek gideceksiniz, öyle mi?

— Babam gidiyorsa ne yapabilirim?

— Demek gidiyorsunuz, öyle mi?

Cosette Marius'ün elini tutup hiç yanıt vermeden sıktı.

— Tamam, dedi Marius. Ben de başka bir yere gideceğim.

Bu sözleri anlamaktan ziyade hisseden Cosette'in yüzü karanlıkta bile belli olacak kadar bembeyaz kesildi.

— Ne demek istiyorsun? diye geveledi.

Marius ona baktıktan sonra, bakışlarını yavaşça gökyüzüne doğru çevirerek cevap verdi:

— Hiçbir şey.

Bakışlarını indirdiğinde Cosette'in kendine gülümsediğini gördü. Sevilen kadının gülümsemesi gece karanlığında bir aydınlık etkisi yaratır.

— Ne kadar da aptalız! Marius aklıma bir şey geldi.

— Nedir?

— Nereye gidersek gidelim! Sana nereye gittiğimizi söyleyeceğim! Sen de bizim gittiğimiz yere geleceksin!

Marius artık tamamıyla kendini toplamış, gerçekliğe dönmüştü. Cosette'e haykırdı:

— Sizinle geleceğim! Delirdin mi sen! Bunun için para gerek ve ben de hiç para yok! İngiltere'ye gitmek, öyle mi? Tanımadığın arkadaşlarımdan birine, Courfeyrac'a iki yüz franktan fazla borcum var! Şapkam üç frank bile etmez, ceketimin düğmeleri yok, gömleğim yırtık pırtık, dirseklerim delik deşik, ayakkabılarım su alıyor; altı haftadan beri bunları aklıma getirmedim ve sana hiç söz etmedim! Cosette ben bir sefilim. Beni yalnız geceleri görüp bana aşkını veriyorsun; beni gündüzleri görsen ancak sadaka verirdin! İngiltere'ye gitmek! Pasaportun parasını bile karşılayamam!

Hemen oradaki ağaca doğru atıldı, iki elini başının üstünde birleştirdi, alnını ağacın gövdesine yasladı, derisinin çizilmesine, şakaklarını zonklatan gerilime aldırmadan, hiç kımıldamadan bir umutsuzluk abidesi gibi öylece bekledi.

Orada öylece durdu. Bu uçurumlarda sonsuza dek kalınabilir. Nihayet geri döndüğünde, arkasında boğuk, hafif ve hüzünlü bir ses duydu.

Cosette hıçkırarak ağlıyordu.

Marius'ün düşüncelere dalalı beri, iki saattir ağlıyordu.

Yanına gelip, önünde eğilmeye hazırmış gibi diz çöken Marius elbisesinin altındaki ayağının ucunu tutup öptü.

Cosette hiç sesini çıkarmadı. Kadının tıpkı anlaşılmaz ve boyun eğen bir tanrıça gibi aşkın kurallarını kabul ettiği anlar vardır.

— Ağlama.

— Ama benim gideceğim yere belki de gelemeyeceksin!

— Beni seviyor musun?

Cosette cennetten çıkmışa benzeyen ve gözyaşlarının ortasında daha da büyülü hale gelen sözlerle karşılık verdi:

— Sana tapıyorum!

Marius tasvir edilemeyecek kadar okşayıcı bir ses tonuyla ekledi:

— Ağlama. Beni de mi ağlatmak istiyorsun?

— Peki ya sen, beni seviyor musun?

Marius elini ellerinin arasına aldı:

— Cosette, hayatımda kimseye şeref sözü vermedim, çünkü şeref sözü vermek beni korkutur. Babamın yanımda olduğunu hissederim. İşte şimdi sana en kutsal şeref sözümü veriyorum, gidersen öleceğim.

Bu sözlerin telaffuz edilişinde Cosette'in titremesine neden olacak kadar görkemli ve dingin bir melankoli vardı.

— Şimdi beni dinle, yarın beni bekleme.

— Neden?

— Öteki akşam geleceğim.

— Ah! Neden?

— Göreceksin.

— Seni görmeden bir gün geçirmek! Ama bu mümkün değil.

— Yaşam boyu birlikte olabilmek için bir günü feda edelim.

Ve Marius kendi kendine konuşurmuş gibi alçak sesle devam etti:

— Alışkanlıklarını asla değiştirmeyen ve sadece akşamları misafir kabul eden bir adam.

— Kimden söz ediyorsun?

— Ben mi? Kimseden.

— Bir umudun var mı?

— Öbür güne kadar bekle.

— Bunu istiyor musun?

— Evet.

Cosette Marius'ün ellerini ellerinin arasına alarak boyuna yetişmek için ayakucunda doğruldu ve gözlerinde bir umut ışığı aramaya çalıştı.

Marius devam etti:

— Şimdi aklıma geldi, adresimi bilmen gerek, aksilik çıkabilir, Courfeyrac adlı arkadaşımda kalıyorum, Verrerie Sokağı, 16 numara.

Cebinden bir çakı çıkarıp adresi duvarın sıvasına kazıdı:

16, Verrerie Sokağı.

Bu arada Cosette yeniden gözlerinin içine bakmaya başlamıştı.

— Bana ne düşündüğünü söyle. Marius aklından bir şeyler geçiyor. Bana söyle. Ah! Rahat bir gece geçirmem için ne düşündüğünü söyle!

— Aklımdan geçen şu: Tanrı bizi ayırmak istemiyor. Öbür geceye kadar bekle.

— O zamana kadar ne yapacağım? dedi Cosette. Sen dışarıdasın, gezinebilirsin! Erkeklere ne mutlu! Bense tek başıma kalacağım! Ah! Ne kadar üzüleceğim! Söylesene yarın akşam ne yapacaksın?

— Bir şey deneyeceğim.

— O zaman Tanrı'ya dua edeceğim ve başarman için seni düşüneceğim. Madem istemiyorsun, sana artık bir şey sormuyorum. Sen benim sahibimsin. Yarın akşamı sevdiğin ve bir akşam penceremin kenarından dinlediğin *Euryanthe*'yi çalmakla geçireceğim. Ama öbür akşam erken geleceksin. Seni saat tam dokuzda bekleyeceğim. Tanrım! Günlerin bu kadar uzun olması ne hazin! Anladın değil mi, saat dokuzu çaldığında bahçede olacağım.

— Ben de.

Bunun üzerine hiç konuşmadan, ikisi de aynı düşüncenin etkisiyle kendilerinden geçmiş, iki âşığı sürekli iletişim içinde tutan o elektrik akımlarıyla sürüklenmiş, bu hüzünlü anlarında bile şehvetten sarhoş olmuş bir halde birbirlerine sarıldılar; coşku ve gözyaşlarıyla dolup taşan gözleri yıldızları hayranlıkla seyrederken farkında olmadan dudaklarını birleştirdiler.

Marius dışarı çıktığında sokakta kimse yoktu. Eponine tam o sırada bulvara doğru hırsızların peşinden gidiyordu.

Başını ağaca yasladığı sırada, Marius'ün aklına kendisinin bile saçma ve gerçekleşmesi imkânsız bulduğu bir fikir gelmişti, yine de kararı kesindi.

VII

Yaşlı Yüreklerle Genç Yürekler Karşı Karşıya

O dönemde doksan küsur yaşında olan Gillenormand Baba hâlâ Filles-du-Calvaire Sokağı, 6 numarada, kendi evinde kızı Matmazel Gillenormand ile yaşıyordu. Hatırlanacağı gibi, ölümü, geçkin yaşına rağmen boyun eğmeden dimdik bekleyen, kederlerin altında iki büklüm olmayan o garip ihtiyarlardandı.

Yine de bir süredir kızı "Babam giderek çöküyor," diyordu. Hizmetçilerine tokat atmıyor, Basque kapıyı açmakta geç kalınca bastonunu sahanlığa eski şiddetiyle vurmuyordu. Temmuz Devrimi onu ancak altı ay kadar öfkelendirmiş, *Moniteur* gazetesindeki şu eşleşmeyi sükûnetle karşılamıştı: "M. Humblot-Conté, Fransa Yüksek Meclis Üyesi." Aslında ihtiyar bezginlik içindeydi. Eğilmedi, boyun eğmedi; bu onun fiziksel tabiatından ziyade ahlaki tabiatından ileri geliyordu, yine de içten içe bir şeylerin göçüp gittiğini hissediyordu. Dört yıl Marius'ü bekledi, tam yerinde bir ifadeyle hiç geri adım atmadan; büyük bir inançla beklese de artık umutsuzluğa kapıldığı bazı anlarda kendi kendine "Marius beni biraz daha bekletirse..." demeye başlıyordu. Onun için katlanılmaz olan ölüm değil, Marius'ü bir daha görememe düşüncesiydi. Şimdiye dek aklına bile getirmediği bu düşünce artık zihninde belirmeye başlıyor, kanını donduruyordu. Doğal ve gerçek duygularda her za-

man olduğu gibi, özlem dedenin çekip giden nankör torununa sevgisini daha da artırmıştı. Güneş en çok havanın eksi on dereceye düştüğü aralık ayı gecelerinde aklımıza gelir. M. Gillenormand her şeyden öte dede olarak torunuyla arasını düzeltmek için adım atamazdı ya da atamayacağına inanıyordu: "Geberirim daha iyi," diyordu. Hata yaptığını düşünmüyordu, ama Marius'ü sadece derin bir hüzün ve karanlığa yol alan yaşlı bir adamın suskun umutsuzluğuyla düşünüyordu.

Dişlerinin dökülmeye başlaması kederini daha da artırıyordu. M. Gillenormand öfke ve utanç duyduğu için kendine bile itiraf edemese de, bir kadını bile Marius'ü sevdiği kadar sevmemişti.

Odasında yatağının başucuna, ölen kızı Madam Pontmercy'nin on sekiz yaşında çizilmiş bir portresini astırmıştı, sabahları uyandığında görmek istediği ilk şey oymuş gibi. Bir gün hiç durmadan baktığı bu portreyi incelerken:

— Annesine benziyor, dedi.

— Kız kardeşime mi? diye sordu Matmazel Gillenormand. Öyle tabii.

İhtiyar ekledi:

— Babasına da.

Bir keresinde, dizlerini birleştirip gözlerini hafifçe kapatıp çökmüş bir halde oturduğunu gören kızı ona:

— Baba ona hâlâ kızgın mısınız? demeye cesaret etmiş, daha ileri gitmeyi göze alamamıştı.

— Kime?

— O zavallı Marius'e?

İhtiyar yaşlı başını kaldırıp sıska ve kırışmış yumruğunu masanın üzerine koymuş ve her yanı titreten öfkeli bir sesle haykırmıştı:

— Demek zavallı Marius dediniz! O mösyö hokkabazın, sefil bir dilencinin, yüreksiz, ruhsuz, nankör bir kendini beğenmişin, rezil herifin tekidir!

Ve kızı gözündeki bir damla yaşı görmesin diye arkasını dönmüştü.

Üç gün sonra, dört saat süren suskunluğunu aniden bozup kızına:

— Matmazel Gillenormand'a bana ondan bir daha söz etmemesini rica etmek onuruna eriştim, dedi.

Matmazel Gillenormand denemekten vazgeçti ve şu derin teşhisi koydu:

— Yaptığı o budalalıktan sonra kız kardeşimi hiç sevmedi. Marius'ten nefret ettiği gün gibi aşikâr.

"Yaptığı o budalalıktan sonra" *albayla evlendikten sonra* anlamına geliyordu.

Matmazel Gillenormand, tahmin edilebileceği gibi gözdesi olan mızraklı süvariyi, Marius'ün yerine geçirme girişimlerinde başarısız olmuş, M. Gillenormand bu değiştokuşu kabul etmemişti. Yürekteki deliği hiçbir tıpa tıkayamaz. Mirasın kokusunu alan Théodule de kendi payına onun hoşuna gitmek için çabalamayı bir angarya olarak görüyordu. İhtiyar, mızraklı süvarinin canını sıkıyor, mızraklı süvari de ihtiyarın sinirlerine dokunuyordu. Teğmen Théodule neşeli olsa da geveze, havai ama sıradan, ehlikeyif ama içtenliksiz bir dosttu; metresleri olduğu doğruydu ve onlardan çok sık söz ediyor, ama haklarında hep kötü sözler sarf ediyordu. Tüm yetenekleri kusurluydu. M. Gillenormand onun Babylone Caddesi'ndeki kışlanın çevresinde yaptığı çapkınlıkları dinlemekten bezmişti. Üstelik Teğmen Gillenormand bazen yakasına üç renkli kokart taktığı üniformasıyla geliyor, bu görünümü onu daha katlanılmaz kılıyordu. Gillenormand Baba sonunda kızına:

— Théodule'den sıkıldım. Barış zamanında savaşçı gibi giyinenleri pek sevmem. İstersen kendin misafir et. Sanırım kılıcını kullananları kılıç taşıyanlardan daha çok seviyorum. Kılıçların savaştaki şıkırtısı kınların kaldırımdaki gürültüsünden daha hoş. Üstelik yalancı cengâver gibi şişinmek

ve kızlar gibi daracık giyinmek, zırhın altına korse takmak. Gerçek bir erkek çalım satmaya ve yapmacıklığa eşit mesafede durur. Théodule'ünü kendine sakla, dedi.

Kızının:

— Ne olursa olsun o sizin yeğeninizin oğlu, demesi boşunaydı. M. Gillenormand sapına kadar büyükbabaydı, kimsenin büyük amcası değildi.

Aslında bu durum, zeki bir adam olan M. Gillenormand'ın iki kuzeni mukayese etmesine, bunun sonucunda da Marius'ün evden gitmesine daha çok pişman olmasına yol açmıştı.

Bir akşam –Gillenormand Baba'nın şömineyi iyice yakmasına engel teşkil etmeyen 4 Haziran akşamında– baba kızını dikiş dikmesi için yan odaya göndermişti. Duvarları pastoral resimlerle süslü odasında tek başına oturmuş, ayaklarını şöminenin kenarına uzatmış, dokuz kanatlı Hint işi paravanın arkasında, dirseklerini iki mumlu yeşil abajurun bulunduğu masaya dayamış, işlemeli koltuğuna gömülmüştü; elinde bir kitap vardı, ama okumuyordu. Kendi zevkine göre, Direktuvar döneminin genç züppe modasına uygun giyinmişti ve Garat'nın eski bir portresini andırıyordu. Bu kılıkla sokağa çıksa hiç kuşkusuz peşine takılanlar olacaktı, ama kızı ona her zaman giysilerini gizlemeye yarayan geniş bir piskopos pelerini giydirirdi. Evinde sadece yatağa girerken ve yataktan kalkarken robdöşambr giyer, *bunun insanı yaşlı gösterdiğini,* söylerdi.

Gillenormand Baba Marius'ü sevgiyle ve kederle düşünüyordu, ama genelde keder daha ağır basıyordu. Hırçın şefkati her zaman olduğu gibi kızışıyor ve bir öfke seline dönüşüyordu. Aklını başına toplayıp, yüreğini parçalayanı kabullenecek noktaya gelmişti. Kendini artık Marius'ün geri dönmesi için hiçbir neden olmadığına, dönseydi şimdiye kadar zaten dönmüş olacağına, artık bu düşünceden vazgeçmek gerektiğine ikna ediyor, bu yanılsamanın sona erdiğini düşünüyor,

"o mösyöyü" görmeden öleceğini kabulleniyordu. Ama tüm benliği bu düşünceye ayak diriyordu, eski babalık duygusu buna razı olamıyordu. Her zamanki hüzünlü nakaratla:

— Nasıl! Demek gelmeyecek! diyordu. Saçsız başı göğsüne düşmüş; boş bakan, hüzün ve öfke dolu gözlerini şöminedeki küllere dikmişti.

Derin düşlerinin ortasında yaşlı hizmetkârı Basque içeri girdi ve sordu:

— Mösyö, Mösyö Marius'ü kabul etmek ister mi?

Koltuğunda doğrulan ihtiyar galvanik akımla sarsılmış bir kadavra gibi solgundu. Kalbi sıkıştı.

— Mösyö Marius mü? diye geveledi.

— Bilmiyorum onu görmedim, dedi efendisinin bu görüntüsü karşısında şaşırıp ürken Basque. Nicolette bana Mösyö Marius adında genç bir adamın geldiğini söyledi.

Gillenormand Baba alçak sesle kekeledi:

— İçeri alın.

Ve sallanan başı, kapıya diktiği gözleriyle hiç kımıldamadan bekledi. Kapı yeniden açıldığında genç bir adam belirdi. Bu Marius'tü.

İçeri davet edilmesini beklercesine kapının önünde durdu. Abajurun loş ışığında eski püskü giysileri fark edilmese de, ciddi, dingin ama tuhaf bir biçimde hüzünlü yüzü seçilebiliyordu.

Şaşkınlıktan ve sevinçten serseme dönen Gillenormand Baba bir süre karşısında bir hayalet varmışçasına aydınlıktan başka hiçbir şey göremedi. Bayılmak üzereydi, Marius'ü ancak bir göz kamaşmasının arasından seçebiliyordu. Ta kendisiydi, Marius'ün ta kendisi.

Nihayet! Dört yıl sonra! Onun durumunu âdeta tek bir bakışla kavradı. Yakışıklı, asil ve çekici görünüyordu, büyümüş, serpilmiş, tavırları olgunlaşmıştı. Kollarını açmak, ona seslenmek, üzerine atılmak istedi, yüreği büyülenmenin etkisiyle eridi, kalbinden sevgi dolu sözler taşıyordu; nihayet du-

daklarında yoğunlaşan ve aslında kişiliğiyle tezat oluşturan bu şefkati aniden kaba sözlerle dışa vurdu.

— Burada ne işiniz var?

— Marius güçlükle karşılık verdi:

— Mösyö...

Marius'ün kollarına atılmasını bekleyen M. Gillenormand ne onun ne de kendi tavırlarından hoşnut kalmıştı. Kendisinin kaba, Marius'ün ise soğuk olduğunu hissetti. Ne kadar müşfik ve üzgün hissetse de, dışarıdan bakıldığında sertti, buna engel olamamak yaşlı adam için katlanılmaz ve sinir bozucu bir endişenin kaynağıydı. Hüznü geri geldi. Marius'ün sözünü boğuk bir sesle yarıda kesti:

— O zaman buraya neden geldiniz?

Bu "o zaman" *bana sarılmaya gelmediyseniz* anlamını taşıyordu. Marius dedesinin mermeri andıran solgun yüzüne baktı.

— Mösyö...

İhtiyar yeniden sertleşti:

— Benden özür dilemeye, hatalarınızı kabul ettiğinizi söylemeye mi geldiniz?

Marius'ü hizaya getirdiğini ve "çocuğun" pes edeceğini sanıyordu. Marius ürperdi; kendisine sorulan babasını reddedip reddetmediğiydi; başına önüne eğip karşılık verdi:

— Hayır mösyö.

— Peki o zaman benden ne istiyorsunuz? diye haykırdı ihtiyar, içler acısı bir keder ve korkunç bir öfkeyle.

Ellerini birleştiren Marius bir adım atıp alçak ve titrek bir sesle:

— Mösyö bana merhamet edin, dedi.

Daha önce söylese dedesini yumuşatacak olan bu sözler M. Gillenormand'ı çileden çıkardı. Ayağa kalktı, dudakları bembeyazdı ve yüzü titriyordu, iki eliyle bastonundan destek alsa da, uzun boyuyla başını öne eğmiş olan Marius'e tepeden bakıyordu.

— Demek size merhamet etmemi istiyorsunuz mösyö! Bir yeniyetme doksanlık bir ihtiyardan merhamet diliyor! Sizin daha yeni girdiğiniz hayattan ben çıkıyorum; siz tiyatroya, balolara, kafelere, bilardo oynamaya gidiyorsunuz, zekisiniz, kadınların ilgisini çekiyorsunuz, yakışıklı bir gençsiniz, ben yazın ortasında şöminemin yanından ayrılamıyorum; siz dünyadaki tüm zenginliklerle donanmışsınız, bense yaşlılığın tüm yoksulluklarıyla, hastalıklarıyla, yalnızlığıyla uğraşıyorum! Otuz iki dişiniz, sağlam bir mideniz, pırıl pırıl gözleriniz var; gücünüz, iştahınız, sağlığınız, neşeniz yerinde; simsiyah saçlarınız gür, benimse ak saçlarım bile döküldü; dişlerim döküldü, bacaklarım tutmuyor, hafızam zayıflıyor, Charlot, Chaume ve Sainte-Claude sokaklarının isimlerini karıştırıyorum; işte bu haldeyim; sizin önünüzde aydınlık bir gelecek var, bense karanlığa doğru ilerledikçe tek bir ışık huzmesi bile göremiyorum; söylemeye gerek yok âşıksınız, benim dünyada tek bir sevenim yok ve benden merhamet diliyorsunuz! Bak sen, Molière bunu unutmuş belli ki. Avukat beyler Adliye Sarayı'nda da böyle şakalar yapıyorsanız, size içtenlikle iltifat edeceğim. Çok gülünçsünüz.

Ve doksanlık ihtiyar öfkeli ve ciddi bir ses tonuyla devam etti:

— Söyleyin benden ne istiyorsunuz?

— Mösyö, dedi Marius, varlığımın sizi rahatsız ettiğini biliyorum, ama sizden sadece bir şey istemek için geldim, sonra hemen gideceğim.

— Siz bir ahmaksınız! Size buradan gitmenizi kim söyledi ki?

Yüreğinin derinliklerinden yayılan bu yumuşak sözler: *Ama hadi özür dilesene! Sarılsana bana!* anlamına geliyordu. M. Gillenormand, Marius'ün birkaç saniye sonra gideceğini, onu kötü karşıladığını, sert sözleriyle bezdirdiğini hissediyor, içinden bunları söylerken kederi artıyor ve kederi aniden öfkeye dönüştüğünden sertleşiyordu. Marius'ün

bunu anlamasını bekliyordu ama Marius bunu anlamadı; bunun üzerine yaşlı adam hiddetle devam etti:

— Nasıl olur! Bana, dedenize saygısızlık ettiniz, nereye gittiğinizi bile söylemeden evi terk ettiniz, teyzenizi üzdünüz, tabii ki serseri hayatı yaşamak, volta atmak, caka satmak, eğlenmek, geç saatte eve dönmek daha çok hoşunuza gitti, bana hiç haber göndermediniz, ödememi bile istemeden borca girdiniz, kavga edip taşkınlıklar yaptınız ve dört yıl sonra evime geliyorsunuz ve bana söyleyecek başka bir şey bulamıyorsunuz!

Bu sert tavırlarla torununun içinde şefkat duyguları uyandırmak yerine onu suskunluğa itiyordu.

M. Gillenormand buyurgan tarzının kendine özgü bir ifadesi olarak kollarını kavuşturdu ve Marius'e çıkıştı:

— Bu konuşmayı bitirelim. Benden bir şey istemeye geldiğinizi söylemiştiniz. Nedir? Konuşun.

— Mösyö, dedi Marius uçuruma yuvarlanacağını hisseden birinin bakışlarıyla, sizden evlenmeme izin vermenizi istiyorum.

M. Gillenormand'ın zili çalması üzerine Basque kapıyı araladı.

— Kızımı çağırtın.

Birazdan, kapı yeniden açıldı ve Matmazel Gillenormand içeri girmeden bekledi. Marius sessizce ayakta duruyordu, bir suçlu gibi kollarını iki yanına sarkıtmıştı; M. Gillenormand odayı turluyordu. Kızına dönüp:

— Bir şey yok. Mösyö Marius geldi. Ona merhaba deyin. Mösyö evlenmek istiyor. İşte hepsi bu. Şimdi gidin.

Boğuk sesle söylenen bu kısa sözler ihtiyarın yüreğinin garip bir öfkeyle dolduğunu gösteriyordu. Teyzesi ürkmüş bir halde Marius'e baktı, onu güçlükle tanıdı; babası gürleyince tek söz bile etmeden kasırganın önünde kaybolan bir saman çöpü gibi hızla kayboldu.

Bu arada Gillenormand Baba şöminenin kenarına yaslanmıştı.

— Demek evleneceksiniz! Yirmi bir yaşında! Her şeyi ayarlamışsın! Geriye formaliteden bir izin almak kaldı. Oturun mösyö. Sizi görme şerefine erişemediğim günden beri içinizde bir devrim gerçekleştirmişsiniz. Jakobenler ağır basmış. Halinizden memnun olmalısınız. Baron olunca cumhuriyetçilikten vazgeçtiniz sanırım? Kimliğinizle bütünleşmiş bunlar. Cumhuriyetçilik baronluğa renk katar. Temmuz nişanı aldınız mı? Louvre'un bir bölümünü ele geçirdiniz mi mösyö? Hemen yakında, Nonaindières Sokağı'nın tam karşısında Saint-Antoine Caddesi var, orada bir evin üçüncü katının duvarında, üzerinde 28 Temmuz 1830 yazan bir top güllesi var. Gidin görün. Çok fiyakalı duruyor. Ah! Dostlarınız harikalar yaratıyor! Bu arada, Berry Dükü Anıtı'nın yerine çeşme yapmayı düşünmüyorlar mı? Demek evlenmek istiyorsunuz? Kiminle? Kim olduğunu sorma patavatsızlığında bulunabilir miyim?

Durdu ve Marius'e cevap verme fırsatı vermeden öfkeyle ekledi:

— Demek bir işiniz var? Maddi durumunuz iyi, öyle mi? Avukatlık mesleğinden ne kadar kazanıyorsunuz?

— Hiçbir şey, dedi Marius sert ve vahşi bir kararlılıkla.

— Hiçbir şey mi? Geçinmek için benim gönderdiğim paradan başka hiçbir şeyiniz yok mu?

Marius karşılık vermeyince M. Gillenormand devam etti:

— Tamam anlıyorum, demek kız zengin?

— Benim kadar.

— Nasıl! Parası yok mu?

— Yok.

— Miras beklentisi?

— Sanmıyorum.

— Beş parasız! Babası ne iş yapıyor?

— Bilmiyorum.

— Kızın ismi ne?

— Matmazel Fauchelevent.

— Fauche ne?

— Fauchelevent.

— Peh! dedi ihtiyar.

— Mösyö! diye haykırdı Marius.

M. Gillenormand kendi kendine konuşur gibi sözünü yarıda kesti:

— İşte bu, yaş yirmi bir, iş güç yok, yılda ancak bin iki yüz frank gelir, Barones Pontmercy manavdan kırk santime maydanoz alacak.

— Mösyö, dedi Marius kaybolup giden son umudun şaşkınlığıyla, size yalvarırım! Tanrı aşkına mösyö, ayaklarınıza kapanırım, lütfen evlenmeme izin verin!

İhtiyar hem öksürüp hem karşılık vermeye hazırlanırken keskin ve iğrenç bir kahkaha attı.

— Ha-ha-ha! İçinizden "Tabii ki gidip şu ihtiyar budalayı, ahmak moruğu bulayım! Ne yazık ki yirmi beş yaşında değilim![27] O yaşta olsaydım ona noter kanalıyla nasıl da saygın bir uyarıda bulunacaktım! Ona hiç ihtiyacım kalmazdı!" diye geçirdiniz. "Olsun, o yaşlı serseme: 'Beni görünce çok mutlu oldun, mösyö bilmem kimin kızı matmazel bilmem ne ile evlenmek istiyorum, benim ayakkabım yok, onun elbisesi yok, olsun, mesleğimi, geleceğimi, gençliğimi, hayatımı çöpe atmak, boynuma dolanmış bir kadınla sefalete dalış yapmak istiyorum, ben böyle düşünüyorum, senin de kabul etmen gerek!' derim, o fosil de kabul eder," diyeceğinizi düşündünüz. Hadi evlat, dilediğini yap, boynuna bir taş bağlayıp kendini suya at, Pousselevent'ınla, Coupelevent'ınla evlen... Asla kabul etmem mösyö, asla!

— Baba!..

— Asla!

Bu "asla" sözcüğünün telaffuzu karşısında Marius tüm umudunu kaybetti. Başını öne eğip ağır adımlarla, giden

27 Fransa'da 1933'e kadar erkeklerin 25 yaşını doldurmadan evlenebilmeleri için ebeveynlerinin izni gerekiyordu. (ç.n.)

birinden çok ölmek üzere olan biri gibi sendeleyerek kapıya doğru ilerledi. Gözlerini ondan ayırmayan M. Gillenormand Marius'ün kapıyı açıp dışarı çıkacağı anda coşkulu ve şımarık ihtiyar canlılığıyla dört adım attı, yakasından yakaladığı Marius'ü kararlı bir şekilde odaya çekip bir koltuğun üzerine fırlattı.

— Bana her şeyi anlat!

Tavrını değiştirmesini sağlayan, Marius'ün ağzından kaçan *baba* sözcüğüydü.

Marius şaşkınlıkla ona baktı. M. Gillenormand'ın yüzünde sert ve tasvir edilemez bir babacanlığın ifadesi vardı. Ata yerini büyükbabaya bırakmıştı.

— Hadi konuş, bana aşklarını anlat, içini dök, bana her şeyi söyle! Vay canına! Bu gençler ne ahmak!

— Baba, diye tekrarladı Marius...

İhtiyarın tüm yüzü muhteşem bir parıltıyla aydınlandı.

— İşte böyle! Bana baba diye hitap et, ne olacağını göreceksin!

Şimdi bu kabalıkta öyle yumuşak, öyle uysal, öyle içten, öyle babacan bir tarz vardı ki, cesaretini yitirmişken bir anda umuda kapılan Marius afallamış, kendinden geçmişti. Masanın kenarına oturduğu için mumların ışığı M. Gillenormand'ın şaşkınlıkla incelediği giysilerinin pespayeliğini ortaya koyuyordu.

— Tamam baba, dedi Marius...

— Ah! Şuraya bak, diye araya girdi M. Gillenormand, demek gerçekten hiç paran yok? Bir hırsız gibi giyinmişsin.

Bir çekmeceden çıkardığı keseyi masanın üzerine koydu:

— Al yüz louis, kendine bir şapka al.

— Baba, diye devam etti, babacığım bir bilseniz! Onu ne kadar sevdiğimi tahmin edemezsiniz, onu ilk kez Luxembourg Bahçesi'nde gördüm; ilk başlarda hiç ilgimi çekmiyordu, sonra nasıl olduğunu anlayamadan ona âşık oldum. Ah! Bu beni nasıl da bahtsız kıldı! Ama artık onu her gün evinde

görüyorum, babası bilmiyor, düşünsenize buradan gidecekler, akşamları bahçede buluşuyoruz, babası onu İngiltere'ye götürmek istiyor, bunun üzerine bende içimden "Gidip dedemi göreyim ve ona her şeyi anlatayım," dedim. Önce delirecektim, ölecektim, hasta düşecektim, kendimi nehre atacaktım. Onunla mutlaka evlenmem lazım yoksa delireceğim. İşte tüm gerçek bu, söylemeyi unuttuğum bir şey kalmadı, sanmıyorum. Plumet Sokağı'nda bahçe parmaklığı olan bir evde oturuyor. Invalides tarafında.

Gözleri parlayan Gillenormand Baba Marius'ün yanına oturmuştu. Onun sesini duymanın tadını çıkarırken, bir yandan da çektiği enfiyenin keyfine varıyordu. Plumet Sokağı sözleri üzerine, enfiye kutusunu dizlerinin üzerine düşürdü.

— Plumet Sokağı! Plumet Sokağı mı dedin? Şuraya bak! Kışla yok mu orada? Elbette. Kuzenin Théodule bana ondan söz etti. Mızraklı süvari subayı. Küçük bir kız, sevgili dostum, küçük bir kız! Tabii ki Plumet Sokağı. Eskiden adı Blomet Sokağı'ydı. Şimdi hatırlıyorum. Plumet Sokağı'ndaki parmaklığın ardındaki o küçük kızdan söz edildiğini duydum. Bir bahçede, hoppa bir Paméla. Zevkliymişsin. Akça pakça bir kızmış. Aramızda kalsın, sanırım o ahmak süvari ona kur yapıyor. Aralarında ne var bilmiyorum. Ama olsun. Zaten ona inanmak doğru değil. Kendini övüp duruyor. Marius! Senin gibi bir delikanlının âşık olması beni çok mutlu etti. Tam âşık olacak yaştasın. Jakoben olmaktansa âşık olmanı tercih ederim. Mösyö Robespierre olmaktansa bir kadının, yirmi kadının jüponuyla kendinden geçmeni tercih ederim. Kendi payıma baldırı çıplaklar arasında sadece kadınları sevdim. Ne yaparsın, güzel kızlar güzeldir! Küçük kıza gelince seni babasının haberi olmadan içeri alıyor. Doğrusu da budur. Benim de böyle maceralarım oldu. Ne yapılması gerektiğini biliyor musun? Bu işler bu kadar ciddiye alınmaz, insan kendini uçuruma sürüklemez; beş parası yokken evlenmeye karar verip belediye başkanının karşısına

çıkmaz. Ahmaklık etmeden kurnazca, sağduyuyla hareket edilir. Sevişin ölümlüler, ama evlenmeyin. Aslında iyi yürekli ve eski bir çekmecesinde her zaman birkaç deste parası olan dedeye: "İşte böyle dede," denir, o da: "Çok basit," diye cevap verir. Gençliğin eğlenmeyi bilmesi, ihtiyarlığın da boyun eğmesi gerekir. Ben de genç oldum, sen de yaşlanacaksın. Hadi evlat, bu söylediklerimi sen de torununa anlatacaksın. İşte sana iki yüz frank. Hayta keyfine bak! En iyisi budur! Aşk böyle unutulur. Evlenmeye ne gerek var, ama yine de ilişkini sürdür. Beni anlıyor musun?

Taş kesilen ve tek bir söz söylemek için ağzını açacak hali dahi kalmayan Marius başını hayır anlamında salladı.

Gülmekten gözleri yaşaran ihtiyar, yaşlı gözünü kırptıktan sonra, Marius'ün dizine bir şaplak indirdi; gizemli ve parıldayan bakışlarla Marius'ün gözlerinin içine baktı, şefkatli bir ifadeyle omuz silkerek:

— Ahmak! Onu metresin yapsana.

Marius'ün rengi soldu. Dedesinin şimdiye kadar söylediklerinden hiçbir şey anlamamıştı. Tekrar tekrar söylediği Blomet Sokağı, Paméla, kışla, mızraklı süvari subayı gibi sözler Marius'ün önünden bir gölge oyunu gibi gelip geçti. Bir zambak kadar saf ve temiz olan Cosette ile hiçbir ilgisi olmadığını düşünmüştü. Ama bu zırvalama Marius'ün nihayet idrak ettiği ve Cosette'e yönelik ağır bir hakaret içeren sözlerle bitmişti. "Onu metresin yapsana," sözü ağırbaşlı delikanlının yüreğine hançer gibi saplanmıştı.

Ayağa kalkıp yerdeki şapkasını aldı ve sert, kendinden emin adımlarla kapıya yürüdü. Orada dönüp dedesini saygıyla selamladı, başını kaldırdı ve şöyle dedi:

— Beş yıl önce babama hakaret etmiştiniz; şimdi karıma hakaret ediyorsunuz. Sizden hiçbir şey istemiyorum mösyö. Elveda.

Şaşkına dönen Gillenormand Baba ağzını açtı, kollarını uzattı, ayağa kalkmaya çalıştı ve tek söz bile edemeden ka-

pının kapandığını, Marius'ün gözden kaybolduğunu fark etti. Birkaç saniye boyunca başına yıldırım düşmüş, bir yumruk boğazını sıkıyormuş gibi konuşmadan, kımıldamadan, soluk bile almadan öylece kalakaldı. Nihayet koltuğundan fırlayıp doksanlık bir adamın hızıyla pencereye koşup bağırmaya başladı:

— Yetişin! Yetişin!

Önce kızı geldi, ardından da hizmetçiler odaya girdi. İçler acısı hırıltıyla devam etti:

— Arkasından koşun! Onu yakalayın! Ben ona ne yaptım? Delirmiş bu! Çekip gitti! Ah! Tanrım! Ah! Tanrım! Bu kez asla geri dönmeyecek!

Sokağa bakan pencereyi titreyen yaşlı elleriyle açıp beline kadar dışarı sarkmış, şöyle bağırıyordu:

— Marius! Marius! Marius! Marius!

Basque ve Nicolette düşmesin diye onu kollarından tutmuştu.

Tam o sırada Saint-Louis Sokağı'nın köşesini dönen Marius artık onu duyamazdı.

Ellerini endişeyle iki üç kere şakaklarına götüren doksanlık ihtiyar nabzı durmuş, sesi kesilmiş, gözünün feri sönmüş bir halde sendeleyerek geriledi ve bir koltuğa yığıldı. Başı ve dudakları şaşkın bir ifadeyle titrerken, gözlerinin önündeki her şey silinip gitti, yüreğinde geceye benzeyen derin ve kasvetli bir gölgeden başka bir şey yoktu.

Dokuzuncu Kitap
Nereye Gidiyorlar?

I

Jean Valjean

Aynı gün öğleden sonra dört buçuğa doğru, Jean Valjean, Champ de Mars'ın en ıssız yamaçlarından birinde tek başına oturmuştu. Artık kâh temkinli olmak için, kâh kendi başına kalma isteğiyle, kâh da –insanın içine yavaş yavaş nüfuz eden– alışkanlıklarındaki bir değişikliğin sonucu olarak Cosette'le nadiren dışarı çıkıyordu. Üzerinde işçi gömleği, çadır bezinden gri pantolonu ve başında yüzünü gizleyen uzun siperlikli kasketi vardı. Cosette hakkında bir süredir zihnini kurcalayan ve ürküten bulutlar dağılmış, kendini mutlu ve dingin hissetmeye başlamıştı. Ama son bir iki haftada bu kez kendini farklı türden endişelere sürükleyen olaylar yaşamıştı. Bir gün bulvarda gezinirken Thénardier'ye rastlamıştı; Thénardier, kılık değiştirdiği için onu tanıyamamıştı, ama Thénardier'yi oturduğu mahallede birkaç kez daha görmek Jean Valjean'ın önemli bir karar almasına yetmişti. Thénardier o civardaydı; bu da tehlikede oldukları anlamına geliyordu. Ayrıca Paris'te hareketli günler yaşanı-

yordu; siyasi çalkantılar her an tetikte ve oldukça tedirgin olan polisten gizlenen biri açısından sakıncalar doğuruyordu ve Pépin ya da Morey'in izini süren polisin Jean Valjean gibi bir kaçağı yakalama ihtimali yüksekti. Jean Valjean Paris'i hatta Fransa'yı terk edip İngiltere'ye geçmeye karar vermişti. Cosette'i de bu durumdan, Fransa'dan ayrılmayı istediği tarihten sekiz gün önce haberdar etti. Champ de Mars'ta tümseğe oturmuş, Thénardier'yi, polisi, yolculuğu ve pasaport almanın zorluklarını düşünmeye başlamıştı.

Her açıdan kaygılıydı.

Nihayet o gün yaşanan ve bir türlü açıklayamadığı bir olay endişelerini iyice artırmıştı. O günün sabahında en erken o kalkmıştı, Cosette daha penceresini açmadan o bahçede gezinmeye başlamıştı, aniden duvara muhtemelen bir çiviyle kazılmış şu yazıyı fark etmişti:

16, Verrerie Sokağı.

Siyah duvardaki kertiklerin bembeyaz olmasından, yerdeki ısırgan otlarının üzerinde alçı tozlarının bulunmasından bu yazının yeni, hatta muhtemelen o gece yazıldığı anlaşılıyordu. Bu neyin nesiydi? Bir adres miydi? Birilerine bırakılmış bir işaret mi? Kendisi için bir uyarı mı? Her halükârda birileri bahçeye girmişti. Evi daha önce de alarma geçiren ilginç olayları hatırladı. Zihni bu konuya yoğunlaştı. Ürküteceği endişesiyle Cosette'e duvardaki yazıdan söz etmedi. Güneşin yansıttığı bir gölgeden tümseğin tepesinde, tam arkasında birisinin durduğunu anladı. O yöne döndüğünde dörde katlanmış bir kâğıt dizlerine düştü, sanki bir el kağıdı Jean Valjean'ın başının üzerinden atmıştı. Kâğıdı aldı, katını açtı, kurşun kalemle büyük harflerle yazılmış şu sözleri okudu:

EVDEN TAŞININ.

Hızla ayağa kalktı, yamaçta kimse yoktu; etrafına bakındı; gri bir gömlek, kül rengi kadife bir pantolon giymiş, bir çocuktan büyük, bir yetişkinden küçük görünen birinin korkuluğu aşıp Champ de Mars hendeğine girdiğini gördü.

Jean Valjean oldukça düşünceli bir halde derhâl eve döndü.

II

Marius

Marius küçük bir umutla gittiği M. Gillenormand'ın evinden korkunç bir umutsuzlukla ve üzgün olarak ayrılmıştı.

Zaten, insan ruhu hakkında biraz fikir sahibi olanlar mızraklı süvari, subay, ahmak, kuzen Théodule sözlerinin zihninde hiçbir şüphe uyandırmadığını anlayacaklardır. Dramatik şairler görünüşe bakıp dedenin torununa aniden yaptığı bu açıklamaların bazı karışıklıklara yol açacağını umabilirler. Ama dramın öne çıktığı anlarda gerçeklik geriler. Marius kötülük konusunda hiçbir şeye inanmayacak yaştaydı; yaş ilerledikçe insan her şeye inanmaya başlar. Şüpheler kırışıklıklardan başka bir şey değildir. Gençliğin ilk dönemlerinde şüpheye yer yoktur. Othello'yu altüst eden, Candide'i hiç etkilemez. Cosette'i suçlamak! Kolayca işleyebileceği tonla suç vardı, ama o suçu işleyemezdi.

Sokakları arşınlamaya başladı, acı çekenlerin dermanı. Hatırlayabileceği hiçbir şeyi düşünmedi. Saat ikide Courfeyrac'ın evine dönüp giysileriyle yatağına uzandı. Düşüncelerin beyninde gidip geldiği o bunaltıcı uykuya daldığında güneş çoktan doğmuştu. Uyandığında başlarına şapkalarını geçirmiş olan Courfeyrac, Enjolras, Feuilly ve Combeferre'in aceleyle dışarıya çıkmak için hazırlandıklarını gördü.

— General Lamarque'ın cenaze törenine geliyor musun? diye sordu Courfeyrac.

Courfeyrac'ın Çince konuştuğunu sandı.

Onların ardından Marius de dışarı çıktı. Javert'in 3 Şubat günü kendisine emanet ettiği tabancaları cebine koydu. İkisi de doluydu. Onları hangi karanlık düşüncenin etkisiyle yanına aldığını tahmin etmek güçtü.

Bütün gün nereye gittiğini bilmeden dolaştı; ara sıra yağmur yağdı, ama o bunun farkında bile değildi; akşam yemeği için bir fırından bir baget aldı, cebine koydu ve unuttu. Bir ara farkında olmadan kendini Seine'in sularına bıraktı. Beynin kazan gibi kaynadığı anlar vardır. Marius'ün beyni de o haldeydi. Dün akşam attığı adımdan bu yana hiç umudu kalmamıştı, artık hiçbir şeyden korkmuyordu. Büyük bir sabırsızlıkla akşamı bekliyordu, tek net düşüncesi akşam dokuzda Cosette'i göreceğiydi. Bu son mutluluk artık tüm geleceğiydi, ondan sonrası karanlıklara gömülmüştü. En ıssız bulvarlarda yürürken ara sıra Paris'in merkezinden gelen garip gürültüler duyduğunda, bir an için düşlerinden sıyrılıyor ve kendi kendine: "Çatışma mı var?" diye soruyordu.

Hava kararırken saat tam dokuzda Cosette'e söz verdiği gibi Plumet Sokağı'ndaydı. Parmaklıklara yaklaştığında her şeyi unuttu. Kırk sekiz saattir görmediği Cosette'i yeniden görecekti; zihnindeki tüm düşüncelerin silinmesiyle içini derin bir sevinç kapladı. Yüzyıllar gibi gelen böyle dakikaların tüm yüreği doldurmak gibi görkemli ve hayran olunası bir işlevi vardır.

Demir çubuğu yerinden çıkaran Marius hızla bahçeye daldı. Cosette her zaman beklediği yerde değildi. Ağaçlıkları geçip basamakların yanındaki girintiye giderken içinden:

— Beni orada bekliyor, dedi. Cosette orada da yoktu. Gözlerini yukarı kaldırdığında evin pencerelerin kanatlarının kapalı olduğunu gördü. Bahçede tur attı, kimse yoktu. Yeniden evin önüne gelip, aşktan kendini kaybetmiş, keder ve endişeyle korkmuş, öfkelenmiş bir halde geç saatte evine dönen biri gibi pencerenin kanatlarına vurdu. Pencerenin açılması

ve kasvetli yüzüyle beliren babanın "Ne istiyorsunuz?" deme olasılığına aldırmadan vurmaya devam etti. Aklından geçenlerin yanında böyle bir karşılaşma hiçbir şey değildi. Pencereye vururken sesini yükseltip buyurgan bir ifadeyle "Cosette! Cosette!" diye bağırdı. Kimse cevap vermedi. Bahçede, evde kimse yoktu. Marius umutsuz bakışlarını mezar gibi karanlık, sessiz ve boş olan bu iç karartıcı eve sabitledi. Cosette'in yanında mutlu saatler geçirdiği taş banka baktı. Ardından uysal ve kararlı yüreğiyle sahanlıkta oturdu, düşüncelerinin derinliklerinde aşkını kutsadı ve kendi kendine Cosette gittiğine göre yapacağı tek şeyin ölmek olduğunu söyledi.

Aniden sokak tarafından, sanki ağaçların arasından gelen bir ses duydu:

— Mösyö Marius!

Doğruldu:

— Kim o?

— Mösyö Marius orada mısınız?

— Evet.

— Mösyö Marius dostlarınız sizi Chanvrerie Sokağı'ndaki barikatta bekliyorlar.

Kendisine hiç de yabancı gelmeyen bu çatlak ve boğuk ses Eponine'inkine benziyordu. Parmaklıklara koşan Marius demir çubuğu yerinden çıkarıp başını dışarı uzattığında, genç bir adama benzeyen birinin koşarak karanlıklara daldığını gördü.

III

M. Mabeuf

Jean Valjean'ın kesesi M. Mabeuf'ün işine yaramamıştı. M. Mabeuf saygın ve çocuksu ağırbaşlılığıyla yıldızların hediyesini kabul etmemiş, bir yıldızın altın paraya dönüşece-

ğine inanmamıştı. Gavroche'dan gelenin gökten düştüğünü sanmıştı. Keseyi kayıp bir eşya gibi sahibi gelip alana kadar emanet etmek için polis karakoluna götürmüş, sahibi çıkmayınca da kese ortadan kaybolmuş, böylece M. Mabeuf'e faydası olamamıştı.

M. Mabeuf yoksullaşmaya devam ediyordu. Austerlitz Mahallesi'ndeki bahçesinde yaptığı çivit deneyleri gibi Jardin des Plantes'da yaptığı deneyler de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bir yıl önce, yardımcısının ücretini ödeyemiyordu; şimdiyse görüldüğü gibi evinin kirasını ödeyemez hale gelmişti. Yediemin, aradan geçen on üç ayın ardından *Flora*'nın bakırlarını satmış, kazancılar da onlardan tencere yapmıştı. Bakırları satılınca, *Flora*'sının eksik bölümlerini bile tamamlayamadığı için elinde kalan metinleri altmış santime bir sahafa satmış, yaşamının eserinden geriye hiçbir şey kalmamıştı. Kitabının parasını yemeye başladı. Bu zayıf kaynağın tükendiğini fark ettiğinde bahçesiyle ilgilenmeyi de bıraktı. Ondan daha önce, uzun zaman önce, iki yumurtadan ve ara sıra yediği bir parça sığır etinden de vazgeçmişti. Ekmekle patates yiyordu. Son mobilyalarını, ardından yatak takımını, elbiselerini, battaniyelerini, kuru ot koleksiyonlarını, baskı kalıbını, çift olan neyi varsa tekini sattı; ama elinde hâlâ aralarında *Les Quadrins historiques de la Bible*'in 1560 baskısının, Pierre de Besse'in *La Concordance des Bibles*'inin, Jean de la Haye'nin Navarre kraliçesine atfettiği *Les Marguerites de la Marguerite*'inin, Villiers Hotman'ın *De la Charge et dignité de l'ambassadeur*'ünün, 1644 baskısı bir *Florilegium rabbinicum*'unun, Tibullus'un *Venetiis, in oedibus Manutianis* altbaşlığıyla çıkan 1567 baskısı, Laertios Diogenes içinde 411 numaralı el yazmasının XIII. yüzyılda Vatikan'da bir araya getirilmiş ünlü versiyonlarının ve Venedik'te Henri Estienne tarafından derlenen 393 ve 394 numaralı el yazmalarının ve XII. yüzyılda sadece Napoli Kütüphanesi'nde bulunan Dor lehçesiyle yazılmış tüm me-

tinlerin bulunduğu 1644 Lyon baskısının da yer aldığı nadir ve çok değerli kitapları vardı. Odasında asla ateş yakmayan M. Mabeuf mum harcamamak için güneş batarken yatıyordu. Artık komşusu da kalmamış gibiydi, dışarı çıktığında herkes yanından uzaklaşıyordu, o da bunun farkındaydı. Bir çocuğun sefaleti bir anneyi, bir delikanlının sefaleti genç bir kızı ilgilendirir, bir ihtiyarın sefaletiyse kimseyi ilgilendirmez. Bu tüm dertlerin en soğuğudur. Yine de Mabeuf Baba çocuksu dinginliğini tamamıyla kaybetmemişti. Kitapları görünce gözleri parlıyor, Laertios Diogenes'in yegâne nüshasını incelediğinde gülümsüyordu. Gerekli olanlar dışında sakladığı tek mobilyası camlı dolabıydı.

Bir gün Plutarkhos Ana ona:

— Yemek yapacak bir şey yok, dedi.

Yemek dediği bir ekmek, dört beş patatesten ibaretti.

— Borç yazdırsak?

— Bildiğiniz gibi kabul etmiyor.

Camlı dolabı açan M. Mabeuf tıpkı çocuklarından hangisini öldüreceğini seçen bir baba gibi uzun süre tek tek bütün kitaplarına baktı, ardından aceleyle bir tanesini çekip koltuğunun altına sokarak dışarı çıktı. İki saat sonra döndüğünde koltuğunun altında hiçbir şey yoktu, masanın üzerine bir buçuk frank bırakıp:

— Şimdi yemeği hazırlayabilirsiniz, dedi.

Plutarkhos Ana o anda yaşlı adamın temiz yüzüne bir daha hiç kaybolmayan kasvetli bir gölgenin düştüğünü fark etti.

Ertesi gün, daha ertesi gün, ondan sonraki her gün her şeye yeniden başlamak gerekiyor, koltuğunun altında bir kitapla dışarı çıkan M. Mabeuf birkaç frankla geri dönüyordu. Sahaflar zor durumda olduğunu bildiklerinden, bir zamanlar kendilerinden yirmi franka almış olduğu bir kitaba şimdi bir frank veriyorlardı. Kitapları yavaş yavaş eksiliyor, ara sıra belki de kitaplarının kendisinden daha uzun

ömürlü olmalarını diler gibi içinden: "Zaten seksen yaşıma geldim," diyordu. Kederi giderek artıyordu. Yine de bir keresinde çok sevindi. Malaquais Rıhtımı'nda Robert Estienne'in bastığı bir kitabı 2 franka satıp, Grès Sokağı'nda Aldo Manuzio'nun bir kitabını iki buçuk franka satın almıştı. Plutarkhos Ana'ya parlayan gözleriyle: "Yarım frank borçlandım," dedi. O akşam yemek yemedi.

Bahçecilik Derneği'nin üyesiydi. Yoksulluğu herkes tarafından bilindiğinden dernek başkanı bir gün onu ziyaret edip kendisine yardım etmesi için Tarım ve Ticaret Bakanı'yla konuşacağına söz verdi ve konuştu.

— Ama nasıl olur? diye haykırdı bakan. Onu tanırım! Yaşlı bir bilgedir! Botanikçidir! Kendi halinde bir adamdır! Onun için bir şeyler yapmak gerek! Bakan ertesi gün M. Mabeuf'ü akşam yemeği için davet etti. Mektubu sevinçten titreyerek Plutarkhos Ana'ya gösterirken:

— Kurtulduk! dedi.

Ertesi gün bakana gittiğinde, kırış kırış kravatının, eski ekose ceketinin, yumurtayla cilaladığı ayakkabılarının kapıcıları şaşırttığını fark etti. Kimse, hatta bakan dahi onunla konuşmadı. Akşam ona doğru, hâlâ haber beklerken, bakanın dekolte bir elbise giydiği için yanına yaklaşmaya cesaret edemediği karısının:

— Bu yaşlı mösyö de kim? diye sorduğunu duydu. Gece yarısı sağanak yağmurun altında yürüyerek eve döndü. Giderken arabanın parasını ödemek için bir Elzévir satmıştı.

Her akşam yatmadan önce, Diogenes Laertios'tan birkaç sayfa okumayı alışkanlık edinmişti. Metnin ayrıntılarından keyif alacak kadar Yunanca biliyordu. Artık başka bir şeyden zevk almıyordu. Birkaç hafta sonra, Plutarkhos Ana aniden hastalandı. Eczaneden ilaç alamamak fırından ekmek alamamaktan daha acıdır. Bir akşam, doktor oldukça pahalı bir reçete yazdı. Üstelik hastalığı giderek ciddileşiyordu ve bir yardımcı gerekliydi. M. Mabeuf boş kitaplığını

açtı. Elinde sadece Diogenes Laertios kalmıştı. Yegâne nüshayı koltuğunun altına koyup dışarı çıktı, o gün 4 Haziran 1832'ydi; Saint-Jacques Kapısı'na, Royol'ün devrettiği kitapçıya gitti ve yüz frankla geri döndü. Gece beş franklık banknotlardan oluşan para destesini yaşlı hizmetkârın masasına bıraktı, tek laf etmeden odasına çekildi.

Ertesi gün, şafak vakti bahçedeki ters dönmüş taşın üzerine oturdu. Çitin üzerinden başını öne eğmiş, boş bakan gözlerini kurumuş çiçek tarhına dikmiş bir halde tüm sabah hiç kımıldamadan durduğu görülebiliyordu. Ara sıra yağmur yağıyordu; ama o farkında değildi. Öğleden sonra Paris'in merkezinden korkunç gürültüler gelmeye başladı. Tüfek seslerine ve kalabalıkların uğultusuna benziyordu.

Kafasını kaldıran Mabeuf Baba yoldan geçen bir bahçıvana sordu:

— Neler oluyor?

Küreğini sırtına atmış olan bahçıvan son derece sakin bir ses tonuyla karşılık verdi.

— Ayaklanma başladı.

— Ayaklanma mı?

— Evet. Çatışıyorlar.

— Ama neden?

— Öyle gerekiyor!

— Ne tarafta?

— Arsenal tarafında.

İçeri giren Mabeuf Baba şapkasını aldı, gayriihtiyari koltuğunun altına sokuşturacak bir kitap aradı, ama bulamadı; içinden "Ah! Doğru ya!" dedi ve şaşkın bir ifadeyle çıkıp gitti.

Onuncu Kitap
5 Haziran 1832

I

Soruna Yüzeysel Bir Bakış

Başkaldırı neden kaynaklanır? Hiçbir şeyden ve her şeyden. Yavaş yavaş yayılan bir elektrik akımı, sıçrayan bir kıvılcım, başıboş gezinen bir güç, geçip giden bir esinti. Bu esinti konuşan başlara, düşleyen beyinlere, acı çeken ruhlara, yanıp tutuşan tutkulara, inleyen sefaletlere rastlar ve onları önüne katıp götürür.

Nereye?

Rastgele her yere. Devlet'in, yasaların, diğerlerinin refahı ve küstahlıklarının karşısına.

Kışkırtılmış kanılar, hırçınlaştırılmış coşkular, harekete geçirilmiş hoşnutsuzluklar, bilenmiş öfkeler, bastırılmış savaşma içgüdüsü, galeyana gelmiş genç cesaretler, cömert gözükaralıklar; merak, değişim arzusu, beklenmedik olana duyulan açlık, yeni bir gösterinin afişine sevinçle bakıldığında, sevilen bir oyunun başlayacağını bildiren zil sesi duyulduğunda hissedilen duygu, anlaşılmaz kinler, hınçlar, hayal kırıklıkları, kaderin yüze gülmediğine duyulan inançlar, felaketler, kuruntular, dik bayırlarla çevrili ihtiraslar, bir yıkımın

çıkış yolu olduğunu düşünenler, nihayet en altta ayaktakımı, alev alan o çirkef kuyusu, işte başkaldırının unsurları.

En yücesinden en alçağına kadar her şeyin dışında gezinen ve fırsat kollayan varlıklar, serseriler, çingeneler, kavşak aylakları, geceleri göğün soğuk bulutları dışında çatısı olmayan evler çölünde uyuyanlar, her gün ekmeklerini çalışmadan tesadüfen kazananlar, sefaletin ve hiçliğin bilinmeyenleri, baldırı çıplaklar başkaldırıya dâhil olurlar.

Yüreğinde devletin, yaşamın ya da kaderin oyununa gizlice isyan edenler, başkaldırmaya hazırdır ve o görünür görünmez titremeye başlayıp bir anaforun kendilerini havaya kaldırdığını hissederler.

Başkaldırı toplumsal atmosferin belli iklim koşullarında aniden ortaya çıkan ve girdaplarla yükselen, koşan, gürleyen, ezip geçen, yıkan, kurumları kökünden söken, beraberinde güçlüleri ve zayıfları, zekileri ve ahmakları, ağacın gövdesini ve saman çöpünü sürükleyen bir hortumdur.

Sürüklediklerinin ve çarptıklarının vay haline! Bu ikisini birbirine çarparak paramparça eder.

Kavradıklarına olağanüstü bir güç aktarır. Önüne ilk çıkanı olayların gücüyle doldurur, onları mermi haline getirir. Çakıl taşını gülleye, hamalı generale dönüştürür.

Sinsi politikanın bazı kâhinlerine inanılırsa, başkaldırının belli sınırlar içinde kalması iktidarın istediği bir şeydir. Başkaldırının deviremediği hükümetleri güçlendirmesi, orduyu harekete geçirmesi, burjuvazinin tek vücut olmasını sağlaması, polisin kaslarını çalıştırması, toplumsal yapının gücünü sağlamlaştırması âdeta bir kuraldır.

Başkaldırı otuz yıl önce farklı bakış açılarıyla değerlendirilmişti.

Her şey için kendisini "sağduyu" ilan eden bir teori vardır: Philinte ile Alceste karşı karşıyadır; doğruyla yanlış arasında arabuluculuk; yorum, uyarı, kınama ve özrün karışımı olduğu için kendini bilgelik sanan ve sıklıkla ukalalıktan

başka bir şey olmayan biraz kibirli bir uzlaşı. Ilımlılar adı verilen siyasi akım bundan doğar. Soğuk ve sıcak suyun karıştırılmasıyla elde edilen ılık suya benzer. Sahte bir derinliğe sahip olan bu yüzeysel akım olayları nedenlerine inmeden inceler, halk hareketlerini yarım yamalak bilgisiyle azarlar. Bu ekole bakılırsa: "1830'a karışan ayaklanmalar bu büyük olayın saflığını bozdular. Temmuz Devrimi ardında masmavi bir gökyüzü bırakan muhteşem bir halk rüzgârıydı. Ayaklanmalar göğün yeniden bulutlanmasına neden oldu. Önce herkesin bir bütün olarak hareket ettiği bu devrimi çatışmalarla yozlaştırdı. Ayaklanmalar her gelişme gibi kesintilerle ilerleyen Temmuz Devrimi'ndeki gizli çatlakları ortaya çıkardı. Hakkında 'Ah! Kırılıp gitti!' denilecek hale getirildi. Temmuz Devrimi'nden sonra sadece özgürlük ortamı vardı, ayaklanmalardan sonra karmaşanın felaketi belirdi."

"Her ayaklanma dükkânların kapanmasına, sermayelerin erimesine, borsanın düşmesine, ticaretin askıya alınmasına, işlerin durmasına, iflasların artmasına, paranın değer kaybetmesine, özel mülkiyetin endişelenmesine, kamu itibarının sarsılmasına, sanayinin çökmesine, ücretlerin düşmesine, her yana korkunun yayılmasına, şehirlerde çatışmalara neden olur. Böylece ekonomi uçuruma sürüklenir. Ayaklanmanın ilk gününün Fransa'ya yirmi milyona, ikinci gününün kırk, üçüncü gününün altmış milyona mal olduğu hesaplandı. Üç günlük ayaklanmanın maliyeti yüz yirmi milyon, yani sadece mali sonuçtan yola çıksak bile bir felakete, kaybedilmiş bir savaşa, altmış gemilik bir donanmanın batmasına tekabül ediyor."

"Tarihsel açıdan bakıldığında, kuşkusuz sokak çatışmaları, savaş meydanlarındaki çatışmalar kadar saygın ve dokunaklıdır; birinde şehirlerin, birinde ormanların ruhu vardır, birinin Jeanne'ı, birinin Jean Chouan'ı vardır. Ayaklanmalar Paris'in cömertlik, özveri, taşkın neşe, yürekliliğin zekâsının bir parçası olduğunu kanıtlayan öğrencileri, sarsıl-

maz milli muhafız birliği, esnafın açık ordugâhları, yumurcakların kaleleri, gelip geçenlerin ölümü aşağılamaları gibi tüm tuhaflıklarını kızıl bir ışıkla ama görkemle aydınlattılar. Siyasi akımlar ve alaylar çarpıştılar. Her ne olursa olsun, aynı ırktan çatışmacılar arasında sadece yaş farkı vardı; hepsi yirmi yaşında düşünceleri, kırk yaşında aileleri için ölen dirençli insanlardı. İç savaşlarda her zaman içi burkulan ordu ihtiyatla cürete karşı koydu. Halkın yürekliliğini ortaya koyan ayaklanmalar burjuvazinin cesaretini de eğittiler."

"Hepsi güzel. Ama tüm bunlar kan dökülmesine değer mi? Dökülen kanla kararan geleceği, tehlikeye atılan ilerlemeyi, yaşanan endişeleri, umutsuzluğa kapılan dürüst liberalleri, yabancı monarşilerin kendi kendini yaralayan devrim karşısındaki memnuniyetlerini, 1830'un mağluplarının zafer kazanmış bir edayla 'Biz söylemiştik!' demelerini ekleyin. Buna Fransa'nın belki büyüdüğünü, ama hiç kuşkusuz küçüldüğünü, –her şeyi söylememiz gerektiği için söylüyoruz– çıldıran özgürlük karşısında vahşileşen düzenin zaferine gölge düşüren katliamları ekleyin. Varacağınız sonuç başkaldırının zararlı olduğudur."

İşte yarım yamalak bir halk katmanı olan burjuvazinin seve seve yetindiği yarım yamalak bilgelik böyle konuşuyor.

Bize gelince, bu çok geniş anlamlı ve dolayısıyla çok yerleşik isyan sözcüğünü reddediyoruz. Bir halk hareketini diğerinden ayrı tutuyoruz. Kendi kendimize bir isyanın maliyetinin bir savaşınki kadar olup olmadığını sormuyoruz. Öncelikle neden savaş? Burada savaş sorunu ortaya çıkıyor. İsyan felaketse, savaş onun kadar yıkıcı değil midir? Ayrıca bütün isyanlar felaket midir? Ya 14 Temmuz'un maliyeti yüz yirmi milyon olsaydı, ne diyecektiniz? V. Philippe'in İspanya kralı olması Fransa'ya iki milyara mal oldu. Aynı paraya mal olsa bile 14 Temmuz'u tercih ederdik. Zaten sonuçtan ve sözlerden ibaret olan rakamları umursamıyoruz. Bir isyanı bütünlüğüyle ele alarak inceliyoruz. Yukarıda aktarılan

tüm karşı çıkışlarda sadece sonuçtan söz ediliyor, biz önce nedenini araştırıyor, oradan sonuca varıyoruz.

II

Soruna Derinlemesine Bakış

Bir yanda isyan var, diğer yanda da devrimci ayaklanma var; ilki haksız, ikincisi haklı iki öfke türü. Adalet üzerine kurulmuş olan demokratik devletlerde halkın bir kesimi başkalarının malına, emeğine zorla el koyduğunda tüm toplum ayağa kalkar ve hak iddiası bazen silahlara sarılmaya kadar gider. Ortak egemenliğin yarattığı tüm sorunlarda bütünün parçaya karşı verdiği savaşa devrim, parçanın bütüne saldırmasına ise isyan denir; Tuileries'ye yapılan bir saldırının haklı ya da haksız olması kralı ya da Konvansiyon'u kapsayıp kapsamadığına bağlıdır. Kitlelere çevrilen top 10 Ağustos'ta haksız, 14 Vendémiaire'de haklıdır. Görüntüler benzer olsa da, altlarında yatan nedenler farklıdır; İsviçreli paralı askerler yanlışı, Bonaparte gerçeği savunur. Sokak, genel oy hakkının özgürlüğü ve egemenliğine zarar vermez. Aynı şey uygarlık için de geçerlidir; kitlelerin dün öngörülü olan içgüdüsü, yarın karmaşık bir hal alabilir. Aynı öfke Terray'a yöneldiğinde meşru, Turgot'ya yöneldiğinde ise anlamsızdır. Makinelerin paramparça edilmesi, antrepoların yağmalanması, rayların sökülmesi, tersanelerin yıkılması, kalabalıkların yanlış yönelimleri, halkın adaletinin ilerlemeyi yadsıması, Ramus'nün öğrenciler tarafından katledilmesi, Rousseau'nun İsviçre'den taşa tutularak kovulması, tüm bunlar isyandır. İsrail'in Musa'ya, Atina'nın Phokion'a, Roma'nın Scipion'a karşı koyması isyandır; Paris'in Bastille'e karşı koyması ise devrimci ayaklanmadır Askerlerin İskender'e, tayfaların

Kristof Kolomb'a karşı çıkmaları isyan, hem de alçakça bir isyandır; neden? Çünkü İskender'in kılıcıyla Asya'ya yaptığını Kristof Kolomb pusulasıyla Amerika'ya yapmış; Kolomb da İskender gibi yeni bir dünya keşfetmiştir. Uygarlığa yeni topraklar bağışlama dolayısıyla aydınlığı yaymanın karşısında duran her tür direniş suçlu durumuna düşer. Halk bazen kendi kendine ihanet eder. Kalabalıklar halka ihanet eder. Örneğin, tuz kaçakçılarının kalkıp da, o uzun, kanlı, meşru devrimci ayaklanmanın nihai bir dönemeçte, kurtuluş gününde, halkın zafer kazanacağı anda kralla anlaşması ve ayaklanmayı sıradan bir isyana dönüştürmesi kadar garip bir şey olabilir mi? Cehaletin kasvetli başyapıtları! Kraliyetin darağacından kurtulan tuz kaçakçısı boynunda ip parçası, yakasında beyaz kokart taşıyor. "Tuz vergisine ölüm!"den "Yaşasın kral!" doğuyor. Saint-Barthelemy katliamcıları, Eylül canileri, Avignon kasapları, Coligny'nin, Madam de Lamballe'in, Brune'ün katilleri, kralcı Verdetsler, eski rejimi destekleyen Cadenettesler, Brassard şövalyeleri, Jehu'nun yandaşları, işte isyanlar. Vendée büyük bir Katolik ayaklanmasıdır. Hakkın harekete geçmiş ve kolayca tanınan gürültüsü her zaman altüst olmuş kitlelerin uğultusundan çıkmaz; çılgın öfkeler, çatlak çanlar vardır; tüm alarm çanları tunç sesi çıkarmaz. Tutkuların ve cehaletlerin salınımları ilerlemenin sarsıntısından farklıdır. Ayağa kalkın, ama büyümek için. Bana hangi taraftan olduğunuzu gösterin. Devrimci ayaklanma sadece ileriye yönelir. Diğer tüm isyanlar zararlıdır; geriye doğru atılan her sert adım isyandır; gerilemek insanlığa yapılan bir haksızlıktır. Gerçeğin öfkesinin dışa vurumu olan devrimci ayaklanmanın yerinden söktüğü kaldırım taşları, hakkın kıvılcımını saçarlar. O kaldırım taşları isyana ise sadece çamurlarını bırakırlar. Danton'un XVI. Louis'ye karşı çıkması devrimci bir ayaklanma, Hebert'in Danton'a karşı çıkması ise sadece isyandır.

Bu yüzden verili koşullarda devrimci ayaklanma Lafayette'in dediği gibi görevlerin en kutsalı olabilirken, isyan en iğrenç saldırıya dönüşebilir.

Isı yoğunluklarında bile fark vardır; devrimci ayaklanma sıklıkla bir volkana benzerken, isyan saman alevinden ibarettir.

İsyan söylediğimiz gibi bazen iktidarın içindedir. Polignac bir isyancıdır, oysa Camille Desmoulins bir yöneticidir.

Devrimci ayaklanma kimi durumda hayata geri dönüştür.

Her şeyin genel oy hakkıyla çözülmesi yeni bir olgudur ve bundan önceki dört bin yıllık tarih, hakların gasbedilmesiyle, halkların acı doludur, tarihin her dönemi beraberinde karşı çıkışlarını getirir. Roma imparatorları zamanında isyan yoktur belki, ama Juvenalis vardır.

Facit indignatio[28] Gracchusların yerini alır.

Sezarlar döneminde Asvan'a sürgün edilen, ama *Annales*'i yazan bir adam yaşamıştır.[29]

İdeal Dünya için gerçek dünyaya karşı çıkan hayallerden hareketle uzun taşlamalar yazan ve Ninova'ya, Babil'e, Sodom'a dönüşmüş Roma'ya, kıyamet gününün alevler arasındaki aksini gösteren Patmos'un muhteşem sürgününden söz etmiyoruz.

Kayasının üstündeki Yuhanna, kaidesinin üstündeki sfenkse benzer; onu anlamak mümkün değildir; o bir Yahudi, bir İbrani'dir; ama *Annales*'in yazarı bir Latin, daha doğrusu bir Romalıdır.

Neronların iktidarı karanlıktır, bu nedenle resimlerde siyaha boyanmalıdırlar. Yalnız kazı kalemi kullanılırsa görüntü soluk kalır; kalemin oyuklarına derinlere nüfuz eden yoğun bir nesir akıtmak gerekir.

Düşünürlerin ortaya çıkmasında despotların katkısı büyüktür. Zincirlenmiş söz korkunçtur. Halk bir efendi tara-

28 Lat. Facit indignation versum, "Öfke şaire ilham verir." (Juvenalis) (ç.n.)

29 G. Cornelius Tacitus (MS 56-117) Romalı tarihçi. (ç.n.)

fından susturulduğunda yazarın kaleminin uyarıcı etkisi iki üç katına çıkar. Bu sessizlikten düşünceye sızan ve tunç gibi katılaşan gizemli bir verimlilik doğar. Tarihteki baskılar tarihçinin özlü sözler kullanmasını sağlar. Herhangi ünlü bir nesrin granit gibi sağlam olması tiranın üst üste birikmesine neden olduğu düşünce birikiminin yoğunluğunu yansıtır.

Tiranlık yazarın çerçeveyi daraltmasına ve dolayısıyla da yazdığını özlü sözlerle güçlendirmesini sağlar. Verres'le baş etmekte zorlanan Cicero çağı Caligula'ya karşı etkisini kaybeder. Daha uzun cümleler yerine daha vurucu sözler kullanılır. Tacitus şiddetli darbeler indirerek düşünür.

Adalet ve gerçekliğe yoğunlaşmış soylu bir ruhun dürüstlüğü şimşekler saçar.

Bu arada Tacitus'un Sezar'la aynı dönemde yaşamadığını belirtelim. Tiberiuslar Sezar'a mahsustur. Sezar ve Tacitus iki önemli şahsiyettir, yüzyılların sahnesine kimin girip kimin çıkacağını belirleyen biri âdeta bu ikisinin karşılaşmasını engellemiştir. Sezar yücedir, Tacitus yücedir; Tanrı bu iki yüceliğin çarpışmamasına özen göstermiştir. Adaletin koruyucusu, Sezar'a darbe indirmekle darbesini fazla şiddetli kılarak, adaletten ödün verebilirdi. Tanrı bunu istemez. Büyük Afrika ve İspanya savaşları, Kilikya korsanlarının yok edilmesi; uygarlığın Galya'ya, İngiltere'ye, Almanya'ya yerleşmesi, tüm bu zaferler Rubicon'un üzerini kaplar. Burada ilahi adaletin inceliği görülebilir, zira o, muhteşem tarihçiyi ünlü yağmacının üstüne salma konusunda tereddüt eder ve dehaya hafifletici nedenler sunar.

Kuşkusuz despotluk despotluktur, isterse dehanın despotluğu olsun hiç fark etmez. Ünlü tiranların iktidarlarında yozlaşma vardır, ama alçak tiranların yönetiminde daha da iğrenç bir ahlaki veba salgını vardır. Bu iktidarlarda hiçbir şey utancın üzerini örtemez ve örnek şahsiyetler, Juvenalis gibi Tacitus da, insanlığın huzurunda bu benzersiz alçaklığa daha yararlı dersler verirler.

Vitellius dönemindeki Roma Sulla dönemindekine göre daha kötü kokar. Claudius ve Domitianus'un iktidarlarında tiran çirkinliğiyle örtüşen alçakça bir yozlaşma vardır. Kölelerin perişanlığı despot iktidarın dolaysız bir dışa fvurumudur; tiranın zorbalığının yansıdığı bu kokuşmuş bilinçlerden âdeta mikrop yayılır, iktidarın güçleri iğrençtir, bilinçler yozlaşmış, ruhlar kirlenmiştir; Caracalla, Commodus, Elagabalus dönemleri de böyledir, oysa Sezar döneminde Roma senatosundan kartal yuvalarına özgü bir dışkı kokusu yayılır.

Tacitus ve Juvenalis'in görünüşteki gecikmeleri bundan kaynaklanır; onlar öğretici gerçekliğin ayan beyan görülebileceği dönemde yaşamışlardır.

Ama Juvenalis ve Tacitus, ikisi de Eski Ahit döneminde yaşayan İşaya ve Orta Çağ'da yaşayan Dante gibi insandı; bazen haklı bazen haksız olan isyan ve devrimci ayaklanmalar kalabalıkların eseridir.

En geniş anlamda isyan genellikle maddi koşullardan doğar; devrimci ayaklanma ise daima ahlaki bir olgudur. İsyan Masaniello'dur, devrimci ayaklanma Spartaküs'tür. Devrimci ayaklanma zihinle, isyan ise mideyle ilintilidir; mide öfkelenir, yine de her zaman haksız değildir. Örneğin, açlığın yol açtığı Buzançais isyanının gerçek, dokunaklı ve haklı bir çıkış noktası vardır. Yine de isyan sayılır. Neden? Özü itibarıyla haklı olsa da, biçimsel açıdan haksız olduğu için. Haklı olsa da vahşi, güçlü olsa da acımasız davranarak darbesini rastgele indirmiştir; her şeyi ezen kör bir fil gibi yürümüş, ardında yaşlı, kadın, çocuk cesetleri bırakmıştı; nedenini bilmeden savunmasızların ve masumların kanını döktü. Halkı beslemek iyi bir hedeftir ama halkı katletmek kötü bir yöntemdir.

En meşru olanları, hatta 10 Ağustos, hatta 14 Temmuz da dâhil olmak üzere tüm silahlı direnişlerin başında aynı karmaşa vardır. Hak özgürleşene dek sırf uğultu ve köpük

vardı. Irmak nasıl sel olursa, devrimci ayaklanma da başında sadece isyandır. Bu ırmak da şu okyanusa dökülür: Devrim. Yine de ahlaki ufka hakim adalet, bilgelik, akıl, hak gibi yüksek dağlardan gelen, idealin en saf karından elde edilen devrimci ayaklanma kayalara çarpa çarpa indikten, gökyüzünün aksini yansıttıktan ve zafere giden o muhteşem yolda yüzlerce kola ayrılarak genişledikten sonra, bataklığa gömülen Ren Nehri gibi sıradan bir burjuvazi çukurunda yitip gider.

Tüm bunlar geçmişte kaldı, gelecek farklı olacak. Genel oy hakkının prensipte isyanı ortadan kaldırması ve devrimci ayaklanmaya oy hakkı vererek silahını elinden alması büyük bir avantajdır. Sokak savaşları gibi sınır savaşlarının da yok olması, işte kaçınılmaz gelişme budur. Bugün ne olursa olsun, yarın barış olacaktır.

Zaten devrimci ayaklanmaymış, isyanmış, ilki diğerinden nasıl ayrılır, bir burjuva bu farkı gerçek anlamda bilmez. Ona göre hepsi kayıtsız şartsız başkaldırmadır, isyandır; bir köpeğin sahibine başkaldırmasıdır, zincire vurularak ya da kulübeye kapatılarak cezalandırılması gereken bir köpeğin, kafasının birden büyüyeceği ve bir aslanla karşı karşıya geleceği güne dek sahibini ısırmaya çalışması, ona havlamasıdır.

O gün geldiğinde burjuvazi "Yaşasın halk!" diye bağırır.

Bu açıklamayı yaptıktan sonra 1832 Haziran hareketinin tarih için ne anlama geldiğini soralım. Bir isyan mı, yoksa devrimci ayaklanma mıydı?

1832 Haziran'ında gerçekleşen devrimci bir ayaklanmadır.

Bu korkunç olayı anlatırken isyan görüntüsü ve altında yatan devrimci ayaklanma arasındaki ayrımı gözeterek yüzeydeki olayları nitelemek için bazen isyan sözcüğünü kullanabiliriz.

Bu 1832 hareketinin hızla patlak vermesi ve hazin sönüşünde öyle bir yücelik vardır ki onu sadece bir isyan ola-

rak değerlendirenler bile onu saygı göstermiştir. Onlar için bu hareket, 1830'un bir kalıntısıydı. Coşkulu ruhların bir günde sakinleşmeyeceğini söylerler. Bir devrim tepe noktasındayken yarıda kesilmez. Ovaya doğru alçalan bir dağ gibi durulmadan önce onun da zorunlu bazı dalgalanmalar yaşaması gerekir. Jura'sız Alpler, Asturias'sız Pireneler olmaz.

Parislilerin hafızasına *Ayaklanmalar Çağı* olarak kazınan bu dokunaklı çağdaş tarih krizinin bu yüzyılın fırtınalı anları arasında özel bir yeri vardır. Öyküye başlamadan önce son birkaç söz daha.

Anlatılacak olaylar, tarihin bazen zaman ve mekân yetersizliğinden dolayı ihmal ettiği o dramatik ve canlı gerçekliğe aittirler. Yine de hayatın, yürek çarpıntılarının, insani titreyişin bu gerçekliğe dâhil olduğu konusunda ısrar ediyoruz. Küçük ayrıntılar –sanırız daha önce de söylediğimiz gibi– büyük olayların dalları gibidir ve tarihin derinliklerinde kaybolurlar. *Ayaklanmalar Çağı* olarak anılan dönem böyle ayrıntılarla doludur. Adli soruşturmalar tarih dışı nedenlerle her şeyi tamamen açıklığa kavuşturamamış, derinlemesine incelememiştir. Bu yüzden bilinen ve yayımlanmış hususlar arasında pek fazla değinilmeden geçilmiş ve kâh zamanın kâh yaşayan kişilerin ölümünün unutturduğu bazı olayları aydınlığa kavuşturacağız. Bu olağanüstü sahnelerde rol alan aktörlerin çoğu ortadan kaybolmuş, ertesi gün suskunluğa gömülmüşlerdir; ama anlatacaklarımızı gözümüzle gördüğümüzü söyleyebiliriz. Tarih sadece anlatır, ihbar etmez; o nedenle biz de bazı isimleri değiştirip gerçekleri tasvir edeceğiz. Yazdığımız kitabın sınırları dâhilinde 5 ve 6 Haziran günleri yaşananların sadece kuşkusuz en az bilinen bir bölümünü aktarabileceğiz; ama bunu yaparken, okurun, aralayacağımız kasvetli örtünün arasından bu ürkütücü halk hareketinin gerçek yüzünü görmesini sağlayacağız.

III

Bir Cenaze Töreni: Yeniden Doğuş Fırsatı

1832 ilkbaharında, kolera üç ay boyunca zihinleri dondurup çalkantıların üzerine kasvetli bir uyuşukluk sermiş olsa da Paris uzun süreden beri isyana hazırdı. Söylediğimiz gibi, büyük şehir topa benzer; doldurulduğunda patlaması için bir kıvılcım yeter. 1832 Haziran'ında bu kıvılcım General Lamarque'ın ölümü oldu.

Ünlü bir eylem adamı olan Lamarque İmparatorluk ve Restorasyon dönemlerinde önce savaş alanında, ardından mecliste kahramanlıklara imza atmıştı. Yiğitti, bir o kadar da iyi bir hatipti; sözleri kılıç etkisi yapıyordu. Selefi Foy gibi komutanlık görevini başarıyla yerine getirdikten sonra özgürlük mücadelesinin hakkını vermişti. Meclisteki yeri sol ve aşırı sol arasındaydı. Geleceğin olasılıklarını kabul ettiği için halk tarafından, imparatora iyi hizmet ettiği için kitleler tarafından seviliyordu. Kont Gérard ve Drouet ile birlikte Napoléon'un *in petto*[30] mareşallerinden biriydi. Şahsına hakaret olarak gördüğü 1815 antlaşmaları yüreğindeki isyan duygusunu uyandırmıştı. Wellington'a duyduğu büyük nefret kalabalıkların hoşuna gidiyordu; on yedi yıl boyunca gelişmelere fazla odaklanmamış, Waterloo'nun kederini görkemle muhafaza etmişti. Son saatinde can çekişirken, Yüz Gün subaylarının hediye ettikleri kılıcı göğsüne bastırmıştı. Napoléon'un son sözü *ordu*, Lamarque'ın son sözü *vatan* olmuştu.

Beklenen ölümü halk tarafından bir kayıp, yönetim açısından bir isyan vesilesi olarak görülüyordu. Bu ölüm bir yası da beraberinde getirdi. Keder veren her şey gibi yas da bir isyana dönüşebilir. Öyle de oldu.

Lamarque'ın cenazesinin kaldırılacağı 5 Haziran sabahı ve bir önceki gün kortejin geçeceği Saint-Antoine kenar

30 Şahsen atadığı. (ç.n.)

mahallesinin ürkütücü bir görünümü vardı. Sokakların o karmaşık ağı uğultularla kaplıydı. Herkes elinden geldiğince silahlanıyordu. Marangozlar "kapı kırmak için" yanlarına kargaburunları almışlardı. İçlerinden biri bir terlikçi çengelinin kancalarını koparıp demir çubuğunu bileyerek kendisine bir hançer yapmıştı. Bir diğeri "saldırının" hararetinden üç gecedir giysileriyle yatıyordu. Yolda rastladığı bir arkadaşı Lombier adlı bir doğramacıya:

— Nereye gidiyorsun? diye sormuştu.

— Silahım yok.

— O zaman ne yapacaksın?

— Atölyeme pergelimi almaya gidiyorum.

— Neden?

— Bilmem.

Jacqueline adlı bir aylak yoldan geçen bazı işçilere:

— Gelsene! diyor, onlara bir bardak şarap ısmarlayıp soruyordu:

— İşin var mı?

— Hayır.

— Filspierre'e git, Montreuil ve Charonne kapıları arasında, orada iş bulacaksın. Filspierre'de barut fişeği ve silahlar bulunuyordu. Bazı önderler *asker toplıyor*, yani herkesi bir araya getirmek için kapı kapı geziyorlardı. Trône Kapısı'nın yanındaki Barthélemy ve Petit-Chapeau'daki Capel meyhanelerinde içki içerken birbirlerine yaklaşanların arasında şöyle konuşmalar geçiyordu:

— Tabancan nerede? Gömleğimin altında, ya seninki?

— Ceketimin altında.

Roland atölyesinin önündeki Traversière Sokağı'nda ve Bernier'nin atölyesinin önündeki Maison-Brûlée'nin avlusunda buluşanlar, fısıldaşıyorlardı. İçlerinde en ateşli olanı "her gün tartışma çıkardığı için" patronlar tarafından kovulan ve bu yüzden bir atölyede bir haftadan fazla çalışamayan Mavot'ydu. Mavot ertesi gün Ménilmontant Caddesi bari-

katında öldürüldü. Aynı şekilde çatışmada ölecek olan yardımcısı Pretot'ya "Amacın ne?" diye sorulduğunda, "Devrimci ayaklanma," diye yanıt veriyordu. Bercy Sokağı'nın köşesinde toplanan işçiler Saint-Morceau Mahallesi'nin Devrimci Komite Temsilcisi Lemarin'i beklerken parolaları neredeyse aleni telaffuz ediyorlardı.

Arada güneşli, arada yağmurlu geçen 5 Haziran günü General Lamarque'ın naaşı, alınan tedbirler gereği daha da büyük bir askeri kortej eşliğinde Paris caddelerinde yol almaya başladı. Yas kumaşlarıyla kaplı davullar, ters çevrilmiş tüfekler, kılıçlı on bin ulusal muhafız, ulusal muhafızların topçu bataryaları korteje eşlik ediyordu. Cenaze arabasını gençler çekiyor, defne dalları taşıyan gazi subaylar da onları izliyordu. Onların arkasında Halkın Dostları Örgütü'nün üyeleri, hukuk ve tıp fakültesi öğrencileri, her ülkenin sığınmacılarından oluşan coşkulu ve garip bir kalabalık yürüyordu. İnsanlar İspanya, İtalya, Almanya, Polonya bayrakları ve üç renkli Fransız bayrağı sallıyor, çocuklar yeşil dalları havaya kaldırıyor, o sırada grevde olan taş yontucuları, doğramacılar ve kırmızı başlıklarından tanınan matbaa işçileri ikili üçlü gruplar halinde yürürken çığlıklar atıyor, neredeyse hepsi sopalarını, bazıları da kılıçlarını indirip kaldırıyorlardı.

Bazen bir güruh gibi, bazen de tertiple ilerlese de bu dağınık grup tek bir ruh gibi hareket ediyordu. Gruplar şeflerini seçiyor, iki yanında birer tabanca taşıdığı açıkça görülen bir adam önünden geçen kafileleri teftiş edermiş gibi görünüyordu. Bulvara açılan sokaklarda, ağaçların dallarında, balkonlarda, pencerelerde erkek, kadın, çocuk başları kaynaşıyor, gözler endişeyle parlıyordu. Silahlı bir kalabalık geçiyor, ürkmüş bir kalabalık onları izliyordu.

Hükümet de eli kılıcının kabzasında gelişmeleri izliyordu. Hemen yakındaki XV. Louis Meydanı'nda öndeki borazancılarıyla, fişek çantaları ve dolu tüfekleriyle at sırtında ilerleyen dört jandarma süvari bölüğü görülebilirdi; Quar-

tier Latin ve Jardin des Plantes'da belediye zabıtları caddeler boyunca sıralanmıştı; Halle-aux-Vins'de bir dragon süvari bölüğü vardı; 12. hafif süvari alayının yarısı Grève'de, yarısı Bastille'de, 6. dragon süvari bölüğü Célestins'de, topçu birlikleri Louvre'un avlusunda konuşlanmıştı. Geri kalan askeri birlikler kışlalarda hazır bekliyordu, ayrıca Paris yakınlarında da gerektiğinde müdahale etmek için bekleyen çok sayıda alay vardı. Endişeye kapılan hükümet tehditkâr kalabalığa karşı yirmi dört bin askerini şehir merkezinde, otuz bin askerini de banliyöde bekletiyordu.

Kortejden farklı gürültüler yayılıyordu. Meşruiyetçilerin entrikalarından, kitlelerin imparator olarak seçtiği ama Tanrı'nın şu an can çekişmesine karar verdiği Reichstadt dükünden[31] söz ediliyordu. Kimsenin tanımadığı bir adam iki yandaş ustabaşının belirlenen saatte silah fabrikasının kapılarını halka açacağını bildiriyordu. Katılımcılardan çoğunun yüzünde bezginlikle karışık bir coşkunun izleri okunuyordu. Şiddetli ama asil duygulara kapılmış bu kalabalığın içinde sağda solda gerçek düzenbazlar görülüyor ve şu sözler duyuluyordu: "Yağmalayalım!" Bataklıkların derinliklerini hareketlendiren ve çamur katmanlarının yüzeye çıkmasını sağlayan bazı çalkantılar vardır. Bu durum deneyimli polislere hiç de yabancı değildi.

Ölünün evinden yola çıkan kortej coşkulu bir ağırlıkla bulvarları geçip Bastille'e ulaştı. Ara sıra yağan yağmur kalabalığı hiç etkilemiyordu. Bu sırada birçok olay yaşandı. Tabut Vendôme sütununun etrafında dolaştırıldı; balkonunda şapkasıyla beliren Fitz-James dükü taşlandı, bir bayraktan sökülen Galya horozu amblemi çamurlarda sürüklendi. Saint-Martin kapısında bir belediye çavuşu kılıçla yaralandı, 12. hafif süvari alayının bir subayı yüksek sesle: "Ben cumhuriyetçiyim," diye bağırdı, boykota giden politeknik öğren-

31 Napoléon Bonaparte'ın oğlu, o günlerde Schönbrunn Sarayı'nda tüberkülozun son evrelerini yaşıyordu. (ç.n.)

cileri korteje katılıp: "Yaşasın politeknik! Yaşasın cumhuriyet!" sloganları attı. Bastille'de, Saint-Antoine'dan gelen ve ucu bucağı görünmeyen ürkütücü bir kalabalığın korteje katılmasıyla kalabalıkta korkunç bir kaynaşma oluştu.

Bir adamın diğerine şunları söylediği duyuluyordu:

— Şu kızıl sakallıyı görüyorsun, silahların ateşleneceği anı o bildirecek.

Bu aynı kızıl sakallı adamın daha sonraları Quénisset ayaklanmasında da aynı görevi yerine getirdiği söylenmektedir.

Bastille'i geçip kanalı izleyerek küçük köprüyü aşan cenaze arabası Austerlitz Köprüsü'nün önündeki alanda durdu. O sırada biri bu kalabalık kuş bakışı izlese, meydandaki başı ve Bourdon Rıhtımı üzerinde kalınlaşarak Bastille Meydanı'nı kaplayan, bulvar boyunca Saint-Martin Kapısı'na kadar uzanan kuyruğuyla bir kuyrukluyıldıza benzetirdi. Cenaze arabasının etrafında bir halka oluşturulunca geniş kitleler sessizliğe gömüldü. Lafayette veda konuşmasını yaptı. Bu tüm şapkaların çıkarıldığı, tüm yüreklerin hızla çarptığı dokunaklı ve yüce bir andı. Aniden siyahlar giymiş atlı bir adam kızıl bir bayrakla ya da bazılarının dediğine göre bir mızrağın üzerine asılmış kırmızı bir başlıkla grubun ortasında belirdi. Lafayette başını çevirdi. Exelmans kortejden ayrıldı. Bu kızıl bayrak yarattığı fırtınanın içinde gözden kayboldu. Çalkantıları andıran uğultular kalabalığı Bourdon Bulvarı'ndan Austerlitz Köprüsü'ne kadar hareketlendirdi. İki haykırış duyuldu:

— Lamarque Panthéon'a! Lafayette Belediye Konağı'na! Kalabalıktan kopan alkışla birlikte gençler cenaze arabasını Austerlitz Köprüsü'ne, arabasındaki Lafayette'i Morland Rıhtımı'na çekmeye başladılar. Lafayette'i çevreleyen ve alkışlayan kalabalığın arasında 1776 savaşına katılan ve Trenton'da Washington'un, Brandywine'da Lafayette'in komutası altında savaştıktan sonra yaklaşık yüz on dört yaşında ölen Ludwig Snyder isimli bir Alman da vardı.

Bu arada sol kıyıda hareketlenen belediye süvari bölüğü köprü yolunu kesiyor, sağ kıyıda Célestins'den çıkan dragon süvarileri Morland Rıhtımı boyunca yayılıyorlardı. Lafayette'i götüren halk rıhtımın köşesinde aniden onları fark ettiğinde "Dragonlar!" diye bağırdı. Tabancaları eyerlik kuburunda, kılıçları kınlarında, tüfekleri tüfekliklerinde duran dragon süvarileri kasvetli görünümleriyle ağır ağır, sessizce ilerliyorlardı.

Küçük köprüye iki yüz adım kala durdular. Lafayette'i taşıyan araba önlerine geldiğinde yolu açtılar, ardından yeniden birleştiler. O anda dragon süvarileri ve kalabalık karşı karşıyaydı. Kadınlar korkuyla kaçışıyordu.

O uğursuz anda neler olup bitti? Bunu kimse söyleyemezdi. İki bulutun iç içe geçtiği karanlık anlardan biriydi. Birileri Arsenal tarafından bir hücum borusunun duyulduğunu, birileri de bir çocuğun bir dragon süvarisini hançerlediğini söylüyordu. Aslında aniden üç silah patlamış, biri Cholet süvari bölüğü komutanını öldürmüş, ikincisi Contrescarpe Sokağı'nda penceresini kapatan yaşlı bir kadına isabet etmiş, üçüncüsü bir subayın apoletini sıyırmıştı; bir kadın "Çok erken başladılar!" diye bağırdı ve aniden Morland Rıhtımı'nın karşı yönünden gelen dragon süvarileri göründü, kışlalarından dörtnala, yalın kılıç gelerek Bassompierre Sokağı ve Bourdon Bulvarı boyunca herkesi önlerine katarak ilerliyorlardı. Son sözün söylendiği, fırtınanın patladığı o anda mermiler yağıyor, tüfekler ateş saçıyordu, birçoğu nehir kenarına inip Seine'in günümüzde doldurulmuş olan küçük koluna yöneldiler, şantiyeleriyle geniş bir kaleyi andıran Louviers Adası savaşçılarla doldu, kazıklar söküldü, tabancalar ateşlendi, barikat kurma hazırlıkları başladı, geri püskürtülen gençler cenaze arabasıyla Austerlitz Köprüsü'nü koşar adım geçip belediye muhafızlarına saldırdılar, jandarmalar koşuştururken, dragonlar kılıçlarını çektiler, halk dört bir yana dağılırken Paris'in her yanından

savaş çığlıkları duyuldu: "Silah başına!" Koşanlar, düşenler, kaçanlar, direnenler oldu. Rüzgâr ateşi nasıl sürüklerse, öfke de isyanı öyle coşturur.

IV

Eskiden Çatışmalar

Hiçbir şey bir isyanın ilk kıvılcımı kadar olağanüstü olamaz. Her şey her yerde aynı anda infilak eder. Öngörülmüş müdür? Evet. Hazırlanmış mıdır? Hayır. Neden kaynaklanır? Kaldırımlardan. Nereden düşer? Bulutlardan. Devrimci ayaklanma mücadeleye benzer. Öne çıkan ilk kalabalığı kavrayıp dilediği yere sürükler. Başlangıçta olağanüstü bir neşeye karışan korku dolu bir ortam oluşur. Önce uğultular duyulur, dükkânlar kapanır, işportacıların tezgâhları ortadan kaybolur; ardından insanlar tek tük silah seslerinin altında kaçışmaya başlarlar; dipçik darbeleri arabacı kapılarını döver; evlerin avlularında gülüşen hizmetçi kadınların "Çıngar çıkacak!" dediği duyulur.

İşte daha çeyrek saat geçmeden Paris'in yirmi farklı noktasından görüntüler: Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie Sokağı'nda uzun saçlı ve sakallı yirmi kadar genç bir meyhaneye giriyor ve kısa süre sonra önlerinde biri kılıç, biri tüfek, biri mızrak taşıyan üç adamla, üzerine yas tülü asılmış üç renkli bayrakla dışarı çıkıyorlardı.

Nonaindières Sokağı'nda göbekli, şık giyimli, tok sesli, kel kafalı, geniş alınlı, siyah sakallı, gür bıyıklı bir burjuva gelip geçenlere herkesin önünde fişek dağıtıyordu.

Saint-Pierre-Montmartre Sokağı'nda, çıplak kollu adamlar üzerinde beyaz harflerle "Ya Cumhuriyet Ya Ölüm" yazan siyah bir bayrağı sallıyorlardı. Jeûneurs, Cadran, Montorgueil, Mandar sokaklarında, flamalarına yaldızlı

harflerle hangi mahallenin komitesi oldukları yazılmış gruplar beliriyordu. Bu bayraklardan birindeki kırmızı ve mavi şeritler arasındaki beyazlık zar zor seçiliyordu.

Saint-Martin Bulvarı'nda bir silah fabrikası, ilki Beaubourg, ikincisi Michel-le-Comte, üçüncüsü Temple Sokağı'nda olmak üzere üç silah dükkânı yağmalanıyordu. Birkaç dakika içinde kalabalıktan uzanan binlerce el neredeyse hepsi çift mermili olan iki yüz otuz tüfeği, altmış dört kılıcı, seksen üç tabancayı kavramıştı. Herkesi silahlandırmak için kimisine tüfek, kimisine süngü veriyorlardı.

Grève Rıhtımı'nın karşısında, alaybozan tüfekleriyle donanmış gençler ateş etmek için kadınların evlerine giriyorlardı. Kapıları vuruyor, içeri giriyor, fişek hazırlıyorlardı. Kadınlardan biri "Fişeğin ne olduğunu bilmiyordum, kocam söyledi," diye anlatıyordu.

Vieilles-Haudriettes Sokağı'ndaki bir antikacı dükkânına dalanlar, yatağanları ve Türk silahlarını alıyorlardı.

Tüfek mermisiyle ölen bir duvar işçisinin cesedi Perle Sokağı'nda yatıyordu.

Ayrıca sağ kıyıda, sol kıyıda, rıhtımlarda, Quartier-Latin'de, Les Halles Mahallesi'nde soluk soluğa kalmış işçiler, öğrenciler, mahalle komite sekreterleri bildiriler okuyor, "Silah başına!" diye haykırıyor, sokak fenerlerini kırıyor, arabaların koşum takımlarını çözüyor, kaldırım taşlarını söküyor, evlerin kapılarını kırıyor, ağaçları kökünden kaldırıyor, mahzenleri araştırıyor, fıçıları sürüklüyor, barikat yapmak için taşları, tahtaları, mobilyaları üst üste yığıyorlardı.

Burjuvaları kendilerine yardım etmeleri için zorluyorlardı. Kadınların evlerine giriliyor, evde olmayan kocalarının kılıçları ve tüfekleri isteniyor, kapının üzerine beyaz boyayla "Silahlar teslim alınmıştır," yazılıyordu. Bazıları alınan tüfek ve kılıçların belgesini kendi adlarıyla imzalıyor ve "Yarın onları belediyeden alın," diyorlardı. Sokaklarda tek gezinen nöbetçilerin ve kışlalarına giden ulusal muhafızların silahla-

rına el konuluyor, subayların apoletleri sökülüyordu. Cimetière-Saint-Nicolas Sokağı'nda, sopalar ve kılıçlarla donanmış bir grup tarafından kovalanan bir ulusal muhafız subayı güçlükle sığındığı bir evden akşam kılık değiştirerek çıkıyordu.

Saint-Jacques Mahallesi'ndeki yurtlarından çıkan öğrenciler Saint-Hyacinthe Sokağı'ndan Kafe Progrès'ye çıkıyorlar ya da Mathurins Sokağı'ndan Kafe Sept Billiards'a iniyorlardı. Orada, kapıların önündeki taşlarda ayakta duran gençler silah dağıtıyorlardı. Barikat yapmak için Transnonain Caddesi'ndeki şantiye yağmalanıyordu. Tek bir noktada, sadece Sainte-Avoye ve Simon-le-Franc sokaklarının köşesinde direnen mahalleliler barikatı kendi elleriyle yıktılar. Başkaldıranlar sadece bir noktada henüz yapımına yeni başladıkları barikatta ulusal muhafız birliğine ateş açtıktan sonra Corderie Sokağı'ndan geri çekiliyorlardı. Muhafız birliği barikatta kırmızı bir bayrak, bir paket fişek ve üç yüz tabanca mermisi buldu. Yırttıkları bayrağın parçalarını süngülerin ucuna taktılar.

Burada ağır ağır ve peş peşe anlattıklarımız tıpkı tek bir gök gürültüsüne neden olan bir şimşek yağmuru gibi şehrin her noktasında aynı anda gerçekleşiyordu.

Bir saat geçmeden sadece Les Halles Mahallesi'nde yirmi yedi barikat kuruldu. Hepsinin merkezinde Jeanne'ın ve yüz altı yoldaşının kalesi olan ünlü 50 numaralı ev vardı. Bu ev bir yanındaki Saint-Merry barikatı ve diğer yanındaki Maubée Sokağı barikatıyla birlikte karşısındaki Arcis, Saint-Martin ve Aubry-le-Boucher sokaklarını kontrol ediyordu. Gönye biçimindeki iki barikattan biri Morgueil Sokağı'ndan Grande-Truanderie Sokağı'na, diğeri Geoffroy-Langevin Sokağı'ndan Saint-Avoye Sokağı'na kıvrılıyordu. Paris'in diğer yirmi mahallesindeki sayısız barikatın yanı sıra Marais'de, Sainte-Geneviève'de, menteşelerinden sökülmüş bir araba kapısının görüldüğü Ménilmont Sokağı'nda, Hôtel-Dieu'deki küçük köprünün yanında, Em-

niyet Müdürlüğü'nün üç yüz adım ötesinde koşum takımları sökülmüş ve devrilmiş bir at arabasıyla kurulmuş barikatlar dikkati çekiyordu.

Ménétriers Sokağı'ndaki barikatta şık giyimli bir adam işçilere para dağıtıyordu. Grenetat Sokağı'nda beliren bir atlı barikatın komutanını andıran birine, paraya benzeyen bir deste bıraktıktan sonra:

— İşte masraflar, şarap vs. için, dedi.

Sarışın, fular takmamış bir delikanlı bir barikattan diğerine parolaları iletiyordu. Başında mavi bir polis başlığı olan bir diğeri elindeki kılıçla nöbetçileri yerleştiriyordu. Barikatların iç kısmında kalan meyhaneler ve kapıcı kulübeleri karakollara dönüştürülmüştü. Zaten ayaklanma mükemmel bir askeri taktikle sürdürülüyordu. Dar, düzensiz, kıvrımlı, köşeler ve dönemeçlerle dolu sokaklar seçilmişti; özellikle Les Halles yakınındaki sokaklar bir ormandan daha karmaşık bir ağ oluşturuyorlardı. Halkın Dostları Örgütü söylendiğine göre, Sainte-Avoye Mahallesi'ndeki ayaklanmanın önderliğini ele geçirmişti. Ponceau Sokağı'nda öldürülen bir adamın üzerinden Paris şehir planı çıkmıştı.

Aslında ayaklanmanın önderliğini ele geçiren ortamdaki garip taşkınlıktı. Başkaldırı aniden bir eliyle barikatlar kurarken diğer eliyle garnizonun tüm karakollarını denetimi altına almıştı. Daha üç saat geçmeden, isyancılar tıpkı ateşlenen bir barut şeridi gibi sağ kıyıda Arsenal'i, Place-Royale'deki belediye binasını, Marais'nin tamamını, Popincourt silah fabrikasını, Galiote'u, Château-d'Eau'yu, Les Halles yakınındaki tüm caddeleri; sol kıyıda ise Vétérans Kışlası'nı, Sainte-Pelagie'yi, Maubert Meydanı'nı, Deux-Moulins Baruthanesi'ni, tüm kapıları ele geçirmişler, akşam üzeri beşte Bastille'in, Lingerie'nin, Blancs-Manteaux'nun hâkimi olmuşlardı; öncü birlikleri Victoires Meydanı'na ulaşıyor, bankayı, Petits-Pères Kışlası'nı, merkez postaneyi çember altına alıyorlardı. Paris'in üçte biri isyancıların elindeydi.

Mücadele tüm noktalarda şiddetle sürüyor, silahlara, evlere el koymaların, silah dükkânlarının yağmalanmasının sonucu olarak taşlarla başlayan çatışma tüfek mermileriyle sürüyordu.

Akşam altıya doğru, Saumon Pasajı savaş alanına döndü. İsyancılar bir ucunda, kolluk kuvvetleri diğer ucundaydı. Bir parmaklıktan diğerine ateş ediliyordu. Volkanı daha yakından görmeye giden bir gözlemci, bir hayalperest, bu kitabın yazarı pasajda iki ateş altında kaldı. Kendini mermilerden korumak için dükkânları ayıran yarım sütunların kabartılarına sığındı ve yaklaşık yarım saat boyunca bu dayanıksız siperin gölgesinde bekledi.

Bu arada, toplanma borusunun çalmasıyla ulusal muhafızlar aceleyle giyinip silahlarına sarıldılar, jandarmalar belediyelerden, alaylar kışlalardan çıkıyordu. Ancre Geçidi'nin hemen karşısında bir davulcu hançerlendi. Cygne Sokağı'nda otuza yakın gencin saldırısına uğrayan bir diğerinin davulu kırıldı, kılıcı alındı. Bir üçüncüsü Grenier-Saint-Lazare Sokağı'nda öldürüldü. Michel-le-Comte Sokağı'nda üç subay peş peşe öldürüldüler. Lombards Sokağı'nda yaralanan birçok belediye muhafızı geri çekiliyorlardı.

Bir ulusal muhafız birliği Cour-Batave'ın önünde üzerinde *Cumhuriyetçi Devrim, No: 127* yazan kırmızı bir bayrak buldu. Bu gerçekten de bir devrim miydi?

Başkaldıranlar Paris'in merkezini içinden çıkılmaz, dolambaçlı, dev bir kaleye çevirmişlerdi.

Şehrin odağı orasıydı, haliyle sorunun odağı da orasıydı. Onun dışında her şey küçük çatışmalardan ibaretti. Orada henüz hiçbir çatışma olmamasına bakılarak, sorunun orada çözümleneceği söylenebilirdi.

Bazı alaylarda askerlerin kararsız olması yaşanan krizin ürkütücü karanlığını artırıyordu. Temmuz 1830'da tarafsız kalan 53. alayın halk tarafından coşkulu alkışlarla karşılandığını hatırlıyorlardı. Ayaklanmanın bastırılması görevini

kendilerini savaşta kanıtlamış iki yürekli komutan Mareşal Lobau ve General Bugeaud üstlenmişti. Ulusal muhafız birliklerinin çevrelediği ve başlarında bir polis komiserinin bulunduğu taburlar devriye geziyor, isyancıların yaklaştığı sokakları kontrol ediyorlardı. İsyancılar da kendi paylarına kavşakların köşesine nöbetçiler yerleştiriyor, büyük bir yürekililikle barikatların dışına devriye gönderiyorlardı. Taraflar birbirini gözetliyordu. Hükümet elindeki orduya rağmen duraksarken hava kararmaya ve Saint-Merry Kilisesi'nin alarm çanları çalmaya başlamıştı. Austerlitz'de savaşmış, dönemin Savaş Bakanı Mareşal Soult gelişmeleri endişeyle izliyordu. Düzenli manevralara alışık ve ellerinde savaşların pusulası taktikten başka bir şey olmayan bu yaşlı tayfalar halkın öfkesi denen bu devasa dalgalar karşısında ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Devrimlerin rüzgârı çok serttir.

Banliyölerdeki ulusal muhafızlar aceleyle, bir o yana bir yana koşuşturuyorlardı. 12. hafif süvari alayı taburlarından biri koşarak Saint-Denis'den, 14. alay da Courbevoie'dan geliyordu, Askeri okul bataryaları Carrousel'de konuşlanmışlardı; toplar Vincennes'den aşağı indiriliyordu.

Tuileries sessizdi. Louis-Philippe tam bir sükûnet içindeydi.

V

Paris'in Özgünlüğü

Söylediğimiz gibi, Paris iki yıldan beri birçok devrimci ayaklanmaya sahne olmuştu. İsyanın çıktığı mahalleleri hariç tutarsak, hiçbir şey bir ayaklanmanın ortasındaki Paris kadar eşsiz bir sükûnet içinde olamaz. Her şeye çok çabuk alışan Paris için olan bitenler sıradan bir ayaklanmadan başka bir şey değildir ve işi başından aşkın olduğundan böyle

önemsiz şeyler onu rahatsız etmez. Böyle gösteriler ancak olağanüstü şehirlerde sergilenir. Aynı anda hem bir iç savaş, hem de garip bir sükûnet yaşanmasına ancak böyle devasa yerleşim merkezlerinde rastlanır. İsyan başlayıp, davulların, alarm çanlarının, toplanma borularının sesleri duyulduğunda dükkâncılar genelde:

— Saint-Martin'de bir şamata çıktı galiba, demekle yetinirler.

Ya da:

— Saint-Antoine kenar mahallesinde.

Sıklıkla hiç umursamadan eklerler:

— Oralarda bir yerde.

Daha sonra, tüfek atışları ve mangaların yaylım ateşinin kulakları yırtan uğursuz gürültüsü duyulduğunda bir dükkân sahibi:

— İşler karışıyor! Vay canına, demek öylesine bir dalaşma değilmiş, der.

Bir süre sonra, isyancılar yaklaşınca hemen dükkânını kapatıp sırtına üniformasını geçirir, yani mallarını güvence altına alıp kendini riske atar.

Bir kavşakta, bir pasajda, bir çıkmaz sokakta tüfekler patlar; kaybedilen barikatlar geri alınır; kan akar, mermiler evlerin cephelerini döver, yataklarındaki insanları öldürür, yollar ceset dolar. Birkaç sokak ötedeki kafelerde bilardo toplarının sesleri duyulur.

Tiyatrolar kapılarını açarlar ve vodviller oynanır; çatışma sokaklarından iki adım ötedeki izleyiciler sohbet edip gülüşürler. Arabalar dolaşır, bazen çarpışmaların sürdüğü mahallelerde akşam yemeğine giderler. 1831'de, bir düğün alayının geçişi sırasında tüfekler susmuştu.

12 Mayıs 1839 tarihli ayaklanma sırasında, sakat bir ihtiyar Saint-Martin Caddesi'nde üzerinde üç renkli beze sarılmış dolu sürahileri taşıyan el arabasıyla askeri birliklerin mevzilerinden barikatlara, barikatlardan mevzilere gidip ge-

liyor, hangi taraftan olduklarına bakmaksızın hem hükümete hem anarşiye meyan kökü şerbeti dağıtıyordu.

Bundan daha garip bir şey olamaz ve bu Paris ayaklanmalarına özgüdür, başka hiçbir başkentte böyle bir şeyle karşılaşamazsınız. Bunun için Paris'in büyüklüğü ve neşesi gibi iki unsur gerekir. Bunun için Voltaire'in ve Napoléon'un şehri olmak gerekir.

Yine de 5 Haziran 1832'de bu büyük şehir belki de kendinden daha büyük bir şeyin varlığını hissetmiş, korkuya kapılmıştı. Her yerde, en uzak ve en "ilgisiz" mahallelerde bile gündüz vakti kapıların, pencerelerin ve pencere kanatlarının kapandığı görüldü. Yürekliler silaha sarılırken, ödlekler saklandı. Yollardan kaygısızca ve işi başından aşkın bir halde geçenler ortadan kayboldu. Birçok sokak sabahın dördü gibi boştu. Endişe verici söylentiler, karamsar haberler yayılıyordu: Bankayı ele geçirmişler; sadece Saint-Merry Manastırı'nın kilisesinde mevzilenmiş altı yüz kişi varmış; güvenlik güçlerinin safları karmakarışıkmış; Mareşal Clausel kendisiyle görüşmeye gelen Armand Carrel'e "Önce bir alay kurun," demiş; Lafayette hasta olsa da onlara "Sizinleyim. Bana bir iskemle vereceğiniz her yere gelirim," demiş; dikkatli olmak gerekirmiş, gece Paris'in ıssız mahallelerindeki evler yağmalanacakmış (burada ortaya polisin hayalgücü, Ann Radcliffe'in yönetim üzerindeki etkisi çıkıyordu); Aubry-le-Boucher Sokağı'na bir batarya getirilmiş; Lobau ve Bugeaud gece yarısı ya da en geç gün doğarken, ilki Bastille'den, ikincisi Saint-Martin Kapısı'ndan, üçüncüsü Grève'den, dördüncüsü Les Halles Mahallesi'nden harekete geçecek dört alayla isyancıların merkezine saldırmaları konusunda anlaşmışlar; askeri birlikler Paris'i boşaltıp Champ-de-Mars'a çekilebilirmiş; ne olacağı belli değilmiş, ama bu kez işler ciddiymiş. Mareşal Soult'un tereddütleri üzerine yorumlar yapılıyordu:

— Neden hemen saldırmadı?

— Kuşkusuz derin düşüncelere dalmış olmalı. Yaşlı aslan bu karanlıkta tanımadığı bir canavarın kokusunu almış gibi görünüyordu.

Akşam olduğunda, tiyatrolar kapılarını açmadı; devriyeler öfkeyle kol geziyor, yoldan geçenlerin üstlerini arıyor, şüphelileri gözaltına alıyorlardı. Saat dokuzda sekiz yüzden fazla kişi tutuklanmış, Emniyet Müdürlüğü, Conciergerie, Force tıka basa dolmuştu. Özellikle, Conciergerie'de, Lyonlu Grange, Paris Caddesi adı verilen uzun yeraltı geçidindeki samanların üzerinde yatan tutuklulara yiğitçe söylevler veriyordu. Bu adamların hışırdattığı saman yığınları bir sağanağın sesine benziyordu. Başka yerlerde tutuklular açık havada, üst üste yatıyorlardı. Her yere endişe hâkimdi, Paris'in alışık olmadığı bir ürperti yayılıyordu.

Evlerde barikatlar kuruluyor; kaygılı kadınların, annelerin ağzından sadece şu sözcükler dökülüyordu: "Ah! Tanrım! Hâlâ eve dönmedi!" Uzaklardan tek teki geçen arabaların sesleri duyuluyordu. Kapı eşiklerinde uğultuları, çığlıkları, haykırışları, boğuk ve ayırt edilemeyen gürültüleri dinliyor, "Bu süvari birliği, bunlar dörtnala giden mühimmat arabaları," diyorlardı. Boru, davul, tüfek sesleri ve özellikle Saint-Merry'in içler acısı alarm çanları işitiliyor, ilk top sesi bekleniyordu. Caddelerin köşelerinde aniden beliren adamlar "Evinize dönün!" diye bağırıp, ortadan kayboluyordu. Ve herkes aceleyle evinin kapısını sürgülüyor, kendi kendine: "Bunun sonu nereye varacak?" diye soruyordu. Gece çöktükçe, Paris ayaklanmanın olağanüstü ateşiyle giderek daha iç karartıcı bir renge bürünüyordu.

On Birinci Kitap
Atom Kasırgayla Bir Araya Geliyor

I

Gavroche'un Şiirinin Kökeni Hakkında Bazı Açıklamalar

*

Bir Akademi Üyesinin Bu Şiir Üzerindeki Etkisi

Halk ve dragon süvarilerinin Arsenal önünde karşı karşıya gelmesiyle patlak veren isyan, cenaze arabasını izleyen kalabalıkta ve bulvarlar boyunca önden arkaya doğru korkunç bir hareketlenme başlattı; cenaze alayının başında da ürkütücü bir geri çekilme başlamıştı. Kitlelerin dalgalanmasıyla saflar bozuldu, bazıları saldırı çığlıkları atarak öne doğru hamle yaparken bazıları korkudan rengi benzi atmış bir halde geri çekiliyordu. Bulvarları dolduran insan seli bir anda ikiye bölünüp sağa sola doğru, kapakları açılmış bir havuzdan boşalan suyun taşkınlığıyla çevredeki iki yüz sokağa dağıldı. O sırada elinde Belleville tepelerinden kopardığı çiçekli bir dal sarısalkımla Ménilmontant Caddesi'nden aşağı inen yırtık pırtık giysili bir çocuk gözünü bir eskici dükkânının vitrinindeki antika toplu tabancaya dikmişti. Elindeki çiçekli dalı yere atıp bağırdı:

— Ana, aletinizi ödünç alıyorum.

Ve tabancayı alıp kaçtı.

İki dakika sonra, Amelot Sokağı'ndan Basse Sokağı'na doğru kaçan ürkmüş bir burjuva grubu tabancasını sallayarak şarkı söyleyen çocukla karşılaştı.

Gece görülmez hiçbir şey
Gündüz aydınlanır her şey
Gördü mü okuyamadığı bir yazı
Burjuva afallar
Öğrenin erdemli olmayı
Sivri şapkalılar!

Bu çocuk savaşa giden küçük Gavroche'tu.

Yolda tabancanın horozunun olmadığını fark etti.

Yürüyüşünün ritmini düzenleyen ve yeri geldiğinde keyifle söylediği diğer şarkılar kime aitti? Bunu bilmiyoruz. Kim bilir? Belki de kendi uydurmuştu. Zaten tüm popüler şarkıları bilen Gavroche onlara kendi cıvıltısını katıyordu. Hem cin gibiydi, hem de hayta; doğanın sesleriyle Paris'in seslerini harmanlayıp potpuri yapıyor, kuşların ve atölyelerin repertuvarlarını birleştiriyordu. Kendi kabilesine yakın bir kabileden olan ressam çömezlerini tanıyordu. Bilindiği kadarıyla bir matbaada üç ay çıraklık yapmıştı. Bir gün Akademi Üyesi Mösyö Baour-Lormian'a[32] hizmet etmişti. Gavroche edebiyatsever bir afacandı.

Gavroche o korkunç yağmurlu gecede, filinde o iki yumurcağa tüm konukseverliğini sunarken, kendi öz kardeşlerinin yardımına yetiştiğinin farkında değildi. Akşam kardeşleri, sabaha karşı babalarıydı; işte o gecesi böyle geçmişti. Gün doğarken Ballets Sokağı'ndan ayrılıp aceleyle file geri dönmüş, iki yumurcağı büyük bir ustalıkla aşağı indirmiş, bir yerlerden bulduğu kahvaltısını onlarla paylaşmış, ardın-

32 Pierre Baour-Lormian (1770-1854) Fransız Akademisi üyesi şair ve yazar. (ç.n.)

dan onları kendisini de yetiştiren sokak anaya emanet ederek gitmişti. Yanlarından ayrılırken o akşam için aynı yerde randevu vermiş ve onlara şu veda nutkunu çekmişti:

— Kirişi kırıyorum, başka bir deyişle uzayıp gidiyorum ya da saray diliyle sıvışıyorum. Yumurcaklar, annenizi babanızı bulamazsanız akşam buraya gelin. Size yemek verip burada yatıracağım.

İki çocuk geri dönmemişti; ya belediye zabıyası tarafından bir misafirhaneye yerleştirilmiş, ya soytarılar tarafından kaçırılmış ya da Çin bilmecesini andıran Paris sokaklarında yollarını kaybetmişlerdi. Toplumsal düzenin dibi böyle kayıp izlerle doludur. Gavroche onları bir daha görmedi. O gecenin üstünden epey zaman geçtikten sonra bile birçok kez kafasını kaşırken kendi kendine "Benim iki yumurcak hangi cehenneme gitti acaba?" diye sormuştu.

Bu arada elinde tabanca, Pont-aux-Choux Sokağı'na ulaşmıştı. Bu sokakta tek bir dükkânın açık olduğunu fark etti, işin tuhafı bu dükkânın bir pastane olmasıydı. Meçhule dalmadan önce son kez elmalı turta yemek için ilahi bir fırsattı bu. Gavroche durdu, ceplerini, yeleğini yokladı, ama tek metelik bulamadı ve bağırmaya başladı: "İmdat! Yetişin!"

O kutsal pastayı yiyememek çok acıdır.

Yine de yoluna devam etti.

İki dakika sonra, Saint-Louis Sokağı'ndaydı. Parc-Royal Sokağı'nı geçerken elmalı turtanın acısını çıkarmak için kendini gün ortasında tiyatro afişlerini yırtmanın keyfine kaptırdı.

Biraz ötede, mülk sahibi gibi görünen şık giyimli bir grup gördü, omuzlarını silkip şu felsefi safrayı havaya tükürdü:

— Bu rantiyeler çam yarması gibi oluyorlar! Tıka basa yiyorlar. En leziz yemekleri midelerine indiriyorlar. Onlara paralarını nereye harcadıklarını sorun. Ne yanıt verecekleri bilmezler. Paralarını yiyorlar, hepsi bu! Midelerinin aldığı kadar.

II

Gavroche Yürüyor

Yol ortasında elinde horozsuz bir tabanca sallamak, Gavroche'a kendini her adımda daha güçlü hissettiren bir tür toplumsal görevdi. *Marseillaise*'den parçalar söylerken arada şöyle bağırıyordu:

— Her şey yolunda. Sol ayağım çok ağrıyor, romatizmalarım azdı ama halimden memnunum yurttaşlar. Burjuvalar rahat durun, yoksa yüzünüze ahlaksız şarkılar aksırırım. Hafiye nedir? Köpektir. Yok canım! Köpeklere saygısızlık etmeyelim. Tabancamda olmasını istediğim horozlara benzerler. Bulvardan geliyorum dostlarım, yavaş yavaş pişiyor, yemeğin tadına bakmanın tam zamanı. İnsanlar ileri! Lanetli kan tarlalara sel gibi aksın! Hayatımı vatanıma adıyorum, sevgilimi bir daha görmeyeceğim, her şey bitti, evet bitti gitti! Ama umurumda değil, yaşasın neşe! Çarpışalım, düşmanı boğazlayalım! Despotluktan bezdim.

O sırada mızraklı bir ulusal muhafızın atının devrilmesi üzerine, tabancasını yere koyan Gavroche önce adamı kaldırıp sonra da atını kaldırmasına yardım etti. Ardından tabancasını alıp yoluna devam etti.

Thorigny Sokağı'na sessizlik ve sükûnet hâkimdi. Marais'ye özgü bu uyuşukluk hali yakınlardan gelen korkunç uğultularla tezat oluşturuyordu. Dört dedikoducu kadın bir kapının eşiğinde durmuş sohbet ediyordu. İskoçya'nın üç büyücüsü, Paris'in dört dedikoducu kadını vardır ve Macbeth'e Armuyr fundalığında söylenen "Kral olacaksın," sözleri Baudoyer kavşağında aynı iç karartıcı ifadeyle Bonaparte'a da söylenmiş olabilir.

Thorigny Sokağı'nın dedikoducu kadınları kendi işlerine dalmışlardı. Üçü kapıcıydı, paçavracı olanın sırtında küfesi, elinde kancası vardı.

Her biri yaşlılığın dört köşesi olan düşkünlüğün, tükenmişliğin, yıkımın ve kederin izlerini taşıyorlardı.

Paçavracı mütevazı bir kadındı. Sokak dünyasında paçavracı selam verir, kapıcı himaye eder. Paçavracının kaderi kapıcının keyfine göre çöp yığınına süpürdüklerinin niteliğine bağlıdır. Süpürge de iyilik yapabilir.

İyilik bilen bir kadın olan paçavracı üç kapıcıya gülümsüyordu, hem de ne gülümseme! Sohbetleri şöyle gelişiyordu:

— Ah! Kediniz yine yaramazlık mı yaptı?

— Tanrım, bildiğiniz gibi kediler köpeklerin doğal düşmanıdır. Köpekler şikâyet ederler.

— İnsanlar da.

— Yine de, kedilerin pireleri insana geçmez.

— Sorun bu değil, köpekler tehlikelidir. Bir keresinde ortalıkta o kadar köpek vardı ki gazeteye yazmak zorunda kaldılar. Tuileries'de iri koyunların Roma kralının arabasını çektikleri dönemdi. Roma kralını hatırlıyor musunuz?

— Ben, Bordeaux dükünü daha çok severdim.

— Ben XVII. Louis'yi tanımıştım. Onu daha çok severim.

— Etin fiyatı artıyor Madam Patagone!

— Ah! Bana bundan söz etmeyin, kasaplar insanı korkutuyor. Korkunç, bir felaket. Sadece kemik veriyorlar.

Burada paçavracı kadın araya girdi:

— Madamlar işler yolunda gitmiyor. Çöp yığınları küçülmeye başladı. İnsanlar aldıkları hiçbir şeyi atmıyor, hepsini yiyorlar.

— Sizden daha yoksul olanlar da var Madam Vargoulême.

— Bu doğru, diye karşılık verdi paçavracı kadın saygılı bir ifadeyle, benim en azından bir işim var.

Bir sessizliğin ardından paçavracı kadın insanın özünde olan iç dökme ihtiyacına boyun eğdi:

— Sabah eve döndüğümde küfeyi ayıklarım, içindekileri ayırırım. Odamda yığınlar oluşur. Kumaşları bir sepete, eşelekleri bir kovaya, çamaşırları dolabıma, yünlüleri konsolu-

ma, eski kâğıtları pencerenin kenarına, yenecek şeyleri çanağıma, cam parçalarını şömineye, eski ayakkabıları kapının arkasına ve kemikleri yatağımın altına koyarım.

Arkalarında duran Gavroche onları dinliyordu.

— Kocakarılar, dedi, siyaset hakkında neler söyleyeceksiniz?

Bir sövgü yağmuruna dörtlü bir yuhalama eşlik etti.

— İşte alçak bir serseri!

— O çolak elindeki de ne? Tabanca mı?

— Şu dilenci kılıklı velede de bakın!

— Hükümeti devirmeden içi rahat etmez.

Gavroche tüm bu sözlere küçümser bir ifadeyle nanik yaparak karşılık verdi.

— Defol git sefil! diye bağırdı paçavracı kadın.

Madam Patagon iki elini endişeyle birbirine vurdu:

— Başımıza bir felaket gelecek. Yanda oturan sakallı haytanın her sabah koluna pembe başlıklı genç bir kızı taktığını görürdüm. Bugün koluna bir tüfek takmıştı. Madam Bacheux geçen hafta... şeyde... şeyde... Hani danasıyla ünlü olan yer neresiydi? Tamam Pontoise'da devrim olduğunu söyledi. Bir de şu haylazın elindeki tabancaya baksanıza! Toplar Célestins'e yığılmış olmalı. Yaşanan onca felaketten sonra ortalık biraz sakinleşmeye başlamışken insanları rahatsız etmekten başka bir şey bilmeyen bu arsızlara hükümetin nasıl davranmasını bekliyorsunuz? Ulu Tanrım, o zavallı kraliçeyi giyotine götüren arabanın üzerinde görmüştüm! Üstelik tüm bunlar tütün fiyatlarını artıracak. Bu yaptıkları alçaklık! Haydut, kafanın giyotinle kesilmesini görmeye geleceğim.

— Burnundan soluyorsun kocakarı, sümüklerini sil, dedi Gavroche.

Ve yoluna devam etti.

Pavée Sokağı'na geldiğinde paçavracı kadını düşünüp kendi kendine:

— Devrimcilere söverek haksızlık ediyorsun süprüntü ana. Bu tabanca senin çıkarını da gözetiyor. Küfende daha iyi yiyecekler taşımana yardım ediyor, dedi.

Aniden arkasında bir gürültü duydu. Peşinden gelen kapıcı Patagon uzaktan ona yumruğunu sallayarak bağırıyordu:

— Sen piçin tekisin!

— Bu hiç umurumda değil, dedi Gavroche.

Az sonra Lamoignon Konağı'nın önünden geçerken haykırdı:

— Hadi çarpışmaya!

Ve bir an kederlendi. Sitem edercesine tabancasına bakıp:

— Ben gidiyorum, ama sen gelmiyorsun, dedi.

Bir horoz başka bir horozun yerini tutabilir. Gavroche yanından geçen sıska bir horozun haline acıdı.

— Zavallıcık, demek seni iyi beslemiyorlar, teleklerin dökülmüş, dedi.

Ardından Orme-Saint-Gervais'ye doğru yöneldi.

III

Bir Berberin Haklı Öfkesi

Gavroche'un filin babacan bağrında konuk ettiği iki küçüğü kovan saygıdeğer berber o sırada dükkânında İmparatorluk döneminde Legion d'honneur madalyası almış eski bir subayı tıraş ediyordu. Sohbet sırasında, berber emekli askere doğal olarak ayaklanmadan, General Lamarque'tan ve imparatordan söz etmişti. Berberle askerin bu konuşmasını Prudhomme olsa süsleyerek şu başlıkla dile getirirdi: *Usturayla Kılıcın Sohbeti.*

— Mösyö, diyordu berber, imparator ata nasıl binerdi?

— Kötü. Düşmesini bilmezdi. Bu yüzden asla attan düşmüyordu.

— Atları güzel miydi? Güzel atları olsa gerek, öyle değil mi?

— Bana madalya taktığı gün atını inceledim. Bembeyaz hızlı bir kısraktı. Kulakları ayrık, sırtı eğimli, siyah bir yıldızla süslenmiş başı zarif, boynu çok uzun, eklemleri sağlam, kaburgaları çıkık, omuzları eğik, sağrısı güçlüydü. Boyu iki metreye yakındı.

— Güzel atmış.

— Majestelerinin atı öyle olmalı.

Bu sözlerden sonra biraz susmanın uygun olacağını düşünen berber bir süre sonra:

— İmparator sadece bir kez yaralandı, öyle değil mi mösyö? diye sordu.

Eski asker olaylara bizzat tanık olmanın verdiği sükûnet ve güvenle yanıtladı:

— Topuğundan. Ratisbonne'da. O günkü kadar şık ve temiz giyindiğini hiç görmemiştim.

— Ya siz mösyö, çok yaralandınız mı?

— Ben mi? Ah! O kadar da önemli değil. Marengo'da enseme iki kılıç darbesi yedim, Austerlitz'de sağ koluma, Iéna'da sol kalçama birer kurşun girdi; Friedland'da süngü yedim, Moskova'da yedi sekiz mızrak darbesi aldım, Lutzen'de bir top atışı sırasında bir parmağım ezildi... Ah! Ve Waterloo'da baldırıma bir mermi yedim. Hepsi bu.

— Savaş alanında ölmek ne güzel! diye haykırdı berber coşkuyla. Hasta yatağında, ilaçlarla, şırıngalarla, lapa yiyerek yavaş yavaş ölmektense bir güllenin karnıma girmesini tercih ederim!

— Müşkülpesent değilsiniz, dedi asker.

Sözlerini henüz bitirdiğinde dükkânda korkunç bir gürültü duyuldu. Vitrinin camları yıldız biçiminde çatlamaya başlamıştı.

Berberin rengi soldu.

— Tanrım! İşte bir tanesi geldi!

— Neyin?

— Top güllesinin.

— İşte buymuş, dedi yerde yuvarlanan çakıl taşını alan asker.

Kırılan cama doğru koşan berber hızla Saint-Jean Pazarı'na doğru kaçan Gavroche'u gördü. Berberin önünden geçen Gavroche iki yumurcağa yaptıklarını düşünerek ona merhaba demek istemiş ve camına bir taş fırlatmıştı.

— Görüyorsunuz! diye inledi solan yüzü morlaşan berber, bunu kötülük olsun diye yaptı. Ben o yumurcağa ne yaptım ki?

IV

İhtiyara Şaşıran Çocuk

Gavroche bu arada karakolu denetim altına alınmış Saint-Jean Pazarı'nda Enjolras, Courfeyrac, Combeferre ve Feuilly'nin başı çektikleri gruba katılmıştı. Neredeyse hepsi silahlıydı. Bahorel ve Jean Prouvaire'in de katılmasıyla grubun sayısı artmaya başlamıştı. Enjolras'ın çifte namlulu bir av tüfeği, Combeferre'in üzerinde alay numarası yazan bir ulusal muhafız tüfeği ve belinde düğmeleri açık redingotundan görünen iki tabancası, Jean Prouvaire'in eski bir filintası, Bahorel'in bir karabinası, Courfeyrac'ın kılıfından çıkarılmış bir baston kılıcı vardı, kılıcını çekmiş olan Feuilly ileri doğru yürürken bağırıyordu: "Yaşasın Polonya!"

Fularsız, şapkasız, soluk soluğa kalmış, yağmurdan ıslanmış bir halde gözlerinde şimşekler çakarak Morland Rıhtımı'ndan geliyorlardı. Gavroche sessizce yanlarına geldi:

— Nereye gidiyoruz?

— Bizimle gel, dedi Courfeyrac.

Feuilly'nin arkasında Bahorel yürüyor, daha doğrusu ayaklanma denizinde bir balık gibi sıçrıyordu. Üzerinde kızıl

bir yelek, ağzında da her şeye söven sözcükler vardı. Yoldan geçen biri yeleğinden ürkerek bağırdı:

— İşte kızıllar!

— Kızıl, kızıllar! diye karşılık verdi Bahorel. Burjuvaların gülünç korkusu. Bana gelince, gelincikleri gördüğümde titremiyorum, kırmızı başlıklı kız bende korku uyandırmıyor. Burjuvalar beni dinleyin, kırmızı korkusunu boynuzlu hayvanlara bırakalım.

Gözünü bir duvarın köşesinde asılı duran ve üzerinde Paris Başpiskoposu'nun Büyük Perhiz'le ilgili olarak "cemaatine" yumurta yeme izni verdiğini yazan dünyanın en barışçı kâğıdına dikti.

Bahorel haykırdı:

— Cemaat, cerahat demenin kibar yolu.

Ve kâğıdı duvardan söktü. Bu davranıştan çok etkilenen Gavroche o andan itibaren Bahorel'i incelemeye başladı.

— Bahorel, dedi Enjolras, iyi yapmadın. O buyruğu yerinde bırakman gerekirdi, bunlarla uğraşacak vaktimiz yok, öfkeni boşa harcıyorsun. Kendine hâkim ol. Safların dışında ne ruhla ne de tüfekle ateş edilir.

— Herkesin kendi tarzı var, diye karşılık verdi Bahorel. Piskoposun yazısı canımı sıkıyor, yumurtayı kimsenin iznine tabi olmadan yemek istiyorum. Kişilik itibarıyla soğuk bir yapın var, oysa ben eğleniyorum. Zaten öfkemi harcamıyorum, ısınmaya başlıyorum ve bu kâğıdı yırtmamın nedeni, Hercle! İştahımı açmak.

Bu *Hercle* sözcüğü Gavroche'u çok etkiledi. Anlamını öğrenmek için her şeyi denemeye hazırdı ve kâğıdı yırtan bu gence saygı duyuyordu.

— Hercle ne demek? diye sordu.

— Latincede bir köpeğin kutsal ismi, dedi Bahorel. O sırada Bahorel bir camda geçişlerini izleyen ve muhtemelen A B C Dostları üyesi olan solgun yüzlü, siyah sakallı bir adamı gördü:

— Çabuk fişekleri getir! *Para bellum.*[33]

— Bel homme![34] Doğru, dedi Gavroche, Latinceyi sökmeye başlamıştı.

Bazılarının elinde sopalar ve süngüler, bazılarının belinde Combeferre gibi tabancalar olan öğrencilerden, sanatçılardan, Cougourde d'Aix üyelerinden, işçilerden, liman çalışanlarından oluşan gürültülü bir grup onlara eşlik ediyordu. Çok yaşlı görünen bir adam da bu grupla birlikte yürüyordu. Silahı yoktu ve düşünceli görünse de geride kalmamak için hızlı yürüyordu. Gavroche onu fark etti:

— Kekseksa? diye sordu Courfeyrac'a.

— İhtiyarın teki.

Bu ihtiyar M. Mabeuf'tü.

V

İhtiyar

Olan biteni anlatalım.

Dragon süvarileri saldırıya geçtiklerinde Enjolras ve arkadaşları Bourdon Bulvarı'ndaki erzak ambarlarının yanındaydılar. Enjolras, Courfeyrac ve Combeferre Bassompierre Sokağı'na girip "Barikatlara!" diye haykıranlar arasındaydılar. Lesdiguieres Sokağı'nda bir ihtiyara rastlamışlardı. Bu yaşlı adamın sarhoş gibi zikzaklar çizerek yürümesi dikkatlerini çekmişti. Ayrıca sabah boyunca yağmur yağmıştı ve o sırada da şiddetle yağmaya devam ediyordu, buna rağmen şapkası elindeydi. Courfeyrac, Marius'le birçok kez kapısına kadar gittiği Mabeuf Baba'yı tanımıştı. Yaşlı kilise mütevelli heyeti üyesi kitapçının sakin, hatta çekingen bir adam olduğunu bildiğinden, onu bu karmaşanın ortasında, süvarilerin

33 Savaşa hazır ol. (ç.n.)

34 Yakışıklı adam anlamına gelen "bel homme"un okunuşuyla "bellum"un okunuşu yakındır. (ç.n.)

iki adım ötesinde, ateş altında, yağmurda şapkasını çıkarmış bir halde görünce şaşırmış, yanına gitmişti ve yirmi beş yaşındaki isyancıyla seksenlik ihtiyar arasında şöyle bir diyalog geçmişti:

— Mösyö Mabeuf evinize dönün.

— Neden?

— Ortalık kızışacak.

— Ne güzel.

— Mösyö Mabeuf kılıçlar çekilecek, tüfekler ateşlenecek.

— Ne güzel.

— Toplar patlayacak.

— Ne güzel. Siz nereye gidiyorsunuz?

— Hükümeti yere sermeye.

— Ne güzel.

Ve onların peşinden gitmeye başlamış, o andan itibaren tek bir söz etmemiş, adımlarını sağlam basmaya başlamıştı; işçiler koluna girmeyi önerseler de o bunu reddetmişti. Grubun neredeyse en ön safında yürüyordu, hareketlerine bakan onu yürüyen, yüzüne bakan ise onu uyuyan birine benzetirdi.

— Gözü dönmüş bir ihtiyar! diye mırıldanıyordu öğrenciler. Grupta onun –eski bir Konvansiyon üyesi– yaşlı bir kral katili olduğu söylentileri dolaşıyordu. Kafile Verrerie Sokağı'na girmişti. Önde yürüyen Gavroche avaz avaz söylediği şarkısıyla grubun borazancısı gibi görünüyordu:

İşte doğuyor ay yukarıda
Ne zaman gideceğiz ormana?
Diye soruyordu Charlot, Charlotte'a

Hey yumurcak
Al sana bir şaplak
Tek bir Tanrım, tek bir kralım, tek bir meteliğim, tek bir çizmem var.

Sabahın köründe
Âlem yapıyordu iki serçe
Çekerek içlerine çiyi ve kekiği

Hey Passy
Seni gülünç serseri
Tek bir Tanrım, tek bir kralım, tek bir meteliğim, tek bir çizmem var.

Ya o iki zavallı yavru kurt
Körkütük sarhoş olmuşlardı sanki
Farkında değillerdi kendilerine nahoş bakan aslanın

Hey hafiye
Çekiyor musun enfiye?
Tek bir Tanrım, tek bir kralım, tek bir meteliğim, tek bir çizmem var.

Biri sövüp sayıyor biri yeminler ediyordu
Ne zaman gideceğiz ormana?
Diye soruyordu Charlot, Charlotte'a.

Hey Pantin
Tin, tin, tin.
Tek bir Tanrım, tek bir kralım, tek bir meteliğim, tek bir çizmem var.

Saint-Merry'ye yöneldiler.

VI

Acemi Askerler

Grup her an daha da büyüyordu. Billettes Sokağı'na doğru giderken, Courfeyrac, Enjolras ve Combeferre sert ve cüretkâr yüz ifadesini fark ettikleri, ama tanımadıkları uzun boylu, kır saçlı bir adam aralarına katıldığını gördüler. Şarkı söylemekle, ıslık çalmakla, mırıldanmakla ve dükkânların kepenklerine horozsuz tabancasıyla vurmakla meşgul olan Gavroche bu adama dikkat etmemişti. Verrerie Sokağı'nda Courfeyrac'ın kapısının önünden geçtiler.

— İyi oldu, dedi Courfeyrac, kesemi unutmuşum, şapkamı da kaybettim. Gruptan ayrılıp basamakları dörder

dörder çıkmaya başladı. Eski bir şapkasını, kesesini ve kirli çamaşırların altına gizlenmiş geniş, valiz büyüklüğünde kare sandığı aldı. Koşarak aşağı inerken kapıcı kadın ona seslendi.

— Sayın Mösyö Courfeyrac!

— Kapıcı, adınız nedir? diye karşılık verdi Courfeyrac.

Kapıcı kadın afalladı.

— Ama ismimi biliyorsunuz, ben kapıcıyım, ismim Veuvain Ana.

— Tamam o zaman, bana sayın Mösyö Courfeyrac derseniz, ben de size sayın Veuvain Ana diye hitap edeceğim. Şimdi söyleyin ne var? Ne oldu?

— Biri sizinle konuşmak istiyor.

— Kimmiş?

— Bilmiyorum.

— Nerede?

— Odamda.

— Cehenneme kadar yolu var!

— Ama bir saatten beri dönmenizi bekliyor!

O sırada işçiye benzeyen, sıska, solgun, kısa boylu, çilli, yırtık bir gömlek, kenarları yamalı kadife bir pantolon giymiş ve erkekten çok yeniyetme bir erkek çocuğu kılığına girmiş bir kızı andıran biri kapıcı odasından çıkıp bir kadınınkine hiç benzemeyen bir sesle Courfeyrac'a:

— Mösyö Marius'ü görebilir miyim? diye sordu.

— Evde yok.

— Bu akşam dönecek mi?

— Hiç bilmiyorum. Bana gelince, ben dönmeyeceğim.

Bakışlarını ona sabitleyen genç adam:

— Ama neden? diye sordu.

— Öyle işte.

— Peki nereye gidiyorsunuz?

— Seni ne ilgilendirir?

— Sandığınızı taşımama izin verir misiniz?

— Barikatlara gidiyorum.

— Sizinle gelmemi ister misiniz?

— İstersen gel! Sokaklar herkesin.

Ve dostlarına katılmak için koşarak uzaklaştı. Yanlarına geldiğinde sandığı taşıması için içlerinden birine verdi. Delikanlının gerçekten de kendilerini izlediğini ancak on beş dakika sonra fark etti.

Bir grup tam olarak istediği yere gidemez. Onu bir rüzgâr esintisinin sürüklediğini söylemiştik. Saint-Merry'yi geride bıraktıktan sonra, nasıl olduğunu anlamadan kendilerini Saint-Denis Sokağı'nda buldular.

On İkinci Kitap
Corinthe

I

Kuruluşundan Başlayarak Corinthe'in Tarihi

Bugün Les Halles tarafındaki Rambuteau Caddesi'ne girip sağ kolda, Mondétour Sokağı'nın tam karşısında, kapısının üzerinde "NAPOLÉON'UN TÜM BEDENİ SORGUN AĞACINDAN YAPILMIŞTIR." yazan ve Büyük Napoléon biçiminde bir sepetin asılı olduğu sepetçiyi görenler, bu mekânın yaklaşık otuz yıl önce ne dehşet verici sahnelere tanık olduğunu bilmezler.

Eski şehir planlarında adı Chanverrerie olarak geçen Chanvrerie Sokağı ve ünlü Corinthe Meyhanesi işte buradaydı.

Bu noktada kurulan ve Saint-Merry barikatının kurulmasıyla gölgede kalan barikat hakkında söylediklerimiz hatırlanacaktır. İşte günümüzde karanlıkta kaybolan Chanvrerie Sokağı'ndaki bu ünlü barikatı biraz aydınlatacağız.

Okuyucudan, öykünün daha kolay anlaşılması için daha önce Waterloo için kullandığımız basit yönteme başvurma iznini istiyoruz. O dönemde, Saint-Eustache dönemecinde, Paris'te Les Halles'ın kuzeydoğusunda, Rambuteau

Caddesi'nin girişinde yer alan ev bloklarını kafanızda daha net bir şekilde canlandırabilmeniz için, tepesi Saint-Denis Sokağı'na, tabanı Les Halles'a uzanan ve iki dikey bacağından biri Grande-Truanderie Sokağı, diğeri Chanvrerie Sokağı, çaprazlama bacağı da Petite-Truanderie Sokağı olan bir N harfi çizmeniz yeterli olacaktır. Eski Mondétour Sokağı bu üç bacağı oldukça eğimli açılarla kesiyordu. Bir yandan Les Halles ve Saint-Denis Sokağı, diğer yandan Cygne ve Prêcheurs sokakları arasında kalan iki kilometrekarelik alandaki bu dört caddenin yarattığı labirent farklı büyüklüklerde garip bir şekilde inşa edilmiş, tesadüfen eğri büğrü bir şekilde kondurulmuş ve âdeta şantiyelerdeki taş bloklar gibi birbirlerinden dar yarıklarla ayrılmış yedi ev adacığı oluşturmaya yetiyordu.

Dar yarıklar dedik; karanlık, daracık, kıvrımlı, sağ ve sol yanları sekiz katlı viranelerle çevrili bu sokakları tasvir etmenin daha iyi bir yolu olmadığını düşünüyoruz. Chanvrerie ve Petite-Truanderie sokaklarındaki bu viraneler öyle yıpranmışlardı ki ancak bir evin cephesinden diğerine uzanan kalaslardan destek alarak ayakta durabiliyorlardı. Sokaklar dar ve su birikintileri genişti. O sokaklarda mahzene benzeyen dükkânların, demirle çevrili iri kenar taşlarının, çöp yığınlarının, yuvarlak devasa parmaklıklarla kaplı giriş kapılarının yanından geçen biri dizlerine kadar ıslanırdı. Rambuteau Caddesi tüm bunları yok etti.

Mondétour[35] ismi bu karmaşayı kusursuzca tasvir eder. Biraz ileride Mondétour Sokağı'na açılan Pirouette[36] Sokağı bu görünüşe daha derin bir anlam kazandırır.

Saint-Denis Sokağı'ndan Chanvrerie Sokağı'na giren biri önündeki yolun uzun bir huni gibi daraldığını görürdü. İnsan bu çok kısa sokağın sonunda, Les Halles yönünde yolun kapandığını fark eder, sağda ve solda geçebileceği iki

35 "Mon détour" Fransızcada "dönemecim", "dolambacım" anlamında. (ç.n.)
36 Fırdöndü. (ç.n.)

karanlık aralığı göremezse kendini çıkmaz bir sokakta sanır. Burası bir ucu Prêcheurs Sokağı, diğer ucu Cygne ve Petite-Truanderie Sokağı'yla birleşen Mondétour Sokağı'ydı. Çıkmaz sokağı andıran bu yolun sonunda sokağın üzerinde bir burun gibi beliren, diğerlerinden daha alçak bir ev vardı.

İşte ünlü meyhane üç yıl yıldan beri neşeyle bu iki katlı binaya yerleşmişti. Bu meyhane yaşlı Théophile'in şu iki mısrayı yazdığı yerde etrafa sevinç gürültüleri yayıyordu:

> Orada kendini asan zavallı bir âşığın
> Korkunç iskeleti sallanır.

Mekân iyi işlediğinden meyhanecilik babadan oğula geçerdi.

Mathurin Régnier zamanında *Pot-aux-Roses* olarak anılan bu meyhanenin simgesi, dönemin bulmaca modasına uygun olarak pembeye boyanmış bir direkti.[37] Geçen yüzyılda günümüzün sekter akımları tarafından hor görülen ve Regnier'nin de içtiği masada defalarca körkütük sarhoş olan saygıdeğer Natoire bu mekâna olan minnet borcunu ödemek için pembe direğin üzerine bir salkım Corinthe üzümü çizmişti. Bundan çok hoşlanan meyhaneci sembolünü değiştirmeye karar verip üzüm salkımının altına yaldızlı harflerle "au Raisin de Corinthe" yazdırmıştı. Corinthe ismi buradan geliyordu. Hiçbir şey sarhoşların kelimeleri yutmaları kadar doğal olamaz. Kelime yutma cümlenin zikzağıdır. Corinthe yavaş yavaş Pot-aux-Roses'un tahtını ele geçirirken, hanedanın son meyhanecisi Hucheloup Baba geleneği bilmediği için direği maviye boyatmıştı.

Alt katta tezgâhın olduğu bir salon, üst katta bilardo masasının bulunduğu bir salon, tavanı delen spiral şeklinde tahta bir merdiven, isli duvarlar, gün ortasında yanan mumlar, işte meyhane böyleydi. Alt kattaki üstü kapaklı bir merdiven

37 "Pot-aux-Roses"un okunuşu, "poteau rose", yani "pembe direk"le aynı olduğu için. (ç.n.)

mahzene iniyordu. Üst katta Houcheloupların odası vardı. Oraya üst kattaki gizli bir kapıya açılan sabit merdivenle değil, seyyar bir merdivenle çıkılıyordu. Çatının altındaki odada hizmetçi kadınlar kalıyordu. Mutfak alt kattaki tezgâhlı salonun yanındaydı.

Hucheloup Baba kimyager olarak doğmuştu sanki, iyi bir aşçıydı, bu yüzden meyhanesinde sadece içilmiyor, yemek de yeniliyordu. Hucheloup sadece kendi mekânında sunulan ve kendinin *carpes au gras*[38] olarak adlandırdığı muhteşem bir sazan dolması icat etmişti. Bu yemek bir mumun ya da XVI. Louis döneminden kalma bir gaz lambasının ışığında, örtü yerine masalara çivilenmiş muşambaların üzerinde yeniyordu. Bu dolma için uzaklardan gelenler de vardı. Bir sabah yoldan geçenleri "spesiyalitesinden" haberdar etmeye karar veren Houcheloup fırçasını siyah boya kutusuna daldırıp kendine özgü mutfağını kendine özgü imlasıyla tanıtmak için duvara şu ilginç ibareyi yazdı:

CARPES HO GRAS

Kış sağanakların ilk sözcüğün sonundaki S harfini ve üçüncü kelimenin başındaki G harfini silmeleri gibi garip bir fanteziye kapılmaları sonucunda geriye şu yazı kalmıştı.

CARPE HO RAS[39]

Böylece zamanın ve yağmurun yardımıyla mütevazı bir gastronomik ibare derin anlamlar içeren bir öğüde dönüşmüştü.

İşte Fransızcayı pek iyi bilmeyen Hucheloup Baba'nın Latince öğrenmesi, mutfağından felsefe üretmesi ve sadece

38 Yağlı sazan. (ç.n.)

39 Horatius'un "carpe diem"ine (Yaşadığın anın değerini bil) gönderme yapılıyor, "Horatius" Fransızca'da "Horas" olarak okunur. (ç.n.)

yemeğini tanıtmak isterken kazara Horatius seviyesine yükselmesi böyle olmuştu. Ve daha da ilginci bu sözlerle "Meyhaneme buyurun," demek istemiş olmasıydı.

Bugün bunlardan geriye hiçbir şey kalmadı. Daha 1847'de, karnında geniş bir yarık açılan Mondétour labirentinden geriye muhtemelen hiçbir iz kalmamıştır. Chanvrerie Sokağı ve Corinthe, Rambuteau'nun kaldırım taşları altında yok oldular.

Corinthe önceden de söylediğimiz gibi Courfeyrac ve dostlarının buluşma değil, toplantı mekânıydı. Orayı Grantaire keşfetmiş, *Carpe Horas* yüzünden içeri girmiş ve *Carpes au Gras*'nın lezzetinden dolayı oranın gediklisi olmuştu. Orada yeniliyor, içiliyor, bağırılıyor; az, eksik ödeniyor, hiç hesap ödenmiyor; yine de herkes her zaman iyi ağırlanıyordu. Hucheloup Baba temiz yürekli bir adamdı.

Söylediğimiz gibi iyi yürekli bir adam olan Hucheloup bıyıklarıyla eğlenceli bir meyhaneci görüntüsü veriyordu. Her zaman asık yüzüyle müşterilerini âdeta ürkütmek istiyor, meyhanesine girenlere homurdanıyor, onlara servis yapacağına onlarla kavga çıkarmak istermiş gibi görünüyordu. Yine de sözümüzün arkasındayız, orada herkes her zaman iyi ağırlanıyordu. Meyhanesinin ününü artıran bu gariplikleri yüzünden gençler birbirlerine "Hadi gel Hucheloup Baba'nın homurdanmasını izleyelim," diyorlardı. Eskiden eskrim hocasıydı. Gür sesiyle tatlı bir şeytan gibi aniden kahkahalar atardı. Hüzünlü görünse de komik bir adamdı; tabancalara benzeyen enfiye kutuları gibi sizi korkutmaktan çok keyif alırdı. Gürlemesi aksırık gibiydi.

Karısı Hucheloup Ana sakallı ve çok çirkin bir yaratıktı.

1830'a doğru Hucheloup Baba'nın ölmesiyle sazan dolmasının sırrı da ortadan kayboldu. Epey sarsılan dul karısı meyhaneyi işletmeye devam etti. Ama tadı bozulan yemekler iğrençleşmiş, her zaman kötü olan şarabı sirkeye dönmüştü. Yine de Bossuet'nin söylediği kadarıyla Courfeyrac ve arkadaşları acıma duygusuyla oraya gitmeye devam ettiler.

Tıknefes bir kadın olan dul Hucheloup taşra anılarıyla can sıksa da, telaffuzuyla öykülerinin yavanlığını telafi ediyor, böylece köyü ve gençliğiyle ilgili anılarına çeşni katmış oluyordu. Bir zamanlar en büyük mutluluğunun akdikenlere konan kızılgerdanların ötüşünü dinlemek olduğunu söylüyordu.

"Restoranın" bulunduğu üst kattaki uzun ve geniş salonda tabureler, iskemleler, banklar, masalar ve topal bir bilardo masası vardı. Oraya salonun köşesinde bir geminin ambar ağzına benzeyen kare şeklinde bir delikle sonlanan dönen bir merdivenle çıkılıyordu.

Dar bir pencere ve her zaman yanan bir gaz lambasıyla aydınlanan bu salonun viran bir hali vardı. Tüm mobilyalar dört ayaklı olsalar da üç ayaklı gibi görünüyorlardı. Kireçle boyanmış beyaz duvarların tek süsü Hucheloup Ana'nın onuruna bir kömür parçasıyla yazılmış şu dörtlüktü:

> Karga burnuna tünemiş siğiliyle
> On adımda bir şaşkınlık, iki adımda bir korku yayardı herkese
> Titrersiniz her an sümkürmesin diye yüzünüze
> Ürperirsiniz düşmesin diye koca burnu bir gün ağzının içine.

Duvar yazısında anlatılana çok benzeyen Hucheloup Ana sabahtan akşama kadar bu dörtlüğün önünden büyük bir sükûnetle geçip gidiyordu. Matelote[40] ve Gibelotte[41] olarak anılan ve başka isimleri olup olmadığı bilinmeyen iki hizmetkâr Hucheloup Ana'ya masalara berbat şarap testileri ve karnı acıkanlar için tatsız tuzsuz yemeklerin konulduğu çanakları yerleştirerek yardım ediyorlardı. Hucheloup Baba'nın eski gözdesi olan Matelote iri yarı, yusyuvarlak, kızıl saçlı, çığırtkan, tüm mitolojik canavarlardan daha çirkin bir kadındı; yine de hizmetkârın her konuda efendisinden geride durması uygun düştüğünden Hucheloup Ana ka-

40 Balık yahnisi. (ç.n.)

41 Bıldırcın yahnisi. (ç.n.)

dar çirkin değildi. Uzun, ince, ufak gözlü, düşük gözkapaklı, teni lenf sıvısı gibi beyaz olan Gibelotte ise kronik bezginlikten muzdaripmiş gibi her zaman yorgun ve bitkindi, sabahları ilk o kalkar, akşamları en son o yatar, yorgunluğun uyuşuk gülümsemesiyle herkese, hatta diğer hizmetkâra bile hizmet ederdi.

Salon-restorana girmeden önce kapıda Courfeyrac'ın tebeşirle yazdığı şu uyarı okunuyordu:

Sıkıysa ziyafet ver, cesaretin varsa yemek ye.

II

Hazırlık Eğlenceleri

Laigle de Meaux –bilindiği gibi– diğer arkadaşlarından çok Joly'de kalıyordu. Bir kuşun dalı yuva edinmesi gibi, o da oraya tünemişti. İki dost birlikte yaşıyor, birlikte yemek yiyor, birlikte uyuyorlardı. Her şeyleri, hatta Musichettaları[42] bile neredeyse ortaktı. Keşişler böyle ikililere kendi aralarında *bini*[43] derler. 5 Haziran sabahı kahvaltı etmek için Corinthe'e gittiler, biraz üşütmüş olan Joly nezlesini Laigle ile paylaşmaya başlıyordu. Laigle'in giysisi yıpranmıştı, ama Joly şık giyinmişti.

Saat dokuz gibi Corinthe'in kapısından içeri girdiler.

Yukarıya çıktılar.

Matelote ve Gibelotte onları karşıladılar.

— İstiridye, peynir ve jambon, dedi Laigle.

Ve masaya oturdular.

Meyhanede onlardan başka kimse yoktu.

Joly ve Laigle'i iyi tanıyan Gibelotte masaya bir şişe şarap koydu.

42 Joly ve Laigle'in ortak metresi. (e.n.)

43 Çift. (ç.n.)

İlk istiridyelerini yerlerken merdivenin başında beliren bir baş:

— Geçiyordum. Muhteşem bir Brie peyniri kokusu geliyordu. Ben de içeri girdim, dedi.

Bu Grantaire'di.

Bir tabure çekip masaya oturdu.

Grantaire'i gören Gibelotte masaya iki şişe daha şarap getirdi.

Üç şişe olmuştu.

— Bu iki şişeyi de içecek misin? diye sordu Laigle.

— Herkes çok kurnaz, bir sen safsın, diye karşılık verdi Grantaire. İki şişe şarabın kimseye bir zararı olmaz.

Diğerleri yemekle, Grantaire ise şarapla başlamıştı. Yarım şişeyi hızla bitirdi.

— Demek midende delik var? diye sordu Laigle.

— Senin de dirseğinde, dedi Grantaire.

Ve kadehini boşalttıktan sonra ekledi:

— Vay canına, cenaze ağıtlarının kartalı, gömleğin eskimiş.

— Ben de öyle umuyorum. Gömleğim ve ben güzel bir uyum içindeyiz. Tüm kırışıklıklarımı, tüm şekilsizliklerimi benimsediği için canımı hiç sıkmıyor, her hareketimden hoşnut kalıyor; onu sadece beni sıcak tuttuğu için hissediyorum. Eski giysiler eski dostlara benzer.

— Bu doğru, diye haykırdı sohbete katılan Joly, eski bir giysi eski bir dosttur.

— Hele ki nezleli biri söylüyorsa, dedi Grantaire.

— Grantaire bulvardan mı geliyorsun? diye sordu Laigle.

— Hayır.

— Joly ile birlikte kortejin başını gördük.

— Muhteşem bir görüntüydü, dedi Joly.

— Bu sokak ne kadar da sakin! diye haykırdı Laigle. Paris'in altüst olduğunu kim söyleyebilir? Buranın eskiden manastırlarla dolu olduğu nasıl da belli! Tarihçi Sauval ve du

Breul listesini çıkarmışlar ve Başrahip Lebeuf. Her taraf keşiş kaynıyordu, ayakkabılısı, yalınayak gezeni, saçları kırpılmışı, siyahı, beyaz giyeni, Fransisken'i, Kapüsen'i, Karmelita'sı, küçük Augustin'i, büyük Augustin'i, yaşlı Augustin'i... Her taraf keşiş doluydu.

— Keşişlerden söz etmeyelim, diye araya girdi Grantaire, bende kaşıntı yapıyor.

Ardından haykırdı:

— Tüh! Bozuk bir istiridye yuttum. İşte yine evhamlanmaya başladım. İstiridyeler bozuk, hizmetkârlar çirkin. İnsanlıktan nefret ediyorum. Az önce Richelieu Caddesi'nde büyük bir kütüphanenin önünden geçtim. Kütüphane dedikleri o istiridye kabukları yığınını düşündükçe midem bulanıyor. Onca kâğıt! Onca mürekkep! Onca karalama! Demek bunların hepsini yazmışlar! İnsanın tüysüz bir iki ayaklı olduğunu hangi ahmak söylemişti? Ardından Floréal[44] olarak adlandırılmayı hak eden tanıdığım bir kıza rastladım, ilkbahar kadar güzeldi, dün yüzü çiçek bozuğuyla benek benek olmuş bir bankacı kendisini arzulamaya tenezzül ettiği için mutlu, büyülenmiş, kendinden geçmiş bir halde yürüyordu! Ne yazık! Kadınlar zarif delikanlılar kadar para babalarının da peşinde koşuyor; dişi kediler kuşu da fareyi de avlıyorlar. Bu hoppa daha iki ay önce çatı katında oturan kendi halinde bir kızdı, korselerinin bağcık deliklerine küçük bakır halkalar takıyor, dikiş dikiyordu, buna ne dersiniz? Kanepesini yatak olarak kullanıyor, çiçek saksının yanında halinden memnun görünüyordu. Şimdi bankacı karısı oldu. Bu dönüşüm dün gece gerçekleşti. Bu zavallıya sabah rastladığımda sevinç içindeydi. İşin iğrenç yanı, bu şıllığın dünkü kadar güzel olmasıydı. Yüzünden o para babasıyla birlikte olduğu anlaşılmıyordu. Güllerin kadınlardan eksik ya da üstün yanı, güllerin üzerlerinde dolaşan tırtılların izinin belli olması. Ah! Dünyada ahlak kalmadı, buna kanıt

44 Fransız Devrimi takviminin sekizinci ayı (20 Nisan-19 Mayıs). (ç.n.)

olarak aşkın sembolü mersinçiçeğini, savaşın sembolü defne ağacını, barışın simgesi o budala zeytin dalını, az kalsın çekirdeğiyle Âdem'i boğacak olan o elma ağacını ve etekliklerin atası o incir yaprağını gösterebilirim. Hakka gelince, hakkın ne anlama geldiğini öğrenmek ister msiniz? Galyalılar Clusium'a göz diktiler, Clusium'a destek çıkan Roma da onlara Clusium'un kendilerine karşı ne suç işlediğini sordu. Brennus cevap verdi: "Alba'nın, Fidena'nın, Equestiranların, Volsqueslerin, Sabinslerin size karşı işledikleri suçları. Onlar sizin komşularınızdı. Clusium da bizim komşumuz. Komşuluk konusunda sizinle hemfikiriz. Siz Alba'yı çaldınız, biz Clusium'u alıyoruz." Roma: "Clusium'u almayacaksınız," dedi. Brennus Roma'yı aldı. Ardından "Mağluplara yazıklar olsun!" diye haykırdı. İşte hak budur. Ah! Bu dünyada ne çok yırtıcı hayvan, ne çok kartal var! Tüylerim ürperiyor.

Kadehini doldurması için Joly'ye uzattı, ardından şarabını kafaya dikip sanki bir kadeh şarabı devirdiğini kimse, hatta kendisi bile görmemiş gibi sözlerine devam etti:

— Roma'yı alan Brennus bir kartaldır; sürtüğe sahip olan bankacı da bir kartaldır. Aralarında ahlaki açıdan hiçbir fark yok. Bu yüzden hiçbir şeye inanmayalım. Tek gerçek içmektir. Düşünceniz ne olursa olsun, sıska tavuğa Uri kantonu, şişman tavuğa Glaris kantonu gibi davranın, umurumda değil, içelim. Bana bulvardan, kortejden, kalabalıktan söz ettiniz. Demek bir devrim daha olacak? Yüce Tanrı'nın olanaklarının bu kadar kısıtlı olması beni şaşırtıyor. Olayların yivlerini sürekli yağlamak gerek. Yoksa takılıp kalıyor, çalışmıyor. Hemen bir devrim oluyor. Ulu Tanrı'nın elleri her zaman için o lanet makine yağıyla kapkara. Onun yerinde olsam, daha basit bir yöntem izler makinemi hep çalıştırmazdım, olayları ipliği koparmadan ilmik ilmik örerdim, yedek malzemeye, olağanüstü bir programa ihtiyaç duymazdım. Sizin ilerleme dediğiniz şey iki motorla, insanlar ve olaylarla yürüyor. Olaylar gibi insanlar da fazlasına ihtiyaç duyarlar;

insanlar arasında dahiler ve olaylar arasında devrimler olmalıdır. Büyük aksilikler doğaldır; eşyanın doğası gereğidir ve kuyrukluyıldızların görüntüsüne bakıldığında insan gökyüzünün de temsil için aktörlere ihtiyacı olduğunu sanabilir. Hiç beklenmedik bir anda, Tanrı gökkubbenin duvarına bir meteor asar. Ardından devasa bir kuyruğu sürükleyen birkaç garip yıldız ortaya çıkar. Ve bu da Sezar'ı öldürür. Brutus ona bir bıçak darbesi ve Tanrı ona bir yıldız darbesi indirir. Trak, işte kuzey kızıllığı, işte bir devrim, işte yüce bir adam; koca rakamlarla yazılmış 93, başrolde Napoléon, 1811 kuyrukluyıldızı afişin en üstünde. Ah! Beklenmedik tutuşmalarla yıldızlanan güzel, mavi afiş! Bum! Bum! Olağanüstü bir gösteri. Alıklar gözlerinizi kaldırın. Yıldız da, dram da her şey dizginsizce ilerliyor. Ulu Tanrım, bu kadarı çok, ama yeterli değil. İstisnai durumlarda başvurulan bu çareler heybetli görünseler de, beş para etmezler. Dostlarım, kader son çözüm yollarını deniyor. Bir devrim neyi kanıtlar? Tanrı'nın eli sıkışık. Geçmişle gelecek arasında bir süreklilik ilişkisi olduğu ve ikisini bir araya getiremediği için bir darbe yapıyor. Aslında, bu durum Yehova'nın refah durumu konusundaki tahminlerimi doğruluyor ve hem yukarıda hem aşağıda bunca felaketi, yiyecek bir darı tanesi bulamayan kuştan, yüz bin franklık geliri olmayan bana kadar hem gökyüzünde, hem yeryüzünde bunca alçaklığı, pintiliği, hasisliği, rezilliği, insanlığın, hatta asılan Condé prensinin de kanıtladığı gibi kralların yozlaşmış, uğursuz kaderlerini, başucu noktasındaki yırtıktan esen rüzgârlardan başka bir şey olmayan kışı, sabahın ilk kızıllığında tepelerin zirvesinde beliren bunca rezaleti, çiy taneleri denilen o sahte incileri, parlaklığı aldatıcı olan kırağıyı, düğmeleri sökülmüş insanlığı, yamalanmış olayları ve Güneş'teki onca lekeyi, Ay'daki onca çukuru, her yanda onca yoksulluğu gördükçe, Tanrı'nın elinin bol olduğundan şüphe ediyorum. Sorun yokmuş gibi göründüğü doğru, ama bir sorun olduğunu hissediyorum. Kasası

boşalmış bir tüccarın balo düzenlemesi gibi devrim yapıyor. Tanrıların görünüşüne bakıp karara varmamalı. Göğün yıldızları arasından yoksul, düzeni bozulmuş bir evreni görür gibi oluyorum. Bu yüzden huzursuzum. Bakın, bugün 5 Haziran, hava hâlâ karanlık; sabahtan beri günün doğmasını bekliyorum, doğmuyor ve bahse girerim doğmayacak. Az maaşa çalışan memurun düzensizliğine benziyor. Evet, her şey karmakarışık olmuş, hiçbir şey hiçbir şeye uymuyor, bu eski dünyanın suyu çıkmış, ben muhalefetin saflarındayım. Her şey tersine gidiyor, evren dalga geçiyor. Çocuk isteyenlerin çocuğu olmuyor, çocuk istemeyenlerin çocuğu oluyor. Sonuç olarak kafamın tası atıyor. Ayrıca bu kel kafalı Laigle de Meaux'yu görmek canımı sıkıyor, bu dazlakla aynı yaşta olduğumu düşünmek kendimi aşağılanmış hissetmeme neden oluyor. Zaten eleştiriyorum, hakaret etmiyorum. Evren neyse o. Burada hiçbir kötü niyetim olmadan âdet yerini bulsun diye konuşuyorum. Yüce Tanrı en derin saygılarımı kabul edin. Ah! Olympos'un tüm ermişleri, cennetin tüm tanrıları, ben Parisli olmak, yani iki raket arasındaki tenis topu gibi aylaklar takımıyla isyancılar güruhu arasında gidip gelmek için yaratılmamalıydım! Ben tüm gün, bakir bir erkeğin düşleri kadar şehvetli, oryantal dans eden dilberleri seyreden bir Türk ya da Beaucelu bir köylü ya da etrafı zarif hanımefendilerle çevrilmiş Venedikli bir soylu ya da bir piyadenin yarısını Alman federasyonuna bahşeden ve çoraplarını çitin, yani hudutun üzerinde kurutan bir Alman prensi olmak isterdim! Ben bu insanlar gibi yaşamak için doğdum! Evet Türk dedim ve sözümün arkasındayım. Türk sözcüğünü neden hep kötü anlamda kullandıklarını anlamıyorum; Muhammed'in iyilikleri de vardır; hurili sarayları ve odalıklı cennetleri icat ettiği için ona saygı duyuyorum! Cennette hem zengine hem fakire yer ayıran tek din olan İslamiyet'e hakaret etmeyelim! Şimdi içelim, ısrar ediyorum. Dünya büyük bir saçmalık. Ve tüm bu ahmaklar yaz orta-

sında, haziran ayında, kollarına bir kız takıp tarlalarda kesilmiş otların kokusunu içlerine çekeceklerine, dövüşecekler, birbirlerini katledecekler! Gerçekten de, bu kadar budalalık olmaz. Biraz önce bir eskicide gördüğüm kırılmış bir fener aklıma artık insanlığı aydınlatma zamanının geldiği düşüncesini getirdi. Evet işte yine kederlendim! Bir istiridye ile bir devrimi tersten yutmak yine içimi sızlattı. Ah! Korkunç eski dünya! İnsanlar orada çalışıp çabalıyor, işsiz kalıyor, fuhuş yapıyor, birbirini öldürüyor, her şeye alışıyorlar!

Ve Grantaire bu konuşma nöbetinin ardından hak ettiği bir öksürük nöbetine tutuldu.

— Devrim demişken, diye araya girdi Joly, Marius âşık olmuş belli ki.

— Kime âşık olmuş biliyor musunuz? diye sordu Laigle?

— Nayır.

— Hayır mı?

— Nayır! diyorum.

— Marius'ün aşkları! diye haykırdı Grantaire. Görür gibi oluyorum. Marius bir sistir ve kendine uygun bir buhar bulmuştur. Marius şair takımından. Şair demek çılgın demektir. *Tymbroeus Apollon*. Çılgın şiir tanrısı. Marius ve Marie ya da Maria ya da Mariette, garip iki âşık olmalılar. İlişkilerinin nasıl yürüdüğünü tahmin edebiliyorum. Öpücüğün unutulduğu kendinden geçişler. Yeryüzünde iffetli, sonsuzlukta şehvetlidirler. Ruhlarının duyuları vardır. Yıldızlarda yatarlar.

İkinci şişesini açan Grantaire ikinci söylevine başlamak üzereymiş gibi görünürken merdivenin ağzından içeri biri girdi. Yaşından ufak görünen bu kısa boylu, sarı saçlı, sivri yüzlü, parlak gözlü, uzun saçlı çocuk yağmurdan ıslanmıştı, üzerindeki yırtık pırtık giysilere rağmen halinden memnun görünüyordu.

Çocuk hiçbirini tanımasa da, hiç tereddüt etmeden doğrudan Laigle de Meaux'ya hitap etti:

— Mösyö Bossuet siz misiniz?

— Bu benim lakabım, diye yanıtladı Laigle. Benden ne istiyorsun?

— Bulvardaki uzun boylu, sarışın bir adam bana "Hucheloup Ana'yı tanıyor musun?" diye sordu. Ben de "Evet, Chanvrerie Sokağı'ndaki yaşlı dul dedim." Bana "Oraya gidip mösyö Bossuet'yi bulacaksın ve ona benim adıma A-B-C diyeceksin," dedi. Bu aranızdaki bir şaka, öyle değil mi? Bana yarım frank verdi.

— Joly bana yarım frank borç ver, dedi Laigle, ardından Grantaire dönüp aynı şeyi söyledi.

Laigle yarım frankı çocuğa verdi.

— Teşekkürler mösyö, dedi küçük çocuk.

— İsmin ne? diye sordu Laigle.

— Navet, Gavroche'un arkadaşıyım.

— Bizimle kal, dedi Laigle.

— Bizimle yemek ye, dedi Grantaire.

— Kalamam, kortejdeyim, "Kahrolsun Polignac!" diye bağıran benim.

Ayağını olabildiğince geriye doğru uzatarak mümkün olan en saygıdeğer selamlamayı yapıp gitti.

Çocuk gidince Grantaire yeniden başladı:

— Saf bir yumurcak. Yumurcakların birçok türü var. Noter yumurcak ayak işlerini görür, aşçı yumurcağa yamak denir, fırıncı yumurcağa çırak denir, uşak yumurcağa çömez denir, denizci yumurcağa miço denir, asker yumurcağa acemi denir, ressam yumurcağa çaylak denir, tüccar yumurcağa cingöz denir, saraylı yumurcağa prens denir, yumurcak krala veliaht denir, yumurcak tanrıya yavrucak denir.

Burada düşüncelere dalan Laigle alçak sesle:

— A-B-C Lamarque'ın cenaze töreni anlamına geliyor, dedi.

— Uzun boylu sarışın, diye ekledi Grantaire, sana haberi Enjolras göndermiş.

— Gidecek miyiz? diye sordu Bossuet.

— Yağmur yağıyor, dedi Joly. Suda değil sıcakta kalmam lazım. Nezle olmak istemiyorum.

— Ben burada kalıyorum, dedi Grantaire. Yemeği cenaze arabasına tercih ederim.

— Sonuç olarak burada kalıyoruz, dedi Laigle. Tamam içelim o zaman. Zaten cenaze törenini kaçırmamız ayaklanmaya katılmayacağımız anlamına gelmez.

— Ah! Ayaklanma, ben de orada olacağım, diye haykırdı Joly.

Laigle ellerini ovuşturdu:

— İşte eksik yanlarıyla halkı tedirgin eden 1830 Devrimi'nin kusurlarını gideriyoruz.

— Sizin devriminiz beni pek de ilgilendirmiyor, dedi Grantaire. Ben bu hükümetten tiksinmiyorum. Taht geri kafalı burjuvalarla ılımlılaştırıldı. Kralın asası şemsiyeye dönüştü. Aslında Louis-Philippe'in bu havada asasının bir ucunu halka karşı yöneltip, diğer ucunu gökyüzüne karşı şemsiye olarak kullanacağını düşünüyorum.

Salon karanlıktı, iri bulutlar aydınlığın içeri sızmasını engelliyordu. Meyhanede ve sokakta kimse yoktu, herkes "olayları izlemeye" gitmişti.

— Öğle vakti mi yoksa gece yarısı mı, göz gözü görmüyor, Gibelotte ışık getir! diye bağırdı Bossuet.

Grantaire kederle içkisini içiyordu.

— Enjolras beni küçümsüyor, diye mırıldandı. Enjolras Joly hasta, Grantaire sarhoştur diye düşünüp Navet'yi Bossuet için yolladı. Beni çağırsaydı peşinden giderdim. Kendi bilir! Onun cenaze törenine gitmeyeceğim.

Bu kararı alan Bossuet, Joly ve Grantaire meyhaneden dışarı çıkmadılar. Saat ikiye doğru dirseklerini dayadıkları masanın üzeri şişelerle dolmuştu. Biri yemyeşil olmuş bakır bir şamdanda, diğeri kırık bir şişenin ağzında, iki mum yanıyordu. Grantaire, Joly ve Bossuet'yi şaraba doğru çekerken, Bossuet ve Joly de Grantaire'i neşeye sürüklemişlerdi.

Grantaire öğleden beri, düşlerin vasat yaratıcısı şarabın sınırını aşmıştı. Sıkı içiciler söz konusu olduğunda şarap olağan bir itibardan yanadır. Sarhoşluk söz konusu olduğunda bir kara, bir de ak büyü vardır: Şarap ak büyüden ibarettir. Grantaire düşlerin macerasever içkicisiydi. Karanlık sarhoşluğun kapısı önünde açılır açılmaz, onu kapatacağına, daha da açıyordu.Şişeleri bırakıp eline kocaman bir bira bardağı almıştı. Bu bardak uçurumdu. Yanında afyon ya da haşhaş yoktu ve beynini alacakaranlıkla doldurmak istediğinden, çözümü korkunç uyuşukluklara yol açan cin, siyah bira ve absent karışımında bulmuştu. Bira, cin ve absentten oluşan bu üçlü buğu ruha bir kurşun gibi çöker. Semavi kelebek bu üç karanlıkta boğulur ve belli belirsiz bir yarasa kanadında birikmiş zarsı bir buğunun içinde üç sessiz cadı vücut bulur: Karabasan, Gece ve Ölüm, hep birlikte uykudaki Psike'nin üstünde uçuşurlar.

Grantaire henüz bu iç karartıcı aşamadan uzak ve çok neşeliydi, Bossuet ve Joly de ona eşlik ediyor, kadeh tokuşturuyorlardı. Grantaire sözlerinin ve düşüncelerinin eksantrik vurgusuna el kol hareketlerini ekliyor, sol yumruğunu ağırbaşlı bir tavırla dizine yaslıyor, kolu gönye gibi duruyordu. Açılmış boyun bağıyla, bir taburenin üzerine ata biner gibi oturmuştu, dolu bardağını sağ elinde tutarken iri yarı hizmetkâr Matelote'a şu anlamlı sözleri ediyordu:

— Sarayın kapıları açılsın! Herkes akademi üyesi olsun ve Madam Hucheloup'yu kucaklama hakkına sahip olsun! Hadi içelim.

Ve Hucheloup Ana'ya dönerek ekliyordu:

— Antika ve miadı dolmuş kadın, yaklaş da seni seyredeyim!

Ve Joly haykırıyordu:

— Batelote ve Gibelotte, arşık Grantaire'e ijki vermeyin. Şılgın gibi para harjıyor. Bu zabahtan beri neredeyse üç frankı yedi bitirdi.

Ve Grantaire araya giriyordu:

— Yıldızları benim iznim olmadan masanın üzerine mum niyetine kim koydu?

Bossuet körkütük sarhoş olmuştu ama sükûnetini koruyordu.

Açık pencerenin kenarına yaslandığı için yağan yağmur sırtını ıslatıyor, iki arkadaşını izliyordu.

Aniden arkasından gelen uğultuyu, hızlı ayak seslerini, "Silah başına!" haykırışlarını duydu. Geriye döndüğünde Saint-Denis Sokağı'nda, Chanvrerie Sokağı'nın ucunda karabinasıyla Enjolras'ı, tabancasıyla Gavroche'u, kılıçlarıyla Feuilly ve Courfeyrac'ı, tüfekleriyle Jean Prouvaire, Combeferre ve Bahorel'i ve arkadan gelen öfkeli kalabalığı gördü.

Chanvrerie Sokağı'nın uzunluğu bir tüfek menzili kadardı. İki elini ağzının etrafında bir boru gibi birleştiren Bossuet bağırdı:

— Hey! Courfeyrac! Courfeyrac!

Bossuet'yi fark eden Courfeyrac Chanvrerie Sokağı'nda birkaç adım attıktan sonra haykırdı: "Ne istiyorsun?"

— Nereye gidiyorsunuz?

— Barikat kurmaya, diye karşılık verdi Courfeyrac.

— Tamam o zaman burası uygun! Burada kurun!

— Hakkın var Aigle, dedi Courfeyrac.

Ve Courfeyrac'ın tek işaretiyle kitle Chanvrerie Sokağı'na yöneldi.

III

Grantaire'in Üzerine Gece Çökmeye Başlıyor

Seçilen yer gerçekten de elverişliydi, girişi genişti, sonu dardı, çıkmaz sokağı andırıyordu, köşedeki Corinthe Meyhanesi de geçişi zorlaştırıyordu, Mondétour Sokağı'nın sa-

ğını ve solunu kapatmak kolaydı, o yüzden olası tek saldırı Saint-Denis Sokağı'ndan, yani karşı cepheden ve açıklıktan gelebilirdi. Sarhoş Bossuet'nin gözleri açlık çeken Hannibal'inkiler kadar keskinleşmişti.

Kitle oraya yığılınca tüm sokak dehşete kapıldı. Gelip geçenler, tezgâhçılar ortadan kaybolmuş, göz açıp kapayıncaya kadar sağdaki, soldaki dükkânlar, kapılar, pencereler, panjurlar, çatı pencereleri, her boyuttta pencere kanatları, zemin kattan çatıya kadar tüm açıklıklar kapanmıştı. Ürken yaşlı bir kadın çamaşırlarını astığı iki çubuklu penceresinin önüne mermilerin etkisini hafifletmek için bir şilte koymuştu. Kitle önüne yığıldığı için sadece meyhane açık kalmıştı. Hucheloup Ana "Ah Tanrım! Ah Tanrım!" diye iç çekiyordu.

Bossuet Courfeyrac'ın yanına inmişti.

Joly pencereden bağırıyordu:

— Courfeyrac şemsiyeni yanına almalıydın. Nezle olacaksın.

Bu arada, birkaç dakika içinde meyhanenin parmaklıklı camından yirmi demir çubuk koparılmış, sokağın yirmi metrelik bölümünde kaldırım taşları sökülmüştü; Gavroche ve Bahorel gelirken Anceau adındaki bir kireç tüccarının yük arabasını almışlardı, bu arabanın içindeki kireç dolu üç fıçı üst üste dizili kaldırım taşlarının altına yerleştirilmişti. Merdivenin kapağını açıp mahzene inen Enjolras, dul Hucheloup'nun tüm boş fıçılarını almış, diğer fıçıların yanına destek olarak yerleştirmişti. Feuilly yelpazelerin ince çubuklarını canlı renklerle boyayıp süslemeye alışık olan parmaklarıyla fıçıları ve devrilen arabayı iki devasa taş yığınıyla sağlamlaştırmıştı. Birçok şey gibi birdenbire ortaya çıkan bu taşların nereden geldiği bilinmiyordu. Komşu bir evin cephesinden sökülen kirişler fıçıların üzerine yatırılmıştı. Bossuet ve Courfeyrac geri döndüklerinde, sokağın yarısı bir insan boyundan daha yüksek bir surla kapanmıştı. Yıkarak inşa etme konusunda hiçbir şey halkın eli kadar becerikli değildir.

Matelote ve Gibelotte emekçilerin arasına karışmışlardı. Gibelotte gidip gelip moloz taşıyordu. Bezginliğiyle barikatın kurulmasına yardım ediyordu. Uykulu bir halde şarap servisi yapar gibi kaldırım taşı servisi yapıyordu.

Sokağın önünden iki beyaz at koşulmuş bir omnibüs geçti.

Bossuet kaldırım taşlarının üzerinden atladı, koştu ve arabayı durdurdu; yolcuları aşağıya indirdi, "hanımlara" elini uzattı, sürücüyü gönderdikten sonra atları yularından tuttu, çekerek arabayı getirdi.

— Omnibüsler Corinthe'in önünden geçmiyorlar, dedi. *Non licet omnibus adire Corinthum.*

Birazdan, koşum takımları çıkarılmış atlar Mondétour Sokağı'nda rastgele geziniyordu; yan yatırılmış omnibüs sokağın girişini tamamen kapatmıştı.

Neye uğradığını şaşıran Hucheloup Ana üst kata sığınmıştı.

Gözleri boş boş bakarken alçak sesle sızlanıyordu. Korkudan çığlıklarını bastırıyor, "Dünyanın sonu geldi," diye mırıldanıyordu.

Hucheloup Ana'nın iri, kırmızı, kırışık boynuna öpücük konduran Joly, Grantaire'e:

— Sevgili dostum, bir kadının boynunu hep son derece zarif bir şey olarak görmüşümdür, diyordu.

Ama Grantaire dithyrambosun doruklarına çıkmıştı. Birinci kata çıkan Matelote'u belinden kavramıştı ve pencerenin önünde kahkahalar atıyordu.

— Matelote çok çirkin! diye bağırıyordu, Matelote düşsel bir çirkinliktir! O bir hayaldir. İşte nasıl doğduğunun sırrı: Katedrallere oluk yapan gotik bir Pygmalion bir gün oluklardan birine, hem de en çirkinine âşık olmuş, Aşk'a ona hayat vermesi için yalvarmış ve bu aşktan Matelote doğmuş. Yurttaşlar ona bir bakın! Saçları Tiziano'nun metresi gibi kurşun kromat renginde ve iyi bir kız. Sizi temin

ederim ki iyi çarpışacak. Her iyi kızın içinde bir kahraman vardır. Hucheloup Ana'ya gelince yürekli bir ihtiyardır. Bıyıklarına baksanıza! Onlar kocasından miras kaldı. Hafif süvari askeri! O da çarpışacak. Bu ikisi bütün mahalleye korku salacak. Yoldaşlar, margarik asitle formik asit arasında on beş aracı asit olduğu nasıl doğruysa, hükümeti devireceğimiz de o kadar doğru; zaten hiçbir şey umurumda değil. Mösyöler matematiği kavrayamadığım için babam benden hep nefret etti. Aşk ve özgürlük dışında bir şeyden anlamam. Ben uysal çocuk Grantaire'im! Hiçbir zaman param olmadığı için paraya alışamadım. Bu yüzden hiç parasız kalmadım; ama zengin olsaydım etrafta hiç fakir kalmazdı! O zaman görürdünüz! Ah! İyi yüreklilerin keseleri dolu olsaydı, her şey yoluna girecekti! İsa'nın elinde Rothschild'ın servetinin olduğunu hayal ediyorum da... ne iyilikler yapardı! Matelote bana sarılın! Hem şehvetli hem çekingensiniz! Yanaklarınız bir kız kardeşin öpücüğünü beklerken, dudaklarınız bir sevgilinin öpücüğünü arzuluyor.

— Kes sesini şarap fıçısı! dedi Courfeyrac.

Grantaire karşılık verdi:

— Ben Toulouse belediye başkanıyım ve Toulouse edebiyat akademisi üyesiyim!

Barikatın üstünde elindeki tüfekle ayakta duran Enjolras güzel ve ciddi yüzünü yukarı kaldırdı. Bilindiği gibi Spartalı ruhuna sahip olan Enjolras ilkelere aşırı bağlıydı. Leonidas'la Termopylae'de ölebilir, Cromwell'le Drogheda'yı yakabilirdi.

— Grantaire, diye bağırdı, git şarabını başka yerde iç. Burası coşkunun alanı, ayyaşlığın değil. Barikatın şanını lekeleme!

Bu öfkeli sözler Grantaire üzerinde garip bir etki yarattı. Yüzüne bir bardak soğuk su çarpılmıştı sanki. Birdenbire ayılır gibi oldu. Pencerenin yanındaki masaya oturup dirseklerini yasladıktan sonra büyük bir sükûnetle baktığı Enjolras'a seslendi:

— Bırak burada uyuyayım.

— Git başka yerde uyu.

Ama sevgi dolu bulanık gözlerini ondan ayırmayan Grantaire karşılık verdi:

— Bırak ölene kadar burada uyuyayım.

Enjolras onu küçümseyen bakışlarla inceledi:

— Grantaire sen inanmaktan, düşünmekten, arzulamaktan, yaşamaktan ve ölmekten hiçbir şey anlamazsın.

Grantaire ciddi bir ses tonuyla yanıtladı:

— Göreceksin.

Anlaşılmaz birkaç söz daha geveledikten sonra ağırlaşan başı masanın üzerine düştü; Enjolras'ın onu fırlattığı sarhoşluğun ikinci evresinde bu çok doğaldı, birazdan uyumuştu.

IV

Hucheloup Ana'yı Teselli Etme Girişimi

Bahorel barikatın üstünde kendinden geçmiş bir halde haykırıyordu:

— İşte sokağın kolları, yakası açıldı! Ne kadar şık görünüyor!

Courfeyrac meyhaneyi parça parça yıkarken bir yandan da dul meyhaneci kadını teselli etmeye çalışıyordu.

— Hucheloup Ana, geçen gün Gibelotte pencerenizden halı silkeledi diye hakkınızda zabıt tutulduğunda, para cezası kesildiğinde yakınmıyor muydunuz?

— Evet mösyö Courfeyrac. Ah! Tanrım, bu masamı da mı o korkunç yığının üzerine koyacaksınız? Halı silkeleme dışında, hükümet çatıdan sokağa düşen bir saksı yüzünden de bana yüz frank para cezası kesti. Bu iğrenç bir davranış değil mi?

— Tamam işte Hucheloup Ana, intikamını alıyoruz.

Hucheloup Ana bu telafinin kendisine ne çıkar sağlayacağını anlamamış gibi görünüyordu. Kocasından tokat yiyip babasının yanına giden ve intikam hırsıyla:

— Baba, kocamdan bu küstahlığın öcünü almalısın, diyen Arap kızı kadar tatmin olmuştu. Kızın babası "Hangi yanağına tokat attı?" diye sormuştu.

— Sol yanağıma.

Baba sağ yanağına bir tokat atıp, şöyle demişti:

— İşte şimdi halinden memnun olmalısın. Git kocana de ki o benim kızımı tokatladı, ben de onun karısını tokatladım.

Yağmur durmuştu, gruba yeni katılanlar vardı. İşçiler gömleklerinin altında bir varil barut, içinde kezzap şişeleri olan bir sepet, iki üç karnaval meşalesi ve "kralın şenliğinden kalma" bir küfe dolusu fener getirmişlerdi. Şenlik 1 Mayıs'taydı, yani üzerinden çok geçmemişti. Bu malzemeleri Saint-Antoine Mahallesi'nde bakkallık yapan Pépin'in gönderdiği söyleniyordu. Chanvrerie Sokağı'nın tek lambasını, Saint-Denis Sokağı'nın, yakınlardaki Mondétour, Cygne, Prêcheurs, Grande-Truanderie ve Petite-Truanderie sokaklarının fenerlerini kırdılar.

Yönetim tamamen Enjolras, Combeferre ve Courfeyrac'ın elindeydi. Şimdi aynı anda iki barikat daha kuruluyordu, ikisi de Corinthe Meyhanesi'ne yaslanmıştı, gönyeyi andırıyorlardı; büyük barikat Chanvrerie Sokağı'nı, küçüğü Mondétour Sokağı'nın Cygne Sokağı tarafını kapatıyordu. Çok dar olan bu ikinci barikat fıçılar ve kaldırım taşlarıyla örülmüştü. Orada yaklaşık elli işçi vardı, otuzu silahlıydı; zira yolda gelirken, bir silah dükkânından toptan silah ödünç almışlardı.

Hiçbir şey bu grup kadar ilginç, alacalı bulacalı olamazdı. Birinin kısa bir ceketi, bir süvari kılıcı ve iki toplu tabancası vardı; bir diğeri gömlek giymiş, yuvarlak bir şapka takmıştı ve omzunda bir barut kesesi asılıydı; göğsüne dokuz kat gri mukavva sarmış üçüncü bir kişinin elinde bir saracın çelik

burgusu vardı. İçlerinden biri "Sonuncusuna kadar yok edelim ve süngümüzün ucunda ölelim!" diye bağırıyordu. Bu adamın elinde süngü yoktu. Bir diğeri redingotunun üzerinde bir ulusal muhafız kayış takımını ve kılıfının üzerinde *kamu düzeni* yazan bir fişekliği sergiliyordu. Üzerlerinde alay numarası yazan çok sayıda tüfek, az sayıda şapka, çok sayıda çıplak kol, birkaç mızrak vardı, fular takan yoktu. Bunlara her yaştan, farklı yüzlerden insanı, solgun yüzlü gençleri, tenleri esmerleşmiş liman işçilerini ekleyin. Hepsi aceleyle çalışıyor, birbirlerine yardım ediyor, olasılıklardan, sabah üçe doğru bir destek alayının geleceğinden, Paris'in ayağa kalkacağından söz ediyorlardı. Birbirlerinin ismini bilmeyen kardeşlere benziyorlardı. Büyük tehlikelerin, birbirini hiç tanımayan insanların kardeşliğine ışık tutmak gibi güzel bir yanı vardır.

Mutfakta ateş yakılmıştı ve o ateşte bir mermi kalıbının içinde güğümler, kaşıklar, çatallar, meyhanede gümüş ve kalay adına ne varsa eritiliyordu. Bir yandan da içki içiliyordu. Fişek kapsülleri ve iri saçmalar masada şarap bardaklarıyla yan yana duruyordu. Bilardo salonunda Hucheloup Ana, Matelote ve Gibelotte –her biri korkudan farklı etkilenmişti, biri afallamış, biri soluk soluğa kalmış, biri de canlanmıştı– sargı bezi hazırlamak için toz bezi yırtıyorlardı; sakallı, bıyıklı, yapılı çamaşırcı kadınlar gibi bezleri ayıklayan ve kadınları korkudan titreten üç isyancı da onlara yardım ediyordu.

Courfeyrac, Combeferre ve Enjolras'ın Billettes Sokağı'nın köşesinde gruba katıldığını gördükleri uzun boylu adam küçük barikatta büyük bir gayretle çalışıyordu. Gavroche büyük barikattaydı. Courfeyrac'ın evinde bekleyen ve ona Marius'ü soran delikanlıya gelince, omnibüs devrilirken ortadan kaybolmuştu.

Barikatın üzerinde âdeta ışıklar saçarak uçuşan Gavroche kendini isyancıları canlandırmakla görevlendirmişti. Gidiyor, geliyor, çıkıyor, iniyor, yeniden çıkıyor, yerinde durmuyor, kıvılcımlar saçıyordu. Sanki herkesi cesaretlendirmek için ora-

daydı. Arı gibi iğnesi mi vardı? Evet kuşkusuz yoksuldu. Kanatları mı vardı? Evet kuşkusuz neşeliydi. Gavroche girdap gibiydi. Her yerde görünüyor, sesi her yerde duyuluyor, âdeta havayı doldurarak aynı anda herkesi teşvik ediyordu. Devasa barikat onu sağrısında hissediyor, o oradayken kimse çalışmaya ara veremiyordu. Aylakların canını sıkıyor, tembelleri uyarıyor, yorulanları canlandırıyor, düşüncelere dalanların sabrını taşırıyor, kimilerini neşelendirirken, kimilerini soluk soluğa bırakıp kızdırıyor, herkesi harekete geçiriyor, bir öğrenciyi iğnelerken bir işçiyi ısırıyordu. Duruyor, yeniden harekete geçiyor, tüm uğultuların ve çabaların üzerinde uçuşuyor, bir o yana bir bu yana sıçrıyor, mırıldanıyor ve devasa devrimin at arabasındaki sinek gibi herkese vızıldıyordu.

Küçük kolları sürekli hareket ediyor, küçük ciğeri sürekli uğulduyordu.

— Hadi! Kaldırım taşı getirin! Fıçıları getirin! Ivır zıvır getirin! Nerede var? Ve deliği tıkamak için bir küfe alçı gerek. Barikatınız çok küçük. Daha da yükseltmek gerek. Her şeyi ekleyin, her şeyi bir araya getirin, her şeyi birbirine yaslayın. Evi parçalayın. Bir barikat Gibou Ana'nın çayına benzer. İşte camlı bir kapı.

Bu son sözler üzerine emekçiler bağrışmaya başladı:

— Camlı bir kapı! Camlı kapıyı ne yapmamızı istiyorsun ufaklık?

— Herküller! diye karşılık verdi Gavroche, camlı kapı bir barikatta çok işe yarar. Saldırıyı engellemese de, barikatın ele geçirilmesini zorlaştırır. Demek üzerinde şişe kırıkları olan bir duvarın üzerinden hiç elma aşırmadınız? Camlı kapı barikatın üzerine çıkmak isteyen ulusal muhafızın ayak nasırlarını keser. Elbette! Cam haindir. Ah şuraya bakın dostlar! Anlaşılan hayal gücünüz hiç gelişmemiş.

Zaten tabancasının horozu yok diye öfkeliydi. Herkesin yanına gidip "Tüfek istiyorum. Bana neden tüfek verilmiyor?" diyordu.

— Tüfek mi? dedi Combeferre.

— Elbette! diye karşılık verdi Gavroche, neden olmasın? 1830'da X. Charles'la çatıştığımızda tüfeğim vardı!

Enjolras omuzlarını silkti.

— Büyüklerin hepsine yetecek kadar silah olduğunda, çocuklara verilmeye başlanacak.

Kibirli bir ifadeyle ona doğru dönen Gavroche karşılık verdi:

— Benden önce ölürsen seninkini alırım.

— Bacaksız! dedi Enjolras.

— Toy delikanlı! dedi Gavroche.

Yolunu şaşıran şık bir delikanlının sokağın sonundan geri döndüğünü gören Gavroche bağırdı:

— Delikanlı bize katılın! Demek bu yaşlı ülke için hiçbir şey yapılmıyor?

Delikanlı kaçtı.

V

Hazırlıklar

O dönemin gazeteleri *ele geçirilemez bir kale* olarak niteledikleri Chanvrerie Sokağı'ndaki barikatın boyunun birinci kat yükseliğinde olduğunu söylerken yanılıyorlardı. Aslında boyu altı yedi ayağı geçmeyen barikat isyancıların gerektiğinde arkasına saklanacakları, hâkimiyeti elinde bulunduracakları, hatta içeriden kardırım taşlarıyla dört basamaklı bir merdivenle zirvesine tırmanacakları şekilde hazırlanmıştı. Barikatın Anceau'nun arabasıyla devrilmiş omnibüsün tekerleklerine yerleştirilmiş kalaslar ve tahtalarla birbirine bağlanan, kaldırım taşı yığınları ve fıçılardan oluşan ön cephesi karşıdan dimdik ve karmakarışık görünüyordu.

Gerektiğinde giriş çıkış yapılabilmesi için, evlerin duvarlarıyla barikatın meyhaneden en uzak ucu arasında bir insanın geçebileceği genişlikte bir aralık bırakılmıştı. Omnibüsün havaya dikilmiş ve iplerle desteklenmiş okunun ucunda asılı kızıl bayrak barikatın üzerinde dalgalanıyordu. Meyhanenin arkasına gizlenmiş olan küçük Mondétour barikatı fark edilmiyor, iki barikat birlikte gerçek bir tabya oluşturuyordu. Gerektiğinde dışarıyla iletişim kurmak isteyen, tehlikeli ve aşılması zor Prêcheurs Sokağı yönünden saldırı beklemeyen Enjolras ve Courfeyrac Mondétour Sokağı'nın Prêcheurs Sokağı aracılığıyla Les Halles'e açılan diğer girişini kapatmamışlardı.

Stratejik yaklaşımıyla, Folard'ın sıçan yolu olarak adlandıracağı bu açık bırakılmış girişle ve meyhanenin çıkıntılı köşesini dikkate alırsak barikatın içi, her yanı çevrili düzensiz bir dörtgen oluşturuyordu. Büyük barikatla sokağın dibindeki evler arasında yirmi adım vardı ve bu haliyle barikatın, sırtını boş olmayan ama zemin kattan çatıya kadar tüm pencereleri kapalı bu yüksek evlere dayadığı söylenebilirdi.

Tüm bu çalışmalar bir saatten daha az bir sürede hiçbir aksilik çıkmadan ve tüylü bir başlık ya da bir süngü belirmeden tamamlanmıştı. Ayaklanmanın bu anında bile Saint-Denis Sokağı'na giren birkaç burjuvalar Chanvrerie Sokağı'na bir göz atıp barikatı görünce adımlarını sıklaştırıyorlardı.

İki barikatın yapımı tamamlandı, bayrak asıldı, meyhaneden bir masa getirildi; masanın üstüne çıkan Courfeyrac Enjolras'ın getirdiği köşeli sandığı açtı. Sandık fişek doluydu. Fişekler ortaya çıkınca, en cesurlarının bile korkudan içi titredi ve kısa bir sessizlik oldu.

Courfeyrac gülümseyerek fişekleri dağıttı.

Herkes otuz fişek aldı. Çoğu, araç gerecin eritilmesiyle elde edilen mermilere barut dolduruldu. Bir varil yedek barut da ihtiyaç olması halinde kullanılmak üzere kapının yanındaki masada duruyordu.

Seferberlik çağrısı Paris'in her yerinde yankılanıyor, susmak bilmiyordu, artık kimsenin dikkatini çekmeyen tekdüze bir gürültüye dönüşmüştü. Bu uğultu iç karartıcı dalgalarla kâh uzaklaşıyor, kâh yaklaşıyordu.

Hiç acele etmeden, topluca, görkemli bir ağırbaşlılıkla tüfekler ve karabinaları doldurdular. Enjolras biri Chanvrerie Sokağı'na, ikincisi Prêcheurs Sokağı'na, üçüncüsü Petite-Truanderie Sokağı'nın köşesine olmak üzere üç nöbetçi yerleştirdi. Barikatlar hazırlanıp, mevziler belirlenip, tüfekler doldurulup nöbetçiler yerleştirildikten sonra, artık hiç kimsenin geçmediği, kimsenin hareket etmediği bu mezar kadar sessiz evlerin, çökmeye başlayan alacakaranlığın büyüyen karaltılarının, trajik ve ürkütücü bir şeylerin ilerlediği hissini yaratan bu karanlığın ve sessizliğin ortasında yalıtılmış, silahlanmış, kararlı bir halde sükûnetle beklemeye başladılar.

VI

Bekleyiş

Beklerken neler yaptılar?

Tarihe geçtiği için bunu aktarmamız gerek.

Erkekler fişek, kadınlar sargı bezi hazırlarken; mermi kalıbı dökmek için kalay ve kurşun eritilen geniş bir tencere kızgın ocakta kaynarken; nöbetçiler ellerindeki silahlarıyla barikatı gözlerken, kafası başka bir şeyle meşgul olmayan Enjolras nöbetçileri denetlerken; Combeferre, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Feuilly, Bossuet, Joly, Bahorel ve birkaç kişi daha, dingin okul günlerinde bir araya gelmiş ve kurdukları barikatın birkaç adım ötesindeki, tabyaya dönüştürülmüş meyhanenin bir köşesinde, dolu ve barutu yemlenmiş karabinalarını iskemlelerine dayamış bu güzel genç insanlar ölüm saatinin yaklaştığı bu saatte aşk şiirleri okumaya başlamışlardı. Hangi mısraları? Şunları:

İkimiz de gençken
Hatırlıyor musunuz olup bitenleri
Yüreğimizde zarafet ve aşktan başka bir tutkunun olmadığı
O tatlı günleri

İkimizin yaşının toplamı
Bulmazken kırkı
O küçük ve mütevazı evimizde
Kışın yaşardık ilkbaharı.

Güzel günler! Manuel gururlu ve vakurdu
Paris ilahi şölenlerde ağırlanırdı
Foy kılıcıyla yıldırımlar saçardı
Ve korsenizin iğnesi elime batardı.

Her şeyi karşılardınız hoşgörüyle, ben beceriksiz avukat
Sizi Prado'ya akşam yemeğine götürdüğümde
Öyle güzeldiniz ki güller
Boyunlarını büktü sanırdım

Duyardım onların "Ne kadar güzel!"
"Ne hoş kokuyor!" "Saçları dalga dalga!" dediğini
Hissederlerdi pelerininizin altında uçmaya çalışan bir kanadın
Şirin başlığınızın altında açmaya hazır bir goncanın beklediğini.

Narin koluna girip seninle gezindiğimde
Görür gibi olurdu birileri
Mutlu birlikteliğimizde
Güzel nisanla yakışıklı mayısın evlendiğini.

Aşkı, yasak meyveyi tadarak
Yaşardık gizlice, kendi halimizde
Tek bir söz çıkmazdı ağzımdan
Yüreğinde karşılığı olmayan.

Aşk şiirlerinin mekânı Sorbonne'da
Tapardım sana akşamdan sabaha
Ancak âşık ruhum uyarlayabilirdi
Sevgililer ülkesinin haritasını âşıklar diyarına.

Ey Maubert Meydanı! Ey Dauphine Meydanı!
Yoksul hanemizde bahar havası estiğinde
Zarif bacağına çorabını geçirdiğinde
Görürdüm bir yıldızı tavan aramızın penceresinde.

Platon'u çok okudum, bir şey kalmadı aklımda
Oysa sen verdiğin bir çiçekle
Gösterdin semavi güzelliği bana
Malebracnhe'dan, Lamennais'den daha harika.

Ben sana itaat ederdim, sen de bana boyun eğerdin
Ah o yaldızlı çatı katı! Seni sarmak!
Sırtında o gömlekle, gözlerini köhne aynadaki yüzüne dikmişken
Şafakla birlikte gidip geldiğini izlemek!

Ve kim unutabilirdi
Aşkın sevimli bir argoda geveledi̇ği
Kurdeleleri, çiçekleri, hareli kumaşları, tülleri
Gökkubbeyi seyrettiğimiz o seher vaktini.

Bahçemiz lale saksısı gibiydi
Eski bir etek penceremizi örterdi
Kilden kaseyi verirdim sana
Benzeterek tıpkı bir Japon fincanına

Ya bizi güldüren felaketlere ne demeli
Unuttun mu yanan manşonunu, kaybolan pelerinini
İlahi Shakespeare'in, bir akşam yemeğinin parasını çıkarmak için
Sattığımız değerli portresini.

Dilenciydim ben, sense hayırsever
Kaçamak öperdim kĕrpe, dolgun tenini
Masaya ne gerek var, Dante'nin bir kitabı yeter
Neşeyle yemek için bir avuç kestaneyi.

Yoksul ama neşeli odama geldiğin zaman
Alev alev yanan dudağına ilk öpücüğü kondurduğum an
Giderken sen yanakların kızarmış, saçların darmadağın halde
Ben de sararmış, Tanrı'nın varlığına inanmıştım.

Hatırlıyor musun o mutlu anları
Şimdi kederli bir anı olan o aşk dolu zamanları
Karanlıklara gömülen yüreğimizdeki iç çekişler
Gökyüzünün enginliklerine uçup kayboldu.

Zaman, mekân, anımsanan bu gençlik hatıraları, gökte parıldamaya başlayan birkaç yıldız, bu ıssız sokakların kasvetli uykusu, girişilen bu korkunç maceranın sonunun yaklaşması alacakaranlıkta, söylediğimiz gibi ince ruhlu bir şair olan Jean Prouvaire'in ağzından alçak sesle dökülen bu mısralara dokunaklı bir tını katıyordu.

Bu arada, küçük barikatta bir fener, büyük barikatta ise bir meşale yanıyordu, Büyük Perhiz'in arifesindeki şenliklerde Courtille'e maskelileri taşıyan arabalarda öne takılan, o balmumundan meşalelerden biriydi bu. Bu meşaleler söylediğimiz gibi Saint-Antoine Mahallesi'nden geliyordu.

Rüzgârdan korumak için üç yanı kaldırım taşıyla çevrili meşale tüm ışığını bayrağın üzerine yansıtacak şekilde yerleştirilmişti. Karanlığa gömülen sokak ve barikatta neredeyse, devasa ve soluk bir lambayla aydınlatılan kırmızı bayraktan başka bir şey görünmüyordu.

Bu ışık bayrağın kırmızı rengine ürkütücü bir kızıllık katıyordu.

VII

Billettes Sokağı'nda Gruba Katılan Adam

Gece iyice çökmüştü, ama hiç hareket yoktu. Belli belirsiz uğultular, ara sıra da uzaklardan tek tük tüfek sesleri geliyordu. Uzayıp giden bu mola hükümetin zaman kazanması, güç toplaması anlamına geliyordu. Bu elli adam altmış bin askeri bekliyordu.

Enjolras'ı, olağanüstü olaylardan önce güçlü ruhları saran bir sabırsızlık sarmıştı. Masalara dökülmüş baruta karşı dikkatli davranarak, basık tavanlı salonda tezgâhtaki iki mumun loş ışığında fişek hazırlayan Gavroche'un yanına gitti. Tezgâhtaki mumlardan dışarıya hiç ışık sızmıyordu. Ayrıca isyancılar tedbirli davranarak üst katlarda ışık yakmamaya özen gösteriyorlardı.

Gavroche o sırada fişeklerle değil, başka bir şeyle meşguldü.

Billettes Sokağı'nda gruba katılan adam basık tavanlı salona girdi ve salonun en karanlık yerindeki masalardan birine oturdu. Onun payına bacaklarının arasına koyduğu uzun namlulu bir tüfek düşmüştü. O ana kadar yüzlerce "eğlenceli" işle meşgul olan Gavroche bu adamı görmemişti.

İçeri girince, Gavroche da onu gayriihtiyari izlemeye başladı; tüfeğine hayran kalmıştı, adam oturur oturmaz yumurcak ayağa fırladı. Bu adamı inceleyenler bu adamın barikatta ve isyancılar arasında her şeyi büyük bir dikkatle gözlemlediğini fark etmişlerdi ama salona girdiğinden beri düşüncelere dalmış bir haldeydi ve olup bitenlerin farkında değilmiş gibi görünüyordu. Yumurcak düşünceli adama yaklaştı ve uyandırmaktan korktuğu birinin yanındaymış gibi parmak ucunda adamın etrafında dönüp durmaya başladı. Aynı zamanda, çocuksu yüzünde hem küstah hem ciddi, hem neşeli hem kederli, hem uçarı hem derin anlamlar barındıran ifadeler beliriyordu: "Ah! Şuraya bak!", Mümkün değil! Hayal görüyorum!", "Rüyadayım!", "Bu olabilir mi?", "Hayır olamaz!", "Tabii ya!", "Yok hayır!" vs. gibi düşünceler dışarı bir ihtiyarın yüz buruşturmaları gibi yansıyordu. Topuklarının üzerinde salınan Gavroche iki yumruğunu ceplerinde sıkıyor, boynunu bir kuş gibi oynatıyor, alt dudağını tüm bilgeliğiyle olabildiğince aşağı sarkıtıyordu. Şaşkın, kararsız, kendinden emin, afallamış bir haldeydi. Yüzünde köle pazarındaki şişko kadınların arasında bir Venüs keşfetmiş bir harem ağasının

ve beş para etmez tabloların arasında Raphael'in bir yapıtını bulmuş bir meraklının ifadesi vardı. Tüm varlığıyla faaliyete geçmişti, içgüdüleri koku alıyor, zekâsı parçaları birleştiriyordu. Gavroche'un ciddi bir olayla karşı karşıya olduğu açıktı.

Zihni bu düşüncelerin en derin yerindeyken Enjolras yanına geldi.

— Sen küçüksün, kimse seni fark etmez, dedi Enjolras. Barikattan çıkıp evler boyunca gezin, sokakları kolaçan et ve geri dönüp beni neler olup bittiğinden haberdar et.

Gavroche kalçalarının üzerinde dikildi:

— Demek küçükler de bir işe yarıyormuş! Ne güzel! Gidiyorum! Bu arada küçüklere güvenin, büyüklere dikkat edin...

Ve Gavroche başını öne eğip sesini alçaltarak Billettes Sokağı'nda gruba katılan adamı işaret etti:

— Şu uzun boylu adamı görüyor musunuz?

— Ne oldu?

— O bir muhbir.

— Emin misin?

— On beş gün önce Pont Royal'de gezinirken beni kulaklarımdan tutup havaya kaldırdı.

Yumurcağın yanından hızla ayrılan Enjolras şarap iskelesinde çalışan bir işçiye alçak sesle bir şeyler mırıldandı. Salondan çıkan işçi kısa süre sonra üç arkadaşıyla birlikte geri döndü. Ceniş omuzlu dört hamal dikkati çekecek hiçbir harekette bulunmadan, Billettes Sokağı'ndaki adamın dirseklerini dayadığı masanın arkasına, onun üzerine atılmaya hazır bir şekilde sıralandı.

Enjolras adama yaklaşıp sordu:

— Kimsiniz?

Bu ani soru karşısında adam yerinden hafifçe sıçradı. Bakışlarını Enjolras'ın saf gözbebeklerine yöneltip düşüncesini okurmuş gibi göründü. Dünyanın en iğrenç, en kararlı gülümsemesiyle sırıtıp kibirli bir ciddiyetle cevap verdi:

— Anlıyorum... Tamam evet!

— Muhbir misiniz?

— Ben hükümet yetkilisiyim.

— İsminiz?

— Javert.

Enjolras'ın dört adama işaret etmesiyle birlikte Javert daha arkasını dönmeye fırsat bulamadan yakalanıp yere yatırıldı, üzeri arandı.

Üzerinde iki camın arasına yapıştırılmış ve bir kenarındaki Fransa armalarının yanına "Gözetim ve Dikkat", diğer kenarına da altında dönemin Emniyet Müdürü M. Gisquet'nin imzasıyla "Javert, Polis Müfettişi, 52 yaşında" yazılmış yuvarlak bir kart bulundu.

Ayrıca yanında saati ve içinde birkaç altın bulunan para kesesi vardı. Saati ve keseyi kendisine geri verdiler. Yelek cebinin dibindeki saatin arkası yoklandığında bir zarfın içinden kâğıt çıktı. Kâğıdı açan Enjolras aynı Emniyet Müdürü'nün elinden çıktığı anlaşılan şu satırları okudu:

"Müfettiş Javert siyasi görevini tamamlar tamamlamaz özel bir gözetim ekibiyle Seine'in sağ kıyısında, Iéna Köprüsü'nün yanında hırsızların kol gezip gezmediğini araştıracak."

Araştırmanın tamamlanması üzerine, Javert'i ayağa kaldırıp, önce kollarını arkadan iple sarıp düğümlediler, sonra da onu sırtı, basık salonun ortasında duran ve bir zamanlar meyhaneye ismini vermiş o ünlü direğe gelecek şekilde bağladılar.

Bu sahnenin her anını izleyen ve başıyla sessizce onaylayan Gavroche Javert'e yaklaşıp:

— Fare kediyi yakaldı, dedi.

Tüm bunlar meyhanenin etrafındakilerin neler olup bittiğini fark edemeyecekleri kadar hızla gerçekleşmiş, Javert hiç bağırmamıştı. Javert'in direğe bağlandığını gören Courfeyrac, Bossuet, Joly, Combeferre ve iki barikata dağılmış işçiler içeri koştular.

İplerle hiç hareket edemeyecek şekilde direğe bağlanmış olan Javert başını asla yalan söylemeyen bir adamın yürekli dinginliğiyle kaldırdı.

— Bir muhbir, dedi Enjolras.

Ve Javert'e dönüp ekledi:

— Barikat ele geçmeden on dakika önce kurşuna dizileceksiniz.

Javert buyurgan bir ses tonuyla karşılık verdi:

— Neden hemen infaz etmiyorsunuz?

— Barut harcamış oluruz.

— O zaman bıçak kullanın.

— Muhbir, dedi yakışıklı Enjolras, biz katil değil yargıcız.

Ardından Gavroche'a seslendi.

— Sen işinin başına dön! Sana söylediğimi yap.

— Gidiyorum, diye bağırdı Gavroche.

Ve dışarı çıkacağı sırada durup:

— Bu arada bana onun tüfeğini vereceksiniz! Müzisyeni size bırakıyorum, ama klarnetini isterim.

Askeri selam veren yumurcak büyük barikatın kenarındaki aralığı sevinçle geçti.

VIII

Cabuc Denen Ama Adı Belki de Cabuc Olmayan Biri Hakkındaki Soru İşaretleri

Gavroche gider gitmez yaşanan vahşi ve destansı, dehşet içeren bir olayı anlatmadan geçseydik, tasvir etmeye başladığımız trajik öykü eksik kalacak ve okuyucu çabaların kargaşalara karıştığı toplumsal gebeliğin ve devrimci doğuşun önemli anlarının gerçek yüzünü göremeyecekti. Topluluklar bilindiği üzere çığ gibi yuvarlanırken bir yığın yaygaracı

adamı da beraberlerinde sürüklerler. Bu insanlar birbirlerine nereden geldiklerini sormazlar. Enjolras, Combeferre ve Courfeyrac'ın başını çektiği grupta omuzları aşınmış bir hamal ceketi giymiş, elini kolunu sallayarak konuşan, bağırıp çağıran ve vahşi bir sarhoşa benzeyen bir adam vardı. Adı ya da lakabı Le Cabuc olan ve onu tanıdığını iddia edenler tarafından bile tam anlamıyla tanınmayan bu adam çok sarhoştu ya da öyle görünmeye çalışıyordu. Meyhanenin dışından içeri çağırdığı birkaç kişiyle birlikte bir masada oturmuştu ve kendisine kafa tutanlara içki içirirken bir yandan da barikatın dibinde beş katıyla sokağa tepeden bakan ve Saint-Denis Sokağı'nın tam karşısında bulunan bir evi gözetler gibiydi. Aniden haykırdı:

— Yoldaşlar farkında mısınız? Şu evden ateş etmek gerek. Pencerelerde mevzilenirsek sokağa giren herkesi cehenneme göndeririz!

— Ama kapı kapalı, dedi içenlerden biri.

— Vururuz!

— Açmazlar.

— Kırarız!

Le Cabuc kapıya koşup kalın tokmağını vurdu. Kapı açılmayınca ikinci kez tokmağı vurdu. Kimse cevap vermedi. Üçüncü vuruşa yine aynı sessizlik eşlik etti.

— Kimse yok mu? diye bağırdı Le Cabuc.

Hiçbir şey hareket etmedi.

Bunun üzerine tüfeği kavrayıp kabzasıyla kapıya vurmaya başladı. Meşeden yapılmış bu eski, kemerli, alçak, dar, sağlam ve içeriden bir tabaka sac ve demirle kaplanmış kapı hapishane kapılarına benziyordu. Kabza darbeleri evi titretse de, kapıyı sarsamıyordu.

Yine de evin içinde ışık yandığına bakılırsa içeridekiler paniğe kapılmışlardı. Üçüncü katın küçük penceresinde bir mum ve kır saçlı ihtiyar kapıcının saf ve ürkmüş yüzü belirdi.

Kapıya vuran adam durdu.

— Baylar ne istiyorsunuz? diye sordu kapıcı.

— Kapıyı aç! dedi Le Cabuc.

— Baylar bu mümkün değil.

— Sen aç!

— İmkânsız baylar!

Le Cabuc tüfeğiyle kapıcıya nişan aldı, ama aşağısı kapkaranlık olduğu için kapıcı onu göremedi.

— Kapıyı açacak mısın? Evet mi hayır mı?

— Hayır baylar!

— Hayır mı dedin?

— Hayır, dedim, benim iyi...

Kapıcı sözlerini tamamlayamadı. Tüfek ateşlenmiş, kapıcının çenesinin altından giren mermi şah damarını yırtıp ensesinden çıkmıştı. Hiç sesini çıkaramadan olduğu yere yığılan ihtiyarın elindeki mum düşüp sönmüştü ve pencerenin kenarında kımıldamadan duran bir baştan ve çatıya doğru yükselen beyazımtırak bir dumandan başka bir şey görünmüyordu.

— İşte bu, dedi tüfeğinin kabzasını yere indiren Le Cabuc.

Daha sözlerini yeni bitirmişti ki, omzunda kartal pençesini andıran bir el hissetti ve kendine hitap eden şu sesi duydu:

— Diz çök.

Arkasını dönen katil elinde tabancasıyla karşısında duran Enjolras'ın beyaz ve soğuk yüzünü gördü.

Silah sesini duyup gelmiş, sol eliyle Cabuc'ün yakasını, gömleğini, tüfek kayışını kavramıştı.

— Diz çök, diye tekrarladı.

Ve yirmi yaşındaki çelimsiz genç adam kendinden emin bir hamleyle hamal kılıklı o tıknaz, iri yarı adamı çamurun üzerinde diz çöktürdü. Cabuc direnmeye çalışsa da, kendini insanüstü bir elin kavradığını anlamıştı.

Kadınsı yüzü solan, saçları rüzgârda dağılan Enjolras şu haliyle âdeta Adalet Tanrıçası Themis'ti. Şişik burun delikleri, öne eğik bakışları amansız Grek yüzüne Antik Yunan'da adalete tekabül eden o öfke ve dürüstlük ifadesini veriyordu.

Koşup yanlarına gelen isyancılar gördükleri olay karşısında tek bir söz bile edemeyeceklerini hissederek biraz uzakta bir halka oluşturmuşlardı.

Yenilgiyi kabul eden ve çırpınmaktan vazgeçen Cabuc'ün tüm bedeni titriyordu. Enjolras yakasını bırakıp saatini çıkardı.

— Kendini topla, dedi. Dua et ya da düşün. Bir dakikan var.

— Merhamet! diye mırıldandı katil, ardından başını öne bırakıp anlaşılmaz yeminler gevelemeye başladı.

Enjolras bir dakika boyunca gözlerini ayırmadığı saatini cebine koydu. İnleyerek dizlerinin dibine büzülmüş olan Le Cabuc'ü saçlarından kavrayıp tabancasının namlusunu kulağına dayadı. En şiddetli çatışmalara sükûnetle katılmış birçok yürekli adam başını çevirdi.

Silah sesiyle birlikte katil yüzükoyun yere yığıldı ve doğrulan Enjolras inançlı ve amansız bakışlarını etrafında gezdirdi.

Ardından cesedi ayağıyla itip:

— Bunu dışarı atın, dedi.

Üç kişi biten yaşamının gayriihtiyari son çırpınışlarıyla titreyen sefilin bedenini küçük barikatın üzerinden Mondétour Sokağı'na attı.

Enjolras bir süre düşüncelere daldı. Olağanüstü dinginliğini yavaş yavaş kim bilir hangi karanlık düşünceler kaplamıştı. Aniden sesini yükseltti, herkes sustu:

— Yurttaşlar, dedi, bu adam dehşet verici bir şey yaptı, ben de korkunç bir şey yaptım. Öldürdüğü için onu öldürdüm. Başkaldırının disiplini adına bunu yapmak zorundaydım. Burada işlenen bir cinayet başka bir yerdekinden daha büyük bir suçtur; devrimin gözleri bizim üzerimizde, bizler cumhuriyetin rahipleri, kutsal görevin kurbanlarıyız ve mücadelemize leke sürülmesine izin veremeyiz. Bu yüzden bu adamı yargılayıp ölüme mahkûm ettim. Bana gelince, bu iğ-

renç işi yapmak zorundaydım, ama kendimi de yargıladım ve birazdan kendimi neye mahkûm ettiğimi göreceksiniz.

Dinleyenler ürperdiler.

— Seninle birlikteyiz, diye bağırdı Combeferre.

— Tamam, dedi Enjolras. Birkaç söz daha. Bu adamı infaz ederken, zorunluluğa itaat ettim; ama zorunluluk eski dünyaya ait bir canavardır, zorunluluğun adı Kader'dir. Oysa ilerlemenin yasası canavarların melekler karşısında yok olup gitmesini ve Kader'in Kardeşlik karşısında silinmesini gerektirir. Aşk sözcüğünü telaffuz etmek için kötü bir zaman. Umurumda değil, telaffuz ediyorum, onu göklere çıkarıyorum. Aşk sen geleceksin. Ölüm senden faydalansam da senden nefret ediyorum. Yurttaşlar! Gelecekte karanlıklar, yıldırımlar, vahşi cehalet, kanlı göze göz dişe diş yasası olmayacak. Şeytan da Mikâil de yok olacak. Gelecekte kimse kimseyi öldürmeyecek, dünya ışıldayacak, insan türü sevecek. Yurttaşlar her şeyin uyum, aydınlık, sevinç, yaşama dönüştüğü o gün gelecek ve o gün gelsin diye bizler öleceğiz.

Enjolras sustu. Bakir dudakları kapandı ve kan döktüğü noktada bir süre mermer gibi hiç kımıldamadan durdu. Sabit bakan gözleri etrafındakilerin alçak sesle konuşmasına neden oluyordu.

Barikatın köşesinde birbirine yaslanmış, el sıkışan Jean Prouvaire ve Combeferre hem cellat hem rahip, hem kristal gibi aydınlık hem kaya gibi sert olan bu yürekli delikanlıyı şefkatle karışık bir hayranlık duygusuyla izliyorlardı.

Hemen söyleyelim, ayaklanmanın bastırılmasından sonra morga taşınan cesetlerin üzerleri arandığında Le Cabuc'ün cebinden polis kimliği çıktı. Bu kitabın yazarı 1832'de bu konuyla ilgili olarak hazırlanan emniyet raporunu 1848'de incelemiştir.

Buna polis teşkilatında kabul gören ve garip ama belli temellere dayanan, Cabuc'ün aslında Claquesous olduğu

yönündeki düşünceyi de ekleyelim. Gerçekten de Cabuc öldükten sonra Claquesous'yu bir daha gören olmamış, Claquesous arkasında hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmuş, görünmezler arasındaki yerini almıştı. Hayatı karanlıklarla geçmiş, sonu gece olmuştu.

Tüm grup hemen ortaya çıkan ve hemen sonlanan bu trajik sürecin etkisi altındayken, Courfeyrac öğleden sonra Marius'ü soran genç adamın barikata geri döndüğünü fark etti.

Yürekli ve kaygısız görünümlü bu genç gece vakti isyancılara katılmıştı.

On Üçüncü Kitap
Marius Karanlıklara Dalıyor

I

Plumet Sokağı'ndan Saint-Denis Mahallesi'ne

Alacakaranlığın ortasında kendisini Chanvrerie Sokağı'ndaki barikata çağıran o ses Marius'te kaderin sesi izlenimini yaratmıştı. Ölmek istiyordu, işte fırsat çıkmıştı; mezarın kapısını çalmıştı, karanlıktaki bir el de ona anahtarı uzatmıştı. Umutsuzluğun önündeki karanlıklarda açılan o iç karartıcı aralıklar insana nasıl da çekici gelir. Marius arasından defalarca kez geçtiği parmaklıklardan geçerek bahçeden çıktı ve "Hadi gidelim!" dedi.

Kederden deliye dönmüştü, zihninde sabit ve kuvvetli tek bir düşünce yoktu, gençliğin ve aşkın sarhoşluğuyla geçen iki ayın ardından artık kaderden hiçbir şey dileyemezdi, umutsuz düşüncelerin bezginliğiyle tek arzusu hayatına bir an önce son vermekti.

Hızla yürümeye başladı. Silahlıydı, Javert'in verdiği tabancalar yanındaydı.

Görür gibi olduğu genç adam sokaklarda kaybolmuştu.

Plumet Sokağı'ndan çıkan Marius Esplanade'ı, Invalides Köprüsü'nü, Champs-Elysées'yi, XV. Louis Meydanı'nı ge-

çip Rivoli Caddesi'ne ulaştı. Dükkânlar açıktı, kemerlerin altında gaz lambaları yanıyor, kadınlar alışveriş yapıyor, Kafe Laiter'de dondurmalar, Pâtisserie-Anglaise'de pastalar yeniyordu. Sadece birkaç posta arabasının Princes ve Meurice otellerinin önünden geçerek dörtnala uzaklaştığını gördü.

Marius, Delorme Geçidi'nden Saint-Honoré Caddesi'ne girdi. Orada dükkânlar kapalıydı, esnaflar yarı açık kapılarının önünde sohbet ediyordu, sokaktan gelip geçenler vardı, sokak lambaları yanmış, birinci katlardan başlayarak tüm pencereler her zamanki gibi aydınlatılmıştı. Palais-Royal Meydanı'nda süvariler vardı.

Saint-Honoré Caddesi boyunca ilerleyen Marius Palais-Royal'den uzaklaştıkça aydınlık pencerelerin sayılarının azaldığını, tüm dükkânların kapalı olduğunu, kapı eşiklerinde kimsenin kalmadığını, yol karanlıklaştıkça kalabalığın yoğunlaştığını fark etti. Yoldan gelip geçenler bir kalabalık oluşturmuştu. Bu kalabalıkta konuşan kimse yok gibiydi, ama yine de bu topluluktan derin ve boğuk bir mırıltı yayılıyordu.

Arbre-Sec Çeşmesi tarafında "topluluklar", gelip geçenler arasında bir akarsuyun ortasındaki taşlar gibi duran kasvetli ve hareketsiz gruplar vardı.

Prouvaires Sokağı'nın girişindeki kalabalık hareket etmiyordu. Bu haliyle dirençli, yoğun, sağlam, âdeta aşılmaz bir blok oluşturuyor, insanların alçak sesle konuştuğu duyuluyordu. Bu grupta ne siyah ceket ne de yuvarlak şapka vardı. Sadece işçi tulumları, işçi gömlekleri, kasketler, toprak rengi hırçın yüzler görülüyordu. Bu kalabalık gecenin sisinde belli belirsiz dalgalanıyordu. Hiçbiri yürümese de, çamurdaki ayak sesleri duyuluyordu. Bu kalabalığın ilerisinde Roule Sokağı'nda, Prouvaires Sokağı'nda ve Saint-Honoré Caddesi'nin uzantısında mum yanan tek bir pencere bile görünmüyordu. Sadece caddelerin sonuna uzanan tek tük ve aralıklı sokak fenerleri görülüyordu. O dönemde fe-

nerler iplerde asılı duran iri, kırmızı yıldızlara benzerdi ve sokağa düşen gölgeleri de büyük bir örümceği andırırdı. Bu sokaklar ıssız değildi. Çatılmış tüfekler, kımıldayan süngüler ve ordugâh kuran birlikler seçiliyordu. Hiçbir meraklı bu sınırı aşamıyordu. Orada hareketlilik ve kalabalık bitiyor, ordu başlıyordu.

Marius hiç umudu kalmamış bir insanın iradesiyle hareket ediyordu. Çağrıldığı için gitmesi gerekiyordu. Kalabalığı ve birliklerin açık ordugâhını aştı, devriyelerden gizlenip nöbetçileri atlattı. Bir dönemeçten Béthisy Sokağı'na girip Les Halles'e yöneldi. Bourdonnais Sokağı'nın köşesine geldiğinde artık sokak fenerleri yanmıyordu.

Kalabalığın toplandığı bölgeyi aştıktan sonra, askeri birliklerin sınırını geçmişti; insanı ürperten bir atmosfer vardı. Ne bir geçen, ne bir asker, ne bir ışık, etrafta hiç kimse yoktu. Yalnızlık, sessizlik, gece; onun nasıl bir ürperti hissettiğini tahmin edemiyorum. Bir sokağa girmek bir mahzene girmek demekti.

İlerlemeye devam etti.

Birkaç adım attı. Yanından biri koşarak geçti. Bir erkek miydi? Bir kadın mıydı? Birkaç kişi miydi? Bunu söyleyemezdi. Geçip gitmiş, ortadan kaybolmuştu.

Dolambaçlı yollardan geçerek Poterie Sokağı olduğunu düşündüğü sokağa geldi; bu sokağın ortasında bir engele çarptı. Elleriyle yokladığında bunun devrilmiş bir araba olduğunu anladı; ayakları su birikintilerini, çukurları, kırılmış, dağılmış kaldırım taşlarını hissetti. Burada hazırlığı yapılmış, ama terk edilmiş bir barikat vardı. Kaldırım taşlarının üzerinden barikatın öbür yanına geçti. Kenar taşlarının yakınından gidiyor, evlerin duvarlarını yoklayarak yönünü buluyordu. Barikatın biraz ötesinde beyaz bir şey görür gibi oldu. Yaklaştığında bu beyazlık ete kemiğe büründü. Bunlar Bossuet'nin öğleden sonra koşum takımlarını çözdüğü beyaz atlardı; bütün gün rastgele yollarda dolaştıktan sonra,

insanların davranışları konusunda, insanların kaderin gidişatından anladığından fazlasını anlamayan hayvanlara özgü o bezgin sabırla orada durmuşlardı.

Atları geride bırakan Marius Contrat-Social Sokağı'na benzeyen bir yola girdiğinde, nereden geldiği bilinmeyen ve karanlıkta rastgele ilerleyen bir tüfek mermisi başının üzerinden vızıldayarak geçti ve bir berber dükkânında asılı duran bakır tıraş tasına saplandı. Contrat-Social Sokağı'nda, hal sütunlarının köşesinde bu delik tası görmek 1846'da bile hâlâ mümkündü.

Bu tüfek mermisi yaşamın hâlâ devam ettiğini anlamasını sağlamıştı. O andan sonra başka bir şeyle karşılaşmadı.

İzlediği güzergâh siyah basamaklı bir merdivene benziyordu.

Marius yine de yoluna devam etti.

II

Baykuş Bakışı Paris

O anda biri Paris'in üzerinde yarasanın ya da baykuşun kanatlarıyla süzülseydi iç karartıcı bir manzarayla karşılaşırdı.

Şehir içinde şehir denebilecek, Saint-Denis ve Saint-Martin caddelerini kesen, binlerce dar sokağın kesiştiği ve isyancıların tabyalarını ve cephaneliklerini kurduğu eski Les Halles Mahallesi öyle bir bakışa Paris'in göbeğine kazılmış, dehşet verici ve devasa bir delik gibi görünürdü.

Orada bakışlar bir uçurumun dibine gömülüyor, kırık sokak lambaları, kapalı pencereler yüzünden tüm ışıltılar, tüm uğultular, tüm hareketler, tüm yaşam yok oluyordu. Ayaklanmanın görünmez polisi, yani gece her yerde nöbet tutuyor ve düzeni sağlıyordu. Küçük bir grubu bu büyük ka-

ranlık içinde görünmez kılmak, bu karanlığın olasılıklarıyla her savaşçıyı bir grup gibi göstermek ayaklanmanın zorunlu taktiğidir. Hava kararırken bir mumun yandığı her cam bir mermiye hedef olmuştu. Işıklar söndürülmüş, kimi zaman evin sakini öldürülmüştü. Bu yüzden hiçbir şey kımıldamıyordu. Evlerde korku, yas ve şaşkınlıktan, sokaklarda ise ilahi bir dehşetten başka bir şey yoktu. Uzayıp giden sıra sıra pencereler ve evler, bacaların ve çatıların çıkıntıları, çamurlu ve ıslak kaldırımda ışıldayan belli belirsiz yansımalar bile fark edilmiyordu. Bu karaltı yığınına yukarıdan bakan biri sağda solda, aralıklarla kırık ve garip çizgiler yansıtan zor seçilir aydınlıkları, tuhaf yapıların suretlerini, yıkıntıların içinde gidip gelen solgun ışığa benzer bir şeyleri güçlükle görebilirdi; bunlar barikatlardı. Geri kalanı kasvetli, lanetli ve üzerinde Saint-Jacques Kulesi'nin, Saint-Merry Kilisesi'nin ve insanın devleştirdiği, gecenin hayalete dönüştürdüğü birkaç büyük binanın hareketsiz ve iç karartıcı silüetlerinin yükseldiği karanlık bir göldü.

Havadaki bir gözlemci, bu ıssız ve kaygı verici labirentin etrafında, Paris'in hareketliliğinin sürdüğü ve sokak fenerlerinin hâlâ yandığı mahallelerde kılıç ve süngülerin metalik ışıltılarını, sayıları her dakika artan sessiz taburların kaynaşmalarını seçebilir, topçu bataryalarının boğuk ilerleyişini duyabilirdi. Ayaklanmanın ertafını saran korkunç çember giderek daralıyordu.

Bir canavarın mağarasını andıran, kuşatılmış mahallede her şey uykudaymış, hiçbir şey kımıldamıyormuş gibi görünüyordu ve söylediğimiz gibi, ulaşılabilen bu sokakların hiçbirinde karanlıktan başka bir şeye yer yoktu.

İçine sızması tehlikeli, içinde kalması ürkütücü, içeri girenlerin bekleyenler karşısında titrediği, bekleyenlerin gelecek olanlar karşısında ürperdiği meçhul ve korkunç şoklarla dolu amansız bir karanlık. Her sokağın köşesine gizlenmiş savaşçılar; gecenin koyu karanlığına saklanmış mezarlık

pusuları. Her şey buraya kadardı. Artık burada tüfeklerin ateşinden başka bir aydınlık umudu, ölümün hızla ve aniden belirmesi dışında rastlantı yoktu. Nerede? Nasıl? Ne zaman? Bunu bilemiyoruz, ama bu kesin ve kaçınılmazdı. Hükümet ve ayaklanma, ulusal muhafızlar ve halk kitleleri, burjuvazi ve isyan birbirlerine orada, çarpışma için seçilmiş o alanda el yordamıyla yaklaşacaklardı. Her iki taraf da aynı şeye mahkûmdu. Oradan ölü ya da galip olarak çıkmaktan başka olasılık yoktu. Durum en ürkekleri bile kararlı hale getirecek kadar ciddi, karanlık en yüreklileri ürkütecek kadar yoğundu.

Zaten taraflar aynı derecede öfkeli, azimli ve kararlıydı. Kimisine göre ilerlemek ölüm demekti ve kimse geri çekilmeyi düşünmüyordu; bir başkasına göre orada kalmak ölmek demekti ve kimse kaçmayı düşünmüyordu.

Yarın her şeyin bitmesi, bir tarafın zafer kazanması, başkaldırının devrimle ya da bozgunla sonlanması gerekiyordu. Bunu diğer partiler gibi hükümet de anlıyordu; sıradan burjuva bile bunu hissediyordu. Endişeli bir düşüncenin her şeyin çözümleneceği bu mahallenin nüfuz edilemez karanlığına karışması bundandı; içinden bir felaketin doğacağı bu sessizliğin etrafında kaygının artması bundandı. Tek bir ses duyuluyordu, Saint-Merry Kilisesi'nin bir hırıltı gibi yürekleri parçalayarak yayılan alarm çanının sesi. Hiçbir şey karaltıların ortasında umutsuz, kendini kaybetmiş bir halde çalan bu çanın yaygarası kadar kan dondurucu olamazdı.

Sıklıkla olduğu gibi, doğa insanların yapacaklarıyla uyum içindeymiş gibi görünüyordu. Hiçbir şey bu bütünlüğün uğursuz armonisini bozamazdı. Yıldızlar kaybolmuştu; ağır bulutlar melankolik kıvrımlarıyla tüm ufku kaplıyordu. Bu ölü sokakların üzerinde devasa bir mezarın üzerini örten devasa bir kefen gibi duran siyah bir gökyüzü vardı.

Onca devrimci ayaklanmaya sahne olmuş bu mekânda tamamıyla siyasi bir savaş hazırlığı sürerken; gençlik, giz-

li örgütler, siyasi akımlar ilkeler adına, orta sınıf ise kendi çıkarları adına karşısındakini boğazlayıp yere sermek için yaklaşırken, herkes telaşla bu krizin nihayete ermesini beklerken, uzaklarda ve bu uğursuz mahallenin dışındaki yerlerde mutlu ve zengin Paris'in altında kaybolmuş eski, sefil Paris'in erişilemez oyuklarında halkın iç karartıcı sesinin boğuk boğuk homurdandığı duyuluyordu: hayvan kükremesi ve Tanrı'nın sözünden oluşmuş, zayıfları ürküten, bilgeleri uyaran, yerden yükselen bir aslan sesi, gökten gelen bir yıldırım sesi gibi dehşet verici ve kutsal bir ses.

III

Son Karar

Marius Les Halles'e gelmişti.

Burası yakındaki sokaklardan daha sakin, daha karanlık, daha ıssızdı. Mezarlığın dondurucu huzuru sanki topraktan çıkıp gökyüzüne yayılmıştı.

Yine de bu fonun üzerine Chanvrerie Sokağı'nı Saint-Eustache tarafında kesen evlerin yüksek çatılarından gelen bir kızıllık düşüyordu. Bu kızıllık Corinthe Meyhanesi'nde yanan meşalenin yansımasıydı. Marius'ün yöneldiği bu kızıllık onu Marché-aux-Poires'a getirmişti ve oradan Prêcheurs Sokağı'nın karanlık ağzını görebiliyordu. Sokağa girdiğinde yolun diğer ucunda bekleyen nöbetçi kendisini fark etmedi. Aradığı yeri bulduğunu hissederek parmak ucunda yürümeye başladı. Birazdan dar Mondétour Sokağı'nın köşesine, hatırlanacağı gibi Enjolras'ın barikatla dışarısı arasında tek geçiş noktası olarak bıraktığı dönemece geldi. Son eve varınca, sola doğru kafasını uzatıp Mondétour Sokağı'na baktı.

Dar sokağın köşesinin ve Chanvrerie Sokağı'nın Marius'ün kendisini de yutan geniş gölge örtüsünün biraz ötesinde kal-

dırımda yanan solgun ışığı farketti, meyhanenin bir bölümünü ve onun arkasındaki biçimsiz bir duvarda göz kırpan feneri ve silahları dizlerinde çömelmiş adamları gördü. Tüm bunlar yirmi metre ötesindeydi. Burası barikatın içiydi. Sokağın sağ tarafındaki evler meyhanenin geri kalanını, büyük barikatı ve bayrağı görmesini engelliyordu.

Marius birkaç adım atsa yanlarına ulaşacaktı.

O zaman, bahtsız genç adam bir kenar taşına oturup kollarını kavuşturdu ve babasını düşünmeye başladı.

Onurlu bir asker olan, Cumhuriyet döneminde Fransa sınırlarını koruyan, İmparatorluk döneminde Asya sınırlarına kadar uzanan, Cenova'yı, İskenderiye'yi, Milano'yu, Torino'yu, Madrid'i, Viyana'yı, Dresden'i, Berlin'i, Moskova'yı görmüş, Avrupa'nın zafer kazanılmış tüm savaş alanlarında Marius'ün damarlarında dolaşan kanı döken, askeri disiplin ve kumanda altında saçları zamanından önce ağarmış, belindeki kemeri, göğsüne düşmüş apoleti, barutla kararmış kokardı, miğferinin altında kırışan alnıyla çadırlarda, açık ordugâhlarda, karargâhlarda yirmi yıl geçirdikten sonra, yanağındaki yara ve güleç, dingin, çocuk gibi saf yüzüyle geri dönen, Fransa için her şeyi yapmış ve Fransa'ya asla karşı gelmemiş o kahraman Albay Pontmercy'yi düşündü.

Kendi kendine sıranın kendisine geldiğini, harekete geçme saatinin çaldığını, babasından sonra kendisinin de aynı yüreklilik ve gözüpeklikle mermilere doğru koşacağını, göğsünü süngülere siper edeceğini, kanını dökeceğini, düşmanı, ölümü arayacağını, savaş alanına ineceğini ve o savaş alanının bu sokak olduğunu, katılacağı savaşın bir iç savaş olduğunu söyledi.

İç savaşın önünde bir uçurum gibi açıldığını ve oraya düşeceğini anladı.

Bunun üzerine titredi.

Babasının kılıcını düşündü, dedesi onu bir eskiciye satmıştı, Marius de buna çok üzülmüştü. Kendi kendine o yürekli ve onurlu kılıcın kendisinden kaçıp öfkeyle karanlıklara karışmakla iyi yaptığını söyledi. Böyle kaçmasının nedeni zeki ve öngörülü olması, ayaklanmayı, balçıkların, kaldırımların, arkadan vuranların savaşını, mahzenlerin deliklerinden tüfeklerin ateşlenmesini önceden sezmesiydi. Marengo ve Friedland'dan sonra Chanvrerie Sokağı'na gitmeyi, babasıyla yaptıklarını oğluyla yapmak istemiyordu! Babasının başucundan almaya cüret edip bir kavşakta Fransızlar arasındaki bir gece savaşına getireceği o kılıcın hiç kuşkusuz bir meleğin kılıcı gibi alev alacağını, elini yakacağını düşündü. Kılıç yanında olmadığı ve ortadan kaybolduğu için mutluydu. Dedesinin, babasının şanının gerçek koruyucusu olduğunu, kılıcın bir eskiciye üç franka satılmasının, demirhanede bir köşeye atılmasının bugün vatanın bağrında kan dökmesinden daha iyi olduğunu düşündü.

Ve kederle ağlamaya başladı.

Bu dehşet vericiydi. Ama ne yapabilirdi? Cosette'siz yaşaması mümkün değildi. O gittiğine göre ölmesi gerekiyordu. Ona, eğer giderse öleceğine dair şeref sözü vermemiş miydi? Kız bunu bilmesine rağmen çekip gitmişti; demek Marius'ün ölmesini istiyordu. Üstelik böyle hiç haber vermeden, tek söz etmeden, adresini bildiği halde bir mektup yollamadan gittiğine göre artık onu sevmiyor olmalıydı! Artık yaşamanın ne anlamı vardı? Ama nasıl olurdu? Buraya kadar gelip geri dönmek! Tehlikeye yaklaşınca kaçıp gitmek! Barikatı gördükten sonra sıvışmak! Titreyerek "Tamam göreceğimi gördüm, bu bir iç savaş, ben gidiyorum," demek ve tüymek! Belki de ihtiyaçları olduğu için onu bekleyen bir avuç arkadaşını yarı yolda bırakmak! Aşka, dostluğa, sözüne ihanet etmek! Ödlekliğini yurtseverlik kisvesi altına gizlemek! Ama bu imkânsızdı ve babasının ruhu o karanlıkta onun geri çekildiğini görse, kılıcının kabzasını sırtına indirip ona "Yürüsene korkak!" diye bağırırdı.

Gelip giden düşüncelerin pençesine düşmüş bir halde başını öne eğdi.

Aniden başını kaldırdı. Zihninde görkemli bir kararın ışıltısı belirmişti. Mezara yaklaşınca insanın bakış açısı genişler; ölüme yakın olmak gerçeği görmek demektir. Girişmek üzere olduğu eylem ona iç karatıcı değil muhteşem gibi göründü. Sokak savaşı tasvir edilemez bir iç çatışmayla aniden gözlerinin önünde belirginleşmişti. Düşüncelerinin tüm yaygaracı soru işaretleri topluca geri geldi ama kafasını karıştırmayı başaramadı. Hiçbirini yanıtsız bırakmamıştı.

Önce babasının neden öfkeleneceğini inceleyelim. Ayaklanmanın kutsal bir görev saygınlığına erişmesini sağlayacak koşullar olamaz mıydı? Bu çatışma Albay Pontmercy'nin oğlunun itibarını mı zedeleyecekti? Bu artık Montmirail ya da Champaubert değildi, başka bir şeydi. Söz konusu olan kutsal bir toprak parçası değil, kutsal bir düşünceydi. Vatan yakınıyordu, olsun, ama insanlık alkışlıyordu. Ayrıca vatanın bu durumdan yakındığı gerçek miydi? Fransa kan ağlıyordu ama özgürlük gülümsüyordu ve Fransa özgürlüğün gülümsemesini görünce yaralarını unutuyordu. Üstelik gelişmeler daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirilirse, iç savaşla tam olarak ne kastediliyordu?

İç savaş ne anlama geliyordu? Yabancı bir ülkeyle savaş diye bir şey var mıydı? İnsanların tüm savaşları kardeşler arasında gerçekleşmiyor muydu? Savaş sadece amacına göre tanımlanabilirdi. İç savaş ya da yabancı ülkeyle savaş diye bir şey yoktu; sadece haksız ve haklı savaş vardı. İnsanlığın o büyük uzlaşmayı sağlayacağı güne kadar, en azından acele eden geleceğin geç kalmış geçmişe karşı savaşması zorunlu olabilirdi. Bu savaşı neyle suçlayabilirdik ki? Savaş utanca, kılıç hançere ancak adaleti, ilerlemeyi, aklı, uygarlığı, gerçeği yok ettiği zaman dönüşebilirdi. Bu durumda, iç savaş ya da yabancı bir ülkeyle savaş haksızlaşmış olur ve suç olarak adlandırılırdı. Adaletsiz oldukça, savaşın bir türünün

diğerini hor görmeye hakkı var mıydı? Washington'ın kılıcı Camille Desmoulins'ın mızrağını hangi hakla suçlayabilirdi? Yabancı ülkeye karşı Leonidas, tirana karşı Timoleon, hangisi daha yüceydi? Biri ülkesini, biri özgürlüğü savunuyordu. Ülke içindeki her silaha sarılış –amacı göz ardı edilerek– suçlanabilir miydi? O zaman Brutus'ü, Marcel'i, Arnould de Blankheim'ı, Coligny'yi tarihe alçaklar olarak kaydedin. Meydan savaşları? Sokak savaşları? Neden olmasın? Bunlar Ambiorix'in, Artevelde'nin, Marnix'in, Pélage'ın savaşlarıydı. Ama Ambiorix Roma'ya, Artevelde Fransa'ya, Marnix İspanya'ya, Pélage Mağribilere karşı, yani hepsi yabancılara karşı savaşıyorlardı. Peki ya monarşi, baskı, kutsal kraliyet hakkı yabancı değil miydi? Despotluk, tıpkı coğrafi sınırları ihlal eden işgal gibi ahlaki değerleri zedelemiyor muydu? Tiranı ya da İngiliz'i kovmak kendi yaşam alanını savunmaktı. Protestonun yetersiz kaldığı anlar vardı; felsefeden sonra eyleme geçmek gerekirdi; kaba kuvvet düşüncenin tasarladığını tamamlardı; *zincire vurulmuş Prometheus*'un başlattığını Aristogiton bitirirdi; *Ansiklopedi* ruhları aydınlatırken, 10 Ağustos ruhları elektriklendirirdi. Eshilos'tan sonra Thrasybulus, Diderot'dan sonra Danton gelirdi. Kitlelerde önder kabul etme eğilimi vardı. Kitlelere eylemsizlik hâkimdi. Bir kalabalık kolaylıkla itaat ederdi. Onları harekete geçirmek, silkelemek, özgürlüklerine kavuşmaları için hırpalamak, gözlerini gerçeğin dehşet verici ışığıyla kamaştırmak lazımdı. Kendileri de kendi kurtuluşları için bu şimşeğin ışığından etkilenmeliydi; bu ışıltı onları uyandırırdı. Alarm çanları ve savaşlar bu yüzden gerekliydi. Büyük savaşçıların ayağa kalkıp cesaretleriyle ulusları aydınlatmaları; kutsal kraliyet hakkının, zorbanın şanının, gücün, bağnazlığın, sorumsuz yönetimin ve mutlak monarşilerin gölgesinde kalan kederli insanlığı, alacakaranlığın görkeminde beliren gecenin o kasvetli zaferlerini ahmakça izleyen o kitleleri sarsması gerekirdi. Kahrolsun tiran! Ama nasıl? Kimden söz

ediyorsunuz? Louis-Philippe'e tiran mı diyorsunuz? Hayır, XVI. Louis'den daha fazla tiran değildi. Tarih her ikisini de iyi krallar olarak adlandırmaya alışıktı; ama ilkeler bölünemezdi, doğrunun mantığı düz bir hat izler, gerçeğin özü hoşgörüyü kabul etmezdi; bu yüzden taviz yoktu; insanlığı hedef alan her yürüyüş bastırılmalıydı; XVI. Louis'de krallığın kutsal hakkı vardı, Louis Philippe'te Bourbon ruhu vardı; her ikisi de belli ölçülerde hakkın gasbını temsil ediyorlardı ve evrensel zorbalığı yok etmek için onlarla mücadele etmek gerekiyordu; Fransa'nın her şeyde olduğu gibi bu işte de başı çekmesi gerekiyordu. Fransa'nın efendisi devrilirse, her yerde aynısı olurdu. Sonuç olarak toplumsal gerçekliği yeniden oluşturmak, özgürlüğe tahtını geri vermek, halka halk olduğunu benimsetmek, insanlığın egemenliğini sağlamak, Fransa'nın başına özgürlük tacını takmak, mantığı ve hakkaniyeti kendi bütünlükleri içinde yeniden düzenlemek, herkese birey haklarını vererek en ufak çatışma tohumunu dahi sağ bırakmamak, krallığın evrensel uzlaşmanın önüne çıkardığı engelleri yıkmak, insanlığı hak ettiği düzeye çıkartmak, bundan daha haklı bir neden, dolayısıyla bundan daha yüce bir savaş olabilir miydi? Bu savaşlar barışın temelini oluşturuyordu. Önyargılardan, ayrıcalıklardan, batıl inançlardan, yalanlardan, suistimallerden, şiddetten, eşitsizliklerden, karanlıklardan oluşmuş devasa bir kale tüm dünyada kin dolu kuleleriyle hâlâ ayakta duruyordu. Onu yıkmak, canavarı andıran o kütleyi devirmek gerekirdi. Austerlitz'de kazanmak büyük bir işti, ama Bastille'i almak olağanüstüydü.

Herkes her an her yerde olan ruhunun bütünlüğünün ne denli kusursuz olduğunun farkındadır. Ruh en aşırı düşüncelerin şiddetli gelgitlerinde bile soğukkanlılıkla mantık yürütme yeteneğine sahipti; kederli tutkunun ve derin umutsuzluğun –en karamsar monologları can çekişirken bile– sıklıkla olayları değerlendirdiğine, olasılıkları tartıştığına tanık oluruz. Mantık zihinsel karmaşaya müdahale eder ve kıyas

teli düşüncenin kasvetli kasırgasında dahi kopmadan salınmaya devam eder. İşte Marius böyle bir ruh hali içindeydi.

Bunalmış bir halde ama kararlılıkla bunları düşünürken, girişeceği iş konusunda hâlâ tereddüt ediyor, ürpermiş bakışlarını barikatta gezdiriyordu. İsyancıların alçak sesle, hiç kımıldamadan sohbet ettiklerine bakılırsa, bu sessizlik bekleyişin son evresindeydi. Marius bir üçüncü katın penceresinde aşağıdakileri garip bir dikkatle seyredermiş gibi görünen bir izleyici ya da tanık olduğunu fark etti. Bu kişi Cabuc'ün öldürdüğü kapıcıydı. Aşağıdan bakınca meşalenin kaldırımlara gömülmüş yansımasından bu baş belli belirsiz seçilebiliyordu. Hiçbir şey bu loş aydınlıkta diken diken olmuş saçları, açık ve sabit bakan gözleri, aralanmış ağzıyla, meraklı bir ifadeyle sokağa doğru eğilmiş bu solgun, hareketsiz, şaşkın baştan daha garip olamazdı. Kafadan sızan kanın izi, kafanın durduğu pencereden birinci kata kadar kırmızımtırak çizgiler halinde uzanmış, orada durmuştu.

On Dördüncü Kitap
Umutsuzluğun Yücelikleri

I

Bayrak: Birinci Perde

Henüz hiç hareketlenme yoktu. Saint-Merry Kilisesi'nin çanı saat onu çaldığında Enjolras ve Combeferre ellerindeki karabinalarla büyük barikatın kenarındaki aralığa oturmaya gitmişlerdi. Alçak sesle konuşuyor, en boğuk ve en uzak ayak sesini yakalamak için etrafı dinliyorlardı.

Aniden bu lanetli sükûnetin ortasında berrak, genç ve neşeli bir ses duyuldu, ses Saint-Denis Sokağı'ndan geliyor gibiydi, eski halk şarkısı *Au clair de la lune*'ün ezgisiyle söylediği ve bir horoz ötüşünü andıran bir vurguyla bitirdiği şu parçayı söylüyordu:

Dostum Bugeaud
Ağlıyorum salya sümük
Gönder bana jandarmaları
İki çift sözüm var onlara
Başında sorguçlu şapka
Takmış beline mavi palaska
Kenar mahalle işte karşında
Hadi bakalım hırlasana!

Enjolras ve Combeferre el sıkıştılar.

— Bu Gavroche, dedi Enjolras.

— Bize haber getiriyor.

Paldır küldür bir koşuşma ıssız sokağın sakinliğini bozdu; bir cambazdan daha çevik birinin omnibüsün üzerine çıktığı görüldü; Gavroche nefes nefese kalmış bir halde barikatın içine sıçrayıp:

— Tüfeğimi verin! Geliyorlar, dedi.

Telaşlı bir hareketlenme tüm barikata yayıldı, tüfekleri arayan ellerin çıkardığı sesler duyuldu.

— Karabinamı ister misin? diye sordu Enjolras yumurcağa.

— Büyük tüfeği istiyorum, diye karşılık verdi Gavroche.

Ve Javert'in tüfeğini aldı.

Biri sokağın ucunda, diğeri Petite-Truanderie Sokağı'nda bekleyen iki nöbetçi de geri çekilmiş, neredeyse Gavroche'la aynı anda barikata dönmüşlerdi. Prêcheurs Sokağı'ndaki nöbetçi görev yerinde kalmıştı, demek ki köprüler ve Les Halles yönünden kimse gelmiyordu.

Bayrağı aydınlatan ışığın yansımasıyla birkaç kaldırım taşı güçlükle seçilebilen Chanvrerie Sokağı isyancılara, dumanın ortasında belli belirsiz açılan geniş bir hol gibi görünüyordu.

Herkes mevzilenmişti.

Aralarında Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Bahorel ve Gavroche'un da yer aldığı kırk üç isyancı karabinalarının ve tüfeklerinin namlularını barikatın tepesine dayamış bir halde sessiz, dikkatli ve ateşe hazır bekliyorlardı. Feuilly'nin komutasındaki altı isyancı tüfekleriyle Corinthe'in iki katındaki pencerelerde mevzilenmişti.

Birkaç saniye sonra Saint-Leu tarafından ağır ağır ve uygun adım ilerleyen, kalabalık bir gruba ait olduğu anlaşılan ayak sesleri duyuldu. Önce zayıfken, giderek netleşen bu gürültü hiç ara vermeden, sakin ve ürkütücü bir süreklilikle ya-

vaşça yaklaşıyordu. Bundan başka hiçbir şey duyulmuyordu. Her yana Commandeur heykelinin[45] sessizliği ve gürültüsü hâkimdi, ama bu taştan adımlarda hem bir kalabalığı hem de bir hayaleti düşündüren garip bir görkem vardı. Alay âdeta bir heykele dönüşmüştü ve heykelin yürüdüğü duyuluyordu. Yaklaştı, yaklaştı ve durdu. Sokağın ucunda çok sayıda insanın soluk alıp verdiği duyuluyor gibiydi. Yine de hiçbir şey görünmüyor, sadece bu koyu karanlığın en derin noktasında iğne kadar ince, güçlükle algılanan ve uykuya dalmadan önce, kapanmış gözkapaklarının altında, uykunun ilk sis bulutlarının ortasında beliren fosforlu ağlar gibi parlayan metalik teller seçilebiliyordu. Bunlar uzaktan yansıyan meşalenin ışığıyla belli belirsiz aydınlanan süngüler ve tüfek namlularıydı.

İki taraf da âdeta birbirini bekliyordu, yine sessizlik oldu. Aniden bu karaltının içinden, kimse görünmediği için dile gelen karanlığın kendisiymiş gibi hissettiren ve böyle olduğu için de kulağa daha da iç karartıcı gelen bir ses yükseldi:

— Kimdir o?

Aynı anda doldurulan tüfeklerin şıkırtısı duyuldu.

Enjolras kibirli ve heyecanlı bir sesle karşılık verdi:

— Fransız Devrimi!

— Ateş! dedi ses.

Bir şimşek sokağın tüm cephelerini, aniden açılıp kapanan bir fırın gibi kızıla boyadı.

Barikat korkunç bir mermi yağmuruna maruz kalmıştı. Kızıl bayrak düştü. Ateş direği, yani omnibüsün okunun ucunu kıracak kadar yoğun ve şiddetliydi. Evlerin cephelerinden seken mermiler barikatın içine düşüp çok sayıda isyancıyı yaraladı.

Bu ilk yaylım ateşinin etkisiyle herkesin içini buz kesti. Saldırı en yüreklileri bile tereddüde düşürecek ölçüde sertti. Karşılarında en azından bir alay olduğu kesindi.

45 Molière'in "Dom Juan" oyununda ilahi otoriteyi temsil eden doğaüstü karakterlerden biri. Hugo, uğursuz bir gücün yaklaştığını ima ediyor. (e.n.)

— Yoldaşlar, diye bağırdı Courfeyrac, barutumuzu harcamayalım. Karşılık vermek için sokağa girmelerini bekleyelim.

— Ve her şeyden önce bayrağı kaldıralım! diye ekledi Enjolras.

Tam ayağının dibine düşen bayrağı yerden aldı.

Karşıda tüfek harbilerinin sesi duyuldu, askerler silahlarını yeniden dolduruyorlardı.

— Burada bayrağı barikata yeniden dikecek yürekli biri var mı? diye sordu Enjolras.

Kimse cevap vermedi. Tüfeklerin yeniden doldurulduğu o anda barikatın üzerine çıkmak ölmek anlamına geliyordu. En yüreklileri bile böyle bir işe girişmekte tereddüt etti. Enjolras'ın bile içi ürpermişti. Tekrarladı:

— Kimse yok mu?

II

Bayrak: İkinci Perde

Corinthe'e gelindiğinden, barikatın inşasına başlandığından beri kimse Mabeuf Baba'ya dikkat etmemişti. Gruptan ayrılmayan M. Mabeuf meyhanenin giriş katındaki tezgâhın arkasına oturup, orada âdeta kendi içinde kaybolup gitmişti. Ne bakınır, ne de düşünür gibi bir hali vardı. Courfeyrac ve diğerleri iki üç kere yanına gidip onu tehlikeden haberdar etseler, evine gitmesini söyleseler de onların ne dediğini anlamamış gibiydi. Kendisiyle konuşulmadığı zamanlar ağzı birilerine yanıt verirmiş gibi kımıldıyor, kendisine hitap edildiğinde dudakları yeniden kapanıyor, gözlerinden hiçbir yaşam belirtisi okunmuyordu. Barikatın saldırıya uğramasından birkaç saat önce iki yumruğunu dizlerinin üzerine koyup başını bir uçuruma bakıyormuş gibi öne eğmiş, öylece duru-

yordu. Hiçbir şey onu bu ruh halinden çıkaramıyor, aklı barikattan başka yerdeymiş gibi görünüyordu. Herkes barikattaki yerini aldığında basık tavanlı salonda, direğe bağlanmış Javert'den, başında yalın kılıç nöbet bekleyen bir isyancıdan ve ondan başka kimse kalmamıştı. Saldırı anında şiddetli bir sarsıntıyla kendine gelmiş, aniden ayağa kalkıp Enjolras'ın:

— Kimse yok mu? sorusunu tekrarladığı sırada salondan çıkıp meyhanenin kapısında belirmişti.

Görüntüsü her iki cephede de büyük bir şok yaratmıştı. Bir çığlık yükseldi:

— Bu seçmen! Konvansiyon üyesi! Halk temsilcisi!

Muhtemelen söylenenleri anlamıyordu.

Enjolras'a yöneldiğinde isyancılar ilahi bir korkuyla ona yol açtılar. Taş kesilmiş bir halde gerileyen Enjolras'ın elinden bayrağı alan bu seksenlik ihtiyar kimse onu durdurmaya ya da yardımcı olmaya cesaret edemeden titreyen başı, sağlam basan ayaklarıyla barikatın kaldırım taşlarından yapılmış basamaklarını yavaşça çıkmaya başladı. Görüntüsü çevresindeki herkese "Muhteşem bir adam!" dedirtecek kadar görkemli ve kasvetliydi. Basamakları çıkışı ürkütücüydü; beyaz saçları, tükenmiş yüzü, geniş, kırışık alnı, çukurlaşmış gözleri, şaşkın ve açık ağzı, kızıl bayrağı kaldıran yaşlı kolu karanlıkta beliriyor, meşalenin kanlı aydınlığında büyüyordu ve bu âdeta 93'ün hayaletinin elinde Terör bayrağıyla mezarından çıktığını görmek gibiydi.

Son basamağa çıktığında, bu titrek ve korkunç hayalet enkaz yığınının üzerinde kendisine çevrilmiş iki yüz görünmez tüfeğin önünde belirdiğinde, ölümün karşısına ondan daha güçlüymüş gibi dikildiğinde, tüm barikat karanlıklarda doğaüstü ve devasa bir silüet görür gibi oldu.

Sadece mucizelerin etrafında ortaya çıkan o sessizliklerden biri yaşandı.

İhtiyar bu sessizliğin ortasında kızıl bayrağı sallayarak haykırdı:

— Yaşasın devrim! Yaşasın cumhuriyet! Kardeşlik! Eşitlik! Ve ölüm!

Barikattan duayı bitirmek için acele eden bir rahibin mırıltısına benzeyen alçak sesli ve hızlı bir fısıltı yayıldı. Karşı tarafta muhtemelen bir albay yasal uyarıyı yapmaya hazırlanıyordu.

Ardından az önce "Kimdir o?" diye bağıran aynı gürleyen ses haykırdı:

— Geri çekilin!

Yüzü solan M. Mabeuf yabani bakışları, şaşkınlığın iç karartıcı alevleriyle aydınlanan gözbebekleriyle bayrağı başının üzerine kaldırıp tekrarladı:

— Yaşasın cumhuriyet!

— Ateş! dedi ses.

İkinci bir yaylım ateşi barikatı sarstı.

Dizleri bükülen ihtiyar yeniden doğruldu, elindeki bayrağı düşürüp kollarını kavuşturduktan sonra bir sütun gibi boylu boyunca, sırt üstü kaldırımın üzerine düştü.

Her yanından kanlar sızıyordu. Yaşlı, solgun ve kederli başı gökyüzüne bakıyor gibiydi.

İsyancılar, insana kendini savunmayı bile unutturan o yoğun duygulardan birinin etkisiyle, saygı dolu bir korkuyla cesede yaklaştılar.

— Bu kral katilleri ne yaman adamlar! dedi Enjolras.

Courfeyrac Enjolras'ın kulağına eğildi:

— Bu sözleri kendine sakla, coşkunun sönmesini istemiyorum. Zaten bu adam kral katili değildi. Onu tanımıştım. Adı Mabeuf Baba'ydı. Bugün neyi vardı bilmiyorum. Ama yürekli bir ahmaktı. Başına baksana.

— Ahmak bir yüz ve Brutus'ün yüreği, dedi Enjolras.

Ardından sesini yükseltti:

— Yurttaşlar! Bu yaşlıların gençlere verdiği bir örnek. Biz tereddüt ediyorduk, o geldi! Biz geri çekiliyorduk, o ilerledi! İşte yaşlılıktan titreyenlerin, korkudan titreyenlere verdiği

ders budur! Bu ihtiyar ülkesine büyük saygı gösterdi. Uzun bir yaşamın ardından muhteşem bir şekilde öldü! Şimdi cesedini koruma altına alalım, hepimiz bu ihtiyarı babası gibi savunsun ve aramızdaki varlığı barikatı ele geçirilemez kılsın!

Bu sözleri kederli ve kasvetli bir destek mırıltısı izledi.

Eğilip ihtiyarın başını kaldıran Enjolras vahşi bir yüz ifadesiyle alnını öptü, ardından cesedin kollarını âdeta ona bir zarar vermekten endişe eder gibi nazikçe açtı, giysilerini çıkardı ve kanlar içindeki deliklerini göstererek haykırdı:

— İşte bizim bayrağımız artık bu.

III

Gavroche Enjolras'ın Karabinasını Alsa Daha İyi Olurdu

Mabeuf Baba'nın üstüne dul Hucheloup'nun uzun, siyah şalını örttüler. Altı isyancı, tüfeklerinden bir sedye yapıp cesedi üzerine koyduktan sonra şapkalarını çıkardı ve sedyeyi basık tavanlı salondaki büyük masanın üzerine koydu. Kendilerini ciddi ve kutsal göreve kaptırmış bu adamlar içinde bulundukları tehlikeli durumu hiç düşünmüyorlardı.

Ceset her zamanki soğukkanlılığını koruyan Javert'in önünden geçerken Enjolras muhbire:

— Birazdan sıra sana gelecek! dedi.

Bu arada mevziden ayrılmayan ve karşı cepheyi gözetleyen küçük Gavroche barikata doğru sessiz adımlarla birinin yaklaştığını sandı ve haykırdı:

— Dikkat edin!

Courfeyrac, Enjolras, Jean Prouvaire, Combeferre, Joly, Bahorel, Bossuet uğultuyla meyhaneden çıktıklarında henüz iş işten geçmemişti. Barikatın üzerinde dalgalanan süngülerin yoğun parıltıları fark ediliyordu. Uzun boylu muhafızlar

kimi omnibüsü aşarak, kimi küçük aralıktan geçerek içeri sızıyor, geri çekilen ama kaçmayan yumurcağı kovalıyorlardı.

Durum kritikti. Bir taşkında, nehrin bent hizasına yükseldiği, suyun yarıklardan içeri süzülmeye başladığı o ilk dakika yaşanıyordu. Bir saniye daha geç kalsalardı, barikat ele geçirilmiş olurdu.

İçeri giren bir muhafızı karabinasıyla vuran Bahorel ikinci muhafızın süngüsüyle öldü. Yere serilen Courfeyrac yardım istiyordu! Dev gibi iri kıyım bir muhafız süngüsüyle Gavroche'a doğru ilerliyordu. Küçük kollarıyla Javert'in kocaman tüfeğini kavrayan Gavroche deve nişan aldı ve kararlı bir şekilde ateş etti. Ama tüfek ateş almadı. Javert tüfeğini doldurmamıştı. Kahkaha atan muhafız süngüsünü havaya kaldırdı.

Süngü Gavroche'un üzerine inmeden önce, tüfek askerin elinden yere düştü, alnının ortasından vurulup yere serilmişti. İkinci mermi Courfeyrac'a saldıran diğer muhafızın göğsüne girdi.

Marius barikata girmişti.

IV

Barut Varili

Hâlâ Mondétour Sokağı'nın köşesinde gizlenen Marius çatışmanın ilk aşamasına kararsız ve titreyerek katılmış, yine de uçurumun çağrısı denen o gizemli ve baskın baş dönmesine uzun süre katlanamamıştı. Tehlikenin yanı başında olmasının, M. Mabeuf'ün o iç karartıcı ölümünün, öldürülen Bahorel'in, yardım isteyen Courfeyrac'ın, tehdit altındaki yumurcağın yardımına koşması ya da intikamlarını alması gereken dostlarının görüntüsü karşısında tüm tereddütleri kaybolmuş ve elindeki iki tabancayla çatışma-

nın ortasına dalmıştı. İlk mermisiyle Gavroche'u, ikincisiyle Courfeyrac'ı kurtarmıştı.

Silah seslerini, vurulan muhafızların çığlıklarını duyan saldırganlar sipere tırmanmışlardı; siperin üstünden ellerinde silahlarla doğrulmuş inzibatlar ve banliyöden gelen ulusal muhafızların bedenlerinin yarısı görülebiliyordu. Şimdiden barikatın üçte ikisinden fazlasını kaplıyorlardı, yine de duraksıyor, bir tuzağa düşme korkusuyla içeri atlamıyorlardı. Karanlık barikata bir aslan iniymiş gibi bakıyorlardı. Meşalenin ışığı sadece süngüleri, tüylü şapkaları, endişeli ve öfkeli yüzlerin üst kısımlarını aydınlatıyordu.

Mermileri biten tabancalarını atan Marius basık tavanlı salonun kapısının kenarındaki barut varilini fark etmişti. O yana doğru bakarken başını hafifçe çevirdiği sırada bir el Marius'e nişan alan tüfeğin namlusunu tıkadı. Bu kadife pantolonlu genç bir işçinin eliydi. Mermi eli, yere düştüğüne göre belki işçiyi de delip geçmişti ama Marius'e isabet etmedi. Dumanın içinde tüm bunlar tam olarak görülememiş, ancak hayal meyâl seçilebilmişti. Yine de basık tavanlı salona giren Marius kendine doğrultulan tüfeği, namluyu tıkayan eli belli belirsiz görmüş, merminin sesini duymuştu. Ancak bu tür görüntülerin titreşerek silinip gittikleri böyle anlarda hiçbir şey karşısında duraksanmaz. İnsan her şeyin bulutlarla kaplandığı bir karanlığa doğru daha da çekildiğini hisseder.

Afallayan ama paniğe kapılmayan isyancılar yeniden toplanmışlardı. Enjolras "Durun! Gelişigüzel ateş etmeyin!" diye bağırıyordu. Gerçekten de bu ilk karmaşada birbirlerini vurabilirlerdi. Çoğu saldırganları yukarıdan görebilmek için ilk katın pencerelerine çıkmıştı. En yürekliler Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire ve Combeferre ile birlikte sırtlarını dipteki evlere dayayıp barikatın tepesindeki askerler ve muhafızlarla yüz yüze kalmışlardı.

Tüm bunlar hiç acele edilmeden, çatışmaları önceleyen o garip ve tehditkâr ciddiyetle yapılmıştı. İki taraf da karşı ta-

rafın sesini duyabildiği bir mesafeden nişan alıyordu. Kıvılcımın sıçramaya hazır olduğu bu anda boynunda çelik zırh olan geniş apoletli bir subay kılıcını kaldırıp:

— Teslim olun! diye bağırdı.

— Ateş! diye karşılık verdi Enjolras. İki taraf da silahlarını aynı anda ateşleyince her şey duman altında gözden kayboldu.

Genizleri yakan bu boğucu dumanın içinde ölmek üzere olanların ve yaralananların zayıf ve boğuk iniltileri duyuluyordu.

Dumanın dağılmasıyla iki tarafın savaşçılarının da, sayıları azalsa da yerlerini korudukları ve sessizce tüfeklerini doldurdukları görüldü.

Aniden gürleyen bir ses haykırdı:

— Geri çekilin, yoksa barikatı havaya uçuracağım!

Herkes başını sesin geldiği yana çevirdi.

Basık tavanlı salona giren Marius barut varilini almış, ardından ortalığı saran dumandan yararlanarak barikat boyunca etrafı kaldırım taşlarıyla çevrili meşaleye doğru süzülmüştü. Meşaleyi alıp onun yerine dibi delinmiş barut varilini koymak, varilin altına kaldırım taşlarını yerleştirmek bu işleri korkunç bir itaat duygusuyla yapan Marius'ün sadece bir eğilip kalkma kadar zamanını almıştı ve şimdi barikatın diğer ucuna kümelenen ulusal muhafızlar, askerler, subaylar yüzü inanılmaz bir kararlılıkla aydınlanan ve elindeki meşalenin alevini delinmiş barut variline doğru yaklaştırırken "Geri çekilin, yoksa barikatı havaya uçuracağım!" diye haykıran Marius'e şaşkınlıkla bakıyorlardı.

Seksenlikten sonra barikatın üzerine çıkan Marius genç devrimin yüzünü gösteriyordu.

— Barikatı havaya uçurmak! dedi bir çavuş, kendinle beraber!

— Kendimle beraber! diye yanıtladı Marius.

Ve meşaleyi barut variline yaklaştırdı.

Barikatın üstü bir anda boşaldı, üstünde kimse kalmamıştı. Ölülerini ve yaralılarını orada bırakan saldırganlar can havliyle, düzensiz bir şekilde sokağın diğer ucuna çekilip karanlıkta kayboldular.

Barikat kurtulmuştu.

V

Jean Prouvaire'in Son Mısrası

Herkes Marius'ün etrafında toplandı. Courfeyrac boynuna sarıldı.

— İşte geldin!

— Ne mutluluk! dedi Combeferre.

— Tam zamanında yetiştin! dedi Bossuet.

— Sen gelmeseydin ölmüştüm! dedi Courfeyrac.

— Siz gelmeseydiniz süngülenmiştim! diye ekledi Gavroche.

— Komuta kimde? diye sordu Marius.

— Sende, dedi Enjolras.

Marius'ün bütün gün fırın gibi yanan beyninde şimdi bir kasırga esiyor, içindeki bu kasırga kendini kaybetmiş bir halde onu da ardından sürüklüyordu. Hayatla arasında hâlâ uzun bir mesafe olduğunu hissediyordu. Aniden bu korkunç uçurumda sonlanan o neşe ve aşk dolu iki ışıltılı aydan sonra Cosette'i kaybetmiş, isyancıların şefi olmuş, M. Mabeuf bu barikatta cumhuriyet için kendini feda etmişti; her şey ona korkunç bir kâbus gibi görünüyor, etrafını çevreleyen her şeyin gerçek olduğunu anlamak için yoğun bir zihinsel çaba harcaması gerekiyordu. Marius henüz imkânsız olanın hemen yakında durduğunu, her zaman beklenmeyeni öngörmek gerektiğini bilemeyecek kadar tecrübesizdi. Kendi dramına tıpkı anlam veremediği bir oyuna eşlik eder gibi eşlik ediyordu.

Düşüncelerinin gömüldüğü siste, barikata saldırıldığı sırada başını bile kımıldatmayan ve etrafındaki başkaldırıya bir kurbanın boyun eğişi ve bir yargıcın heybetiyle bakan, direğe bağlanmış Javert'i hiç fark etmemişti.

Bu arada saldırganlar yeniden harekete geçmemişti, sokağın diğer ucunda yürüdükleri ve kaynaştıkları duyuluyordu, ama henüz tehlikeye atılmamış olsalar da talimatlar verildiği, bu ele geçirilemeyen sokağa hücum etmek için takviye kuvvet bekledikleri anlaşılıyordu. İsyancılar yeni nöbetçiler yerleştirmişlerdi ve içlerinden bazıları tıp fakültesi öğrencisi olduğundan aynı zamanda yaralılara pansuman da yapıyordu.

Sargı bezlerine ve fişeklere ayırdıkları masa ve Mabeuf Baba'nın yattığı masa dışında tüm masaları dışarı çıkarıp barikata eklemiş, Hucheloup Ana'nın ve iki hizmetkârın şiltelerinin üzerine yaralıları yatırmışlardı. Corinthe'in üç zavallı sakinine gelince kimse nerede olduklarını bilmiyordu. Yine de sonunda onları mahzene saklanmış bir halde buldular.

Hüzünlü bir olay kurtarılan barikatın sevincini yasa dönüştürdü.

İçtima yapıldı. İsyancılardan biri eksikti. Kim? En değerlilerinden, en yüreklilerinden biri: Jean Prouvaire. Yaralılar arasında yoktu. Ölüler arasında yoktu. Hiç kuşkusuz esir düşmüştü.

— Onların elinde dostumuz, bizim elimizde de onların bir adamı var. Bu muhbirin ölmesini istiyor musun? diye sordu Combeferre Enjolras'a.

— Evet, dedi Enjolras, ama Jean Prouvaire kurtulacaksa hiç önemi yok.

Bu konuşma basık tavanlı salonda, Javert'in bağlandığı direğin yanında yapılıyordu.

— Tamam o zaman, dedi Combeferre, bastonlu kılıcımın üzerine bir mendil bağlayıp onlarla değiş tokuşu konuşmaya gideceğim.

— Dinle, dedi elini Combeferre'in omzuna koyan Enjolras.

Sokağın öbür ucunda silahlar anlamlı bir şekilde dolduruluyordu.

Bir erkeğin bağrışı duyuldu:

— Yaşasın Fransa! Yaşasın gelecek!

Prouvaire'in sesini tanıdılar.

Arkasından bir yaylım ateş sesi duyuldu.

Etrafa yeniden sesszilik çöktü.

— Onu öldürdüler, diye haykırdı Combeferre.

Javert'e bakan Enjolras ona:

— Dostların seni kurşuna dizdi, dedi.

VI

Yaşamın Can Çekişmesinden Sonra Ölümün Can Çekişmesi

Böyle çatışmaların garipliği barikatlara neredeyse her zaman cepheden saldırılmasından ve genellikle kâh tuzaklardan, kâh da dolambaçlı yollara girmekten çekinen saldırganların barikatı dört bir yandan kuşatmamalarından ileri gelir. Bu yüzden isyancıların tüm dikkati kuşkusuz her zaman tehdit altında bulunan ve çatışmanın kaçınılmaz olarak başlayacağı noktada, büyük barikatta yoğunlaşmıştı. Yine de Marius küçük barikatı incelemeye gitti. Orada kimse yoktu ve sadece kaldırım taşlarının altında titreşen fenerin ışığıyla aydınlanıyordu. Zaten Mondétour Sokağı ve Petite-Truanderie ve Cygne sokaklarının yan yollarına derin bir sessizlik hâkimdi.

Marius barikatı inceledikten sonra geri dönerken karanlıkta isminin zayıf bir sesle telaffuz edildiğini duydu.

— Mösyö Marius!

Titredi, iki saat önce Plumet Sokağı'ndaki parmaklığın arasından gelen sesin aynısıydı.

Sadece bu ses artık bir soluğa benziyordu.

Etrafına baktı, ama kimseyi göremedi.

Marius yanıldığını ve bunun, zihninin etrafında çarpışan olağanüstü gerçekliklere eklediği bir yanılsama olduğu düşündü. Barikatın girintisinden çıkmak için bir adım attı.

— Mösyö Marius! diye tekrarladı ses.

Bu sefer kuşku duyamazdı, sesi net bir şekilde işitmişti; etrafına baktığında hiçbir şey göremedi.

— Ayaklarınızın dibine bakın! dedi ses.

Öne doğru eğilen Marius karanlıkta kendisine doğru sürünen bir cisim gördü. Kendisine seslenen buydu.

Fenerin ışığı bir gömleğin, kalın kadifeden yırtık bir pantolonun, çıplak ayakların ve kan birikintisine benzeyen bir şeyin görülmesini sağlıyordu. Marius kendine doğru dikilen bir baş gördü.

— Beni tanımadınız mı?

— Hayır.

— Eponine.

Marius hızla yere eğildi. Bu gerçekten de o bahtsız kızdı. Erkek gibi giyinmişti.

— Buraya nasıl geldiniz? Orada ne yapıyorsunuz?

— Ölüyorum.

Bunalmış insanları canlandıran sözcükler ve olaylar vardır. Marius sıçrayarak haykırdı:

— Yaralanmışsınız! Bekleyin sizi salona taşıyacağım! Size pansuman yapacaklar! Yaranız ciddi mi? Canınızı yakmamak için sizi nerenizden tutmam gerekir? Yaranız nerede? Yardım edin! Tanrım! Ama burada ne işiniz var?

Ve onu kaldırmak için kolunu boynuna dolamaya çalışırken eline çarptı.

Kız zayıf bir çığlık attı.

— Canınızı mı yaktım? diye sordu Marius.

— Biraz.

— Ama sadece elinize dokundum.

Elini yukarı kaldırdığında Marius bu elin ortasında siyah bir delik gördü.

— Elinize ne oldu?

— Delindi.

— Delindi mi?

— Evet.

— Neyle?

— Bir mermiyle.

— Nasıl oldu?

— Size nişan alan bir tüfek gördünüz mü?

— Evet, bir el namlusunu tıkadı.

— O el benimdi.

Marius'ün içi ürperdi.

— Bu ne çılgınlık! Zavallı çocuk! Ama olsun, yaranız bu kadarsa hiç önemi yok, sizi bir yatağa taşıyayım. Size pansuman yapacaklar, delinmiş bir el yüzünden ölünmez.

— Mermi elimden girdi, ama sırtımdan çıktı. Beni oraya götürmenin bir anlamı yok. Size bana nasıl pansuman yapacağınızı söyleyeceğim, bir cerrahınkinden daha iyi gelecek. Yanıma, şu taşın üzerine oturun.

Marius'ün itaat etmesi üzerine başını dizlerinin üzerine koyup:

— Ah! Ne güzel! Ne kadar rahat! İşte artık acı çekmiyorum, dedi

Bir an sessiz kaldıktan sonra başını güçlükle çevirip Marius'e baktı:

— Biliyor musunuz Mösyö Marius? O bahçeye girmeniz canımı sıkıyordu, ne aptalım, evi size ben göstermiştim, üstelik kendi kendime sizin gibi bir delikanlının...

Sözlerine ara verdi ve zihnindeki kederli düşünce akışlarını geçip içler acısı bir gülümsemeyle ekledi:

— Beni çirkin buluyordunuz, öyle değil mi?

Devam etti:

— Görüyorsunuz, işiniz bitti! Bu barikattan kimse sağ çıkamaz artık. Bakın, buraya gelmenize ben neden oldum! Öleceksiniz, bunu iyi biliyorum. Yine de size nişan aldıklarını görünce elimi namluya dayadım. Ne gülünç! Ama bunun nedeni sizden önce ölmek istememdi. Mermiyi yediğimde kendimi buraya sürükledim, beni kimse fark etmedi. Sizi bekliyor, içimden "Yoksa gelmeyecek mi?" diyordum. Ah! Ne kadar acı çektiğimi bir bilseniz, gömleğimi ısırıyordum! Şimdi iyiyim. Odanıza girip aynada kendime baktığım günü, bulvarda yanınızdan geçtiğim günü hatırlıyor musunuz? Kuşlar nasıl da ötüşüyorlardı! Uzun zaman olmadı. Bana beş frank vermiştiniz, ben de size "Sizin paranızı istemiyorum," demiştim. En azından yerden paranızı aldınız mı? Zengin değilsiniz. Size parayı yerden almanızı söylemeyi akıl edemedim. Hava güneşliydi, kimse üşümüyordu. Hatırlıyor musunuz Mösyö Marius? Ah! Çok mutluyum! Herkes ölecek.

Şaşkın, ciddi, kederli bir hali vardı. Yırtık gömleğinden göğüsleri görünüyordu. Konuşurken delik elini ara sıra, tıpası bir şişeden fışkıran şarap gibi sızan kanın yayıldığı göğsündeki bir başka deliğe götürüyordu.

Marius bu bahtsız yaratığı derin bir kederle izliyordu.

— Ah! dedi aniden, yine başlıyor. Boğuluyorum!

O anda küçük Gavroche'un genç horoza benzeyen sesi barikatta yankılandı. Tüfeğini doldurmak için bir masanın üzerine çıkan çocuk o zamanlar çok popüler olan bir şarkıyı söylüyordu:

Lafayette'i gören jandarma
Başlar hemen bağırmaya:
Kaçalım! Kaçalım! Kaçalım!

Doğrulan Eponine şarkıyı dinledi, ardından mırıldandı:

— Bu o.

Ve Marius'e döndü:

— Kardeşim orada. Beni görmemesi gerek. Yoksa beni azarlar.

— Kardeşiniz mi? diye sordu yüreğinde babasının kendisini Thénardierlere karşı elinden gelen iyiliği yapmakla görevlendirdiğini büyük bir kederle anımsayan Marius, kardeşiniz kim?

— Şu ufaklık.

— Şarkı söyleyen mi?

— Evet.

Marius ayağa kalkmak için bir hamle yaptı.

— Ah! Gitmeyin! Fazla vaktim yok!

Kız yerinden doğrulmuştu, ama alçak sesi hıçkırıklarla kesiliyor, hırıltılar konuşmasını arada kesiyordu. Yüzünü Marius'ün yüzüne iyice yaklaştırdı ve garip bir ifadeyle ekledi:

— Dinleyin, size şaka yapacak halim yok. Cebimde size yazılmış bir mektup var. Dün aldım. Postayla göndermemi söylediler. Onu sakladım. Size ulaşmasını istemiyordum. Ama birazdan görüştüğümüzde belki de bana kızacaksınız. Birazdan görüşeceğiz, değil mi? Mektubunuzu alın.

Marius'ün elini titreyen parçalanmış eliyle kavrasa da acı çeker gibi görünmüyordu. Marius'ün elini gömleğinin cebine götürdü. Marius gerçekten de orada bir kâğıt olduğunu hissetti.

— Alın.

Marius mektubu aldı.

Kız memnuniyetini belirten bir işaret yaptı.

— Şimdi bu zahmetimin karşılığında bana söz verin...

Ve sustu.

— Ne için? diye sordu Marius.

— Bana söz verin!

— Söz veriyorum.

— Bana öldüğümde alnımı öpeceğinize dair söz verin. Onu hissedeceğim.

Başını yeniden Marius'un dizlerinin üzerine bıraktığında gözleri kapandı. Marius bu zavallı ruhun uçup gittiğini san-

dı. Eponine hiç kımıldamadan yatıyordu; Marius'ün kızın sonsuz uykusuna daldığını düşündüğü sırada, ölümün kasvetli derinliğinin belirdiği gözlerini yavaşça açıp yumuşaklığı öbür dünyadan gelirmiş gibi görünen bir vurguyla:

— Baksanıza Mösyö Marius, dedi, sanırım size biraz âşık olmuştum.

Yeniden gülümsemeye çalışırken son nefesini verdi.

VII

Mesafe Hesaplama Ustası Gavroche

Sözünü tutan Marius buz gibi bir ter damlasının inci gibi parladığı bu solgun alnı öptü. Bu Cosette'e sadakatsizlik değildi, sadece zavallı bir ruha hoş ve düşünceli bir "Elveda!" demekti.

Eponine'in verdiği mektubu titreyerek almış, hemen bir şeyler olduğunu hissetmişti. Onu okumak için sabırsızlanıyordu. İnsan yüreği böyledir, bahtsız kız gözlerini kapar kapamaz Marius mektubu açmayı düşünmeye başlamıştı. Kızın başını yavaşça yere bırakarak ayağa kalktı. İçinden bir ses bu mektubu bu cesedin yanında okuyamayacağını söylüyordu.

Basık tavanlı salondaki bir muma yaklaştı. Katlanmış ve kadınların zarif özeniyle mühürlenmiş küçük bir mektuptu. Adres bir kadının eliyle yazılmıştı:

M. Courfeyrac'ın eliyle Mösyö Marius Pontmercy'ye, Verrerie Sokağı, No:16.

Mührü açıp okudu.

Sevgilim,

Babam ne yazık ki hemen yola çıkmamızı istiyor! Bu akşam l'Homme-Armé Sokağı 7 numarada kalacağız. Bir hafta içinde de İngiltere'ye gideceğiz.

COSETTE. 4 Haziran.

Aşkları o denli masumdu ki Marius Cosette'in el yazısını bile tanımıyordu.

Neler olup bittiğini birkaç sözcükle anlatalım. Her şeyi Eponine düzenlemişti. 3 Haziran akşamından sonra aklında iki düşünce vardı: Babasının ve arkadaşlarının Plumet Sokağı'ndaki evle ilgili planlarını boşa çıkarmak; Marius'ü Cosette'ten ayırmak. Önüne ilk çıkan ve kadın gibi giyinmeyi eğlenceli bulan bir gençle kıyafetlerini değiştirmişti. Champ de Mars'da Jean Valjean'a "Evden taşının," diye anlamlı bir uyarı veren oydu. Bunun üzerine eve dönen Jean Valjean Cosette'e "Bu akşam Toussaint ile birlikte L'Homme-Armé Sokağı'ndaki eve gidiyoruz. Haftaya Londra'da olacağız," demişti. Bu beklenmedik darbeyle altüst olan Cosette Marius'e aceleyle o iki satırlık mektubu yazmıştı. Ama mektubu postaya nasıl verecekti? Tek başına dışarı çıkamıyordu ve Toussaint böyle bir şokun sarsıntısıyla mektubu M. Fauchelevent'a gösterecekti. Cosette bu endişeleri yaşarken, parmaklıkların arasından erkek elbiseleriyle hiç durmadan bahçenin etrafında dolanan Eponine'i fark etmiş, yanına çağırdığı "genç işçiye" mektubu ve beş frankı verip onu hemen üzerindeki adrese götürmesini söylemişti. Mektubu cebine koyan Eponine 5 Haziran günü mektubu vermek için olmasa da, kıskanç ve âşık tüm yüreklerin anlayacağı gibi "görmek" için Courfeyrac'ın evine gitmiş, yine sadece görmek için Marius'ü ya da en azından Courfeyrac'ı beklemişti. Courfeyrac ona barikatlara gidiyoruz dediğinde, aklına bir fikir gelmişti. Nasıl olsa her zaman karşısına çıkacak ölümün bağrına bu şekilde atılmak ve beraberinde Marius'ü da sürüklemek. Courfeyrac'ı izleyip barikatın kurulacağı yeri öğrenmiş ve mektubu iletmediği için hiçbir şeyden haberi olmayan Marius'ün her akşamki gibi hava kararırken Plumet Sokağı'na gideceğini düşünerek orada Marius'ü gözlemiş, ona arkadaşlarının kendisini barikatta beklediklerini söylemişti. Marius'ün Cosette'i bulamayınca kapılacağı umutsuz-

luğa güvenmiş ve yanılmamıştı. Ardından o da Chanvrerie Sokağı'na dönmüştü. Orada neler yaptığını gördük. Sevdiklerini de kendileriyle birlikte ölüme sürükleyenlerin ve "Ona kimse sahip olamayacak!" diyen kıskanç yüreklerin kederli neşesiyle ölmüştü.

Marius Cosette'in mektubunu öpücüklere boğdu. Demek kendisini seviyordu! Bir an için aklına ölmemesi gerektiği geldi. Ardından "Gidiyor, babası onu İngiltere'ye götürüyor ve dedem bu evliliğe izin vermiyor. Değişen hiçbir şey yok," diye düşündü. Marius gibi hayalperestlerin yaşadığı böyle ani çöküntülerden umutsuz kararlar çıkar. Yaşamın yorgunluğu katlanılmaz bir hal alınca ölüme daha hızlı gidilir. Bu yüzden yerine getirmesi gereken iki görevi olduğunu düşündü: Cosette'i ölümünden haberdar edip ona son bir veda mektubu göndermek ve Eponine'in kardeşi, Thénardier'nin oğlu olan bu zavallı çocuğu yaklaşan felaketten kurtarmak.

Yanında Cosette'e olan aşkıyla ilgili onca düşüncesini yazdığı not defterinin bulunduğu cüzdanı vardı. Bir sayfa koparıp kurşun kalemle şu satırları yazdı:

Evlenmemiz imkânsız. Dedemden izin istedim, reddetti; hiç param yok, senin de öyle. Sana koşup geldiğimde seni bulamadım, sana verdiğim sözü biliyorsun, sözümü tutuyorum. Ölüyorum. Seni seviyorum. Bu yazıyı okuduğunda ruhum yanında olacak ve sana gülümseyecek.

Yanında mektubu mühürleyecek bir şey olmadığı için kâğıdı dörde katlayıp üzerine şu adresi yazdı:

"Matmazel Cosette Fauchelevent'a,

M. Fauchelevent'ın evi, L'Homme-Armé Sokağı, No: 7."

Kâğıdı katlayıp bir süre düşündükten sonra cüzdanını yeniden açtı ve defterin ilk sayfasına aynı kalemle şu satırları yazdı:

"Adım Marius Pontmercy. Cesedimi, Filles-du-Calvaire Sokağı, No: 6, Marais adresinde ikâmet eden dedem M. Gillenormand'a götürün."

Cüzdanı cebine koyup Gavroche'u çağırdı. Marius'ün sesini duyan yumurcak yüzündeki neşeli ve sadık ifadeyle yanına koştu.

— Benim için bir şey yapmak ister misin?

— Her şeyi. Tanrıların Tanrı'sı! Siz olmasaydınız mıhlanmıştım.

— Bu mektubu görüyor musun?

— Evet.

— Bunu al, hemen barikattan çık (endişelenen Gavroche kulağını kaşımaya başladı) ve yarın sabah l'Homme-Armé Sokağı, No: 7'deki Matmazel Cosette'e ver.

Kahraman çocuk yanıtladı:

— Tamam ama! Bu arada barikat düşecek ve ben burada olmayacağım.

— Barikata ancak gün doğarken saldıracaklar ve öğleden önce ele geçiremeyecekler.

Gerçekten de saldırganların verdiği mola uzuyordu. Bu, gece savaşlarında sıklıkla rastlanan ve çok şiddetli bir saldırıyla devam eden aralardan biriydi.

— Tamam o zaman, dedi Gavroche, mektubunuzu yarın sabah götürsem?

— Çok geç olacak. Muhtemelen barikat kuşatma altına alınacak ve bütün yollar tutulacak, sen de dışarı çıkamayacaksın. Hemen git.

Verecek yanıt bulamayan Gavroche kararsız bir halde, üzüntüyle kulağını kaşıdı.

— Tamam, dedi.

Ve Mondétour Sokağı'ndan koşarak uzaklaştı.

Gavroche'un aklına bir fikir gelmiş ama bunu karşı çıkacağı korkusuyla Marius'e söylememişti.

— Saat gece yarısı, l'"Homme-Armé Sokağı uzak değil, bu mektubu hemen götürüp tam zamanında geri döneceğim, diye düşünüyordu.

On Beşinci Kitap
L'Homme-Armé Sokağı

I

Kurutma Kağıdının Gevezeliği

Ruhun çırpınmalarının yanında bir şehrin çalkantıları nedir ki? İnsan toplumdan daha derindir. Jean Valjean o anda bile korkunç bir ayaklanmanın pençesindeydi. Önünde yine uçurumlar açılmıştı. O da Paris gibi ürkütücü ve belirsiz bir devrimin karşısında titriyordu. Bunun için birkaç saat yetmişti. Kaderinin ve vicdanının üzerini kara bulutlar kaplamıştı. Paris hakkında olduğu gibi onun hakkında da şu söylenebilirdi: Ortada iki güç var. Ak büyü ve kara büyü uçurumun köprüsünde göğüs göğüse gelecekler. Hangisi diğerini aşağı itecek? Hangisi üstün gelecek?

Jean Valjean 4 Haziran günü Cosette ve Toussaint ile birlikte l'Homme-Armé Sokağı'ndaki eve yerleşmişti. Orada onu bir sürpriz bekliyordu.

Cosette Plumet Sokağı'ndaki evden ayrılmadan önce itiraz etmeyi denemişti. Birlikte yaşamaya başladıklarından beri Cosette'in düşüncesi ilk kez Jean Valjean'ın düşüncesiyle ters düşmüş, birbirleriyle çatışmasalar da çelişmişlerdi. Bir tarafta itiraz, diğer tarafta ise katılık vardı. Tanımadığı birinin Jean Valjean'a verdiği *evden taşının* öğüdü onun ka-

rarından asla taviz vermeyeceği kadar paniğe kapılmasına neden olmuştu. İzinin bulunduğunu, peşinde olduklarını sanıyordu. Cosette boyun eğmek zorunda kalmıştı.

İkisi de l'Homme-Armé Sokağı'ndaki eve kendi şahsi düşüncelerine dalmış bir halde, hiç konuşmadan gelmişlerdi; Jean Valjean Cosette'in kederini fark edemeyecek kadar endişeli, Cosette de Jean Valjean'ın endişesini fark edemeyecek kadar kederliydi.

Jean Valjean daha önceki taşınmalarda hiç yapmadığı bir şeyi yapmış, Toussaint'i de yanında getirmişti. Belki de Plumet Sokağı'na geri dönemeyeceğini düşündüğü için onu orada bırakmak istememiş ama ona sırrını da açmamıştı. Hizmetçinin ev sahibine ihaneti merakla başlar. Oysa kaderin Jean Valjean'ın hizmetçiliğine layık gördüğü Toussaint hiç meraklı değildi. Barneville köylüsü aksanıyla gevelerken "Aynının aynısıyım; yapacağımı şeylerim; geridekinden bana ne," (Ben böyleyim; işimi yaparım; gerisi benim işim değil) derdi.

Plumet Sokağı'ndan âdeta kaçarak ayrıldıkları sırada Jean Valjean yanına Cosette'in *vazgeçilmez* adını taktığı tahnit edilmiş gibi kokan küçük valizden başka bir şey almamıştı. Dolu valizler hamalları gerektirirdi, hamallar da tanıklık yapabilirlerdi. Babylone Caddesi'ndeki kapıya çağrılan bir arabaya binip gitmişlerdi.

Toussaint yanına birkaç parça çamaşır, giysi ve tuvalet malzemesi alma iznini güçlükle koparabilmişti. Cosette ise yazı takımını, defterini ve kurutma kağıdını götürmüştü.

Jean Valjean bu ortadan kayboluşun gizemini ve karanlığını artırmak için Plumet Sokağı'ndan hava kararırken ayrılmayı düşünmüş, bu sayede Cosette, Marius'e mektup yazacak zamanı bulmuştu. L'Homme-Armé Sokağı'ndaki eve varıldığında gece bastırmıştı, herkes sessizce odasına çekilmişti.

L'Homme-Armé Sokağı'ndaki bir arka avluda yer alan ev iki katlıydı ve iki yatak odasından, mutfağa Toussaint'in yatağının bulunduğu yüksek sekiyle bağlanan bir yemek sa-

lonundan oluşuyordu. İki yatak odasını ayıran yemek salonu aynı zamanda sofa işlevini görüyordu. Daire gerekli alet edevatla donatılmıştı.

İnsan doğası böyledir, nasıl çılgınca paniğe kapılırsa, öyle de sakinleşir. Jean Valjean L'Homme-Armé Sokağı'na geldiğinde endişesi azaldı ve yavaş yavaş kaybolup gitti. Ruhu kendiliğinden etkileyen huzur dolu mekânlar vardır. Loş bir sokak, kendi halinde komşular. Jean Valjean Paris'in, iki direğin arasına enlemesine yerleştirilen bir kalasla arabaların geçişine kapanmış, şehrin uğultusuna karşı sağır ve dilsiz kalmış, gün ortasında alacakaranlığa bürünmüş, yaşlılar gibi suskun ve yüz yıllık yüksek evlerinin arasına heyecanın sızamayacağı bu eski sokağının huzurunun kendisine bulaştığını hissetti. Durağan bir unutuluşun hâkim olduğu bu sokakta Jean Valjean rahat bir soluk aldı. Onu orada kim bulabilirdi?

İlk işi *vazgeçilmez*'i yanı başına koymak oldu.

Rahat uyudu. Gece yol göstericidir, ayrıca gece sakinleştirir. Ertesi sabah hafif bir neşeyle uyandı. Mobilyası eski, yuvarlak bir masadan, üzerinde eğri bir aynanın bulunduğu alçak bir büfeden, küflenmiş bir koltuktan ve üzerleri Toussaint'in paketleriyle dolu birkaç iskemleden ibaret olan iğrenç görünümlü salonu çok sevimli buldu. İskemlelerdeki paketlerin birindeki delikten Jean Valjean'ın ulusal muhafız üniforması görünüyordu.

Cosette'e gelince, Toussaint'e odasına et suyu getirmesini söylemiş, gün boyunca ortalıkta görünmemişti. Saat beşe doğru, bu küçük taşınma işleriyle çok yoğun olduğundan evin içinde gidip gelen Toussaint'in masaya getirdiği söğüş tavuğu babasına saygısızlık etmemek için yemeye razı olmuştu.

Ardından birkaç gündür süren migren ağrısını bahane ederek Jean Valjean'a iyi akşamlar dileyip odasına çekilmişti. Bir tavuk kanadını iştahla yiyen Jean Valjean, masaya

dirseklerini dayamış bir halde içinin giderek daha da rahatladığını hissediyordu.

Bu hafif yemek sırasında, Toussaint'in kendisine belli belirsiz geveledeği "Mösyö Paris'te çatışma var," sözlerini algılar gibi olmuş, ama zihnindeki düşüncelerin yoğunluğundan hiç önemsememiş, doğrusunu söylemek gerekirse duymamıştı.

Ayağa kalkıp daha da sakinleşmiş bir halde salonu pencereden kapıya, kapıdan pencereye arşınlamaya başladı.

Sükûnete kavuştukça aklına zihnini her zaman meşgul eden Cosette geldi. Migren ağrısından, hafif sinir krizlerinden, genç kızların bulut gibi hızla gelip geçen somurtmalarından, bir iki gün ortalıkta görünmemelerinden endişeleniyordu, tam tersine geleceği, her zamanki dinginliğiyle geleceği düşünüyor, ne de olsa yeniden akışına başlayan mutlu yaşamın önünde hiçbir engel görmüyordu. Bazı anlarda her şey imkânsız görünürken, bazı anlarda da her şey kolay görünür; Jean Valjean o mutlu anlardan birini yaşıyordu. Böyle anlar, doğanın da özü olan ve yüzeysel akılların anti-tez dediği art arda gelme ve tezat yasası uyarınca, tıpkı geceden sonra gündüzün gelmesi gibi mutsuz anlardan sonra gelir. Jean Valjean sığındığı bu sakin sokakta bir süredir kafasını kurcalayan tüm olumsuz düşüncelerden sıyrılmıştı. Uzun zaman karanlıkta kaldığı için artık gökyüzünü yavaş yavaş algılamaya başlıyordu. Plumet Sokağı'ndan hiçbir aksilik yaşanmadan ayrılmak olumlu bir adımdı. Belki de birkaç aylığına da olsa ortada görünmemek, Londra'ya gitmek yerinde olacaktı. Yanında Cosette olduktan sonra, ha Fransa'da kalmışlar ha İngiltere'ye gitmişler, ne fark ederdi ki? Cosette onun vatanıydı. Cosette'in varlığı onun mutlu olmasına yetiyordu; bir zamanlar zihnini kurcalayan ve uykusuz kalmasına neden olan kendisinin Cosette'in mutluluğu için yeterli olup olmadığı düşüncesi aklına bile gelmiyordu. Mazide kalmış kederlerin uyuşukluğu içinde her şeyi iyi

tarafından görüyordu. Cosette'in yanında olmasını, onun kendine ait olduğu şeklinde yorumluyordu; herkesin yaşadığı optik bir yanılsama. Cosette ile İngiltere'ye yapacakları seyahati iyimserlikle planlıyor, mutluluğun düşsel dünyasının derinliklerinde yeniden şekillendiğini görüyordu.

Salonu ağır adımlarla arşınlarken, bakışları aniden garip bir şeye takıldı.

Karşısında, büfenin üzerinde eğri duran aynada şu bariz satırları okudu:

Sevgilim,

Babam ne yazık ki hemen yola çıkmamızı istiyor! Bu akşam l'Homme-Armé Sokağı 7 numarada kalacağız. Bir hafta içinde de İngiltere'ye gideceğiz.

COSETTE. 4 Haziran.

Jean Valjean afallamış bir halde olduğu yerde kalakaldı.

Eve geldiğinde kurutma kâğıdını büfenin üzerindeki aynanın önüne koyan Cosette kederli endişesinin dalgınlığıyla Plumet Sokağı'ndan geçen genç işçiye verdiği sayfayı kuruttuktan sonra kurutma kağıdını orada unutmuştu. Yazı kurutma kâğıdına geçmişti.

Ayna yazıyı yansıtıyordu.

Geometride simetrik görüntü olarak adlandırılan bir olgunun sonucu olarak kurutma kâğıdında ters duran yazı aynada düz görünüyordu ve Jean Valjean'ın gözünün önünde Cosette'in dün Marius'e yazdığı mektup vardı.

Bu çok sıradan ama şok edici bir durumdu.

Aynaya yaklaşan Jean Valjean yazıyı tekrar okudu, ama orada yazanlara inanamadı. Bu satırlar onda şimşek çakması gibi bir etki yaratmıştı. Halüsinasyon görüyor olmalıydı. Bu mümkün değildi. Böyle bir şey olamazdı.

Yavaş yavaş her şeyi daha net bir şekilde algılamaya başladı; Cosette'in kurutma kâğıdına baktığında gerçeklik duygusu geri geldi. Kâğıdı eline alıp "Bundan kaynaklanıyor," dedi.

Kurutma kâğıdının üzerindeki yazıları büyük bir dikkatle inceledi; garip bir karalama gibi görünen ters harflerin hiçbir anlamı yoktu. Bunun üzerine "Bunun hiçbir anlamı yok, saçma sapan bir yazı," diye düşündü. Ve tasvir edilemez bir iç huzuruyla derin bir nefes aldı. O dehşet verici anlarda bu ahmakça sevinçleri kim yaşamamıştır ki? Ruh tüm yanılsamaları gözden geçirmedikçe kendini umutsuzluğa terk etmez.

Kurutma kağıdını eline aldı ve aptalca bir mutlulukla, gördüğü halüsinasyon yüzünden neredeyse gülmeye hazır bir halde hayranlıkla izlemeye başladı. Anidenbakışlarını yeniden aynaya çevirdi ve yazıyı yeniden gördü. Satırlar orada acımasız bir netlikteydi. Bu kez hayal görmüyordu. Bir görüntünün iki kez belirmesi onu somut bir gerçeğe dönüştürür, yazı aynaya düzgün bir şekilde bir kez yansımıştı. Durumu kavradı.

Jean Valjean şendeledi ve elindeki kurutma kâğıdını yere düşürdü; başını öne eğmiş, gözbebekleri donuklaşmış, altüst olmuş bir halde büfenin yanındaki eski koltuğun üzerine yığıldı. Bunun gerçek olduğunu, dünyanın ışığının sonsuza dek söndüğünü, Cosette'in bu satırları birine yazdığını düşündü. O zaman ruhunun yeniden allak bullak olduğunu, karanlıklara doğru boğuk bir şekilde kükrediğini hissetti. Aslanı kafesindeki köpekten mahrum bırakmayı deneyin, bakın neler oluyor!

İşin garip ve hüzünlü yanı, Cosette'in mektubunun o sırada henüz Marius'ün eline geçmemiş olmasıydı; tesadüf ihanetle onu Marius'ten önce Jean Valjean'a ulaştırmıştı.

Jean Valjean o güne kadar yaşadığı acı deneyimlere asla teslim olmamıştı. Korkunç işkencelere, kötü kaderin her türden felaketine maruz kalmış, soruşturmalarla ve toplumsal horlanmayla donanmış yazgının acımasızlığına hedef olmuş ve tüm bunların saldırısına uğramıştı. Hiçbir şey karşısında geri adım atmamış, diz çökmemişti. Gerektiğinde her tür aşırılığı kabullenmiş, gasbedilen bireysel özgürlüğünü feda

etmiş, hayatını riske atmış, her şeyini kaybetmiş, her acıyı çekmiş, bazen kendini feda eden bir ermiş gibi kendi içinde kaybolduğu anlarda her şeye kayıtsız bir çileci gibi davranmıştı. Düşmanlığın olası tüm saldırılarına alışık olan bilincinin artık hiçbir şekilde ele geçirilemeyeceği söylenebilirdi. Ancak, şu anda aklından geçenleri fark eden biri bilincinin zayıf düştüğünü kabullenmek zorunda kalacaktı.

Kaderin sorgusuyla geçen uzun süre boyunca maruz kaldığı işkencelerden en korkuncu buydu. Hiç bu kadar kıstırılmış hissetmemişti. Bastırdığı tüm duyarlılıkların, içinde gizemli bir şekilde kımıldadıklarını hissetti. Ne yazık ki en büyük sınav, daha doğrusu yegâne sınav sevilen varlık kaybedildiğinde verilir.

Zavallı ihtiyar Jean Valjean kuşkusuz Cosette'i bir baba gibi seviyordu; ama yukarıda bahsettiğimiz gibi, yaşamının manevi yalıtılmışlığı bu babalık duygusuna her türden aşkı katmıştı; Cosette'i kızı gibi, annesi gibi, kız kardeşi gibi seviyordu; hayatı boyunca bir sevgilisi ya da karısı olmadığı ve doğa itiraz kabul etmeyen bir alacaklı gibi davrandığı için o en önemli duygu da farkında olmadan, körleşmenin safiyetinin saflığıyla, ilahi, meleksi, semavi bir şekilde, bir duygudan çok bir içgüdü, bir içgüdüden çok algılanamayan, görülmeyen ama gerçek bir eğilim olarak diğerlerine karışmıştı ve gerçek aşk tıpkı bir dağın derinliklerindeki gizli bir altın damarı gibi Cosette'e duyduğu büyük şefkatte yatıyordu.

Okuyucu daha önce değindiğimiz ruh halini hatırlasın. Onlar arasında, ruhların evliliği de dâhil olmak üzere evliliğin hiçbir türü mümkün değildi. Asla evlenemezlerdi, yine de kaderlerinin birbirlerine bağlandığı kesindi. Jean Valjean uzun yaşamı boyunca, Cosette yani bir çocuk dışında sevebileceği bir şeyle karşılaşmamıştı. Birbirini izleyen tutkular ve aşklar, onda kış mevsiminde ve elli yaşını geçmiş erkeklerde görülebilen açık ya da koyu renkte yeşillikler yaratmamıştı. Sonuçta, birçok kez altını çizdiğimiz gibi, neticesi yüce bir erdem olan

tüm bu içsel kaynaşma, tüm bu bütünlük Jean Valjean'ı Cosette'in babası yapıyordu. Jean Valjean'daki dede, oğul, erkek kardeş ve koca karışımı olan bir babalıktı, bir annenin sevgisini barındıran, Cosette'i hayranlıkla seven, genç kız için aydınlık, barınak, aile, vatan, cennet anlamına gelen bir babalık.

Bu yüzden her şeyin sona erdiğini, Cosette'in ellerinin arasından kayıp gittiğini, kendisinden bir bulut gibi uzaklaştığını, su gibi buharlaştığını anlayıp, yüreğinde başka birinin olmasının, hayatını bir başkasıyla geçirmek istemesinin, birini sevmesinin, kendisinin sadece bir babadan ibaret olmasının ezici gerçeğiyle karşı karşıya kaldığında, artık kendisinden kesin ayrılacağını düşündüğünde katlanılması çok zor bir acı hissetti. Demek yaptığı her şey bunun içindi! Ama nasıl olurdu? Bir hiç miydi artık? Bunun üzerine, daha önce de söylediğimiz gibi, tepeden tırnağa isyanla titredi. Bencilliğin olağanüstü uyanışını saç diplerine kadar hissetti ve benliği, içindeki uçurumda haykırdı.

İnsanın içinde bazen bir şeyler çöker. Umut kırıcı bir kesinliğin yüreğe sızması, bazı durumlarda, kişinin kendisine karşılık gelen belli derin unsurları zedelemeden ve parçalamadan gerçekleşmez. Keder bu noktaya ulaşınca, bilincin her gücü kendini kurtarma telaşına düşer. Bu ölümcül krizlerden hiçbir değişim yaşamadan ve görevlerini hakkıyla yerine getirerek çıkmayı başaran çok az insan vardır. Acının sınırı aşıldığında en sarsılmaz erdem bile allak bullak olur. Kurutma kâğıdına yeniden bakan Jean Valjean gerçekliği bir kez daha kabullendi; öne doğru eğilip sabit bakışlarını hiçbir itiraz kabul etmeyen bu satırlara yönelttiğinde taş kesildi; içini kaplayan kara bulutlar âdeta ruhunu yıkmıştı.

Kâğıdı düşselliğin abartıları arasından büyük ve ürkütücü bir sükûnetle yeniden inceledi, zira insanın sükûneti heykelin soğukluğuna dönüşürse çok tehlikeli bir hal alır.

Kaderinin –kendisinden habersiz– attığı korkunç adımı ölçtü; geçen yaz duyduğu ve ahmakça dağılıp giden endişe-

leri hatırladı, uçurumu fark etti, uçurum aynıydı, ama Jean Valjean bu kez uçurumun kenarında değil dibindeydi.

Garip ve içler acısı olan, hiç farkında olmadan düşmüş olmasıydı. Güneşin hep karşısında durduğunu sanırken, hayatının ışığı sönüp gitmişti.

İçgüdüleri hiç duraksamadı. Bazı olayları, bazı tarihleri, Cosette'in bazen kızaran, bazen solan yüzünü bir araya getirdiğinde içinden "Bu o," dedi. Umutsuzluğun kâhinliği hedefi asla ıskalamayan gizemli bir oka benzer. Yürüttüğü ilk tahminde Marius'e ulaşmıştı. İsmini bilmiyordu, ama o olduğunu hemen anlamıştı. Anıların sarsılmaz çağrışımlarının derinliklerinde Luxembourg Bahçesi'ndeki serseriyi, geçici aşklar arayan o sefili, o romantik aylağı, o ahmağı, o alçağı hemen tanıdı, çünkü kendilerini seven babalarının yanındaki kızlara göz süzmek alçaklıktı.

Bu durumun sorumlusunun o delikanlı olduğuna ve her şeyin onun başının altından çıktığına iyice kanaat getirdiğinde, kişiliğinde köklü değişiklikler yapmış olan, ruhunu eğitmek için onca mücadele veren, hayatına yeni bir yön vermek, tüm sefaletleri, tüm felaketleri sevgiye dönüştürmek için onca çaba harcayan Jean Valjean kendi içine baktı ve Kin'in hayaletini gördü.

Büyük kederler bitkinlik barındırır. Nüfuz ettikleri insanlar kendilerinde bir şeylerin eksildiğini hissederler. Gençlik üzerinde kasvetli, yaşlılık üzerinde ise korkunç bir etki bırakırlar. Ne yazık ki insanın kanı kaynarken, saçlar simsiyahken, baş bedenin üzerinde meşalenin üzerindeki alev gibi dimdik dururken, kaderin getirecekleri tüm azametiyle belirirken, arzu edilen aşkla dolu yürek bir başka yüreğin çarpıntısına eşlik ederken, önünde her şeyi telafi edebilecek zaman varken, tüm kadınlar, gülümsemeler, ufuklar, gelecek hemen oracıktayken, yaşam gücü tam yerindeyken bile ürkütücü olan umutsuzluk, yılların solup gittiği, alacakaranlıkta mezarın yıldızlarını görmeye başladığımız yaşlılıkta insanın başına neler getirmez ki!

Düşüncelere böyle dalmışken Toussaint salona girdi. Ayağa kalkan Jean Valjean:

— Hangi tarafta olduğunu biliyor musunuz? diye sordu.

Afallayan Toussaint sadece şu yanıtı verebildi:

— Anlayamadım.

— Bana az önce şehirde çatışmalar olduğunu söylemiş miydiniz?

— Ah! Evet mösyö. Saint-Merry tarafında.

Bazı mekanik davranışlar vardır, bu davranışlar insanın en derin düşüncesinden, insan farkında olmadan doğar. İşte Jean Valjean'ın kendini beş dakika sonra sokağa atmasının temelinde de bilincine tam olarak varamadığı bu türden bir itki vardı.

Şapkasını takmamıştı, kapının kenarına oturmuş, etrafı dinliyordu.

Gece çökmüştü.

II

Işık Düşmanı Yumurcak

Orada ne kadar zaman oturmuştu? Trajik düşüncelerinin gelgitleri ne durumdaydı? Kendini toparlamış mıydı? Hâlâ o şokun etkisinde miydi? Kendini yıkılmış hissedecek kadar kederli miydi? Doğrulup bilincinde sağlam bir şeylere tutunabilecek halde miydi? Bunların cevabını kendisi bile veremezdi.

Sokak boştu. Hızla evlerine dönen birkaç ürkmüş burjuva onu uzaktan zar zor seçebiliyordu. Tehlike anlarında herkes kendini düşünür. Fenerci her zamanki saatinde gelip 7 numaralı kapının tam karşısındaki sokak fenerini yaktı. Bu karanlıkta Jean Valjean'ı izleyen biri onda hiçbir yaşam belirtisi göremezdi. Orada, kapının kenarındaki taşın üze-

rinde buz tutmuş bir ceset gibi hiç kımıldamadan oturuyordu. Umutsuzluğun insanın içini donduran bir yanı vardır.

Alarm çanı ve uzaktan gelen öfkeli uğultular duyuluyordu. Çanın ayaklanmanın uğultusuna karışan çırpınmalarının ortasında Saint-Paul Kilisesi ağır ağır, hiç acele etmeden saat on biri çaldı, çünkü alarm çanı insan, saat Tanrı'dır. Yerinden hiç kımıldamayan Jean Valjean saati fark etmedi. Bu arada Les Halles tarafından gelen bir silah sesi duyuldu, bunu daha şiddetli bir ikincisi izledi; bu sesler muhtemelen Marius'ün saldırıyı püskürttüğünü izlediğimiz Chanvrerie Sokağı'ndaki barikattan geliyordu. Gecenin uyuşukluğu içinde şiddeti artarak yankılanan bu çifte ateş üzerine Jean Valjean ürperdi; gürültünün geldiği yöne doğru uzattı başını; ardından yeniden taşa oturup kollarını kavuşturdu ve başı yavaşça göğsünün üzerine düştü.

İçindeki karanlık diyaloğa devam etti.

Aniden başını kaldırdı, sokakta birisi yürüyordu, yakınında adım sesleri duydu, fenerin ışığında sonunda Archives'in göründüğü sokağa doğru baktığında solgun, genç ve ışıltılı bir yüzü fark etti.

Gavroche l'Homme-Armé Sokağı'na giriyordu.

Yukarı bakan Gavroche bir şeyler arar gibiydi. Jean Valjean'ı gayet net görebiliyor, ama onu umursamıyordu.

Gavroche bir süre yukarıya baktıktan sonra aşağı baktı; ayağının ucunda yükselip zemin katların kapanmış, sürgülenmiş, asma kilitler takılmış kapılarını ve pencerelerini yokluyordu. Beş altı evi inceledikten sonra omuzlarını silken yumurcak kendi kendine:

— Elbette! dedi.

Ardından yeniden yukarıya bakmaya başladı.

Az önce içinde bulunduğu ruh halinden dolayı kimseyle konuşacak, hatta cevap verecek bir durumda olmayan Jean Valjean bu çocukla konuşmak için karşı konulmaz bir istek duydu.

— Ufaklık, dedi, ne yapıyorsun?

— Ne mi yapıyorum? Açım, diye karşılık verdi Gavroche dobra dobra. Ve ekledi: Ufaklık sizsiniz.

Yeleğinin cebini karıştıran Jean Valjean beş frank çıkardı.

Ama kuyruksallayan kuşu gibi sürekli hareket eden Gavroche sokak fenerini fark edince taş almak için yere eğilmişti.

— Şuraya bakın! dedi, fenerleriniz hâlâ yanıyor. Kurallara karşı çıkıyorsunuz dostlarım. Bundan karmaşa doğar. Kırın şunu.

Ve taşı fırlatıp fenerin camını kırdı, cam gürültüyle düşünce karşıdaki evin perdelerinin arkasına büzüşen burjuvalar "İşte, yine 93 başlıyor!" diye bağırdılar.

Şiddetle sallanan fener sönünce sokak aniden karanlığa gömüldü.

— İşte böyle, eski sokak, şimdi gece takkeni giy, dedi Gavroche.

Ve Jean Valjean'a döndü.

— Sokağın sonundaki şu devasa binaya ne diyorsunuz? Archives binası, öyle değil mi? Şu kocaman sütunlarından birkaç tanesini alıp güzel bir barikat yapmak lazım.

Jean Valjean, Gavroche'a yaklaştı.

— Zavallı çocuk, dedi alçak sesle kendi kendine konuşarak, karnı aç.

Ve beş frankı çocuğun eline tutuşturdu.

Başını kaldıran Gavroche'un gözleri karanlıkta büyüklüğüne şaşırdığı bu paranın beyazlığıyla kamaştı. Beş franklardan söz edildiğini duymuş, ünleri hoşuna gitmişti; onlardan birini yakından görünce âdeta büyülenmişti.

— Kaplanı seyredelim, dedi.

Birkaç saniye büyük bir keyifle incelediği parayı Jean Valjean'a uzatıp tüm azametiyle:

— Burjuvalar, fenerleri kırmayı tercih ederim. Bu yırtıcı hayvanınızı geri alın. Beni yolumdan döndüremezsiniz. Beş pençesi var, ama beni tırmalayamaz.

— Annen var mı? diye sordu Jean Valjean.

— Belki sizden daha çok.

— Tamam o zaman, bu parayı annene verirsin.

Gavroche heyecanlandığını hissetti. Zaten konuştuğu adamın başında şapka olmadığını fark ettiğinde ona güvenmeye başlamıştı.

— Yani bu parayı fenerleri kırmamı engellemek için vermiyorsunuz, öyle mi?

— İstediğini kır.

— Siz yürekli bir adamsınız, dedi Gavroche.

Ve beş frankı ceplerinden birine koydu.

Güveni daha da artınca ekledi:

— Bu sokakta mı oturuyorsunuz?

— Evet neden sordun?

— Bana 7 numarayı gösterebilir misiniz?

— 7 numarada ne yapacaksın?

Burada çocuk fazla açık verdiğinden endişelenip sustu, tırnaklarını sıkıca saçlarının arasına daldırırken:

— Öylesine sormuştum, demekle yetindi.

Jean Valjean'ın aklına bir şey geldi. Endişenin böyle ışıltıları vardır.

— Bana beklediğim mektubu mu getirdin?

— Size mi? dedi Gavroche. Siz kadın değilsiniz.

— Mektup Matmazel Cosette için, öyle değil mi?

— Cosette mi? diye geveledi Gavroche. Evet, sanırım böyle gülünç bir ismi vardı.

— Tamam o zaman, dedi Jean Valjean, mektubu ona benim vermem gerek. Ver bana.

— O halde bu mektubun barikattan gönderildiğini biliyor olmalısınız, öyle değil mi?

— Elbette, dedi Jean Valjean.

Elini bir başka cebine daldıran Gavroche dörde katlanmış bir kâğıt çıkardı.

Ardından asker selamı verdi.

— Mektuba saygı gösterin, dedi. Geçici hükümetten geliyor.

— Ver, dedi Jean Valjean.

Gavroche kâğıdı başının üzerinde tutuyordu.

— Bunun bir aşk mektubu olduğunu sanmayın. Bir kadına, ama aynı zamanda halka yazıldı. Bizler çarpışıyoruz ve cinsiyetlere saygı duyuyoruz. Soylular âleminde olduğu gibi develere aşk mektubu yollayan aslanlardan değiliz.

— Ver.

— Aslında, siz yürekli bir adama benziyorsunuz.

— Çabuk ver.

— Alın.

Ve kâğıdı Jean Valjean'a verdi.

— Ve acele edin Mösyö Chose, Matmazel Chosette[46] bekliyor.

Gavroche uydurduğu bu isimden hoşnut kaldı.

— Cevabı Saint-Merry'ye mi göndermek gerek? diye sordu Jean Valjean.

— Saçmalamayın, diye haykırdı Gavroche, pişmiş aşa su katacaksınız. Bu mektup Chanvrerie barikatından geliyor, ben de oraya dönüyorum. İyi geceler yurttaş.

Gavroche bunları söyleyip uzaklaştı ya da daha doğrusu kafesten kaçan bir kuş gibi uçup gitti. Karanlığa bir merminin hızıyla delik açarmış gibi daldığında l'Homme-Armé Sokağı yeniden eski sükûnetine ve ıssızlığına kavuştu; bir gölgeye ya da hayale benzeyen bu garip çocuk göz açıp kapayıncaya kadar siyah ev dizilerinin buğusuna dalmış ve karaltıların dumanında kaybolmuştu; o gözden kaybolduktan birkaç dakika sonra duyulan ürkütücü şangırtı ve bir fenerin kaldırıma çakılırken çıkardığı şiddetli gürültü burjuvaları bir kez daha uyandırmamış olsa onun buharlaşıp yok olduğu sanılabilirdi. Gavroche Chaume Sokağı'ndan geçiyordu.

46 "Chose", "şey" demektir, aldığı küçültme/dişileştirme ekiyle yazar "şey"den sözcüğün dişil halini türetmiş gibi görünüyor. (e.n.)

III

Cosette ve Toussaint Uyurken

Jean Valjean Marius'ün mektubuyla içeri girdi. Avını yakalamış bir baykuş gibi karanlıktan memnun bir halde el yordamıyla merdiveni çıktı, kapısını açtı, içeri girdi ve kapıyı kapattı; her ihtimale karşı Cosette'in ve Toussaint'in uyuyup uyumadıklarını anlamak için etrafı dinledi, eli titrediği için mumu ancak dördüncü kibritte yakabildi, ne de olsa yaptığı az da olsa hırsızlık sayılırdı. Nihayet mumu yakabildi, dirseklerini masaya yasladı, kağıdı açtı ve okudu.

Yoğun duyguların pençesindeki kişi okumaz, elinde tuttuğu kâğıdı gözleriyle yer, sıkar, kırıştırır, öfkesinin ya da sevincinin tırnaklarını içine geçirir; yazılanın sonuna koşar, başını atlar, allak bullak olmuş bir dikkatle içeriğini ancak kabaca, üstünkörü kavrar. Marius'ün Cosette'e yazdığı mektupta Jean Valjean sadece şu sözleri önemsemişti:

"(...) Ölüyorum. Bu yazıyı okuduğunda ruhum yanında olacak."

Bu satırları okuyunca gözleri karardı; bir an duygularındaki değişimin etkisiyle kalakaldı. Sarhoş bir şaşkınlıkla Marius'ün mektubuna bakıyordu; gözlerinin önünde nefret edilen kişinin görkemli ölüm ilanı vardı.

İçinden korkunç bir sevinç çığlığı attı. Olay ummaya cesaret edemediği kadar hızlı bir şekilde çözülüyor, kaderini kara bulutlarla dolduran kişi ortadan kayboluyordu. "Bu adam" Jean Valjean hiçbir şey yapmadan, hiçbir suç işlemeden kendi özgür iradesiyle ölüyordu. Belki de ölmüştü. Heyecanı bu konuda hesaplar yapmaya başladı. Hayır. Henüz ölmemişti. Mektubun Cosette tarafından ertesi gün sabah okunması için yazıldığı açıktı; saat on birle gece yarısı arasında duyulan iki el silah sesinden sonra hiçbir şey olmamıştı; barikat gün doğarken saldırıya uğrayacaktı; ama

umurunda değildi, çatışmaya karışan "bu adam" kolunu çarkın dişlisine kaptırmıştı. Jean Valjean içinin rahatladığını hissetti. Artık Cosette'le baş başa kalabilecekti. Rekabet bitiyor, gelecek başlıyordu. Bu mektubu saklaması yeterliydi. Cosette "bu adamın" başına ne geldiğini asla bilemeyecekti. Yapılacak tek şey işi oluruna bırakmaktı. Bu adamın kurtulma şansı yoktu. Henüz ölmediyse de öleceği kesindi. Bu ne büyük mutluluktu!

Aklından bunları geçirirken birden içi karardı.

Aşağı inip kapıcıyı uyandırdı.

Yaklaşık bir saat sonra, Jean Valjean üzerinde ulusal muhafız üniformasıyla dışarı çıktı. Kapıcı Jean Valjean'ın ihtiyaç duyduğu teçhizatı konu komşudan kolayca toparlamıştı. Jean Valjean dolu bir tüfek ve fişek dolu bir fişeklikle Les Halles'e yöneldi.

IV

Gavroche'un Aşırı Çabaları

Bu arada Gavroche bir macera yaşadı.

Chaume Sokağı'nın fenerini büyük bir keyifle kıran Gavroche Vieille-Haudriettes Sokağı'na girdiğinde ortalıkta "bir kedi" bile göremeyince bunun bildiği tüm şarkıları söylemek için güzel bir fırsat olduğunu düşündü. Yürüyüş temposu şarkı söylediği için azalacak yerde artıyordu. Uyuyan ya da ürkmüş evler boyunca şu ateşli dörtlükleri söylemeye başladı:

Bir kuş ötüyor gürgen fidanında
Diyor ki dün Atala
Çekti gitti bir Rus kızıyla
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Dostum Pierrot çok çene çalma
Çünkü geçen gün Mila
Camına vurup seslendi bana
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Yosmalar pek kibar
Beni büyüleyen zehirleri
Mösyö Orfila'yı sarhoş etti
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Aşkı da severim tartışmalarını da
Agnès'i de severim Paméla'yı da
Bir de yüreğimi yakan şu Lise belasını bulsa
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Eskiden gördüğümde
Suzette ve Zeila'nın atkılarını
Hissederdim yüreğimin kıvrımlarına karıştığını
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Karanlıklarda parıldayan aşk
Lola'ya gülden taç taktığında
Yanıp tutuşurum ona duyduğum sevgiyle
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Aynanın karşısında giyinen Jeanne
Sanırım o çaldı yüreğimi
Bir gün uçup kaçıveren
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Akşamları kadrilden dönerken
Gösterirdim yıldızları Stella'ya
Ona derdim baksanıza şu manzaraya
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Gavroche şarkısını pandomimle destekliyordu. El kol hareketleri nakaratın destek noktasıydı. Binbir ifadeye bürünen yüzünü, sert bir rüzgârla dalgalanan bir çamaşırdaki kırışıklardan daha çırpınmalı, daha fantastik şekillere sokuyordu. Ne yazık ki karanlıkta tek başına olduğu için onu

kimse görmüyordu. Böyle heba olan nice yetenekler vardır.

Aniden durdu.

— Şarkıya ara verelim, dedi.

Kedi gözleri bir arabacı kapısını, resim sanatında birlik anlamına gelen, yani bir varlığı ve nesneyi temsil eden bir tabloyu fark etmişti; nesne bir el arabası, varlık da içinde uyuyan bir Auvergneliydi.

Arabanın kolları kaldırıma ve Auvergnelinin başı arabanın ön yüzüne dayanmıştı. Bedeni bu eğik düzlemde tortop olmuştu ve ayakları yere değiyordu.

Bu tür konularda oldukça deneyimli olan Gavroche adamın körkütük sarhoş olduğunu fark etti.

Bu adamın çok içmiş ve sızmış bir yük taşıyıcısı olduğunu anladı.

— İşte, diye düşündü Gavroche, yaz geceleri bu işe yarar. Auvergneli arabasında uyuyor. Arabaya cumhuriyet adına el koyup, sahibini monarşiye bırakalım.

Zihni şu düşünceyle aydınlandı:

— Bu araba bizim barikatın üstüne çok yakışacak.

Auvergneli horluyordu.

Gavroche arabayı arkadan, Auvergneliyi önden, yani ayaklarından hafifçe çekti; bir dakikanın sonunda Auvergneli kıpırdamadan kaldırımda yatıyordu.

El arabası özgürlüğüne kavuşmuştu.

En beklenmedik anlarda her türden şakayı yapmaya alışık olan Gavroche tam teçhizatlı gezerdi. Ceplerinden birini karıştırıp küçük bir kâğıt ve bir doğramacıdan aşırdığı kırmızı bir kalem çıkardı.

Kâğıda şunları yazdı:

Fransa Cumhuriyeti
Arabana el koymuştur.

Ve imzasını attı: GAVROCHE.

Ardından, kâğıdı horlamaya devam eden Auvergnelinin kadife yeleğinin cebine yerleştirip iki eliyle kavradığı arabayı, zaferin şanlı gümbürtüsüyle önüne katarak hızla Les Halles'e yöneldi.

Bu yaptığı tehlikeliydi. Gavroche, Imprimerie Royale'de, banliyöden gelen ulusal muhafızların bulunduğu karakolu unutmuştu. Bir gürültü manganın muhafızlarının uyanmasına ve başların yataklardan doğrulmasına neden olurdu. Peş peşe kırılan iki sokak feneri, avaz avaz söylenen o şarkı güneş batarken uyumaya ve mumlarını erkenden söndürmeye alışık bu ödlek sokaklar için fazlaydı. Yumurcak bir saattir bu sakin mahallede, bir şişeye kapatılmış küçük bir sineğin çıkardığı gürültüyü çıkarıyordu. Banliyöden gelen muhafız çavuşu etrafı dinliyor, bekliyordu. Temkinli bir adamdı.

Arabanın şiddetli gürültüsü daha fazla bekleme olasılığını ortadan kaldırdı. Çavuş keşfe çıkmaya karar verdi.

— Büyük bir kalabalık geliyor! dedi, sessizce gidelim.

Anarşinin ejderhası belli ki kuytusundan çıkmıştı ve mahallede kol geziyordu.

Ve çavuş ağır adımlarla karakoldan çıktı.

Aniden, Vielles-Haudriettes Sokağı'ndan çıkmak üzereyken arabasını iten Gavroche bir üniforma, bir şapka, şapka tüyü ve bir tüfekle karşılaştı.

İkinci kez olduğu yerde durdu.

— Vay canına, dedi, bu o. Merhaba kamu düzeni.

Gavroche'un kısa süren şaşkınlıkları hızla neşeye dönüşürdü.

— Nereye gidiyorsun serseri? diye bağırdı çavuş.

— Yurttaş, dedi Gavroche, size henüz burjuva diye hitap etmedim. Bana neden hakaret ediyorsunuz?

— Nereye gidiyorsun ahmak?

— Mösyö, dün belki aklı başında bir adamdınız, ama bu gece bu vasfınızı yitirmişsiniz.

— Sana nereye gittiğini soruyorum hayta.

— Çok nazik konuşuyorsunuz. Gerçekten de yaşınızı göstermiyorsunuz. Saçlarınızın tanesini yüz franktan satmanız gerekirdi. Böylece elinize beş yüz frank geçerdi.

— Nereye gidiyorsun? Nereye gidiyorsun? Nereye gidiyorsun? Eşkıya.

— İşte kötü seçilmiş sözcükler. İlk kez meme emdiğinizde ağzınızı iyice temizlemeleri gerekirdi.

Çavuş süngüsünü doğrulttu.

— Bana nereye gittiğini söyleyecek misin sefil?

— Generalim, hamile karım için doktor çağırmaya gidiyorum.

— Silah başına! diye bağırdı çavuş.

Mahvına yol açan şey sayesinde kurtulmak güçlü insanların büyük başarısıdır; Gavroche göz açıp kapayıncaya kadar durumu gözden geçirmişti. Onu araba tehlikeye atmıştı, araba şimdi de onu kurtarmalıydı.

Çavuş Gavroche'un üzerine tam çullanacakken, hızla fırlayan araba âdeta mermiye dönüşüp çavuşun karnına sertçe çarptı, çavuş sırt üstü su birikintisinin üzerine düştü, tüfeği havaya doğru ateş etti.

Çavuşun çığlığını duyan muhafızlar darmadağın bir halde karakoldan çıkmışlardı; patlayan tüfeğe rastgele açılan bir yaylım ateşiyle karşılık verildi, ardından tüfekler yeniden dolduruldu, yeniden ateşlendi.

Bu körebe ateşi çeyrek saat sürdü ve birkaç pencere camını öldürdü.

Bu arada hızla yolunu değiştiren Gavroche beş altı sokak ötede durdu ve soluk soluğa Enfants-Rouges'un köşesindeki taşa oturdu, kulak kabarttı.

Birkaç saniye soluklandıktan sonra, tüfek seslerinin geldiği yöne döndü, sol elini burnuna götürüp sağ eliyle başının arkasına vurarak üç kere nanik yaptı; bu hareket Paris yumurcaklarındaki Fransız ironisini yansıtır ve yarım asırdır varlığını sürüdüğüne bakılırsa oldukça da etkilidir.

Bu sevinç kederli bir düşünceyle bölündü.

— Evet, dedi, gülüyorum, kahkahadan kasıklarım çatlıyor, neşeyle doluyum, ama yolumu kaybettim, geri dönmem gerekecek. Yeter ki barikata zamanında varayım!

Bunun üzerine yoluna devam etti.

Koşarken:

— Ah! Evet nerede kalmıştım? dedi.

Sokaklara hızla dalarken söylemeye başladığı şarkısı karanlıklarda yankılandı:

Ama hâlâ zindanlar var burada
Ben de son vereceğim bu duruma
Sokup toplumsal düzeni yoluna.
Güzel kızlar nereye gider, Lon la

İsteyen var mı top oynamak?
İri bir gülle darbesiyle
Eski dünya yıkılacak.
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Ey yaşlı halk
Koltuk değneklerinle ayağa kalk
Yıkalım monarşiyi giderayak.
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Parmaklıkları zorladığımızda
Kral X. Charles oldu hasta
Buldu çareyi kaçmakta
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Karakoldan açılan ateş boşa gitmedi. Arabaya el konmuş, sarhoş nezarethaneye atılmıştı. Biri bir ahıra konulmuş, diğeri savaş mahkemesinde suç ortağı olarak yargılanmıştı. O dönemin savcısı o koşullar altında toplumun güvenliğini büyük bir gayretle savunduğunu kanıtlamıştı.

Gavroche'un Temple Mahallesi'nde o zamandan beri anlatılan ve Marais burjuvalarının en korkunç anılarından biri olan bu macerası hafızalara Kraliyet Matbaası Karakolu'na yapılan gece baskını olarak kazınmıştı.